

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 7

İÇİNDEKİLER

OTUZYEDİNCİ KİTAP	6
İnhitat Alâmetleri	6
3. Murad Han'ın Şahsiyeti	13
Sultan III. Murad Han'ın Cûlûsu	15
Cûlus Bahşişi	17
Avrupa Devletleriyle Sulh Müzâkereleri	22
Bosna Ve Macaristan'da Yeni Sancaklar Kurulması	32
Moldavya, Eflâk, Transilvanya, Lehistan Vergilerinin Artırılması .	33
Venedik'le Müzâkereler	37
Floransa İle Müzâkereler	38
İspanya Ve İngiltere İle Müzâkereler	39
Fransa Ve İsviçre İle Müzâkereler	40
Vadî's-Seyl Muharebesi Ve Portekizlilerin Hezimetini	41
Kuyruklu Yıldız Görünmesi Ve Rasadhanenin Yıkılması	42
Sokollu Mehmed Paşa'nın Katline Doğru: Feridun Beğ'tn	
Azledilmesi	42
Ahmed Paşa'nın Katli	43
Müftî Hâmid Efendi Ve Pîyâle Paşa'nın İrtihali	43
Kantakuzen İle Budin Valisinin İdamı	44
Sokollu'nun Katli	46
OTUZSEKİZİNCİ KİTAP	50
İran Elçisi İstanbul'da	50
Şah Tahmâsb'ın Ölümü	52
İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti	53
Şâh II. İsmail	54
İran Seferi	55
Mustafa Paşa'nın Serdarlığı	56
Çıldır Meydan Muharebesi	58
Gürcistan Hükümdar Ailesi	60
Gürcistan'ın Tanzimi	62
Tiflis'in Fethi	62
Koyun-Geçidi Muzafferiyeti	63
İranlı Araş Han Mağlubiyeti	67
Erzurum Vâlisî Kaytas Beğ'in Mağlûbiyeti, Adilgiraytn Esareti	68
Kars Kalesinin İnşası	69
Tiflis'in Safevîlerce Muhasarası	70

Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü	72
Sinan Paşa'nın Serdarlığı.....	73
Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi	78
Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu	80
Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı	82
Yeni Kırım Hanı'nın Tâyini	84
OTUZDOKUZUNCU KİTAP	89
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	93
Şehzade Mehmedin Sünnet Düğünü	102
Veliahd'in Manisa'ya Hareketi	113
İbrahim Paşanın Mısır Valiliği.....	114
Dürzî Âsilerinin Tedibi.....	115
İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü Ve Düğünü	118
Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi.....	120
Anlaşmanın Bozulması.....	122
Lehistan Ve Rusya Sefirleri.....	125
Rusya Elçileri	128
Eflâk Ve Buğdan'da İdari Değişiklikler	128
Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri.....	129
Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri	132
Papa'nın Asya Hristiyan Cemaatlerine Elçisi	132
Kırım Ve Arabistan Vekayü	135
KIRKINCI KİTAP	140
Tebrîz Seferi	140
Sadrâzam Ve Müftîlerde Değişiklikler.....	148
Asker Abasında İntizamsızlıklar	151
Sikke Tağşişi Ve Yeniçerilerin İsyanı.....	156
İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü	160
Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı.....	161
Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor	163
Geylan Şahı.....	164
Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema.....	164
Haricî Münasebetler.....	165
Uskoklar Meselesi	169
Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi.....	174
Vesprim Ve Paluta'nın Fethi	176

Raab'ın Geri Alınması	180
Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslерinin İhanetleri.....	181
Hз. Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna Götürölmesi	183
Halîl Paşa'nın Düğünü	184
Cağala-Zâde'nin İkbâlî	185
Sultan II. Murad'ın İrtihâlî	185
III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrââtı.....	186
III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı	187
Tarikatler.....	189
Hariciye Teşkilâtı	189
Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları	189
KIRKBİRİNCİ KİTAP	192
Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu	192
Sadrazam Sinan Paşa'nın Azli.....	195
Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı	196
Eflak Ve Macarîstan Üzerine Sefer.....	197
Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik.....	198
sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi.....	199
Ferhâd Paşa'nın İdâmı.....	199
Akıncı Ocağı'nın Mahvı.....	201
Estergon'un Düşmesi	202
Sinan Paşa'nın Vefatı.....	205
Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn.....	207
Eğri Seferi	209
Eğri Fethi	211
Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri	215
Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi	217
İran Ve Avrupa Elçileri	218
Hasan Paşa'nın Sadâreti	222
Yanık'ın Düşmesi	224
Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi	226
Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması	226
Neticesiz Müzâkereler	230
İbrahim Paşa'nın Tabiatı	231
Kaniye'nin Alınması	234
Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler	235

Şâh'ın Elçisi.....	237
Valide Sultan Ve Vezirler	237
İşyanlar.....	239
Yahüdü Kira'nın Katli.....	240
Karayazıcı İsyanı	240
Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları	242

OTUZYEDİNCİ KİTAP

Osmanlı kudretinin inhitatının başlangıcı. — İÜ. Mur&d Saltanatı; bu pâdişâhın tabiatı. — Sokollu'nun. nüfuzunun kırılması. — Venedik, Fransa, Lehistan ve Avusturya ile münâsebetler. — Auersburg hezimetı. — Avrupa hükümetleri tercümanları hakkında milletler hukukuna aykırı taarruzlar. — Avusturya ile sulh muahedesinin yenilenmesi; bu ahidnâmeğe aykırı durumlar. — Bosna ve Macaristan'da yeni sancaklar kurulması. — Moldavya, Eflâk, Transilvanya, Lehistan vergilerinin artırılması. — Venedikliler, İspanyollar, İngilizler, Ploransalılar, Fransızlar, İsviçreliler ile müzâkereler. — Donanma gönderilmesi; Afrika sahilinde Cezayir şehirleri. — Kuyruklu Yıldız görülmesi. — Feridun Beğ'in azli. — Arab Ahmed Paşa'nın katli. — MÜFU Hâmid Efendi üe vezir Piyâle Paşa'nın Ir-tihâli; Yahudi Don Jozefin ölümü. — Kantakuzen Bu-din valisinin İdamı. — Sokollu'nun katli.

İnhitat Alâmetleri

Aşırı derecede sefâhata nefsini teslîm etmiş bir pâdişâhın gösterdiği kayıtsızlığa rağmen, vezîr-i âzam Sokollu'nun muazzam nüfuzu Devlet'i — Kanunî Sultân Süleyman'ın yükseltmiş olduğu — azamet ve iktidar derecesinde sekiz sene müddetle nasıl muhafaza edebilmiş olduğunu, bundan evvelki iki kitapta göstermiştik. Eğer Sokollu'nun nüfuzu ölümüne kadar devam etmiş olsaydı, Osmanlı Devleti'nin inhitatı III. Murâd'ın cülûsuyla başlamayacak, beş sene daha gecikmiş olacaktı. Sultân Süleyman'ın devlet işlerine verdiği düzen ve genişlik, memleketin saadeti bakımından sağladığı daimî terakki, onun hayatiyle son bulmadı; halefinin bütün saltanatı boyunca ve hattâ halefine rağmen devam etti. Sokollu ise II. Selîm ile sona eren nüfuzundan sonra da bir müddet hayâtta kaldı. Vakıa İÜ. Mürâd'ın cülusunda Sokollu vezîr-i âzamlık makamında bırakıldı; lâkin yalnız kat'iyetle düşmanca olan bir takım temayüllere değil, asabî buhranlar içinde bulunan bir pâdişâhın zaafına ve kadınlarla nedimlerin entrikalarına karşı da uğraşması lâzım geldi. Bundan dolayı So-kullu'nun nüfuzu tabiatıyla mahdûd kaldı ve idarenin dizginleri lâfzen onun elinde ise de, fiilen haremın ve dâhil ve hâriçteki saray memurlarının ellerindeydi. Süleyman Peygambere âid olup bu târihin son devresi hakkında tatbik ettiğimiz Şark vilâyetleri buraya dahî uygun düşecek ve şu ikinci devrenin vekayiini açıklayacaktır:

Süleyman Peygamber tahtı üzerinde oturur vaziyette ve arslanlar-la

çevrili olarak irtihâl etmişti; fakat na'şî saltanat alâmetleriyle örtülü bulundukça insanlar, hayvanlar, cinler, şeytânlar büyük pâdişâhın hayat-tayken muhafazasına mecbur bulundukları mesafe (uzaklık) sebebiyle öldüğünü göremediler ve mu'tâd üzere arz-ı ta'zîmâta geldiler. Süleyman Peygamber'in dayanmayı i'tiyâd hâline getirdiği âsânın kurtlara yem olup da toz hâlinde düşmesinden sonra na'şîmdan düşmesi üzerinedir ki, hakikat anlaşılmış ve dünyâ azîm bir karışıklığa düşmüştür. «Sadrâzâmın hu-dûdsuz iktidarının asası» üzerine istinâd eden Süleyman'ın azameti de II. Selîm'in saltanatı müddetince devam etti; fakat III. Murâd'm cülusunda vezîr-i âzâmin iktidarı perişan olarak, Sokollu'nun bu sûretle zu-hûra gelen siyâsî Ölümü Devlet'in inhitatı sırrını ortaya çıkardı. Ve bu hâl, evvelâ sarayın, sonra payitahtın, vilâyetlerin, en sonra da Hristiyan hükümetlerinin görüşlerine ulaştı¹.

Okuyucu, Fâtih Sultân Mehmed'in siyâsî te'sîslerini, dâhil ve hâric medreselerinin tertib edilişlerini, özellikle vezirlerden, kazaskerlerden, defterdarlardan, nişancılarından mürekkeb olan Devlet'in dört sınıf erkânım hatırlar. Müverrih Âlî —hakikate uygun olduğu kadar isabetli bir tenkîd fikriyle— Osmanlı Devleti'nin bu dört îstinâdgâhına, kadın tabiatında bulunan III. Murâd zamanında sadrâzâmın nüfuz ve kudretini elinden alan ve aralarında paylaşan dört nedim ile dört kadını tekabül ettirir. Bu şahısların III. Murâd üzerinde büyük te'sîrleri olduğundan, onlara dâir bâzı tafsilât, bu hükümdarın saltanatımdaki olayları daha yakından anlatmağa yarayacaktır. Dört nedîm: II. Selîm'i devrinde kendisinden bahsettiğimiz şâir Şemsî Paşa; alışlagelmiş terakki kaaidelerine aykırı olarak kadılıktan defterdarlık ve paşalık rütbesine çıkarılan Üveys; hâce-i şehryârî (pâdişâh hocası) meşhur müverrih Sadeddîn; Macaristan'dan gelme kapı-ağası hadım Gazanfer Ağa idi. Selçuklu împarator-luğu'nun taksiminde Karadeniz sahillerinde hüküm süren Kızıl-Ahmedli ailesinin sonuncu ferdi olan ve silsile-i nesebini Halîfe Osman'ın serdârı Hâlid bin VelîcPe çıkaran Şemsî Paşa² güzel konuşması, hazır-cevap- blığı, şen ve şakrak bir adam oluşu

¹ Ali ve ona atfen Pecevi, Hasan Beğ-zâde. Solak-zâde vezîr-i âzâmin nüfuzunun azalmasına yolaçan sebepleri tafsil ederler. Sadrâzâma âlâ vazifelerin taksiminden doğan münasebetsiz durumlara dâir müverrih Alt tarafından yazılan düşünceler bilhassa şayan-ı dikkattir. Çünkü Âlî'nin Sokollu'ya övgü yazmağa foir mecburiyeti olmayıp, <bil'akis Sokollu'nun düşmanı olan kızlar-ağasının himâyesi altında idi.

² Şemsî Paşa «Vücaaye» unvanlı manzum eserinde silsilesini söyle gösterir: Hâlid b. Velld, Nûreddîn, Semseddîn, Ya'kûb, Ali, Bâyezîd-i Velî, Is-fendiyâr (Kastamonu'da ikaamet etmişti), tbrâhlîm, Kızıl Ahmed, Mõh-med Mlrzâ, Ahmed Şemsî Pasa, Şemsî Paşa, Sîgetvar seferinde ihtiyar olarak Sultân Süleyman ile birlikte bulunduğu hârici X. asrın başında doğmuş farz olursa, Hicret'in 40. senelerinde doğmuş farz edilebilen Nûreddîn'den Mehmed Mjrzâ'ya kadar dokuz zâtin -babalarının Öldükleri salda doğmuş olmak şartıyla- 96'şar

sayesinde Süleyman'ın iltifatına maz-har olmuştu. II. Selîm'e av arkadaşlığı ettiği için, o daha çok severdi; lâkin III. Murâd'a Türkmen Üveys tarafından tavsiye edilerek, onun zamanında ikbâlî son dereceye vardı; Üveys, Pâdişâh'm her defa camie gidişinde yağdırılan arz-ı hâlleri ve bu kâğıdlarla beraber verilen akçeleri toplamakta Şemsî Paşa'yı istihdam etti. Müverrih Âlî, bu hususta bir hikâye nakleder ki, gerek o zamandan beri idarenin her şubesini ihlâl etmeğe başlayan rüşvetin târihini, gerek Şemsî Paşa'nın tercüme-i hâli hakkında pek manidardır. Âlî, nedimin odasında idi; Şemsî Paşa Sultânın dâiresinden dönerek kethüdasına sevinçle:

— «Nihayet Osmanlılar'dan Kızıl Ahmedliler'in intikamını aldım; eğer Osmanlılar bizim harabımıza sebep oldularsa, ben de onların harâb olmaları için sebepler hazırladım.»

Dedi. İhtiyar kethüda üzüntülü bir tavırla:

— «Nasıl?» diye sordu.

— «Pâdişâh'ı, bizzat yaptığı iyiliklerin satışına ikna ederek. Vakıa kendisine arzettiğim cazibe çok müessir idi; 40.000 altın az şey değildir; bugünden sonra Pâdişâh bizzat rüşvet yiyici olacak ve rüşvetçilik devleti mahv edecektir.»

Âlî, ihtiyattan ziyâde serbestlik göstererek:

— «Zât-ı âlîniz şerefli ceddiniz Hâlid bin Velîd'in lâiykı olan halefisiniz: Târihin haber verdiği gibi, Hâlid, Halîfe Osman'ın hâcibine iki altın sikke vererek hasmından evvel Halîfe'nin huzuruna girdi ve bu suretle İslâm'da birinci olarak rüşvetçiliği îcâd etti.» dedi.

Şemsî Paşa başını sallayarak:

— «Çok şeyler bilirsin, Âlî.» demekle iktifa etti ³.

Şemsî Paşa ekseriya, arzihalleri toplamaktan rüşvet olarak alınan paraları avlamaktan ibaret olan me'mûriyetini telmih suretiyle kendisini «Arzihâl Şahini» diye isimlendirirdi ⁴.

sene yaşamaları -gerekir; bu ise İhtimâlden uzak olmakla, silsileye doğru nazarıyla toajalamaz (Mütercim).

³ Bu rivayetin Âlî'den nakledilmiş olan aslı şudur: «Bir «ün Şemsî Paşa'nın halvet-i hâssında İdüm ki saâdetlü padsâhdan müffitrekât imiş, kemâl-i sürûr ile geldi; kethüdası Koca Kethudâ'ya «Bu «ün Kızıl Ah-medlî intikaamm Âl-i Osman'dan aJdum. Anlar foizüm ocağumuza su koydukları gibi ben dahi anların ocağını söndürecek bir mukaddime tertib idtüm.» dedi. Koca Kethüdası munkatoiz oldu, ve «Ne veçhile?» didi. «İrtişaya dadandırdum: Kırk bin altun bir büyücek lokma idi, yut-durdum. Bundan sonra bunlar İrtişa almakdan fariğ olmazlar, ve İrtişa ile devletleri sebat bulmaz.» dedi, ve gayet ferah ızbâr eyledi. Benttm dahi hâtırama geldi, lâtife yüzünden didüm ki: «İbtidâ, devlet-i İslâ-miyyede neslinden olmakla tefahhur itdigimiz Hâlid bin Vellid hilâfet-i Hazret-i Osman'da hasmından mukaddem huzûr-ı halîfeye duhûl İçün bavraba iki altun vîrd^i ve devlet-i İslamiyye'de ihtida virilup alınan artışa bu idüğü kelâm-ı ek&blr ile sâtot ve ba'zı tevârlhde musarrahdur. Siz dahi ceddiniz tarikına gitmiş ve onların sümnet-İ seyyi'eslnl İcra it-mişsiniz.» Şemsî Paşa gayet münfall oldu, ve biraz turup başını salladı; «Hoş, çok toMrsün, Âli» dldl. (Peçevî, c. 2, s. 39; Mütercim).

⁴ Peçevî (İstanbul basımı, c. 2, s. 11) Şemsî'nin bir manzumesinden Kızıl Ahmed oğlu (Kızıl Ahmedli), yâhud

Kaba bir Türkmen olan Üveys, Şemsî Paşa'nın tam bir zıddı olmak üzere, ne terbiye edilmiş bir zekâyâ sahipti, ne de şen şakrak bir surette musahabeye muktedir idi. Tire'de kadı iken, avda Manisa vâlisi Murâd'a tesadüf etmek bahtiyarlığına mazhar olarak, Şehzâde'nin hoşuna gitmişti. Bir müddet sonra Şehzade, pederinin muvafakatiyle Üveys'i defterdar tâyin etti ve devletin dizginlerini eline almak üzere Manisa'dan İstanbul'a giderken, beraberinde bulundurdu. Üveys, bu yolculuktan istifâde ile sadrâzâmın nüfuzundan endişelenmemek üzere Sultân Murâd'-dan vaad almağa muvaffak oldu. Yine bu fırsatla Şemsî Paşa'yı Pâdi-şâh'a ziyâde övmüş ve çok güvenilir ve kendinden önceki pâdişâhların da emniyetini kazanmış bir adam olmak üzere arz etti. Sultân Murâd'ın İstanbul'a gelişinden az sonra, vezîr-i âzam, sonraları üçüncü defterdar tâyin edilen-Üveys'in çaldığı paralar hakkında tahkikat açılmasını talep etti. Pâdişâh bir hatt-ı hümayûn ile buna mâni oldu ve Üveys'i ikinci defterdarlığa ve daha sonra da Lâle-zâr Efendi'nin yerine birinci defterdarlığa tâyin etti. Üveys, bu sıfatla kadılık ve valilikler verilmesi için Pâdişâha ma'rûzâtta bulundu. Hâlbuki o zaman bu türlü ma'rûzât sadrazama münhasır idi. Sokollu'nun bu husustaki ihtarlarını Sultân Murâd reddetti. Eskiden fevkalâde durumlarda mühim sebeplerden dolayı sâdir olan hatt-ı hümayûnlar, bundan sonra

îsfendi-yâr denilen hanedanın şerefine dâir bir parçayı dere eder. Şemsî'nin bu manzumeyi içinde bulunduran beşyüz beyittik eserini, Peçevî —Ebusuûd tarafından imzalanmış olduğu halde— İstanbul'da bir dellâl elinden kırk akçeye satın almıştır. Ebusuûd'un bu manzumeye dâir bâzı tenkidleri dikkate değer olup, manzumedeki imzası üzerine şu ibareyi yazmıştır:

«Kaddü mülki'l-memâlik-i-irfâniyye be-hükmi'l-fazT ve'l-mahâretühu kemâ mülkü'l-memâlik-i-sultaniyye be-hükmi'l-emâretühu ve'l-vezâretühu».

(Şemsî Paşa'nın bu eseri bu cildin ilk kitabının 2 numaralı dipnotunda beyân edilen Vikaaye unvanlı manzumesidir. Hanedanın şerefine âid parçası «Süsile-nâme»sidir ki, bundan mezkûr dipnotta bahsedilmiştir. Ebusuûd'un imzası üzerindeki yazıyı Hammer «Sultânın memleketlerin irfanı kanunların fazileti ve ehliyyet ile temin edilir», şeklinde tercüme etmiştir. Teessûf olunur ki, Arabça ibarenin doğru tercümesi bu değildir; Şemsî Paşa'nın «hükmi-i emaret ve vezâret» ile me-mâlik-i sultâniyye (Sultânın memleketlerine) sâhib olduğu gibi hükmi-i fazl ve maharet ile «memâlik-i irfan» (memleketlerin irfanı) a tasarruf ettiğini belirten bir âdi bir sitayişten ibarettir. Hammer —iyi niyetine aldanıp «güzel ibare» diyerek— yazıldığı gibi yanlış tercüme etmiştir. Peçevî'den anlaşıldığı veçhile, Ebusuûd'un bu manzumede tashihâtı vardır: Şemsî Paşa Vikaaye'sine «Besmele'yle olur inâyet-i Hakk; İsm-i Zâtın bize hidâyeti çok» diye başlamış; Ebusuûd Şemsî Paşa'ya yazdığı bir tezkirede şöyle diyor:

«Besmeleyle olur inâyet-i Hakk, hamdillahile bulur sühan

revnak İsm-i Zâtın toئتifldâyeti çok; İutf var şâdına nihayet yok.»

Diyü nazm ohnmışiken san'at-ı ihtibâke riâyet olunmuş; mühelhil hemşiresine göndürdüğü haber-i üslûbı üzerine her beytün birer mısraı yazılıp gâlibâ bizi imtihan için göndü-rilmiş ola, fehmi ohnur. Tezâhüm-i işgal ve terâküm-i ahvâl sebebiyle bu makûle rûmüz-ı hafîyye idrâkine kudret ve takat kalmamışdır. Bizi teklîf-i mâlâ-bataktan sıyânete himmet bu-yurasın. Ketebehu el-hakîr Ebu's-suûd aff anh.»

«Afi anh» unutmayan Müftî, Şemsî Paşa'nın irfanına övgüde bulunmakla beraber, mektupta Paşa'nın beytinde kaafi-ye olmadığını müstehzîyâne bir surette tenkid etmiştir. Ham-mer'in dikkate değer gördüğü tenkid, bu olacaktır. Peçevî, manzumeden otuz kırk yerde daha tashih bulunduğunu, Ebus-suûd'un bâzı kelimelerin üzerini çizdiğini ve bâzı kelimelerin imlâsını tashih ettiğini ilâve eder. Mütercim).

sıradan işler için ve sebepsiz yere çıkarılmak gibi kötü bir usûl doğdu. Bununla beraber Üveys, Şemsî Paşa kadar ahlâksızlığa müsâid olmayıp, Peçevî onu Övme babında şu vak'ayı söyler:»

«Üveys Budin valiliğinde bulunduğu sırada Peçevî'nin ⁵ babası, oğullarından boşalmış olan umarların tevcihini isteyerek, maksadının desteklenmesi için üçbinbeşyüz gurus göndermişti. Üveys bu akçeyi geri gönderdi ve oğullarının kaybına, parasının kaybını da ilâve etmenin zâlimâ-ne bir hareket olacağını söyleyerek, Umarları tevcih eylemiştir.» ⁶.

Murâd'ın cülusundan bir sene önce Şehzâde'nin muallimi İbrâhîm vefat ederek, bu mansıb evvelki kitaplarda defalarca müverrih sıfatıyla zikri geçen ve bundan sonraki kitaplarda müftî ve devlet ricalinin en nüfuzlularından biri olmak üzere görünecek olan müderris allâme Sa'-deddîn (Sa'dü'd-dîn)'e verilmişti. Bahsimizin konusu olan zamanda Sa'-deddîn, kazasker Kadizâde'yi Sokollu'ya karşı himaye için Pâdişâh ile mahremiyetinden mâhirâne istifâde etmiş ve müftî Hâmid Efendi'nin vefatından sonra ilmîye mertebelerinin son kademesi olan hizmet-i iftâyâ (fetva verme makamına) onu geçirmişti ⁷. Kadizâde henüz kazasker iken, yukarı derecedeki kadılıkların verilmesini arz etmek suretiyle, sadrazamlık vazifelerinin bir kısmını gasbetmişti ⁸. Sokollu ile Kadî-zâde arasındaki şiddetli nefret, fakîh Sarhoş Baî'mn cenaze namazında yeni bir alevlenme vesilesi bulmuştu. Sadrâzâmın maiyyeti halkı namazın edâ olunduğu Fâtih Câmii'ne kazasker takımından evvel gelmiş olduğundan, Sokollu'nun seccadesini Kadî-zâde'nin namaz kıldığı yere sermişlerdi. Kadî-zâde, bu riayetsizliğe kızarak, seccadeyi kaldırttı ve Sokollu'nun adamlarını kovdu.

⁵ Peçevî bu esnada henüz çocuk olduğunu ifade ediyor. Üveys 1579'dan 1581'e kadar Budin valiliğinde - bulunduğunu cihetle, Peçevî 1570 senesine doğru doğmuş olmak lâzım gelir.

⁶ Mustafa Paşa'nun katlinde Bûdûn eyâleti baş-defterdâr olan Üveys Pa-sa'ya virildi. Ben pek küçük İdüm; amma hayâl ve hab gibi hftırunda-dur: tkl taze tirâş öz kardaşum birden vefat İtdi; foirinün zeameti, birl-nün de on altı bin akçelik timân mahlûl oMı. Pederüm, Üveys Paşa*ya varır, zeamet ve timâr İçün yalvarır, üç bin fces yüz gurus caize verir; Üveys Paşa dahî İhsan ider. Merhumun lisânından mesmû'um olmuşdur: «O gice toa'de'1-aşa kapucılar bölük-başıyla aynıyla virdiğüm klselel birkaç İarİfe yükletmiş geldi, ve «Sahî'b-i saadet size göndürdİ» didi. Çünki câizemüz alınmadı; zahir timâr ve zeamet ahara virilmişdür diye sabaha kadar gözüne uyku girmedi. Ale's-seher huzûnna vardum, ve aya-ğuna yüz sürüp yalvardum; «Ocacımı söyündürme, beni azl âteşine gö-yündürme» didüm. Buyurdılar ki: «Yâ ne oldİ? Zeamet ve timân virdük > -«Zahir sultânımı, hediyeümüz red olıcak âhara virilmişdür» didüm. «Yok, vallahi virgümüzden dönmedük. Senün İki yiğit oğulun «İde, ben danı İbu kadar mâlün alam! Bu müriüvetsİzlİğİ kâfir İtmez; İnsaf İtdüm, pa-racığum göndürdüm.» didi. İnsâf olmsun, -bu asrda bu lüfcİ ider var mı? Hakk Tealâ garik-i rahmet ide, cennet ile İvazlar vire!» (Tarih-i Peçe-vt'den, 1283 İstanİbul basımı, c. 2, s. 8. Mütercim.)

⁷ Solak-zâde, varak: 123. Hasan Beğ-zâde, varak: 135, AtâTnln Kadî-zâde İtercûme-i hâİindeki ifâdesine göre, Sokollu -Kadizâde'nin kadılıklara kendi adamlarını teklif etmesinden dolayı- ondan kurtulmak için bu tevcihe yardımcı olmuştur.

⁸ «VeZâretde İştirak etmişdür», Peçevî, varak: 133; Hasan Beğzâde.

Kendinden önceki kazasker ve müftülerden daha az âlim⁹, fakat daha cesur olan Kadı-zâde, müftîlik makamına o zamana kadar görülmemiş imtiyazlar verdirdi. Kadı-zâde'ye kadar beğlerbeğleri kazaskerlere tekaddüm ederlerdi; lâkin Kadı-zâde'nin Pâdişâh nezdindeki nüfuzu sebebiyle Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerinden mâada beğlerbeğ-leri, kazaskerlerden geri kaldılar. Sultân Ahmed zamanına kadar bu usûl devam etmiş ve o zamanın Rumeli kazaskeri Abdülazîz Efendi kazaskerleri Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerine de tekaddüm ettirmiştir. Kadı-zâde'den evvel dîvân taamından sonra yalnız vezirlere leğen ve ibrik getirilerek, kazaskerlere ancak peşkûr verilirdi; Kadı-zâde vezirlere has olan bu ihtiramı (protokolü) kazaskerlere de teşmil etti.

Saray kapı-ağasıyla haremde Pâdişâh'ın iltifatına nail olan dört kadın Şemsî ve İdrîs'den ziyâde nüfuz sahibi idiler. II. Selim zamanında esîr olarak sünnet edilmiş olan Ca'fer ve Gazanfer nâmında iki genç kardeş, II. Selîm'in o kadar emniyetini kazanmışlardı ki, bunları hadım ettirdikten sonra, hasoda'da hareme almıştı. Parlak ve işlenmiş bir fikre mâlik olan Gazanfer, Selîm ve Murâd zamanlarında derece derece oda-başılığa, ondan sonra da o zaman «mâbeyn müşirliği» demek olan kapı-ağalığı'na kadar yükselmişti. Oda-başılık'ta üç pâdişâh zamanı yirmi sene ve kapı-ağalığımda otuz sene kalmıştır. Müverrih Âlî —ki kapı-ağasın himâyesi altında olduğu için şehâdeti tarafdârlık şaibesinden vâkiâ hâlî değildir— Gazanfer'in bu elli senelik hizmetinde kimseyi incitmemiş olduğunu te'mîn eder. Gazanfer, âlimler ve şâirleri âlîcenâbâne himaye etmiştir. Bunların birçoğu eserlerini onun nâmına yazmışlardır. Faydalı ve edebî eserler veren müelliflerin istinâdgâhı olan Gazanfer, Âlî'nin ifâdesine göre recûliyyetten (erkeklikten) mahrum olmakla beraber, âlemde kendisinden sonra semere verecek birçok ma'rifet tohumu (takdire maz-har olan eserler) neşretmiş ve birçok torundan ziyâde nâmını kendinden sonrakilere intikâl ettirecek âbideler bırakmıştır¹⁰.

⁹ Hıdaye'ye şerh, Teftazânî'nin Miftâh'ına, Sadrû's-Serîft-ya, Telvîh'e, Tec-rîd'e, Mevacıf'a haşiyeler yazmıştır. İstanbul'da Çukurbostan'da (eski Mu-cizia Su Hazinesi) olan hanesi yanında bir cântü ve bir medrese bina ettirmiştir. Atal

¹⁰ Âlî 1005 (1596) vekaayiini yazarken, Gazanfer hakkında bu şekilde şehâdet eder; o târihte Gazanfer henüz bütün nüfuzuna sahip idi. Âlî'nin sayısı elliyi bulan mensur eserlerinin bir kısmı Gazanfer'in teşvik edici cömertliği sayesinde yazılmıştır. Ahmed bin Sehl Belhî'nin Arabca Coğrafyacını (Ci-hannümâ, s. 13 ve 14) tercüme ettirmesinden dolayı Osmanlı Devleti coğrafya ve târihinin bu Macar'a (Gazanfer'e) çok medyun olduğunu söylemek gereksizdir. Bu Coğrafya'nın bir nüshası Bologna Üniversitesinde mevcuttur.

(Cihannümâ'nın zikr edilen sahifelerinde yazıldığı üzere Mesâlikü'l-Memâlik isminde olan bu coğrafya kitabı Anadolu ulemâsından Şerîf Efendi müderris iken Gazanfer Ağa'nın va-zîfelendirmesiyle Eğri Fâtîhi Sultân Mehmedre Türkçe tercüme etmiştir. Lâkin Kâtib Çelebi, Şerîf Efendi'nin «fenn ile alâkası olmadığını bildirmiş» olduğunu beyân etmesine göre, eser iyi tercüme edilmemiş olacaktır. Mütercim).

Saray kadınlarının bilhassa dördü Sultân Murâd üzerinde nüfuz kazanmışlardı. Evvelâ validesi Nûr-bânû ¹¹ ile Venedik'in Bafo asilzade ailesinden birinci zevcesi Safiyye. Safiyye henüz pek gençken Venedik'ten — babasının Vâlî olarak bulunduğu— Korfu'ya giderken yolda Osmanlı korsanlarının eline geçmiş ve Şehzade Murâd'm haremine alınmıştı ¹². Bu şehzade Safiyye'ye o kadar niağlûb oldu ki, tahta çıkışından evvel ve sonra —oldukça kadın düşkünü olmakla beraber—• Safiyye'ye muhabbette sabit kalmıştır. Murâd'm vâlidisiyle Sadrâzam Sokollu'yla evlendirilmiş olan hemşiresi İsmihân kendi nüfuzlarının Venedikli Sa-fiyye'nin nüfuzu altında mahv olacağından korkarak, veyâhud daha ziyâde şehzade doğurmak suretiyle muntazam bir tevarüs ihtimâlini artırmak isteyerek, Sultân'ın haremine iki câriye sokmağa muvaffak oluncaya kadar, rahat etmediler. Bunlardan aslı Macar olan, daha fitneci ve dilber ¹³ olan biri, bir müddet Venedikli'yi efendisinin aklından ve yatağından uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Lâkin sonradan Sultân Murâd, bir gecede, iki, üç kadın değiştirmek derecesine varınca ¹⁴, ilk şehzade Mehmed'in ¹⁵ anası olan Safiyye'nin te'sîri, özellikle Valide - Sultân Nûr-bânû'nun vefatından sonra diğerlerinin nüfuzundan -dâima daha ağır basmıştır. Nûr-bânû ölüm döşeginde iken pek çok ve kuvvetli bir el altında bulunmağa pek muhtâc olan harem halkına nezâret vazifesini —evvelce Eski Saray hizmetine naklettirmiş olduğu— Can-fedâ'ya vermesini oğluna vasiyyet etmişti. Can-fedâ o vakitten itibaren Haremdin baş-müdüresi demek olan «kethudâ-kadınlık» mansıbına geçti; gerçi sultânın yatağına girmediyse de, terbiye ettiği cariyeler vâsıtasıyla Pâdişâh üzerinde o kadar1 nüfuz kazandı ki, yalnız harem dâiresinin işlerine değil, bütün hariç idare işlerine de müessir bir surette iştirak eder oldu ¹⁶.

¹¹ Minlyö (Mlnio), s. 222 sehven: «Valide Sultân'ın ismin târih zikr etmez» der. Hâlbuki bunun İsmi târihte tasrîh edilmiştir. Yalnız Ali ile Osmanlı müverrihleri değil, M. D'Oshson dahi zikreder, c. 2, s. 512.

¹² Sagredo, s. 421. Gerias (Gerlache)'ın **"«*», s. 71.

¹³ «Una schiava unghera piu scaltro e vlvace che bella», Sagredo, s. 421. Gerlaöhe'a nazaran bu kız Macar değil, Bosnalı idi Eserinin diğer bir yerinde (s. 77), Moldavyalı olduğunu söyler. Bu birbirini tutmayan İki ifâdesinin ikisi de doğru değildir. Bundan başka Gerlaöhe, zanneder ki, Sokollu'nun zevcesi olan Sultân tarafından değil, Mustafa Paşa'nın harem tarafından hediye edilmiştir. Bu da Âlî'den alınmış, olup yanlıştır.

¹⁴ «E principio a compiacersi in modo della varietà, che İn una sola notte con un ao due e sino con fre sfoçava l'intemperajza.» Sagredo, s. 422.

¹⁵ Sagredo: «La prese in odio ripudio per sempre i di lei abbrac ciamenti» demekle bir hatâ daha yapar.

¹⁶ «1594 Senesi Vekaayılın Hikâyesi» (Rank adlı müellifin su eserinden-dir: «Fttrsten und Völker von Sttd Eitrope im XVI and XVII Jahrhun-dert»), Canfeda ve Kahyâ-Kadın nâmlarını karıştırarak (Kacianahdona) yapar. Müellif, saray cariyelerinin büyük memurlarla evlendirilmesinin o vakit âdet olduğunu zanneder. Halbuki daha, evvel cari idi.

3. Murad Han'ın Şahsiyeti

Sultân Murâd'ın kadınlara jneclûbiyet ve mağlûbiyeti, sadrâzâmın şâhâne denilecek bir suretteki nüfuzuna karşı vehimli rekaabeti, Sokol-lu'nun fevkalâde selâhiyetini o zamana kadar yürürlükte olan idare usûlüne aykırı olarak liyakatsiz nedimlerin te'sîrleriyle karşılamağa çalışmaktan başka bir yolla değiştirememek şeklinde tezahür eden acziyle ilgili ifâdelerimizle, bu kadın ahlâkındaki Pâdişâh'm tabiatını gösterecek bir resmin ilk taslağını yaptık. Bu suretle tesbit ettiğimiz çizgilere, bu hükümdarın ahlâkı, vasıflan, umûmî ve husûsî faaliyetleri hakkında çağdaşı olan müverrihlerin ve sarayına gönderilen sefirlerin bildirmiş oldukları çizgileri ilâve edeceğiz, III. Murâd bir dereceye kadar fikrî terbiyeden mahrum değil idi ¹⁷. Tasavvufila ilgili şiirlere rağbet göstermiş, birkaç gazel

¹⁷ Venedik balyosunun Avusturya imparatorluk ve Kraliyet Ar-şivi'nde 746 numarada mevcut olan 1575 tarihli (İtalyanca) raporu, III. Murâd'ın şahsı hakkında şunları yazar: «Sultân Murâd takriben otuzüç yaşındadır; kısa boylu, uzun burunlu, zayıf bünyelidir; (insana) uzun ömürlü olacağı kanaatini vermez; tabiatı hüzne meyyaldır; haz duymasına sebep olan yegâne şey dîne ve kendinden öncekilerin icrâatlarının târihine dâir kitabîan okumaktan ibarettir. Şehvanî zevklerden pek az hoşlanır; kendi zevcesiyle iktifa eder; başka kadınlardan uzak durur; şarâb içmez. Üç evlâdı vardır ki, biri onbir yaşında bir kız, diğerleri Mehmed ve Selim isimlerinde ve birincisi dokuz, ikincisi sekiz yaşında iki erkektir. Kendisine takdim olunan istidaları kabul ederek, kendisine verildiğini işaret edip istidamın yerine getirilmesini irâde eder. Bundan dolayı birçok kimselerle Mehmed Paşa (Sokollu) arasında münazaalar çıkmıştır. Bu durum Mehmed Paşa'nın gözden düşmesine yol açmıştır. Babaları yalnız Mehmed Paşa'nın re'-yi ile iktifa ettikleri halde, bu Pâdişâh iş sahiplerini bizzat dinliyor; 700 sancağa mâliktir; 130.000 süvârî tedârik eder ki, 80.000 neferi Rumeli'den, ve 50.000 neferi Anadolu'dandır; 200 kalyon ve 200 mauna ordunun kuvvetini ziyâdeleştirir. Sokollu yetmiş yaşındadır ve gayet mütefit bir zâtır. Fevkalâde maharet sahibi ve gayet tedbirlidir, kendi efendisinin işlerine vâkıf olduğu gibi, şâir hükümdarların durumlarını da bilir.» Mafey Venieri'nin 1582 târihiyle, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde 9 numarada mevcut Rangun el-yazılan arasında bulunan (İtalyanca) seyahatnamesi yine bu pâdişâh hakkında şöyle söylüyor: «Şimdiki imparator 33 yaşında bir gençtir; orta boyludur; teni beyaz, fakat biraz sarıya maildir; saçları ve sakalı sandır; sakalı çenesinin altından geçerek bir şakağından diğer şakağına kadar uzar, yüzünün diğer kısımlarında birşey yoktur. Bıyıkları azdır; dudakları kalın, burmu kıvrıktır. Gözleri mâvidir. Kaşları kavisli ve kısadır. Alnını her ne kadar sarık örterse de herhalde genişdir. Mahzun tabiatlı, iyi bir Türk'tür. Pek kibirli değildir; ha-sîs ve inadçıdır. Biraz şiirden nasibini almıştır.» Bu seyahatnamede, Bragadino'nun cellâdı Mustafa Paşa da şöyle tarif edilmiştir: «Mustafa 80 yaşındadır; fakat bünyesi kuvvetli ve dinçtir. Boyu pek uzun değilse de, bütün tavırlarından gaddar ve kan dökücü olduğu anlaşılıyor. Kaşları pek uzundur, âdetâ gözlerini örter; saçları seyrektir; tavrı ve hareketlerinde canlılık açıkça görülür; görünüşte hâli mülâyimcedir. Elbisesi mükelleftir. Hazır bulunanları büyük bir nezâketle kabul eder, gayet sür'atlı selâm verir. Maharetli, tedbirli, akıllı, riyakâr, fasîh ve belîğdir.» Mafey, Devlet'in varidatını sekiz milyon tahmin ederek, masrafların bu miktârdan çok fazla olduğunu beyân eder; o vakit orduda 145.000 kişi ve donanmada 300 kadirga bulunuyordu. 3.500 akçeye kadar timâr sâhibleri birer at beslemeğe mecburdular. Bundan fazla olan timâr ve zeamet sahihlerinin, bu miktân geçen akçenin her bin akçesi için bir at tedârik etmeleri lâzım geliyordu. Yeniçeri (Acemî oğlanları) saflarına Hristiyan çocukları kaydedilmesi usûlden idi, ki ancak Ermeniler müstesna idiler. Acemî oğlanları yirmibeş sene sonra Yeniçeri olurlardı. (Halbuki Koçi Beğ, III. Murâd zamanından bahsederken şöyle diyor: «Dergâh-ı âlî yeniçerileri ve cebecileri ve topçuları ve şâir ocaklarda olan kullar umûm üzere devşirmeden olup gayrı taifeden olmak memnu' idi. Devşirme dahî Arnavud ve Bosna ve Rûm ve Bulgar ve Ermeni taifesine mahsûs olup gayrı taifeden olmak memnu idi.» Acemî oğlanlarının yeniçeri olmaları ise, yirmibeş sene sonra değil, dört-beş sene sonra olduğu Koçi Beğ'in ifâdesinden de anlaşılır. Mütercim).

tanzim etmek tecrübesinde bulunmuştu ¹⁸. Yaradılış i'tibâriyle halîm ise de, çabuk hiddetlenir ve o zaman merhametsiz olurdu. Raks ve mûsikîyi severdi. Mukallidlikten, hoş sözlerden hazzetmez değildi; asma saatçiliğe, ressamlığa husûsî bir meyli vardı ¹⁹. Asrında şiirin tasavvufa temayülünü teşvik etti; rakkaslarla, cücelerle, maskara (soytarı) larla çevrili olmayı sever ve bunlara avuç dolusu altın atardı ²⁰. Bütün fıkra mecmualarında yazılı bulunan şu vak'a, sözü edilen soytarılardan biri hakkında cereyan etmiştir:

Bu maskara bir gün Sultânın dâiresine girerek o gün yüz altın değil, yüz değnek istedi. Murâd «istediğini alırsın dedi. Elli değnek vurulunca maskara bağırarak «durunuz!» dedi, «öteki yarısı benim değil; beni aramağa gelen ve bugün alacağımın "yansım kendisine vermem için bana baskı yapan bostancınındır» dedi ²¹. Hakîkaten bostancıya da elli deynek vurulup» maskar bu garîb düşüncesine mükâfat olarak o kadar altın aldı.

Murâd, ikinci namazına kadar vaktini bu türlü arkadaşlarla, bu türlü meşguliyetlerle geçirmeyi i'tiyâd etmişti. İkinci zamanı kalkar ve:

— «Günümüzü böyle geçirdiğimizden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd edelim.» diyerek, hareme girerdi.

¹⁸ Riyâzî. Sultân Murâd, muasırı olan Osmanlı şuarâ tercüme-i hallerinde «Murâd» yahud «Murâdî» nâmıyla gösterilmiştir

¹⁹ Ungand, 31 Mart 1575 tarihli raporunda diyor ki: «Es Ist ein teutscher Renegat, dess Sultani Tmijghohsess mit Namen Mehümet von Gratz gebür-tlg, der zu Sigeth knabenwels gefangen, und zu lernung des enverbs ist gehalten wurden, der bel mir die tag gewesen, und mir angezeigt, wie dieser Sultan grosse Lust, habe zu künstllöhen Unrwerchen die des Him-mels Lauf zedgen, aber er hat die werkh gern gross und mit Gewicht, gle-İchwol, dass İm PUdwerch und Thierwerch nıcht misf ailen, -hat kelne scheuch vor Plguren. Er sagt mir auah wle der Sultan sehr einzig und elfeminatus sel, und frei slctb. sehr mit narren und- Zwergen, wle dann iblshcr zu sehen, dass er dem MehmedBassa d&s Regtment fİlhren und er wart elner erlustigung ab.»

²⁰ «Avuç avuç altun», Peçevî, varak: 164. Bununla beraber Knolles diyor *ki: «More sparehanded than was for ttoe greatness of İbis state.» Bu İfâde, şu eserdeki iki Venedik raporuyla hay!l! uyusmaktadır: Rank'm «Güney Avrupa Milletleri ve HfUcttmd&rlan», s. 44; şu Kadar ki, Murad'ın mermerden bir hendek yaptırarak buna senelik ■ İkibuçuk milyona kadar bir meblağ gömdürdüğüne ve yatağını bu hendegin üzerine kurdurduğuna dâir olan rivayetine efsâne nazariyle bakılmak lâzım gelir. (Hammer* İn kaynağı olan Peçevî'nın bu husustaki ifâdesi aynen şudur: «Tab' ve kadleri gayet zİrek ve arif, rûh-ı kelâm ve İhamına muttali* ve vâkıf İdi; ebyât ve eş'arlarında ve evzâl ve etvârlarında cânİb-i tasavvufa mâü, her ke^âm-i dürerbârları vahdet-i vücûd İsbâtına kaail, sellka-1 latifeleri ol İblhâr-ı nâ-mütenâhîde sftmlfa ve sâil olmakİa şuarây-ı zemâneyi tetebbu* dçün İrsal buyurdıkları gazelleri ekser ol vâdide İdi. Şuarây-ı afın dahî letafet ve tab'-ı hümâyünma kaalller İdi, ve ekser-i eyyam memâlik-İ mahrûsede belki Arato ve Acem'de olan hoş elhân ve nağme-güzâr ve sâ-«endegân-ı mümtaz, ve şİrîn-«İftârân ve kıssa-perdâz, ve erbâub-ı İu'b ve tarab ve eshâb-ı lehv ve sagaib alâ tarİkİ'l-münâvebe dâhlİ-i meclİs-İ hümâyûnları olup her biri İzhâr-ı kadd-res ve maharet İle nezâket İle şetaretler İdüp avuç avuç altun İnsaniyle memnun olur giderler İdi.» Pecevi, c. 2, s. 3. Mütercim)

²¹ «Masharanun biri şetaret ve maharetini İtmam İdüp pâdsâh İn'İtm İde-cek mahalde «Yok, munkİtrum, bu «ün altun İstemem; yüz değnek İste-rem.» İdir. Sebebi suâl tmyunhcak: «Hele ellisini İurun; İndan sonra su âl İbuyurun.» İdir. «Urİlsun» İdiye ferman İderier. Değnek İllİye İıkar, «Turun; İbir ortağum var, ellisini İona İurun» İdir. Ortağı suâl İoldukda «Her «ün 'beni da'vete gelen İx>stancı İn'âm alup giderken 'Seni İben İgötürdüm; İnsı İfoenümdürl İdlyüp İnsıfını İelİmden alır; İbugün değneğın da-İhı İnsıfı İonun İhakı İolmak İlâzım İgelir» İcevâbım İvirir. Pâdş&h İbu İlatİfeden İhazz İdüp İİhsanım İta'İf, İbostancıya İelli değnek İurİldukdan İsonra İmin İba'd 'böyle İyaz' İitmemeğİ İenİbİh İbuyunrlar.» Peçevİ, c. 2, s. 4. Mütercim.

Harem eğlencelerinde o kadar az i'tidâl gösterdi ki, hasekilerin (çocuk validesi olan gözdeleler) mikdârı kırka, çocukların yüz'e, cariyelerin beşyüz'e çıkmış ve câriye fiyatı İstanbul'da yüz misline çıkmıştı.

Murâd'ın valide ve hemşiresi Venedikli Bafo'nun yerine iki câriye göndermek suretiyle, oğul ve kardeşlerini o kadının pençesinden kurtarmak istedikleri zaman, —arzuları iktidarının derecesini aşan— Pâdişâhlar geçici bir müddet için iktidarsız kalmıştı ²². Valide Sultân, oğlunun bu hâlini Safiyye'nin sihrine hami ederek ve birkaç Yahudi ile birkaç cariyenin bu hususta işbirliği yaptıklarından şüphelenmiş görünerek, cariyelerin bâzısını hadımlar vâsıtasıyla işkenceye aldı; bir kısmını denize attırdı. Birçoğunu da Rodos'a sürüverdi; sonradan bunlar Dersââ-det'e (İstanbul'a) getirilerek nedimler ve çaşnığirlerle evlendirilmişlerdir.

Murâd orta boylu idi; san çehreli olup süzük gözlerinin üzerinde kara ve kavisli kaşlar görünüp, gür ve kumral sakalı göğsüne kadar inerdi ²³. Afyon içmesine hami olunan sarılığı ve zayıflığı ²⁴, bu zehiri terk ederek şarâb içmeğe başladığı vakit kaybıldı. Ancak, haremdeki su'-i istimâlâtı sar'a darbelerine uğramasına sebebiyet verdi ²⁵.

Sultan III. Murad Han'ın Cûlûsu

1574 Aralığının 21'inde (7 Ramazan 982), Sultân Murâd, 28 yaşında bulunduğu halde Manisa'dan ²⁶ Propontid sahilinde bulunan Mudanya'ya vâsıl oldu. Orada tesadüfen Nişancı Feridun'un onsekiz kürekçi çeker bir kadirgasını bularak ²⁷ dört mahremi ile, yâni silâhdârı, çukadârı, rikâbdân,

²² Ali, (varak: 387) Murâd'ın bu durumu hakkında tercümesi mümkün olmayan birkaç beyit söyler.

²³ «Hilye-i şerifleri: Kasîrden belârek alçak 'boylu, beyaz tenli, ela gözlü, öbrüleri ve mehâsin-i letafet-nümûnları kumral, laîm ve şalımda va-satû'l-hâl idi.» Peçevî, varak: 3. Kaşları kara demekte Hammer aldanmış görünüyor (Mütercim).

²⁴ Ungand, 3 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1575 raporunda, Sultân Murâd'ın şahsı hakkında su tarifi yazar: «Der Sultan İst von person nicht gross, sehı Leib geschwankh, gar gelb, hat einen rotfarbnen Part, nasum agu-İlinum, polkhete Augen, hat mer eines Sc3iulverwan<İten als krlegerischen Herrn Gebaerde und Anschen, die Bleichlgkeit soll daher kommen, dass er viel Opy vormals gegessen, iez wollen etUch, damit er sich des Opy enthalte, das er. doch gar maesslg pflege wein zu trinkhen; man ruemt in so grosser Hberalltat das er das Geld nicht achte.»

Knolles Murâd'ı civânmerd gösterecek yerde hasis olduğunu söyler ve hakikate aykırı olmak üzere sarhoş yapar: «Yet-it Is reported that ne would offentimes himself drlnk plentifully of wormwoodwine.» (s. 251). Mezere, s. 146, renginin değişmesi hakkında şöyle söyler: «Çünkü sonunda şişman olduğu, ve renginin kızıştığı rivayet edilir.»

²⁵ «He was much subject tho te falling sickness», Knolles, s. 651.

²⁶ Baudier (Bodiye) «Türklerin Umûmî Târîhi Kılavuza (Rehberi) (Paris, 1628, s. 442) adlı eserinde yanlış olarak «pederinin vefatında Amasya'da idi» diye yazar.

²⁷ Sagredo, «Koridor primo Sigillator» diyerek Feridun'un ismini tahrif eder.

muallimi ile birlikte bu gemiye bindi. Yedi saat yolculuktan sonra İstanbul'a varıp, Sultân Bâyezîd köşkü yakınında sahile çıktı. Kendisini deniz tutmuş olduğundan yıkanmak üzere su istedi; tatlısu bulunamayıp, deniz suyu kullanmak mecburiyetinde kaldı. Bu hâlin hâtırası olmak üzere sonraları buraya bir çeşme inşâ olunmuştur. Hasan Çavuş ile kadirganın kılavuzu Ahmed, Pâdişâh'ın geldiğini haber vermek üzere sadrâzamın sarayına gittiler. Sokollu fener tutan adamlarıyla birlikte, yeni efendisinin elini öpmek ve validesinin yanına götürmek üzere koştu. Murad'ın gece ilk olarak verdiği emir —henüz başlayan saltanatına rakîb olmalarından korkduğu— beş kardeşinin îdâmı oldu ²⁸.

Seher vakti vükelâ ve ekâbir-i devlet (devletin .yüksek rütbeli memurları) siyah kavuk giymiş oldukları halde, Ayasofya Câmii'ne toplanarak sabah namazının edâsmdan sonra sarayda dîvân salonuna gittiler. Saat yedide siyah tezyinat ile müzeyyen mor atlas dolama ve başına siyah kavuk giymiş olduğu halde tahta çıktı; ilk olarak sadrâzam yeni Pâdişâh'ın ayaklarına kapandı ²⁹; ondan sonra diğer beş vezîr, yâni Sakız fâtihi Piyâle, Ahmed, Mahmûd, Lefkoşa fâtihi Mustafa, Yemen ve Halku'1-Vâd fatihi Sinan Paşalar ile kapdân Kılıç Alî Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Abdurrahmân ve Mehmed Efendiler, defterdar Ca'fer, Lâlezâr ve Mehmed Çelebi Efendiler, Nişancı Feridun Beğ, müftî, İstanbul kadısı, bütün ulemâ kadrosu, yeniçeri, sipâhî, cebeci ve bostancı ağalan, nihayet mâbeynciler, muhafız askerleri ta'zîmâtlanını arz eylediler ³⁰.

²⁸ Selânikî, Âli, Peçevî, Hasan Reg-zade, Avrupalı müverrihlerden Sagredo, Knolles, Mezere, Bodiye (Baudier), Gerlaş (Gerlach) ve diğerleri. Venedik elçisinin raporu yanlış olarak Murad'ın dört kardeşinden bahseder: «4 figlio andati al macello, costume antico di questa casa benche crudele». Osmanlı müverrihleri bu İdfimin, Murâd'm vardığı gece İcra olunduğunu yanlış olarak söylerler. Binâenaleyh «Relaifone di Const. e gr. Turco» eserinde (Rank, CMinay Avrupa Hükümdar ve Milletleri) Murad'ın kardeşlerinin İdamına muhalif ve icrasını te'hir etmiş olduğuna dâir olan ri-vâyet sırf uydurmadır, («Saadeti ü pâdşâh hazretleri dahi leyle-i mezbûre-de (vardığı gece, 7 Ramazan 982 Sah akşamı ve 8 Ramazan Çarşamba gecesi) beş aded şehzâdenün İlvâ-i hayâtların ser-nigün İdüp...» Selânikî, s. 126. Mütercim)

²⁹ «Kendileri (III. Murâd), lûbas-ı mâtem-pûşide, taşraya çıkıncaya kadar vüzerâ ve erkân-ı devlet dîyân-hânede tevakkuf eylediler. O günün (Çarşamba, 8 Ramazan) üçüncü saatinde bâb-ı hümayun önünde taht kunlup ve azametiü pâdşâh hazretleri uzun yenli, çep-râstlı nimtene ve mor atlas dolama ve müşemmel (başına siyah kavuk giymiş olarak) çıkup yemin ve yesânnda ağalar, çaşnigirler toulundığı halde vüzerâyâ. selâm virerek taht-ı hümayûna cûluslarında İbtidâ sadr-ı â'zam selâm yirine tu-rup hallfe-i rûy-i zemini ta'zlm i t di; sadr-ı â'zam dâmenlne yüz sürln-oeye kadar pâdşâh aya üzeri bulmarak ihtiram gösterdi.» Seianikî'den telhis, s. 127. Mütercim.

³⁰ Selânikî, cûlusu tebrik eden zevatı su tertible zikreder: cVezîr-i â'zam, ikinci vezir Piyâle Pasa, üçüncü vezir Ahmed Paşa, dördüncü vezir Mah-mûd Paşa, beşinci vezir Lala Mustafa Paşa, altıncı vezir Sinan Paşa, sonra Rumeli beğlerbegi Silyâvuş Paşa, Kapudân Kılıç Alî Paşa, Rumeli kazaskeri Abdurrahmân ve Anadolu kazaskeri Mehmed Efendiler, Lala Ca'fer Beğ, defterdar Lâle-izâr-zâde, Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi, şikk-i sânl defterdarı Sünbül Efendi, şehir-eminl, reis efendi, cebeci-bası; bunlardan sonra (kazaskerler dîvânda bulunduğu cihetle, mülkiye me'mur-larından addedildikleri anlaşılır; mülkiye'yi müteâklb ulemâ başlıyor) şeyhülislâm Hâmid Efendi, İstanbul kadısı, hâzır olan diğer ulemâ; (bundan sonra maiyyet-i şâhâne ve askerî başlıyor) rikâb ağalan,

Pâdişâh bu merasimden sonra, hareme çekildi; hadım-ağaları ellerini kavuşturmuş oldukları halde Sultân Murad'ın kendilerine hitâb etmesi için bekliyordı. Deniz tutmasından sonra iştihâsı yerine gelmiş olan

Murâd, bunlara:

— «Karnım aç, yiyecek veriniz.» dedi.

Bu söz, bir kıtlık işareti olmak üzere telâkki olunup, hakîkaten o sene içinde kıtlık çıktı ve bu suretle tesadüfen söylenen sözlere hususî bir ehemmiyet atfeden halk i'tikadını takviye etti. Bâzı müsâid olmayan âlâmetlerden fâl bakarak kötüye yorumlamak, Peygamberin hadîsi ile men edilmiş olduğu halde, halkın bu gibi zanlarda bulunması ³¹ Osmanlı-lar'a Yunanlılar'dan, Romalılar'dan geçmiştir.

Cenaze namazı Pâdişâh hâzır olduğu halde kılındı; ondan sonra vezirler II. Selîm'in na'sını Ayasofya Câmii'nin batı tarafındaki avlusuna götürdüler ³². Bir gün sonra da îdâm olunan beş şehzadenin cenazesi kaldırılarak, babalarının ayak ucuna gömüldüler. Saray kırk gün matem tutarak, bu müddet zarfında Sultân Murâd babasının, kardeşlerinin ruhları için Kur'ân okutturdu, sadaka dağıttı.

Cülus Bahşişi

Üç gün sonra, (25 Aralık, 11 Ramazan), Pâdişâh hazînedan cülus bahşişi çıkardı. Her biri onbin dukalık yüzon kese altın —ki cem'ân bir milyon yüzbin altın eder— askere tevzîi olundu. Yalnız yeniçerilerin her-biri 50 altın, yâni, cem'ân 70.000 altın aldılar ³³. Ertesi gün Sultân Murâd vezirlere ve

bölük ağaları, çeşnidirler, müteferrikalar, çavuşlar, bölük kethüdaları, bölük halkıyla yeniçeri ağası, segbân-bası, kul kethüdası (Harbiye müsteşarı), kâtib efendi (yeniçeri kâtibi, harbiye muhasebecisi), cümle-i erkânıyla ale't-tertib ha-sektler, yaya-basılar, solaklar, yeniçeriler, kapucılar. s. 127. Mütercim.

³¹ Vaktiyle sadrâzamların da ilk sözlerinden f&l çıkanındı. (Mütercim)

³² Sultan III. Murâd'ın cülusuna Şemsi Pasa şu mısraı ile târih düşürmüştür: «Şimdi buldı Murâdını devran» (982) (Mütercim)

³³ Selanik!. Bu hesaba göre o zaman 14.000 yeniçeri vardı. Gö-riceli Koçî Beğ'in istatistik! rakamlarına göre bunların hakîkî mikdârı 13.599 neferdi.

(Mütercim'in ilâvesi: Hammer burada ulûfeli asker ve saray hademesinin o zamanki mikdârına dâir Koçî Beğ'in verdiği malûmatı yazmış ve bunun yekûnu, Koçî Beğ'in yanlış olarak yazdığı gibi 36.153 değil, 37.288 olduğunu beyân etmiştir. Halbuki Koçî Beğ Risâlesi'nin matbu nüshasında gösterilen rakamların yekûnuna muvafık olduğu ve Hammer'deki rakamların birkaçına hatâ bulunduğu anlaşıldığından, mezkûr risalenin bu hesabı gösteren cedveli aşağıya aynen iktî-hâs edilmiştir:

Nefer

124 Dergâh-ı âlî müteferrikaları

40 Cemâat-i çaşnigîrân

290 Çavuşân-ı dergâh-ı âlî

4 Kütüb-ı defter-i hâkaanî

31 Kütüb-ı divân-ı hümayûn

devletin büyük me'murlarına kıymetli hediyeler ve matem libâsı nâmiyle kürkler ihsan etti. Sadrâzâmın hissesine 6.000 altın, beyaz atlas kaplı samur kürk, daha az kıymetli kumaş demek olan serâsire kaplı diğer iki kürk, kıymetli taşlarla süslü bir kılıç düştü. Diğer beş vezirin her birine 4.070 altın, iki hil'at verildi. Nişancı ile defterdarlar kaftan alamadılar, yalnız 500 altın ihsana nail oldular. Saray erkânından bir takımı tekaüd edilerek, bir takımı yeni mansıblara yükseltildiler. Bunlardan iki mâbeynci sancak-beğliğine ve bir çaşnigîr sü-vârî kumandanlığına tâyin edildi. Murâd'a cülus haberini götüren Hasan Çavuş'a çavuş-başılık verilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Ancak bu adam sert ve kaba tabiatlı olduğu için kapıcılar-kethûdâsı (Ferhâd Ağa) tarafından terbiye edilmek lâzım geldi. Bir müddet önce tekaüd edilmiş olan Rumeli kazaskerinin (Kadı-zâde) tahsisatı artırıldı. Kadılardan şey-hulharem Hüseyin Efendi su yollarının ve Harem-i Şerifin tamirinde istihdam olunmuştu. Bu defa Medîne-i Münevvere kadılığını rica edip, evvelâ uygun bulunmadıysa da, Mekke Şerîfi'nin iş'ârı üzerine arzusu yerine getirildi. Pâdişâh, cülusu şerefine Kara-kule'den dörtyüz mahbûsu, bu arada Halku'l-Vâd'm cesur müdafii Zerbeleni'yi serbest bıraktı. 1574 senesinin son günü (17 Ramazan) Sultân Murâd ilk defa olmak üzere Cuma namazı kılmak için Ayasofya'ya gitti; 5 Ocak (22 Ramazan) bütün saray halkıyla Eyüp

-
- 17 Küttâb-ı ahkâm-ı mâliyye
 51 Küttâb-ı hazîne-i âmire
 10 Hazînedâr-ı birün
 356 Cemâat-ı bevâbân-ı dergâh-ı âlî
 2210 Cemâat-ı ebnâ-i sipâhiyân
 2127 Cemâat-ı silâhdârân
 400 Cemâat-ı ulûfeciyân-ı yemin
 407 Cemâat-ı ulûfeciyân-ı yesâr
 406 Cemâat-ı gurebây-ı yejnîn
 407 Cemâat-ı gurebSy-ı h
 13599 Cemâat-ı yeniçeriyân ve segbânân ve piyâdegân ve zağarcıyân
 7495 Cemâat-ı gılmân-ı acemîyân der İstanbul ve Edirne ve Geliboh ve hadaayık-ı hâssa
 4396 Cemâat-ı istabl-ı âmire
 489 Cemâat-ı matbah ve kilâr
 625 Cemâat-ı cebeciyân
 1099 Cemâat-ı topcıyân
 400 Cemâat-ı arabacıyân-ı top
 229 Cemâat-ı mehterân-ı hayme
 158 Cemâat-v mehterân-ı alem
 115 Cemâat-ı teberdârân
 27 Cemâat-ı peykân-ı hâssa.
 18 Cemâat-ı sakayân
 6 Cemâat-ı müezzînân-ı hâssa
 537 Cemâat-ı ehl-i hıref
 54 Cemâat-ı suyolcıyân ve koncı
 26 Cemâat-ı etibbâ ve cerrâhân-ı Yehûd
 36.153 Cem'an yekûn.

Câmî'ne giderek, orada kılıç kuşandı. Edirne-kapısından Aksaray'a dönerek sırasıyla I. Selîm, Fâtih, Şehzade Sultân Mehmed, Bâyezîd, I Süleyman ile II. Selîm'in ve îdâm ettirdiği beş kardeşinin türbelerinde, gözyaşları döküp duâ etti. Kur'ân nazil olduğu gece, yâni Kadir Gecesi'ne ³⁴ tesadüf eden gecenin ertesi günü (27 Ramazan) mevâcib (maaş) dağıtıldı. Yeniçeri ile birlikte sipahinin mevâ-cibi de verildiğinden «Bu âdet değildir, sipâha bir gün sonra virilir» diye homurdanmalar olduysa da «Bayram ulufesi böyle virilir» cevabıyla geçiştirildi ³⁵;

Ramazânın 28'inci günü Pâdişâh, kafes arkasından dîvân müzâkarelerine nezâret etti. Ondan sonra vezirlerin arzlarını dinlemek üzere Arz Odası'na gitti. Bu sırada bir gürültü koptu. Muntazam süvariden en son i'tibâr olunan dört bölük halkı, ulufelerinden geri kalmış akçeyi ve cüluslarda mu'tâd olan terakkinin bakiyyesini istiyorlardı ³⁶. Sadrâzam dostça yanlarına gelerek ve eski silâh arkadaşlarıyla konuşur gibi hitâb ederek Fâtih Sultân Mehmed'in kanunu mucibince, yeni bir pâdişâhın tahta sulusunda sipahinin yalnız ilk iki bölüğü beş akçe terakki alarak, onlardan sonra gelen iki bölük azablann dörder akçe ve eri sonra gelen iki bölük garîblerin üçer akçe aldıklarını isbât etti ³⁷. Bu deliller ve özellikle ödenmemiş maaşların te'diye edilmesi ve sipâhî ağası Velî'nin ordu hesaplarında yaptığı suiistimallerin tahkîkına defterdarların me'mûr edilmesi nâ'hoşnudlan yatıştırdı ³⁸. Bayram esnasında ³⁹ nişancı Feridun Beğ Pâdişâh'a kıymetli bir eser takdim etti. Fevkalâde malûmat

sahibi olan bu zât, saltanatın başlangıcından beri Devlet arşivinde ter-tiblenmeksizin toplanmış olan bütün siyâsî evrakı ve Osmanlı orduları

³⁴ Pâdişâh Kadir Gecesi Ayasofya'da namaz kılmıştı. Selânikl. (Mütercim)

³⁵ Verilen «resen» (yeniçeri mevâcibain son üç-aylığı) mevâcibi idi. Askerin maaşı demek olan mevâcibin bir seneliği dört <kıst> (pay) ile verilirdi. Muharrem, saf er, rebî'ül-evvel mevâcibine «masar»; rebî'ül-ahir, cemâziyü'l-evvel ve cemâziyü'l-ahir mevâcibine «receo; receb, şa'bfîn ve ramazan mevâcibine «resen»; şevval, zilka/de, zilhicce mevâcibine «le-zez» mevâdî tâbir olunurdu. (Mütercim).

³⁶ «Ağalarımız bize ulûfelerimizi kusur üzere ve terakkîlerimiz eksik vir-mek îsterler» diye şikâyet itdiler. Selânikl, Mütercim.

³⁷ Sadrâzâmın vürûdu üzerine aşağı bölükler «Bizüm toanşığı diğer bölüklerle beraber alup da terakkiyi nakıs aınamıza sdeb nedür?» diye ıbağışdılar. Sadrâzam «İki baş bölük beşer, diğer iW dörder, son iki bölük üçer alır; Sultân Meimmed Gaazî'nün defterlerine bakınua!» diye azubet-i lîsân ite cevâp virdi. Selânikî'den telhis, s. 135. (Mütercim)

³⁸ Küçük mirânor Veli Ağa sipahiler ağası iken Halku'l-Vâd seferine me'mûr olup da «itmemiş bulunanların ulufelerini almış İdi. Bu toâbda şikâyet vâki olduğundan Sultân Selîm müderrislerinden Abdülganî mtbâseretiy-le başdefterdâr l*âle-lzâr-zâde hanesinde hesabının teftişine ihtida olundu. (Gurre-i şevval). Selârukî'den telhis, s. 136. (Mütercim).

³⁹ «Birkaç günden beri kar ve yağmur erkân-ı devletin birbirine gitmesini müşkilâta düşürmüş ve arefe olan perşembe günü pek soğuk olmuş olduğu halde. Şevvalin İlk gecesi fırtına sakinleserek kuvvetli İncimad (don) olduğunu ve muâyedeye (bayramlaşmaya) suhuletle gidildiğini ve o gttin öğleden sonra lodos eserek fırtına çıktığını» Selânikl kaydeder. Feridun Beğ'in Mttngeat-ı takdim etmesi 9 Şevval'dedir.

seferlerinin merâhil-nâmelerini övgüye lâyık bir sebat ve gayretle bir-araya getirip, herbiri bir pâdişâh zamanına âid olmak üzere onbir kısımda tasnif etmişti. Bu eser 1.800 parça yazışmadan mürekkep olup Mün-şeât-ı Selâtîn nâmıyla ⁴⁰, büyük boyda 3.000 varakayı içine almaktadır. Feridun, bu teşebbüsün hâmisi olan sadrâzam Sokollu vâsıtasıyla kitabı atebe-i pâdişâhiye ulaştırdı ⁴¹.

Yine bu ay içinde (6 Şubat - 24 Şevval) Macarlı Ferhâd Paşa (mütekaid vezir) vefat etti. Vûzerâ târihinde bundan güzel yazı yazan yoktur ⁴². Ferhâd, Sultân Süleyman'ın sevgili şehzadesi Mehmed'in kızı olan Hümâ Sultân'la evlendirilmişti; ondan beş oğlu ve üç kızı kalmıştır. Bir Frenk tabibi Ferhâd Paşa'nın tabibi Koca Şücâ'yı vezirin vefatına sebep olmakla itham ettiğinden Pâdişâh'ın tabibi Gıyâseddîn ⁴³ bir tezkire-i hümâyûn ile tahkîkına me'mûr oldu. Koca Şücâ', Ferhâd Paşa'nın iki seneden beri taştan muzdarip olduğunu ve «mîtridâd»dan başka ilâç ⁴⁴ vermediğini isbât ederek, kurtulabildi. Sadrâzam küçük mîrahor Velî ile defterdar Üveys'in haklarında başka türlü tahkikat açtırdı: Velî, haksız olarak almış olduğu 150.000 akçeyi iade etti; lâkin vezirlerin —Sa'deddin tarafından mühürlenmiş ve şehzadelîği zamanından Sultân Murad'a âid olan— bir para torbasını izin almaksızın açmış ve içindeki parayı almış olmakla itham ettikleri Üveys; efendisinin himayesine istinaden mağrûrâne ve kaba bir tavırla şu cevâbı verdi:

— «O vakit de şimdiki defterdar bulunduğum cihetle hazîneyi açıp kapamak hakkına mâlik idim; eğer biraz para aldım ise, fiâzı mühim işler için aldım; sû-i istimalim bulunacak olursa bin mislini te'diye etmeğe hâzırım.»

Sadrâzam çavuş-başıyı tahkikata devam etmesi için yardımını talep etmek üzere Sa'deddîn'e gönderdi; lâkin Sa'deddîn Murâo'nun cûlusundan beri nüfuzunun kırılmış olduğunu söylemekle iktifa etti. Sokollu'nun teşebbüsü bir neticeye ulaşamayıp, yalnız tefsirinin kalmadığını ortaya koydu

⁴⁰ cMünşeâtü's-Selâtîn terkibi, takdim edildiği târih olan 982'yi gösterir. Mütercim.

⁴¹ Sonraları yine bu unvan ile, bu eserin 267 yazışmadan İbaret bir nüshası tanzim olunmuştur. Her ikisi de Osmanlı (tarihinin en mühim kay-naklarındandır.

⁴² cBeyne'l-vûzerâ» 'Merhum Ferhâd Paşa gibi ehl-i ma'rifet kimse vezârete gelmemişdür» diye nakl olunur.> Selânikl, s. 138. Mütercim

⁴³ II. Selim ve III. Murâd'ın tabibi olan Gıyâseddîn Mehmed. Sultân Süleyman'ın son tabibi Kaysûnî-zâde'nin vefatından sonra (976/1568) bu hizmete tâyin olunmuştur. Tababet İlminde de mütebahhir olup tarikat-ı ilmiyyede bulunan seyh-i âlim Gıyâseddîn'in oğlu İdi. Atâ'l, Teracim-i Ahvâl, s. 237. Buna rağmen Gerlach, Sultân Süleyman'ın son tabibi saatçilikten tabib olinus &k* Zencî'dir, derken hatâ eder; fakat «Tabib günde Üç-yüz akçe alırdı» demesi doğrudur.

⁴⁴ Mîhrdâd tarafından İcâd olduğu rivayet edilen bir panzehirdir. Selânikli, bu ilâcı «mitravitus» diye yazar. Mütercim.

⁴⁵. Sadrâzâmın o zamana kadar orduda hâiz olduğu hürmet de sarsılmağa yüz tutmuştu. Bunun delili, aşağıda yazılacak vak'adan anlaşılacak ve bu münâsebetle, ordunun intizamsızlığının Pâdişâh'a rağmen bile devam ettiği görülünce, sadrâzâmın nüfuzunu kaybetmesine pek fazla taaccüb edilmeyecektir.

Murâd bir gün kadirga ile bir Rum meyhanesinin önünden geçerken sarhoş birkaç yeniçeri kendisini tanıyarak: «Sihhatine içiyoruz» diye pen-cereden kadehlerini gösterdiler. Pâdişâh bu kaba hitâbdan kızarak, Müs-lümanlar'ın şarâb içmesini men eden bir irâde neşretti. Bu emrin ilânı üzerine 300 sipâhî toplanarak subaşı'yı hiyle ile aralarına getirip fena muameleye uğrattılar. Sadrâzam gürültüyü yatıştırmak için geldiği halde, ona da değnek gösterilerek, pâdişâh gibi (?) tehdîd olundu ⁴⁶. Murâd korkarak, neferlerin her türlü intizamsızlıktan uzak kalmak şartıyla şarâb içmelerine müsâade ettiğini bildiren yeni bir emir neşredip, birinci emri ibtâl etti; bununla beraber yeniçeri ağası azledilerek, bu mansıb, Cerbe muhârebesinde esîr edilen Ceneviz asîl-zâdesi Çikala'nın oğlu mühtedî (Müslüman olmuş olan) Cığala (Cağala)'ya verildi. İşte bu suretle, kara ve deniz kuvvetlerinin en büyük iki rütbesi olan yeniçeri ağalığı ile kapûdân-paşalık iki îtalyan mühtedînin, yâni Ceneviz Çikala ile Kalabralı Oşiali'nin (Kılıç Alî) elinde bulunuyordu.

II. Selîm'in vefatından az evvel 3.00 duka kıymetinde bir kılıç almış kapdân-paşa —merhum pâdişâhın aslı Iskalavonya'dan, yâhud Hırvatistan'dan olan Rumeli beglerbeği Siyavuş Paşa'ya va'd etmiş olduğu— sultânın sağdıçlığına me'mûr oldu. Sağdıç'm bir yüzük ile bir çift pa-buçdan

⁴⁵ «Şevvalin onsekizinde, pâdişâhın şehzadeligi zamanındaki umuru defteri dlvân-ı hümayûna gelerek çuka kise içinde ibasdefterdara teslim olundu. Ertesi gün defterdar Kara Üveys dlvân-ı hümayûna ihzar olunarak «öte taraf dan (yâni şehzadenin, hükümet merkezinden) gelirken Lala mühriy-le mahtûm, sandukları aç.up içinden ba'zı levazım için pare çıkmışsın; 'ba'zı kimselere de emirsiz ulufe vermissim sözleriyle ttab olundu. Ber-mu'tâd vüzerâ huzuruna kahce döşenip husemâşjyle beraber oturdu. Kazaskerlerle sadrâzam isticvâb ettiler (sorguya çektiler, cevap İstедiler). Kara Üveys: cBen defterdâram; hazne-i hümayûn benüm ma'rifetümle açılır; kapanır. Açdum; ne ise mesâllh-l mühimme lâzım olduğı üzere gör-düm. Zayı' olmıg nesne var ise beyân onusun, yirİne bin vtreyüm.» diye cevâp verip kalkdıktan sonra vezİr-i âzam, kendisini çavus-bası İle La-la'ya gönderdi. Lala demiş ki: <Cülûs-ı hümayûn haberi gelince blzüm vazİfetüz kalmadı. Defterdara ve şâirlerine hükmümüz sâkıtdur; vekâ-let-i âmmeye me'mûr olan sadr-ı /zam hazretlerinin re'yerİl olmayınca bir iş yapılamaz, diye tembih itdüm. Sandukların açılmasına lüzum yog-İdl; bundan sonrası da kendilerinin irâdelerine müfevvizdur.» (Selanik!' den telhis, s. 141). Haminer, Lala Gazanfer Aga'yı muallim Sa'de'd-dİn diyerek yanıldığı gibi, ağanın cevâbım da yanlış tercüme etmiştir. Fakat bu tahkikatın -Kara Üveys'in mensubiyetinden dolayı- neticesiz kaldığı doğrudur. Mütercim.

⁴⁶ Gerlach'in Jurnalı: cWeil er Ihnen den wein verbaten, so soll dle lange Hubr (so rennen sie den Bassa selber) und der Kalzer zusehen, wann sie in den Krelg zichen, wle sie bestehen werden, sle wellen zuvorderst auf zween zuschlagen» Askerin tahkirlerinin ve isyankârlıklarının cezasız kalması yeniçeri ağasının ne kadar İktidarsız, sadrazamın ne kadar nüfûz-suz olduğunu gösterir.

ibaret olan hediyesi 50.000 akçe ve güveyi hediyesi bunun iki misli tutmuş idi.

Avrupa Devletleriyle Sulh Müzâkereleri

Bu kadar uzun müddet gözlerimizi Murâd'ın sarayı dâhiline yönelttikten sonra, artık Devletin Venedik, Fransa, Lehistan, Transilvanya, Avusturya hükümetleriyle ve Avrupa'nın diğer devletleriyle olan münâsebetlerine sözü getirmenin zamanı gelmiştir.

Vilâyet valilerine mu'tâd olduğu üzere cülûs-ı hümayûnu bildiren muharrerât ⁴⁷ gönderildiği sırada Mustafa Çavuş eski kapitülasyonun ⁴⁸ elli altı madde olarak yazılan yeni nüshasını Venedik'e götürmeğe me'mûr oldu. Doc da bilmukabele Şövalye Jak Suranzo ma'rifetiyle teb-rik-nâme ve sulh ahidnâmesinin Senato'dan tasdik-nâmesini İstanbul'a gönderdi.

III. Murâd, Lehistan Kralı olduğu halde tahtını Fransa tahtıyla değiştiren Hanri d'Anju'dan hoşlanmadığı ve sadrâzam Fransa maslahatgüzârı olan Ak piskoposuyla uyuşamadığından, Fransa sarayına elçi gönderilmedi, Maslahatgüzâr da İstanbul'dan ayrılmağa mecbur kaldı. Lehistan elçisi Taranovski Sultân Murâd'a cülusundan dolayı Lehistan'ın tebriklerini arzetti; Pâdişâh, Manyat'lara yazdığı cevap-nâmede, Lehistan Krallığı'na îsveç Kralı'nı, yâhud Transilvanya Voyvodası'nı seçmelerini tavsiye etti. Sadrâzam da Lehistan'ın Avusturyalı Maksimiyen veyâhud Rusyalı Korkunç Jan aleyhinde bulunması için Taranovskf ye şifahen teşvikte bulundu. Pâdişâh Transilvanya voyvodası Batori'nin seçilmesinde nüfuzunu kullanmayı ancak az bir zaman önce kararlaştırmıştı. Zîrâ uzun bir zaman ⁴⁹ bu voyvoda ile —İstanbul'da adamları Emerik Antalfi ve Aleksandır Tinodi ma'rifetiyle Transilvanya Prensiği için müzâkerelere girişmiş olan— onun rakibi Bekes arasında mütereddid kalmıştı. Lâkin Batori, yalnız Maroş nehri üzerinde bulunan Zent-Pal mevkiindeki askerî muvaffakiyetiyle değil,

⁴⁷ Kâtib Mehmed'tn tarihinin sonunda (CâmTttt-Tevârîh; bendeki nüshada s. 298) sadrâzâmın talebi Üzerine Selim'in İrtihaline ve Murâd'ın cülusuna dâir Diyârbeklr, Bağdâd, Musul valiliklerine hitaben kaleme aldığı bir mektup dercedilmiştir. İnşfty-ı Ali'de, 13. parça, Âli tarafından -hutbenin Murâd namına okunmasını âmir- valilere yazılan ferman vardır.

⁴⁸ İmparatorluk ve Kraliyet Arşlv'i'nde Suranzo'nun raporu. Bu ahidnâme-nin 1 Cumâdel-ulft tarihli aslı Venedik Arşivi'nde mevcuttur. Bu târih 10 Ağustos'a tesadüf ettiği gösterilmişse de, bunda hatâ vardır. Zira 1 Cumâde'l-ülâ 8 Ağustos'a rastlar.

⁴⁹ Ungand'ın Kanije kumandanına mektubu -ki bu olayları reddedilmesi ka-abil almayacak surette gösterir- Gerlach'da bulunur, s. 135. Antalfi ve Ungand'ın görüşmelerine de bakınız, kezâlık.

İstanbul'da elçileri Piyer Begrod⁵⁰ ve Aleksandır Kendi'nin münâsebetleriyle rakibini galebe etmişti. Kendi, mu'tâd olan verginin artırılmasını arz etmeksizin, efendisinin Transilvanya Prenslığı'nin tasdikini Pâdişâh'dan talep etti. Osmanlı Devleti bu talebi yerine getirmek şöyle dursun, bil'akis Ahmed Çavuş⁵¹ vâsita-sıyla —Zent-Pal muharebesinde esîr edilip, haklarında âsî muamelesi gösterilmiş olan— Balassa ve Misel Sergeosin'in oğullarının bırakılmasını tebliğ etti. Batori buna dâir olan mektub ile birlikte Lehistan Krallığı'na seçildiği haberini aldı. Yagelonlar ailesinden Prenses Anna'nın kocası olması, Manyatlar'ın kendisini seçmelerine sebep olmuş ve bu suretle Lehistan ve Transilvanya hükümdarlıklarını birleştirmişti⁵².

Selîm'in vefatından sekiz gün önce tercüman Mahmud, Sonnek Baronları⁵³ Destenbeg ve David Ungand vâsitalarıyla sekiz sene için yenilenmiş olan ahidnâmeyi hamilen, sefir sıfatıyla Viyana'ya gönderildi (4 Aralık 1584)⁵⁴. Selîm'in irtihalinden on gün sonra da Murâd'ın cülusunu tebliğ için alelacele giderek Mahmud'a iltihak etmek üzere bir çavuş gönderildi. İmparator Maksimilyen'in sefirleri, Noel Yortusu Günü iki tercümanlarım —Sultân Selîm'in vefâtıyla hükümsüz kalması muhtemel olan— kapitülasyonların yeniden tasdikini talep etmek üzere, dîvâna gönderdiler. Bu tasdik vaad olunmakla beraber cülus hediyesinin gelmesine bırakıldı. Mahmud Prag'da vefat etti ve na'şî kalaydan bir tabut içinde Gran'a kadar nakledildi; hediyeler ise ancak ertesi sene Temmuzun 6'sında Baron Preyner vâsitasıyla getirilmiştir ki, gümüş saatlerden, altın kadehlerden, 9.000 ekü altınından tertiblenmiş ve sulhun yenilenmesi talebinin kabulünü mutazammın idi; bu paradan başka fevkalâde hediye olmak üzere sadrâzama 9.000; ikinci vezire 2.000; diğer vezirlere 1.000'er, Budin valisine 3.000, Devlet tercümanına 1.800 ekü gon-derilmiştir. Derece derece daha aşağı olmak üzere diğer beğlere, ağalara da akçeler armağan ediliyordu. Pâdişâh'a takdim edilen hediye de 45.000 ekü veyâhud o

⁵⁰ Bethlen (s. 294) bunu «Gruî» diye isimlendirir. Avusturya elçilerinin raporları şöyle söylüyorlar; «Advent agense transylvanus nomlne Peter fig-rud, non cum tributo, sed exteaordnarlus.»

⁵¹ «Quare ratione mandati nostri nulla ejtuscatione ad-hibita cum praedicto - Ohausio (Ahmed) nostro praedicta, mancipia ad Portam nostram exelsam mlttere nequaquam recuses et negligas, secus n« fecerls.» Gerlach'm İstanbul'dan 17 Aralık 1575 tarihli Jurnalı.

⁵² Bettolen, c. 2, s. 409. Bethlen'in toiraz yukarıda bir çavuşla gönderildiğini bildirdiği mektup 1 Nisfîn 1575 târHıU olup bir çavuşla değil, Gerlach'ın İfâdesinden anlaşıldığı üzere Taranovski ile gelmiştir. Bu mektupta şöyle yazılıdır: «Sed cum Rex Suecorum habeat sororem ajnici nostri Si-gismundi Augustl aut hunc ellgite aut allquem vestra Regia dignltate dignum, aut vero Woiwodam Transylvanensem Stephanum Battori de SomUo.»

⁵³ imparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'nde 537 numarada, Rim (Rym)'In İstanbul seyahatine dâir 27 Temmuz 1584 târlhü Felemenke bir risâlecik vardır.

⁵⁴ Gerlach'm jurnalı, s. 68, bu târihi gösterir.

zamanın rayicine göre 30.000 Macar altını idi. Tasdiknameler sefire ancak üç ay sonra verildi⁵⁵. Sokollu'nun o zamana kadar ısrarla taleb ettiği ve Teis nehrinin öte tarafındaki belli başlı müdâfaa noktalarından olması yüzünden Macaristan Meclisi'nin⁵⁶ dâima reddettiği Kalo kalesinin yıkılması, artık söz konusu edilmedi. Lâkin, açıkça zîkrolundu ki, Türkler'in o sene içinde zabtetmiş oldukları Keke, Dive-ni, Sömüske, Fonyod (Funiud) isminde dört kale, onların (Türklerin) ellerinde kalacaktır⁵⁷. İmparator Maksimiyen, Macarlar'm Tit-liov'u olan Nikola Istioanfi'yi Budin Valisi Mustafa Paşa'run barış zamanında elde etmiş olduğu kalelerin iadesini talebe göndermişti. Mustafa Paşa şöyle cevap verdi:

— «Bunların zabt olunduğu haberi İstanbul'a kadar gitmiştir; bundan dolayı husûsî bir pâdişâh emri olmadıkça iade edemem. Bekes'e edilen yardımlarla bir-iki kale değil, bütün Transilvanya Pâdişâh'm elinden alınmağa çalışılıp dururken, ne hakla o kalelerin iadesi taleb olunuyor? Atmacanın mecbur olmadıkça avını pençesinden bıraktığı hiçbir zaman görülmüş müdür?»⁵⁸

Gran beği de aynı istilâ fikriyle o sene 600 süvari Obvar önüne gitmiş ve muhâfızları birkaç el mızrak atışmağa davet etmişti. Drezeli ve Novigrad kumandanları Pohanzi kalesini ansızın almak teşebbüsünde bulundukları gibi, Ştuhlveysenburg beği Palota üzerine atılmıştı⁵⁹. Ka-şo civarında Türkler Hilo-Gardo, Vandek, Lantu, Zilas isimli dört köyü yaktılar. 4.000 Akıncı ve 3.000 piyade Papa ve Duten civarında Kuyra-inis'e kadar

⁵⁵ Gerlach, s. 131: «Den 22 hat der Bassa dle Bestaettigung des Friedens tlbberschikt, den 30 sind Bartolomeus und Stephan Grutner mit der Frl-edensbestaetigung an Sr. k. k. Majestaet abgefertigt worden.» İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Ungund'm raporuna da bakınız.

⁵⁶ Ungand ve Bethlen, 2, s. 323, Gerlach (s. 139) diyor ki: «Zwel İn der Nachbarschaft au den Bergstaedten dem ungarischen Frelherrn Wala-slan zustraendlg, Dlvln und Blattenstein, Zluni jenselts der Donau und Tunnot in Crabaten.»

⁵⁷ Ekim 1575'de Ungund Türklerin de Blondvar, Segesd, Yaş-Bereny, Ze-çeni (Szeeseny) kalelerini yıkmaları şartıyla Kalo (Kallo) kalesinin yıkılacağını sadrâzama îfâde etti. Sokollu sulhun bozulması hususundaki ha-tânın Balassa'ya, Peges'e, Bogdan'a attetti. Ungand'm İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndeki raporuna bakınız. Bu raporda Sokollu'nun Receb 983 (Ekim 1575) tarihli mektubuna da müracaat olunmalıdır. Bunda ve-zîr-l âzam, Sultân Mehmed'in irtihâline dâir İmparatora yazdığı mektubun cevâbına cevap olmak üzere Kalo'nun yıkılmasını açıkça taleb etmektedir. Ramazan tarihli ikinci bir mektup o zamana kadar sulhe mânî olan sebepler sayar.

⁵⁸ İstonafl (Kolonya 1622, s. 147) Bethlen'den (c 2, s. 323) daha az tafsîlât veriyor. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde İmparator Maksimiyen'in üç mektubu vardır: 5 Nisan tarihli birincisi sadrazamın, Sultan Selim'in İrtihâlinde önce sulhun yenilediğinin tebliğine dâir yazdığı mektuba cevâbidir. 24 Nisan 1575 tarihli ikincisi, zât-ı şahaneye gönderilen hediyelerin hâmilî Baron Preyner'İ Budin valisine tavsiye ediyor. Üçüncüsü, buna benzer bir maksadla, Gran paşasının elçi Ungand'ın yanına verdiği Ali Çavuş hakkında memnuniyetini bildirmek üzere yazdı-mıştır.

⁵⁹ Selânlki (s. 128), 20 Ramazan 982 (3 Ocak 1575) tarihinde, Novigrad beği tarafından gönderilmiş onbeş esirin geldiğinden bahseder. (Bunları Budin serhaddinden Novigrad begl Ferhâd Beğ'in «dil içün» gönderdiği yazılıdır. İstanbul basımı, s. 132. Mütercim.)

ilerleyerek Dubra boyunca Kulpa'ya kadar bütün o havaliyi tahrib etmiş ve 400 esir alarak dönmüşlerdi (Aralık sonları). Ancak bu akınların hepsi Karniyol'un kahraman kumandanı Herbart Do Erperg*in üç ay önce vukua gelen müdhış hezimetini derecesinde mühim değil idiler ⁶⁰.

22 Eylül 1575'de Bosna Sarayı Huveyna, Pozağa, Pakariz sancak beğleriyle Vellayi alay-beği Vihîç kalesini zabt etmek üzere 2.000 kişi ile yedi topa varan bütün kuvvetlerini Kroya üzerinde toplamışlardı. Umûmî kumandan olan Auersperg Baronu Herbart hasmının gelişinden haber alarak yerli askerin (milis) Küçük Radonya ırmağı civarında RodanskT-de toplanmalarını emretmişti; lâkin Herbart'ın kuvveti Osmanlılar'ın kuvvetine nisbetle ancak yan derecesindeydi. Yapılan muharebede Ferhâd Beğ'in 1.000 kişiden ibaret ilk fırkası —Voykoviş kumandasında bir bölük Hırvat Husarından ibaret olan— Herbart'm öncülerini mağlûp ederek, Voykoviş'i yaralı olarak esir ettiler. Piyadeler bu hâli görünce ormana dağıldılar ve yalnız Hırvat ve Alman süvarileri kahramanca savaştılar. Auersperg ile 22 yaşındaki oğlu Volf Engelhard ve Kapiten Veyk-zelberg fevkalâde cesaretler göstererek ve üçü de hiçbir tarafa bakmayarak düşman üzerine sürdüler. Auersperg'in altındaki at bir mızrak darbesinden telef olarak kendisi Veykzelberg ile beraber Osmanlılar'ın eline düştü ve ikisinin de başları kesildi. Volf ile Kristof Purgstaller, Serin ve Krastoviç sergerdeleri esir oldular. Auersperg'in zevcesi defn edilmek üzere kocasının cesedinin kendisine verilmesini Ferhâd Beğ'den rica etti. Cesed teslim edildi. Karniyol eyâletinin payitahtında bir umûmî matem havası içinde son merasim îfâ edildi. Ferhâd Beğ, «Baş da size verilecektir; fakat benim İstanbul'a girişimde yapılacak alay için doldurularak zafer armağanı teşkil etmek üzere evvelâ derinin yüzülmesi gerekir» demişti ⁶¹.

Ahidnâmenin tasdikinden 14 gün sonra împarator'un elçisi Ungand'a ilk gösterilen manzara Ferhâd'ın —kesilen başları teşhir etmekte olduğu— muzafferiyet alayı idi. Alayın Önünde uzun ve kırmızı Bosna kü-lâhlan giymiş Martolozlar bulunuyordu; ondan sonra Auerperg ile Veyk-zelberg'in iki

⁶⁰ Münşeât-X Ali'de, il., Bosna Beği Ferhâd Beğ tarafından Auersperg'in (Aschperghar) 24 Ramazan cuma (16 Ocak 1575) vuku bulan bir mağlûbiyetine dair müverrih Ali'ye yazdırılan bir mektup vardır. Bunda Auersperg'in yaralı ve hayat ve memâtı meçhul bulunduğu yazılıdır. Mektubun hâmilî Zalm Mustafa enzitr-ı âtufet-i şahaneye tavsiye olunmuş tur. Münşeâtla Auersperg'ü yedi ay sonraki hezimetinden bahs olunmamasına bakılırsa, o zamân Ali'nin Ferhâd Paşa ile birlikte bulunmadığı anlaşılır.

⁶¹ Valvasur, 4, s. 486-498, Mejizer'den naklen; Istoanfi, bu muharebeye dair Kftisl de Kaltenbrunn tarafından yazılıp 1575'de Lapaçl'de basılan Lâtince bir eser. Hayli garıbdır ki, Osmanlı müverrihleri bu muzaffe-riyete dair hiçbir şey yazmazlar; Hristiyan müverrihleri de daha evvel 7 Ekim'de yapılan ve tñşâ-ı Ali'de yazılı Bosna beftlertoefinin raporunda bahsedilen muharebeyi zikretmezler.

sancağı ve bunların başlan geliyordu; başlar, onları kesen Deli Pervane ve Deli Receb nâmında iki kişinin ellerinde idi. Daha sonra dört Avusturya timarhısı, Mehliyet isminde bir Hırvat sergerdesi, Karniyol eyâleti idarecisi, Törn Senyörü, Auskok'dan beş alay kumandanı, iki trampete, boğazlarında ağır zincirlerle yirmi kadar esîr vardı. Purgs-tallar asıl ailesinden olduğu iddiasında olan Torn Senyörü, Brunsvik modasından geniş kollu bir gömlek giymiş ve başına yeşil ve mavi tüylerle müzeyyen bir şapka geçirmişti. Esirler davul ve zurna sadâlarıyla sadrâzâmın nezdine götürülerek, ertesi gün huzûr-ı şahaneye çıkarıldı. Bunlardan dördü dîvânda cellâd tarafından sünnet edildi; imparatorun elçisi, Auersperg ile Veykzelberg'in başlarının kendisine teslim olunması için cellâda başvurmağa mecbur oldu. Cellâd evvelâ seksenbin duka istedi; bu para çok görüldüğünden dolayı cellâd bunları yere attırdı; sadrâzam bundan dolayı onu doğdurdu. Nihayet Ungand başlan 50 eküye satın alarak bir postacıyla Karniyol'a gönderdi ve orada Çernambel kasabasında defn edildi ⁶².

Avusturya muahedesinin yenilenmesiyle açılan yeni safhanın ilk vak'ası oîan şu vahşîyâne muzafferiyeti, ecnebi devletlerin tercümanları aleyhine taarruzlar ve huduri^üzerinde daimî karışıklıklar tâkîb etti. Daha önce tercüman İbrahim'in (Lehistanlı Strozeni) telkinleriyle sadrâzam tarafından Kefe'ye sürülen ve sonra buradan getirilen Dominik papası Musbah Dö Tobing —Fransız tercümanı Jan Batist onun hanesine iltica etmiş olduğu için— boynunda zincir, dîvâna getirildi ve elli değnek vurulmağa mahkûm oldu. Venedik tercümanı değnek darbeleriyle dîvândan kovulmuş ve ismini söylediğimiz Fransız tercümanı ancak Müslüman olmakla hayâtını kurtarabilmiştir. Nihayet Sokollu tercümanların ve paşaların adamlarının dîvâna çıkabilme haklarını kaldırdı. Bu hususta gösterilen sebep tercümanların ecnebilere casusluk etmeleri, paşaların adamları dîvânda bulunduğu müddetçe, valilerin kötülük ve mezâliminden şikâyet edeceklerin korkmaları idi. Bavyera'nın Pasau şehrinde doğmuş olan tercüman Mehmed'in Prag'da vefatı üzerine, Macar yâ-hud Transilvanyah, Neşrî târihinin mütercimi ihtiyar Murâd ile Alî Beğ, nâm-ı diğerle Frankfurtlu Melhiyor Tierpuh tercümanlığa tâyîn edilmişlerdi. Devletin hemen büyük memuriyetleri mühtedîler (dönmeler) de bulunuyordu. Bilhassa şunlar zikre şâyândâr: Aslen Bosnalı olan Sokollu, aslı Macar olan

⁶² 80.000 altından ine ine 50 altına satılan baş hikâyesi -ki rae'haa da anlaşılamıyor- Avrupalılar'ın Hristiyanlık taassubuyla Türk aleyhine okudukları efsanelerdendir, MOterclm.

ikinci vezîr Piyâle; İstiryalı olup împarator'un elçisine Graç'da doğduğunu ve bütün vatandaşlarını Müslüman etmek üzere oraya gitmek istediğini söyleyen üçüncü vezîr Ahmed; Karniyorun Laybah şehrinden dördüncü vezîr Mahmûd; İskalavya'nın Kanije kasabasından yâhud Hirvat olan Rumeli beğlerbeği Siyavuş; kapdân Kılıç Alî, yâni Kalabralı Oşiali; yeniçeri ağası Ceneviz Çikala (Cağaloğlu); dârüs-saâde ağası Karintiyalı Velzer; mîrahor Graçlı Mahmud; Şaertien veya Kenenli (Knenli?) Jan Ferber; müteferrika Marten Osvald; Karintiyalı Baron Kamaher (çavuş); Ari kasabasından papas Adam Nozer. Devletin en büyük memuriyetlerine yükselmiş olan bu mühtedîlerin hemen ekserisi Almanya împaratoru'nun tebeasmdan idiler. Bunlardan üçü, yâni Sokollu, Piyâle, Siyavuş Pâdişâh'a sıhriyyet peyda etmiş idiler (akraba olmuşlardı). Diğer üçünden Ferhâd Paşa Şehzade Mehmed'in, dördüncü vezîr Mahmûd Paşa Şehzade Mustafa'nın, üçüncü vezîr Ahmet Paşa diğer bir şehzadenin kızlarıyla; yâni üçü de Kaanûnî Sultân Süleyman'ın kız torunlarıyla evlendirilmişlerdi ⁶³. Ahmed Paşa, 1576 senesi içinde kızını, fevkalâde tantanalı bir düğünle yeniçeri ağası Cağala-zâde'ye vermişti; sağdıç Siyavuş Paşa'nın hediyesi 60.000 duka değerinde idi. Yalnız düğün nahıllan 1.000 duka, gelinin elbisesi 100.000, halka dağıtılan şekerlemeler bunun iki misli tuttu ⁶⁴. Bu masraf, eski sadrâzam Rüs-tem Paşa'nın zevcesi olup günlük varidatı 2.000 duka tahmin olunan Mih-rimâh Sultân tarafından karşılandı.

Saydığımız mühtedîler bulundukları mevkînin icâbından olarak ilk dinlerinin ve eski efendilerinin amansız düşmanı olmuş idiler ⁶⁵. Bundan dolayı son sulh muahedesi bu sene zarfında Macaristan ve Hirvatistan dâhilinde yapılan akınlarla elli defadan ziyâde nakz edilmişti, tm-parator Rudolf tahta çıktıktan (12 Ekim 1576) sonra yapılan bu birçok tecâvüzden şikâyetle bulunması üzerine ⁶⁶, Pâdişâh ertesi sene Ocak ayının birinde mütârekenin sekiz sene uzatılmasını kabul etti. Bu kabul, Avusturya ve

⁶³ Bû zevatın hemen hepsi küçük yaşlarında Osmanlı eline düşerek bir edeb mektebi olan sarayda ve yeniçeri ocağında terbiye edilip nefislerinde Müslümanlık ve Osmanlılık'ın tamâmiyle yerleşmiş olduğunu; bununla beraber şerefli hizmet mevkilerine yükseltilmeleri ve muvaffakiyet göstermeleri Osmanlı terbiyesine ve Osmanlılığa âid bulunduğunu unutmamak lâzımdır. Mütercim.

⁶⁴ Bu rakamların bazıı, yâni Siyavuş Pasa'nın hediyesi, gelin elbisesi « Şekerleme parası «akçe» olacaktır. Mütercim.

⁶⁵ Dînlerine ve yeni vatanlarına sadâkatleri bunu gerektirirdi. Osmanlı ve Müslüman terbiyesi içinde büyüyerek yüksek makamlara çıktıktan sonra başka türlü hareket etmeleri nankörlük olurdu. Mütercim.

⁶⁶ İmparator Breslau'dan 29 Mayıs 1576 târihiyle gönderdiği ibir mektupta «Gede», «Szeyceny», «Hliunay», «Masim», «Zocol» civarında yapılan tahribattan; «Diveny», «Kekeo», «Somoskoe», «Fonyod», «Busin», «Zezin», «Gorsltsch», «Gradatz» mevkilerinin zabtından; «Ostrovaz» kalesinin muhasarasından; «And» kalesinin tahribinden jlkftyet ediyor

Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmanın üç sene zarfında üçüncü yenilenişidir ki, birincisi Maksimilyen ile Selim, ikincisi Maksimilyen ile Murâd, üçüncüsü Rudolf ile Murâd arasında yapılmıştır⁶⁷.

⁶⁷ Aşağıdaki malûmat o vakit Avusturya'nın Türkiye tarafındaki hududunun ne halde bulunduğunu göstermeğe kâfidir. Yeni yapılmış olan muahedeye rağmen, Piyer Norvat, 22 Eylül 1576 tarihinde, Osmanlı askeri tarafından yapılan bütün hasarları belirten bir listeyi Budin Paşasına vermiştir. Ungand 18 Ekim 1576 tarihinde, Bulundvar'ın tekrar inşâsı talebiyle birlikte, Türkler tarafından son senelerde yapılan bütün hasarların uzun bir listesini vermiştir ki, sözü edilen hasarların başlıcaları şunlardır: Jorj Tori, İmparatorun memleketi içinde katledilmiştir; Gede kalesi Füleik Beği tarafından ansızın zabt edilmiştir; 1573 senesinde, Bosna beğlerbeğinin Ze-tim ve Klobak'a kadar yaptığı akın; 1574 senesinde, Budin gönüllü ağasının yansı süvari, yansı piyade sekiz yüz kişiyle Tutis üzerine yürümesi; Paluta Beği'nin Ştuhlveyzenburg üzerine ve Solnok Beği'nin Koziyet üzerine yürümesi; Siget Beği Berzençe, Segesd, Babufça askerleriyle Kaporna hisânna kadar yürüyüp, orada beş köy yakmıştır; 1.500 Türk Stanihni-yak ve Budahki arasındaki yerleri baştanbaşa harâb ettiler; Gran Beği Sen-Benedikt üzerine yürüyerek, kasabayı yağma edip kaleye üç gün müddetle hücum etti; 1575 senesinde, Kopan Beği sekiz gün Funud kalesini kuşattı; Gran Beği Sumusko'yu zabt etti; Kliman, Sokoli, Fetroviç, Galina kuleleri (şatoları) yakıldı. Kladus, Bablinovaç, Boviç kalelerine hücum edilerek 900 kişi esir götürüldü; Seçen, Kopan, Segesd, Ber-zençe beğleri Çakanı, Keteli, Konuvar kalelerini zabte çalıştılar, Neograd Beği Karpfen ve Zabrak hisarlarına kadar gitmiş de, ric'at ettirildiler; ondan sonra topçusuyla Şemniç Önüne gidip Kerinya'dan ikiyüz at götürdü; Peşte alay-beği 4.000 kişi ile Eğri Önerine kadar gitti; İvaniç yakınında De-lipup esir edildi; Hırvatistan'da Osmanlılar Sturliça kalesini ve Kanije'nin alt tarafında Poloskefey, Dunsak, Kişfalud kulelerini (şatolarını) ve ondan sonra bazı asilzadelere âit Sent-balaş, Hahut, Şuvitor şatolarını ve Keke kalesini yaktdılar; Deveni ve Kekü kalelerini zabt ederek Funod ve Sumusko'yu tasarrufları altına aldılar. 1576 senesinde, Siget, Kopan, Fünf-kişen beğleri Kanije üstünde on iki köyü yaktdılar; Estergon Beği pirinç tacirlerinin mallarını ele geçirmek için defalarca kalesinden çıkmış ve Neitra, Levanhie (Levaniçe) ile dağ şehirlerine kadar ilerlemiştir. Bosna Beği, Topolska manastırını ve Hotinski kalesini yakmıştır; Greda ve Rozvaç kaleleri de aynı akıbete uğradılar. Siget ve Fünfkişen Beğleri, Kanije üzerine yürüyüp oradan 900 esir götürdüler. Budin askeri Ki-meş altında Forgaç'a âit bir kaleyi yaktdılar; sonra Glima üzerinde Batna ve Stangovaç şatolarını ve Horaç yakınında Kont Dö Slon'un kalesini yaktdılar ve Priska'ya hücum ettiler. Siget Beği Molnari şatosuna hücum etti. Bosna, Neograd, Krup beğleri Knia, Kastanoviç, Dobiça, Gotima kaleleri üzerine bir hücumda bulundular; 3.000 Türk Kulpa'dan geçerek Karniyo-la'nın birçok köylerini harâb ettiler. Bosna ve İstirya hududunda 4.660 kişi esir götürüldü. Bütün bu akınlara 1576'da ak-dolunan müttäreken evvel vuku bulmuştur. Edilen yemine aykırı olarak Türkler tarafından yapılan hasarlara dâir tan-zim edilen ve 1577 senesinde bâb-ı hümayûna takdim edilen bir cedvelde (İtalyanca) şunlar okunur:

Dört kale, yâni: Diveni, Kekü, Sumusko, Funod ahidnâ-me maddelerine aykırı olarak zabt olunmuştur. Gemiş civarında Strigonya kalesi yakılmıştır. Pozağa, Siget, Kopan, Seçen, Pokriç Beğleri 4.000 kişi ile Kapronça'ya gelip orayı yakmışlardır. Bosna Beği Glina, Pozağa, Pokriç beğleriyle birlikte 3.000 kişi ile Hırvatistan'a girmişlerdir. Ausburg (Auers-berg 1575). Sinyoru altmış süvari ve Uskoklar*la beraber öldürülmüştür. Stanisnak ve Kamanski sancak-beğleri 1.200 kişi esir etmişlerdir. Siget, Kopan, Peçen beğleri Kanije civarında Egersek'e ve Egervar'a kadar gelip onaltı şehir yakmış ve 1.000 kişi götürmüşlerdir. Pokriç ve Pozağa beğleri 1.000 süvâri ile İvaniç'e gelerek Apaten kasabasını yakmıştır. İs-trigonya Beği Uyvar'a ve Stumbeligrad (İstolni-Belgrad ki Almancası Ştuhlvenseyburg) Beği Paluta'ya taarruz etmişlerdir; Segesd ve Siget beğleri Kotar'ı sıkıştırmışlar ve Ko-tar ve Bayntotfeld şehirlerini yakmışlardır. Komaronya ve Tata bile bundan kurtulamamıştır. Jan Auersberg 17 Temmuz 1575 tarihli bir mektubunda Karniyo-la'nın bir kazası komiserlerini Sasina'nın kayından haberdar ediyor; 12 Ağus-tos'ta yine bu komiserler Arşidük Şarl'a Vihîç'in Türkler tarafından muhasarasını, DÖ Bonaç ve Mutling'in istilâsını, No-vigrad'm yakıldığını haber veriyorlar. Ostroziç hâkimi, Boğ-daniç Arşidük'unun ricalarına ve tehditlerine rağmen, Busen ve Şasen mevkilerinin zabtından dolayı ehemmiyet kazanmış olan Ostroziç mevkisine gelmekten çekinmiştir. Karniyo-la'da Sebastien Dö Lomberg ve Kanije'de Roper kumanda ediyordu. 8 Mart 1578'de Arşidük Ernst Budin Paşası'na eski ve yeni şikâyetlerin (Lâtince) bir cedvelini gönderdi:

«Anno 76. in Croatia Buzin et Sasina, Corsais (Gorschaky), Gradacz subrepta castella: S. Jacob (Szent Jacob) et And (?) prope Canisam exusta. Cum Solnokenses Turcae 5 pagos pro-pe Zatmar <Szathmâr> dripuissent nundinas in Sixo (Szikazo) deprædassent, castellum Zedtedor (Soejtoer) prope Canisam exuessere. Recenter Begus sygensis, copanensis et quin, que ecclesiensis 19. Febr. cum 28 vexiliis supra Canisam villas 8 deprædati, oppidum Also Lyndwa (Also Lendva) exuessere, 22. Febr. Begus Sechenensis (Szecse'n) cum 500 equitibus et magno peditatu usque ad castellum Zasy penetravit, altro die apud Bakabaniam irruere.» 25 Ocak 1579'da Ungand, divâna bir muhtıra takdim etti ki, bunda şu kalelere taarruz edildiğinden şikâyet ediliyordu: Budahki, Baroc, Dobovaç, Lehva, Tuposka, Kopronça, Sen Benedikt; keza şu kalelerin zabtın-dan şikâyet ediliyordu: Ossa

Bu muahedenin akdi târihi olan 1 Ocak 1577'den bir gün evvel Ungand Volf Simih'in getirdiği hediyeleri Pâdişâh'a takdim etti ⁶⁸. Elçinin maiyyetini teşkil edenler arasında îstirya asilleri Gaspar Dö Her-bersdorf, Andre Zolmer, Jeremi Dö Şuradorf, Kristof Volzogen de bulunuyordu. Bunlardan Gaspar, Arşidük Şarl'm mâbeyicisi idi. Hepsi Pâ-dişâh'ın eteğini öpmek şerefine nail oldular. İmparator, III. Murâd'a mektubunda, hediyelerin gönderilmesindeki gecikmeden dolayı özür dileyerek, bunlar Maksimiiyen'in vefatından evvel yola çıkarılmış ise de, Osmanlı Devleti'nin Lehistan Kralı seçiminde nüfuzunu kullanmasından; Transilvanya Prensi'nin menfi telkinlerine aşırı derecede i'tirnâd göstermesinden ve nihayet Osmanlıların Hırvatistan'da Jozen ve Bosen mevkilerini zabt etmelerinden dolayı hediyelerin hududda alıkonulduğunu bildiriyordu. Yine bu mektubunda İmparator Kuban, Gran (Estergon), Füle, Siget, Novigrad, Solnok, Ştuhlveysenburg beğlerinin akınlarından şikâyet ediyordu. Sokollu'nun yeğeni Klis beği Alî —ki Jorj Tori'nin vefatından sonra azl edilmiştir— nüfuzu günden güne sarsılmakta olan sadrâzâmın itham edilen şahsı azl etmesini kolaylaştırmak için, Ostria elçisine Siget kumandanı aleyhinde bir şikâyet-nâme verdirmişti. Binâenaleyh hudud beğlerine bundan böyle her türlü husûmetten uzak durmaları için emirler gönderildi; Jozen ve Busen'e gelince, sadrâzâm buralarda camiler yapılmış olduğu için, iadelerine muktedir olamadığını beyân etti ⁶⁹. Ungand bu kaleler hakkında vezirler nezdinde ihtarlarda, ısrarlarda bulunduyorsa da bir faydası olmadığı gibi, sadrâzâmı elde etmek ümidiyle tercümanı Matya Del Faro vâsıtasıyla 50.000 duka teklif ettiği halde, bu da te'sîr etmedi. Sokollu, Kılıç Alî Paşa'nın bütün Berberine sahillerini 50.000 duka armağan karşılığında kendi eyâletine ilhak ettirmek için yaptığı teklifi nasıl reddetmiş ise, bu defa da

(Aversa?) Diveni, Kökü (Kekü?) Funod, Samoska, Proviyest, Ostrovaç, And, Skotueç, Serin, Busen, Şasen, Gersiç, Gradaş, Kordanski; Knin, Velika, Gladoş, Pogan, Puç, Steliça, Zrahira yıkılmıştı. 5 Nisân'da Türkler Ras-sen'i ve Kauçinak'ı yakıp Ohuva ve Illing isminde iki kasabayı yağma ve Krüç ve Yelenska'ya hücum ettiler. (Türklerin 1576 senesi akınları hakkında Gerlach'ın rûznâmesine müracaat, s. 286-291).

⁶⁸ Bundan evvel yedi defâda gönderilen hediyelerin gönderiliş târihleri: 1568'de Gaspar Dö Minkoviç ve Edvar Provizyonali ile; 1570'de Desten-bek; 1571'de yine Gaspar Dö Minkoviç, 1572'de Baron Ungand ve Edvar Provizyonali, 1573'de yine Ungand; 1574'de Brükselli Filitoert; 1575'de Baron Preyner vâsıtasıyla.

⁶⁹ Tamisvar beğleri Ca'fer'e, Füle, Beği Hasan'a, Bosna beği Ferhâd'a, Budin vâlisî Mustafa'ya yazılan fermanlara müracaat. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde . Pâdişâhın ve sadrâzâmın 1 Cumâdel-ulâ 964 (27 Temmuz 1576) târihiyle İmparator Maksimiiyen'e yazdıkları mektupların asılları mevcut olup, bunlarda Pâdişâh'm Lehistan krallığına tâyin ettiği Btiyen Batori'nın hiçbir sebeple endişeye düşürülmemesi yazılıdır, tm-parator'un cevabı 26 Ağustos 1576 târihiyledir. Pâdişâh'm ve sadrâzâmın birer mektubu İmparatorun bu cevabında yazılı şikâyetleri özetleyerek, Macaristan hududu kaleleri muhafızlarının tfrata varan davranıştan bunlarla karşılaştırılır. Şa'bfln Çavuş Pâdişâh'm mektubunu Vlyana*ya, ve İmparator'un cevabı mektubunu İstanbul'a ulaştırmıştır.

teklif edilen rüşveti kabul etmemekte o kadar metanet göstermiştir. Sadrâzam, bu iki kalenin iadesini reddetmekteki şiddetini hafifletmek için Ungand'a, Tran-silvanya voyvodasının hükmü altına geçmiş isteyen Macar senyörlerinin tekliflerini kabul etmemesine dâir voyvodaya bir emir verdiğini te'mîn etmiştir ⁷⁰. Solnok, Gyula, Yeno beğlerinin hiç hakları olmayan köylerde împarator'un zararına vergi almakta hakkında Ungand'ın şikâyeti üzerine, o zamana kadar hem Osmanlı Devleti'ne, hem de Avusturya'ya vergi vermiş olan kazaların mâliye işleri bakımından değişiklik yapılmaması için Pâdişâh tarafından emirler yazıldı ⁷¹. İmparatorun elçisi ahidnâmenin tecdidi tasdiknamesini sadrâzama verdiği zaman (22 Mayıs 1577) Sokollu, o vakit Bekes'in ne tarafta bulunduğunu sordu. Un-gand, sadrâzamanı bunu kendisinden iyi bileceğini söylemesi üzerine, Sokollu Bekes'in Transilvanya'da olduğunu yeniden Öğrenmenin kendisi bakımından pek nahoş olduğunu beyân etti. Elçi tasdikname ile beraber împarator'un bir de mektubunu getirmişti ki, İmparator bunda Kekö'nün tahribinden, Ştuhlvensenburg muhafızlarının Yeno ve Zent-îvani arazisinde akınlarından dolayı yeniden şikâyet ediyordu. Pâdişâh ve sadrâzam, cevap yerine geçmek üzere müteveffa Füle beğinin üç kölesinin kaçırılmasından dolayı şedîden şikâyet etmekle beraber, içlerinde cami yapılmış olduğu için Zezen (Juzen?) ve Busen'in iadesine muktedir olmadıklarını tekrar ettiler. İmparator'un Solnok, Tulna, Segedin, Erda bejleri tarafından yapılan akınlar hakkındaki şikâyetlerine mukabil, Sokollu Gran beği maiyyetindeki Martolozlarm hapsedilmiş ve daha sonra Zenk'de müstahkem bir kuleye (şatoya) kapatılmış olduğunu söyledi. Ve Pâdişâh tarafından yazılan bir mektupla bu kulenin yıkılması taleb olundu. Elçinin, bu mektubun âmirâne üslûbundan şikâyet etmesi üzerine, sadrâzam postacının gidişinden evvel başkasını yetiştiremeyeceği-ni ve elçinin tercümesinde tâbirleri hafifletebileceğini söyledi ⁷². Birkaç gün sonra bu tahkir, Raab'da esîr edilmiş olan 95 kişinin Raab gâlibinin arkasında şehre girişiyle ağırlattırıldı. Sokollu, elçinin her türlü hukuka aykırı olarak esaret altına alınmış olan bu bedbahtların saliverilmesi hakkındaki yazılı taleplerine ve hediye

⁷⁰ Bu senyörler Sîget'In düşüşünden sonra Osmanlılar tarafına geçmek istemiş ve daha sonra (Ungand'un raporu tâblince) lâıyk olduğu veçhile hapse atılıp, fakat öldürülmemiş olan Jan Balasta ile Etiyen Humani, JorJ Pereney, Gaspar Magoçi idi.

⁷¹ Türkler Şabaç, Zatmar, Bursud, Aboc, Zemplen, nahiyelerinde doksanbeş köyden gayrı muntazam bir vergi alıyorlardı.

⁷² Pâdişâhın mektubunun İlk tercümesinde «Seondo il mio alto comman-damento» denilmişti. Ungand'ın İmparatorluk arşivinde bulunan raporu. GerlacJVin 29 Ağustos Jurnalı.

gönderilmesinin, durdurulacağı hakkındaki tehdidine hiç ehemmiyet vermedi. İmparator, münâsebetlerin kat'î surette kesileceğinden korkarak bu hediyeği 1577 nihayetine doğru Ungand'ın halefi Zinzendorf ⁷³ vâsitasıyla göndermiş ve yeni sefir tarafından resmî bir mülakatta Pâdişâh'a takdim olunmuştur (19 Ocak 1578).

Hududda ve özellikle Bosna hududunda mütârekenin mütemadiyen ihlâl edildiğine dâir Avusturya'nın şikâyetleri te'sîrsiz kaldığından, îs-tirya, Karintiya, Karniyola eyâletleri ve Gurç dâiresi valisi Arşidük Şarl, kuvveti kuvvetle def etmeğe azmetti. Baron Jorj Dö Gevenholler, emri altına 10.000 kişiyle 500 kazmacı ve 18 büyük top toplamış olduğundan Avusturya'nın yeni almış olduğu tedbîrleri Auersperg'e galebe etmiş olan Ferhâd Beğ'e ⁷⁴ bildirdi (21 Ağustos 1578); mağlûbun oğlu esîr olarak İstanbul'da bulunduğu halde, 30.000 duka fidye-i necat ile kurtulmuştu. Gevenholler Solvin tarihiyle Derşmir'in önüne giderek, bu suretle askerî harekâtına başlamış oldu. Türkler, hasımları yaklaşınca mevkilerini ter-kettiler. Gevenholler Zezen ve Ostrovaç kulelerini de aldı. Busen kumandanına teslim olması teklif edildiyse de muhafızların kuvvetine güvendiği gibi kıtlık ve ishal Avusturyalılara çok telefân verdirdiğinden, tek-lîf kabul ettirilemedi. Ferhâd Beğ, ordusunun 30.000 kişiye kadar çıkması üzerine Zezen ve Ostrovaç'ı geri aldı; Gevenholler'in yarıdan aşağı bir miktara düşmüş olan kuvveti zâyîât vererek ve hiçbir şeref kazana-mıyarak çekilmeğe mecbur oldu ⁷⁵. Alî

⁷³ Zinzendorf bu sefaretten birçok Türk vezirlerinin tasvîrleriyle Kıbrıs Fâtihî Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan getirmiş olduğu bir taş kâseyi tasvir eden bir tablo getirmiştir. Bu kâse Ce-lile'de bulunan Ken'an ülkesi kâselerinden olmak üzere mâruf idi. Tablonun altında (Lâtince) şu ibare okunuyordu: «Unam ex sex lapideis hydriis in Cana Galileae nuptiis, aquaad sununum impletis, in quibus Christi primo miraculo aqua vinum facta est. Cum Cyprii et omnes in Oriente Christiani Famagostae in aede S. Mariae sacra, vulgo Beat. Virgo âd hydriam vocata, per multa saecula religiosissime conservas-sent, hane Mustafa Bassa cum Cyprum insulam armis po-tentiaque Turcarum 1571 occupass et, a Christianis oblatum praetium 700 aureorum pro hydia recusasset, purique auri ad sununum usque impletam non obtinisset, Constantinopo-lim sua tiremi detulit, post cujus obitum multa circumvec-tione disruptam Joachimus a Sinzendarf Rudolphi II. împ. Rom. Consiliarius Imperialis Auclicus et apud Amurathem III. Turcicum Imperatorem eo tempore Byzantii Orator Mag-nus suis sumptibus acquisivit, inscriptas litteras interpretari et Viennam Austriae devehi curavit. Mathias de Faro Rom. Imp. Byzantii Turcius Interpres inscriptas litteras sic est in-terpretatus: Ego pauper, et Turqui dona tempus et cito non punis, tu es Dominus benevolus, dirigas et finias in bonum opera mea.»

Tablonun altında az okunaklı bir Arabça kitabede «inne'l-fâkîr... (Burada mevcut olması gereken isim okunamıyordu)» sözlerinden sonra «Ente el-velîyî'r-rahîm» ibaresi vardı. Gerlach, (s. 438), Zinzendorfun Budin Paşasına ve sadrâzama itimâdnâmesini derceder. Şu esere dâhî bakınız: «Henrici Porsu, et sacr. caes. Maiestatis ab epistolis in camera aulica, nec non professoris poeseos in Archigymnasis Viennensi, iter Byzantimim». 1583'de Frankfur'ta basılan bir eserde İran muharebesinin bir hülâsası vardır.

⁷⁴ Geveüholler «Ferttfnand'm VekayH» eserinde Ferhâd İsmîni garîb bir âheng-perverlik ile «Bertthard» şekline sokar

⁷⁵ Müverrih Gevenholler bu teşebbüslerin başarısızlığım tarafsız bir şekilde yazar ve Jorj'un 1>U hizmetin daha ehliyetli ve daha tecrübeli birine verilmesini talep etmişse de İs'arı te'sirli olmadığını söyler, tstoanfi, ki-tap: 25, s. »52.

Beğ, Kaniye ve Mûr nehri man-sabının üst tarafında Bez mevkiinde bir istihkâm inşâsına engel olmak istediye de muvaffak olamadı; Ahmed Beğ'in Çernik'de açtığı muharebede Tomas Ardodi'nin kahramanlığı karşısında 'gayretleri neticesiz kaldı. Bu suretle Avusturya ordusu Zezen ve Ostrovaç'ın muhafazasına muktedir olamadığı gibi, bu iki mevkiin geri alınması hakkında Avusturya'nın İstanbul'daki teşebbüsleri de akamete uğramıştır.

Bosna Ve Macaristan'da Yeni Sancaklar Kurulması

15 Şubat 1579'da İstanbul'a hediyeleri getirmiş olan Arşidük Ernst'in baş-kançıları Ulrih KÖnisberg'in talebi de —bir sene önceki Gevenhol-ler'in silâhlı teşebbüsü gibi— faydasız olmuştur. İmparator'un sefiri Fer-hâd'ın akınları hakkında iddialar ileri sürmekten geri kalmadığı sırada Tomas Palfi Dö Paluta dahî —Hatvan beğinin kendi arazisini zabt etmesinden dolayı— Budin Vâlîsi nezdinde şikâyetle bulunmaktaydı. Budin vâlîsi de Transilvanya'ya göndermiş olduğu bir adamının Tokay ahâlîsi tarafından ele geçirilmesinden ve Kallo'nun inşâsından evvel itaati altında bulunan köylerin şimdi kendisini tanımadıklarından dolayı bir murahhas vâsıtasıyla Viyana valisine şikâyet ediyordu. Sadrâzam bütün mektuplarında imparatorun şikâyetlerinden evvel veyâhud onun şikâyetlerine karşı şikâyet etmek usûlünü ihtiyar ediyordu ⁷⁶. Buna rağmen Zinzendorf un halefi olan Yiçing senyörü sene sonuna doğru hediye getirdi ⁷⁷. Macaristan Bosna'da yeni fethedilen yerlerin sancak şekline konulması, bunların iadesinden ne kadar ümîdvâr olmak lâzım geleceğini gösterdi; Mohaç Beği Kaasım Beğ Macaristan mâlî işleri hakkında tahkikat yapmağa, îdrîs Ağa da Ferhâd Beğ'in geçen sene Una nehri öte tarafında ve Vihiç yanında Kropa, Zezen, Busen, Seren, Ostrovaç, Top-liç, Verkoniça gibi kulelerden mürekkep olarak Hırvatistan hududunda teşkil edilen bir sancağın beğliğine me'mûr oldu. Bu yeni sancağa 200.000 akçe tahsis edildi. Diğer taraftan Budin vâlîsi Brezence'nin sancak hâline konulmasını dîvân-ı hümâyûna ısrarla yazıyordu.

⁷⁶ Avusturyalıların Bosna'da akınlarına ve Gevenholler'in Zezen ve Ostro-vaç mevkilerine taarruzuna, dâir Sokollu'nun Şa'bân 987 (Eylül 1579) târihiyle II. Rudolf'a yazdığı mektuba müracaat. Sokollu'nun halefi Ahmed Paşa tarafından Şevval (Ekim) tarihli ikinci toir mektupta dahi yine aynı şikâyetler tekrar edilmiştir. Her iki mektup Avusturya Arşivi'n-dedir.

⁷⁷ Yiçing Sofya'dan 6 Aralık 1579'da Kont Nlkola Dö Salem'e, Arşidük Şart hududa asker toplamış olduğu İçin Rumeli beglerbeginin o tarafa gitmiş olduğunu yazar. Avusturya arşivinde.

Moldavya, Eflâk, Transilvanya, Lehistan Vergilerinin Artırılması

Avusturya'nın düşmanca tavrına rağmen Osmanlı Devleti bu hükümete hiç olmazsa  eklen ve senelik hediye bahsinde emirg z r ve vergi verir bir memleket muamelesi yapıyordu; Avusturya'nın 30.000 dukası vergi defterinde Transilvanya'nın 5.000, Zanta için Venedik hükümetinin verdiği 3.000, Raguza'mn 12.000, Moldavya'nın 15.000, Eflâk'm 150.000 altın vergileri yanma yazıldı. Raguza, III. Murâd'ın c lusunda 12.000 duka tahmin edilen altın ve gümüş bir sofrâ takımı takdîm ettiği gibi, Sokollu'ya da 5.000 duka kıymetinde böyle bir hediye göndermişti. Zât-ı   h ne gibi sadrâzama da vergi verilmek âdet gereği olduğu için, So-kollu bu sene her vakitten ziyâde para aldı: İmparator 9-000; Transilvan-ya 3.000t Raguza 5.000, Eflâk 7.000, Moldavya 3.000, duka gönderdiği cihetle toplamı Macaristan vergisine denk olup takriben 30.000 dukayı buluyordu ⁷⁸. Moldavya beğliğinin Osmanlılar tarafından işgali de sadrâzamanın vergisini artırdı. İki Mihne'ler, yâni Aleksandr ve Kötürüm P -yer'den birinci Eflâk, ikinci Moldavya Dukalığı tahtına oturtuldu ⁷⁹. Aleksandr'm vefatında 11 ya ında olan oğlu Mihne voyvodalıkta ona halef oldu. Aleksandr, hükümranlık hakkını satın alabilmek üzere fevkalâde hediyeler toplamak için yeni bir vergi ihdas etti ki, «gelat» yâni kavata vergisi adı verildi. Moldavya'da genç Mihne'nin amcası Kötürüm Piyer, Kazak  van Podkova tarafından bir ay müddetle hükümetinden uzaklaştırıldı (29 Ekim 1577). Bu tvan, elleriyle bir at nalını kırabildiği ve meşhur tvonianın kardeşi olmak iddiasında bulunduğu için böyle isimlendirilmi ti. Piyer Mihne'nin Türkler'in yardımıyla mağlûb etmiş olduğu  van Lehistan Kralı'mn emriyle Lemberg'de idam edildi. Yine Kazaklar tarafından yardım gören ve onun izinden gitmek isteyen kardeşi de Piyer'e mağlûb olarak Moldavya tahtında hak iddia etmesinin cezası olmak üzere kazığa vuruldu. Kazaklar vâsitasıyla Moldavya'da bu derecelere kadar hissedilmekte olan Lehistan te'siri Transilvanya'da, özellikle Etiyen Batori'nin, Osmanlı Devleti'nin hilek rca tedbirleriyle Lehistan Krallığına davet olunması üzerine, bu voyvodalığı

⁷⁸ Avusturya arşivi'nde Ungand'ın raporu. Gerlach'in Jurnalı, 369. Geven-tüller, vekayinamesinde 9.000 duka yerine 12.000 kuron yazar.

⁷⁹ «Il Sr. manda quel standardo ad uno suo figliol di 11 annı» Venedik balyosunun 3 Ağustos 1577 tarihli raporu, Avusturya Arşivi'nde Alek-sandr'm Eflâk voyvodalığı toeraU (13 Cumade'1-ula 985 - 29 Temmuz 1577) benim koleksiyonumdadır. Bu berât, miktarı tayini olunmayan bir vergi tediye olunmak üzere Moldavya beğliğini 7 milyon akçe senelik varidat  le tevcih ediyor

kardeşi Rris-tof'a bıraktığı sırada, hâkim bir şekil aldı. Bu aralık Transilvanya elçileri vergi getirmek, komşu memleketlerin hükümetleri hakkında şikâyet etmek, yâhud Macar gayrimemnûnların hıyanetini pazarlık etmek üzere İstanbul'da birbirini tâkîb ediyorlardı. Matyas Nagi ve Degi, Yanoş ilk olarak, 10.000'den 15.000'e yükseltlen Transilvanya vergisini doğan ilk gümüş takımından mürekkep bir hediye ilâvesiyle gönderdiler. Sadrâzam, Bekes üzerine kazanılan galebe sırasında esîr edilmiş olan birkaç kişiyi beraber getirmemiş oldukları için, bunları kötü bir muamele ile kabul etti, Köröki, Zakgi, Bayon, Logos, Karanşebes kalelerini istedi. Be*-kes'in memuru Antalfi, Tamışvar valisinin bir adamı tarafından zincire vurularak muahharan Batori'ye teslim olundu. Ertesi sene Hoş kalesinin Batori tarafından zabtını haklı göstermek üzere, Avusturya elçisi Volf-ga'n Oçyoviç İstanbul'a geldi. Bu elçi, iddiasına rağbet edilmesi için o kalenin, eşit şekilde, Bekes, Bornemisa ile Hagimzâ'ya intikal etmesi lâzım gelirken, iki evvelkilerin verasetteki ortaklarını mahrum etmeğe kalkışmaları üzerine bu haksızlığın önü alınmak lâzım geldiğini ileri sürüyordu. Etiyen Batori'nin evvelâ tercümanı, sonra kâtibi olan Kristof Dzi-yersk 1577'de, efendisinin biraderinin memuru tarafından İstanbul'da teşebbüs edilen müzâkerelere yardım etti. Sefirin raporunda «Vâidin adamı» ve Gerlach'ın «Jurnalcinde «Yeşil Piyer» diye yâd edilen Grono, Lehler'in yardımlanyle Erlau (Eğri), Kaşo, Zatemar, Tokay kalelerinin Avusturyalılardan alınması için Macar Manyatları tartından yapılan teklifleri kabul ettirmek için olanca gücünü kullandı.

III. Murâd, voyvoda Etiyen Batori'yi Transilvanya dukalığı tahtından Lehistan krallığı tahtına yükselttiğinden beri bu memleket hükümdarının hâmisi unvanını almıştı. Eskiden Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında akdolunan kapitülasyonlarda -muahedeye dâhil olan- Lehistan Venedik ve Fransa'yı müteâkib «krallık» olarak yâd olunurdu; lâkin son muahedelerde yine krallık unvanı muhafaza olunmakla beraber, Moldavya, Eflâk, Transilvanya gibi vergi veren memleketler arasında sayılmıştı. Pâdişâh împarator'a yazdı ki:

—«Tarafımdan Lehistan Krallığı'na oturtulan Batori'yi rahatsız etmemelisin; Lehliler'in diğer tebeam gibi muamele görmelerini arza ederim.»⁸⁰

Daha sonra da:

⁸⁰ Gerlach'ın İnraal'inde, s. 229, Murâd'ın Maksimilyen'e Cumade'l-ula 984 (Ağustos 1576) tîrthll mektubu yazılıdır.

— «Lehistan Osmanlı Devleti'nin himâyemindedir. Manyatlarda, Batori'yi kral intihâb etmelerini emrettim; bunun içindir ki Lehistan, Kırım Hanları'na henüz bir vergi vermektedir.»⁸¹ diye yazıyordu.

Pâdişâh tarafından Lehistan asillerine yazılan ve Batori'nin seçilmesini kat'î surette emreden mektubtan başka⁸², sadrâzam da, eğer yaptıkları seçim dîvân-ı hümayûnun düşündüğüne uymazsa, kapitülasyonları tasdik etmemekle tehdîd edildi. Birincisi gibi Ahmed ve Mustafa Çavuşlar⁸³ ile gönderilen ikinci bir mektup Nikola, Cankirman, Çerkeskirman, Kanevi, Yaroslay ismindeki Hatmanlar'm Moldavya'deki akınlarından şikâyet ediyor ve mücrimlerin teslimini talep ediyordu⁸⁴. Batori, tâc giydikten sonra 1568 târihinde Sienovo SenyÖrü Jan Sieniensi ile Huliç kalesi muhafızı Romanovi Piyer Zabrovoski ma'rifetiyle akdedilen kapitülasyonu Lehistan'a daha müsâid şartlar ilâvesiyle yenilemek ve Ta-tarlar'm akınlarına son verdirmek için 90 hademeden mürekkep bir maiy-yet ile İstanbul'a elçi göndermiş idi (14 Kasım 1576)⁸⁵. Sieniensi dî-vân-ı hümayûn ile 24 maddelik bir ahîdnâme akdetti. Bunun yedinci maddesi Kırım Hâm'na ve oğluna verilen verginin ödenmesine devam edilmekle beraber, iki hükümet memleketlerinin korunmasını ve bir taarruzdan dolayı meydana gelebilecek hasarların karşılıklı olarak tazmin edilmesini garanti ediyordu. 14. madde Silistre ve Bialgrod (Akkirman) beğ-lerinin ve Dniester nehri üzerindeki bütün Osmanlı gümrük müfettişlerinin Lehli esirlerin hududdan geçmelerini men etmelerini ihtiva ediyordu. 24. madde, İslâm'ı kabul etmemiş Leh esirlerinin memleketlerine dönebileceklerini vaad ediyordu⁸⁶.

Pâdişâh, yeni muahede ile birlikte ve Âhmed Çavuş vâsıtasıyla gönderilen bir mektupta Kral'a ma'lûmât veriyordu ki, Silistre ve Akkirman beğlerine, Moldavya voyvodasına, Budin beğlerine Dobruca Lehistan'ı Tatarlarının; ve Zpis arazîsini Füle beğlerinin akınlarından muhafaza etmek

⁸¹ Şa'bân (Kasım) tarihiyle, Avusturya Arşivi'nde.

⁸² Bu mektubun Avusturya Arşivi'ndeki tercümesi: «Chorrem Cavagiere della prima leeione (müteferrika) et drogomanano di sua A'^ezza» diye imza etmekte olan Tercüman Hurrem -ki Avrupalılarca Avram diy« ma' ruftur-tarafından yapılmıştır.

⁸³ Gerlach'ın Jumali, s. 430. «Glönse Mustafa Claua da Polonla» Venedik balyosunun 7 Mart 1576 tarihli raporu, Avusturya arşivinde.

⁸⁴ Zilhicce sonu 985 (9 Mart 1579) tarihli olan bu mektubun tıpkı basımı Sankovski'ntn CoUeetenea, ,Warsszawa, 1824 eserinin 2. cildi sonunda vardır.

⁸⁵ Bu elçiye verilen talimat Torn (TfaornVdan 25 Kasım 1576 târihiyle târihleomlştir. imparatorluk ve Kraliyet Arşivi Son ahidnâme 26 Muharrem 976 (21 Temmuz 1568'de akdölunmuştur. Gerlach, (s. 425), elçiye verilen ta'llmatın özetini yazıyor.

⁸⁶ Bu ahidnâme, Gerlach'm Jumal'Inde (s. 232-235) vardır. Knolles'de son maddeler itibariyle bazı fırkalar mevcuttur, c. 1, s. 656.

üzere emir verilmiştir ⁸⁷.

Bununla beraber şu te'mînâta rağmen, Lehistan Kralı, tasdiknamele-
rin imzasından on hafta sonra ⁸⁸ tnternons Mark Sobieski'yi —ahid-
nâmenin tamamen icrasını talep için elçilikle Kırım'a gönderilen Tara-
novski'yi demire vurmuş olan Hân'ın ⁸⁹ yeni taarruzlarını dîvân-ı hümayûna
tebliğ etmek üzere— İstanbul'a göndermeğe mecburiyet görüldü.

Üç ay sonra da Batori'nin kâtibi Kristof Dziarsk, Tatarlar'ın Lehistan
toprağındaki akınlarından şikâyet için İstanbul'a geldi ⁹⁰. Sadrâzâmın hu-
zurundan çıkarken işinin çabuk görülmesini, efendisi krala iki at hediye
edilmesini, kendisine refakat eden çavuşa bir timâr verilmesini rica etti.
Sokollu sert bir uslûbla şu cevâbı verdi:

—«Pâdişâhın cevâbı tamamen hazırdır; sen çavuş ile gidebilirsin; kra-
lına ne at hediye edilecektir, ne de eşek; çünkü Pâdişâh'ın lûtuflarına karşı
Moldavya hududunda haydutluk etmek suretinde, küfrân-ı ni'met
göstermiştir. İsterdim ki Kırım Hâm'mn yüzü şu saat kömür gibi kara olsun;
çünkü o kadar güzel" bir fırsatı kaçırarak kralı da, bütün Manyatlar^ da esîr
etmemiştir. Bütün Lehistan'ın istilâsı Dniester nehrinde alman atlar ve
Baraki kardeşlerin yaptığı hasarlar için kâfi bir tazminat değildir. La'net
olsun senin kralına ki, pâdişâha böyle şükür-güzârlık gösteriyor. Bize çabuk
bu haydutları teslim etsin; yâhud başlarını göndersin; aksi takdirde
mutfağınızı hazırlayın ki, misafirler gelecektir. İstedğin timâra gelince, senin
gibi bir alçağın ⁹¹ arzularını yerine getirmenin ve kesenin ağzını sen açmak
lâzım gelirken senin için para vermenin bu da yeni bir şekli olacaktır.» ⁹².

Pâdişâh'ın, seçilmesini istediği Kral'ın elçisine, sadrâzam işte böyle
muamele etti. III. Murad Batori'ye olan cevâbnâmesinde daha az şiddet
göstererek Tatarlarım Lehistan'daki akınlarının hatâsını tamamen-iki sene
zarfında Bialgrod (Akkirman) sahralarında 700.000 koyun gasbetmiş
olmakla itham ettiği- Lehler'e atfediyordu. Buna rağmen, Taranovski'nin
ücretsiz tahliyesi için Süleyman Çavuş'u Kırım Hâm Mehmed Giray'a
gönderdi. Dziarsk memuriyetinden, Sieniensi'nin bir sene evvelki sefareti
kadar muvaffakiyetsizlikle döndü (7 Ağustos 1577) ⁹³; üzerinde bulunan

⁸⁷ Bu mektub Gerlach'da yazılıdır, s. 437.

⁸⁸ Tasdikname Marienberg'de Kasım 1577'de tarihli ve Gerlach'ın Jumal'in-de dercedilmiştir, s. 443.

⁸⁹ Bu talepleri ihtiva eden mektup 1 Aralık 1577 t&riihli olup G<lach'm Jurnal'inde mevcuttur, s. 442.

⁹⁰ Kral'ın Varsovia (?)dan 5 Mart 1578 tarihli mektubu ki, Gerlach'ın Jurnal'inde mevcuttur, s. 548.

⁹¹ «Unus malignus nebua».

⁹² Sobieski'rün tercümanının raporunda bu hitab tamâmlyle dercedilmis-tir: «Uttera Interpretis turcioî ad donunum Unen&dfam de negotio polonla», Gerlach'ın Jurnal'i, s. 549.

⁹³ «Partito l'Ambassador di Polonla dfendo che partlva inal sodisfatto, e che non gli era stato fatto lonore solito.»

pâdişâh mektubunda bu kazaların ahâlîsi olarak adlan geçen Brazlov, Giyov, Kanov, Çerkeş, Kirman adlı haydudlar hakkında şikâyetlerde bulunuluyordu. Ancak Moldavya voyvodalığını istilâ için 8.000 Kazak'ın Baraki kardeşlere yardımları üzerine bu şikâyetleri, sadrâzam tarafından daha mühim talebler tâkîb etti ⁹⁴. Kral, cevaben Voyvoda İvonia'yı Moldavya'ya yerleştirenlerin haydudlar değil, Kral Sigismund ve II. Selîm zamanlarında Palatin Laçki ve Vizinkovski olduğunu bildirdi, şunu da ilâve ediyordu ki, Kazaklar yüz seneden beri çöllerde dolaşmakta oldukları halde, bundan dolayı sulh bozulmamış olduğu gibi, kendisinin başını «en kudretli imparatorun ⁹⁵ göğsüne dayamış olması o kadar küçük bir himaye için değildir ⁹⁶. Adam Klotzparovski in-ternons sıfatı ile bu mektubu İstanbul'a getirdi. Ertesi sene, Tatarlar'ın zincirlerinden kurtulmuş olan Taranovski, elçi sıfatıyla İstanbul'da, görüldü; dört sene önce talep etmiş olduğu veçhile «Çapklazakli»nin ⁹⁷ Bender (?) beğinin .diğer bir kalenin yıkılmasını istemekle beraber, Kırım Hânı hakkında yeni şikâyetlerde bulundu; lâkin bir netîce elde edemedi.

Venedik'le Müzâkereler

Elçi Soranzo Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki anlaşmayı yenilemek suretiyle, dîvân-ı hümayûna 50.000 duka teslim ve sadrâzama 4.000 duka verildikten sonra, Venedik ve Osmanlı memleketleri hududunun tâyininde hazır bulunmak üzere Dalmaçya'ya döndü. Ertesi sene memleketin hududu, komşu memleketlerin Türkler tarafından zabtından önce Cumhur'un Macaristan Krallarıyla akdedilmiş eski muahedelerin esaslarına uygun şekilde tâyin edildi ⁹⁸. Bu nâzik işin iyi şekilde

Balyosun sefârenâmeşi özeti. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

⁹⁴) «8000 Casacormm cum latrone, qui se Petru mAlexandri fUlum menti-retur per Niestrum transgnessos İn Valachlaju venlsse, quos a Valacbo obvlam eunt fractos et latronum prî'eipem captum fulsse.» Sadrâzâmin mektubu tercümesi, Avusturya Arşivinde.

⁹⁵ Pâdişâh'ı kasdediyor. (Mütercim).

⁹⁶ Lehistan Kralı'nın meali metinde anlatılan mektubunun aslı şudur: «Tempore Sigismondi non latrones aliqui, sed Lasky et Visnicovsky Palatini Podoelie Voivodam in Valachia creant; imo Antonius Siculus bello Caes. Christ. despotam in-duxit, et Suleimanus Magnus vexillum ei dedit, ab annis cen-tum aut pluribus. Cosaki solitud nes incolunt, amicitia nun-puam interrupta fuit; nunc a me (Stefani Batori) petitur, ut campos vastos purgem, ita ut nulU fures inveniantur. Sapi-entes judicent an hoc fieri posait Certe non eo fine caput meum in sinum Caesaris potentissimi inclinaveram, ut tam tenuem habeam susceptum, aut ut tam leviter benevolentia Caesaris potentissimi erga me ateş.» 22 Eylül 1578 tarihli olan bu mektubun sureti Viyana'da İmparatorluk ve Kraliyet Kü-tûphânesi'nde mevcuttur. (Metinde sözü edilen «II. Selîm»in I. Süleyman olacağı bu vesikadan anlaşılmaktadır. Mütercim).

⁹⁷ Ungand'm raporu bu kaleyi gah t̃u İsimle, gah «Kıpcac» nâmiyle yâd eder. Knolles, s. 655, Sienov senyörünü the great Lord Jhon of Slenna» (Taranovski) yapar.

⁹⁸ «Sebeniko'da Sultân Süleyman'ın bir iradesini buldum ki, Hristiyan vasiyetnamelerinin t̃lâm vasiyetnameleri

neticelenmesi için Soranzo, halefi balyos Ciovan'ı kurar. Yalnız Bafa hanelerinden olan Haseki Safiyye Sultân tarafından değil, Vâlide-Sultân ile onun vâsıtası Kira ismindeki Yahûdî kadın tarafından husûsî surette kolaylık gördüler. Daha önce sefaretle Venedik'e gönderilip orada ikaamet etmekte olan kızlarının himaye edilmesinden dolayı Doc'a samimî şekilde müteşekkir bulunan ve bu sırada her türlü dış işlerine müdâhele eden Yahûdî tabibi Salomon Natan Eskinazi tarafından da yardıma mazhar oldular⁹⁹. Haylî zamandan beri Yahûdîler'in -zabtolunan gemilerin yâhud esirlerin iadesine âid- işleri Pâdişâh'ın Doc'a yazdığı ve bâ-zan İstanbul'daki balyosla, bâzan çavuşlarla göndermekte olduğu mektuplara bahis konusu oluyordu¹⁰⁰.

Floransa İle Müzâkereler

Floransa Türkiye ile Kaanûnî Süleyman zamanında husûsî bir muahedeye rabtedilmiş olan münasebetlerini yeniledi; İnebahtı'da şerefle harb eden Şövalye Don Bonciani Cianfigliazi Floransa ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir kapitülasyon akdetti, İstanbul'dan balyos Mormora'yi Dük'ün maslahat-güzârı sıfatıyla bıraktı. Akde imza koyan her iki taraf, ticâret ve seyrüsefâin serbestisini karşılıklı olarak taahhüd ettiler; fakat Sent-Etiyen tarikatına mensup olup ıspanya Kralı'nın ve Papa'nın gemileriyle birleşerek Akdeniz korsanları arasında dolaşmakta olan ticâret kadirgaları açık surette istisna edildi. Cianfigliazi, Şemsî Paşa¹⁰¹ ile kapdân Uluç Alî'nin himayesinde

gibi kabulünü âmir idi; bundan başka Sebeniko Spalatro mıntıklarında, eskiden Macar Kralları'yle akdedilmiş olan muahede--lerdeki imtiyazlarının yürürlükte kalmasına müâade ettiğini belirtmekteydi.» 17 Nisân 1576, Venedik Münâsebetleri Hü-lâ&ası. Bu hü-lâsada Skardona'nın, Sebeniko'nun, Zara'nın hu-dudlarının tahdîdine dâir 984 (1576) tûrihinden evrak vardır.

⁹⁹ Safiyye Sultân'ın (Bafa) Venedik balyosuna Venedik dilinde yazılmış tezkiresi: «La sapra come estata rieeputa la presa de raso (kadife) che ci havete mandato per la Chiera nostra schiava, del che la impartiamo, e piacendo a Dio non sara per-sa. La madre del' Imperator et Conservatore della fede Sul-tano Moamet Kan.» Tercümesi: «Malûmunuz olsun ki, Kira cariyemiz ile gönderdiğiniz kadife vâsil olmuştur. Bundan dolayı size müteşekkiriz. İnşâ'AHah bu hediyeiz zayı' olmya-caktır. Şehenşâh ve Dîn'in Korumucusu Sultân Mehmed Hân'ın Validesi.» Bunun aslı Venedik Arşivi'ndedir. Aslen Alman olan Yahûdî tabibinin mektubu Viyana'da İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Venedik evrakı arasındadır. Burada Venedik Hülâsası'nın —tabibinin hilekârca fikirlerini gösteren— bir fikrâsını dercedeceğiz: «Rabi Salomon dice che, avendolo pregato l'Ambassadore del Imperatore che sum CM. sia in-vitata alla circumcissione, desiderava saper s.e şua Signoria havesse auto caro di esser invitata.» (22 Aralık 1577). Sünnet düğününe davet edilmek şerefine mazhar olmak üzere İmparator'un müracaatta bulunduğunu Doc'a zannettirmek istiyor ki, maksadı Venedik hükûmet reisini bu yolda zelîlâne bir harekete ikna etmektir.

¹⁰⁰ tFasclcoli delle scriltture turcesche»de şu evrak vardır: 1) Pâdişâh'ın Zilhicce 982 (Mart 1575) tarihli mektubu; 2) Hasan Çavuş tarafından getirilen ve Jirard'ın talebine müteallik bulunan İkinci bir mektup; 3) Pa dîşâh'ın ve sadrazâmın Uskoklar taralından yaptırılan kaleye müteallik yine aynı sene târihiyle mektubu; 4) Pâdîşâh'ın ve sadrazâmın Zilhicce 987 (Şubat 1580) târihiyle Doc'a mektubu.

¹⁰¹ Ungad'ın raporu. Gerlach'ın Jurnal'İ şâir Şemsî'nin tesirinden de bahseder. (Şemsî Paşa, sair olduğundan Gerlach'ın dediği adam, yine Semsî Paşa olacaktır. Mütercim).

olmakla beraber pâdişâh huzuruna kabulünde (5 Temmuz 1578) çavuş-baş'ının kendisine refakat etmesi şerefine nail olamadığı gibi, vezirler kadrosunun yemeğine de kabul olunmadı. Pâdişâh'a takdim etmekle görevlendirildiği hediyeler, parlak renkleri Venediklileri bile şaşırtan ipekli kumaşlardan mürekkep idi ¹⁰².

İspanya Ve İngiltere İle Müzâkereler

Sokollu, Floransa'dan başka ispanya ve ingiltere ile de müzâkerelere başladı. Fakat bunları bitiremeden öldü. 15 Mart 1577'de Don Mar-ten Di Gunyaletta ¹⁰³ II. Felip'in murahhas elçisi Milânlı Don Marig-liano için yol ruhsatnamesi istedi. Halku'1-vâd kahramanı Zerbeleri'nin akrabasından olan ve esirlik hayâtında yanında bulunmuş olan Marig-liano da imparatorluk sarayı memurlarından Broti ve Raguze'dan ayrıldığından beri birlikte bulunan Avlonya beğiyle beraber bizzat İstanbul'a vâsıl oldu. Sokollu, Ungand ile bir mülakatında, II. Felip, Marigliano gibi istanbul'u ancak mahbus olarak görmüş olan bir adamı sefarete memur etmiş olduğu için, elçi tedârîki hususunda Şarlken'den daha fakir göründüğünü söylemiştir. 11 ay sonra, yâni 7 Şubat 1578 târihinde Marigliano dîvân-ı hümayûna bir sulh ahidnâmesi takdim etti ki, kendisi, Tercüman Hurrem, Yahûdî tabibi Salomon Eskinazi tarafından imzâlanmıştı; lâkin ispanya «pâdişâhı»yle (zât-ı şahane Felip'e bu unvanı veriyordu) ancak beş sene müzâkereden sonra üç senelik bir mütâreke imza olundu. Birçok teşebbüslere rağmen, İspanya bu mütârekeyi ancak iki ay sonra kat'î bir sulh anlaşmasına dönüştürebilmiştir. O vakte kadar Osmanlı Devleti'ne yabancı kalmış olan ingiltere dahî, yine bu zamana doğru siyâsî menfaatlere müteallik ilk münâsebetleri kurmuştur. î'tikad ve siyâsetlerinin birbirine zıd olması sebebiyle Felip'in uyuşmaz düşmanı olan İngiltere Kraliçesi Elizabet, Madrid kabinesinin İstanbul'daki teşebbüslerinin hepsine nezâret etmek,, ondan daha ziyâde tevazu ve muvaffakiyetle İÜ. Murâd'm dostluğunu kazanmak ve Britanya Adalarının ticâretine müsâid şartlar elde etmek hususunda başarılı oldu. Vilyam Ha-rebone, Edvar Albon, Rişar Stapey nâmında üç ingiliz müzâkere memuru Osmanlı hükümetinden Devlet'in limanlarında ticâret serbestisi ve Kraliçe için bir nâme-i pâdişâhı istediler

¹⁰² eli pannl portati da quei Fiorentini erano bellsslma robba e bel colott in modo, ehe 11 mercantl venetiani erano rlmastl confusi.» Venedik münasebetlerinin özeti. Temmuz 1578.

¹⁰³ Ungand'ın ve Venedik cicileri raporlarının bu sefîre verdikleri İsim böyledir.

(Mart 1579) ¹⁰⁴. Hristiyan hükümetleriyle muahedede ticarî menfaatlere hizmetten ziyâde kendi kesesine külliyyetli para girmesi imkânını gören Sokollu, bunların arzularını yerine getirdi. Elizabet, Pâdişâh'ın mektubuna münâsib bir cevân verdi. Ve Tâcîf Gabriyel Deziyensin götürdüğü ikinci bir mektuba cevaben, İngiltere'deki dahilî karışıklıkların hallinden sonra İstanbul'a bir sefaret göndereceğini bildirdi (Ocak 1581) ¹⁰⁵.

Fransa Ve İsviçre İle Müzâkereler

Fransa elçisi olan İsi (İsel) Papası ¹⁰⁶, ispanyol memuru Marigliano'nun varışından az önce gitmişti. Halefi Jak Jermini 12 Aralık 1577'de, 45 sene akdedilmiş olan ticarî kapitülasyonları yenilemeğe muvaffak oldu. Yeni muahedenin Fransa'ya götürülmesine bir müteferrika memur oldu. Bunun birinci maddesi, Fransa gemileri için kararlaştırılmış olan seyir serbestisini Fransa bayrağı altında gelmekte olan İngiliz, Portekiz, Katalan, Sicilya, Ragusa, Ankona gemilerine de teşmil ediyordu ¹⁰⁷. Divân-ı hümayûndan yardım ve himaye istemeğe gelen herkes için açık bulunmasını sağlayan Osmanlı beynelmilel hukuku, hiçbir zaman III. Mu-râî zamanında olduğu kadar sık sık tatbik olunmamıştır. Hristiyan milletleri Osmanlılar'la münâsebetten kazanabilecekleri ticarî menfaatlere ne kadar fazla kapılmışlarsa, dış işlerini ellerinde bulunduran vezirlere, müh-tedilere, Yahûdîler'e rüşvet vererek müsâid ahidnâmeler elde etmek hususundaki ümîdleri de o kadar fazla idi. İsviçre bile, memuru bulunan Yahudi Anjeli vâsıtasıyla Osmanlı Devleti ile münâsebet kurmağa çalıştı. Sokollu, Devlet tercümanı Mustafa'yı bir mektupla İsviçre cumhurunun münâsebet kurmak hususundaki mektubuna cevap vermeğe memur etti.

Avrupa devletlerinin bu pekçok sefaretleri (Asya hükümdarlarının elçilerinden bundan sonraki kitapta bahsedeceğiz) Osmanlı Devleti'nin İran muharebesi esnasındaki müşkilâtından dolayı yüz görmüş oldukları gibi, bir

¹⁰⁴ Mezere (s. 803), daha sonra gönderilmiş olan ilk Elizabet elcisini 1579'da göstermekle hatâ eder. Knolles'in, ifâdesi alelade pek muayyen ve lazım gelen tafsilâtı ihtiva ettiği halde, bu hususta susması «arlıdır.

¹⁰⁵ Preniye'r'in Başvekâlet Arşivindeki raporu, 1581.

¹⁰⁶ Ungand*ın 14 Ekim raporu bu sefirin ismin bildirdiği halde Flassan bundan söz etmez. Ungand diyor ki: «12 dec. rAmbassador di Franda do-manda llcencla e 11 Bassa gli l'haveva concessa» Müâsebetler hülâsa», Venedik, 1577.

¹⁰⁷ Flassan'ın bu maddenin icabı olmak üzere: «Bu fıkra, o »onanda P*-dlsfth'in limanlarına ancak Fransız sancağının kabul olunduğunu gösterir» demesi taznftiyle yanlıştır. Zira Venedik ve Ragusa bayrakları, hattâ Sultân Süleyman'ın saltanatının sonuna doğru Floransa bayrakları Fransa sancaklarından hayli zaman önce olmak üzere Türkiye limanla-nda dalgalanıyordu.

taraftan da, Osmanlılar'ın her sene Akdeniz'e çıkarmakta oldukları deniz kuvvetlerinin yarattığı korku, bu sefaretlerin gönderilmesini gerektirmiştir. Her bahar mevsiminde Venedik, Malta, Sicilya, İtalya, İspanya sahilleri — kapdân-paşanın kürek mahkûmlarına denizcilik itiyadını kaybettirmemek ve bahriye neferlerinin gaspetme sevk-i tabîîlerini yağmalarla beslemek için— 50 kadar gemi ile Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'ndan çıkmasından dolayı tir tir titrerlerdi.

Vadî's-Seyl Muharebesi Ve Portekizlilerin Hezimetî

1576 senesinde İstanbul'da hüküm süren veba ve kıtlık dahî tersane-nin işlerine durgunluk getirmede. Ankona ve Brindesi Türkler'in bir hücumu korkusuyla tahkim edilirken, bunlar Kordona yakınında Kalabra sahillerinde Prens Bezinyano'nun şatosuna asker çıkararak mıntıkayı ateşe ve kana verdiler. Eski hükümdarlarının çıkarılmasından beri Osmanlı eyâleti hâline gelmiş olan Cezayir, Tunus, Tarablus-ı Garb, Devlet hazînesini —dîvân-ı hümâyûnun yalnız fevkalâde senelik hediye taleb ettiği için değil, bu eyâletler pašalarının semerelerini kendi menfaatlerine tahvil ettiği için de— zenginleştirmişlerdir. Binâenaleyh Cezayir vaÜsi Venedik dönmesi Hasan Paşa, Sultân Murâd'ın cülus merasiminde hazır bulunmuş ve bu sırada dîvânın bir memuru Cezayir hatîhesinden 200.000 duka almış ve bu para İstanbul'a getirilmiştir. Tarablus paşası Ramazan, Fâs şerifi İdris hanedanından Mevlay Abdül-melik'e ¹⁰⁸ bir donanma ve bir ordu ile Portekiz'in yardım ettiği rakîbi Muhammedü'l-Mustansır aleyhine imdada memur oldu. Ramazan, yeni Mağrib sultânının 200.000 duka altınından tertîblediği hediyesini dîvân-ı hümâyûna gönderdi. Portekiz Kralı Sebastiyân 10.000 süvârî, 60.000 piyade, 360 top ile Muhammedü'l-Mustansır'm iddialarına taraf oldu. İki ordu «Vâdî's-seyl»de karşı karşıya geldiler ve Murâbâtîn târihlerinin bahsettiği en hatırlanmaya değer muharebelerden birini yaptılar (1578). 20.000 Portekiz, Mustansır, bizzat Sebastiyân harb meydanında kaldılar; diğer 20.000'i gemilere binmeğe muvaffak olarak, geri kalan 40.000'i esîr oldu. Muharebeden evvel hastalanmış olan Mevlay Abdülmelik böyle bir mu-zafferiyete nail olmasından dolayı mürg-i şâdiye uğradı (sevincinden öldü). Bu suretle

¹⁰⁸ İtalyan müverrihleri ve özellikle Natale Kontu <c. 2) bu İsmi kesip bo zarak «Emonuco» sekline koymuş olduklarından eğer Niufabettitt-Tevârîlî olmasaydı doğrusunu keşfedemiyecaktım.

Vâdî's-seyl sahrası üç hükümdarın vefâtıyla şöhrat buldu ¹⁰⁹. Mustansır'ın oğlu Ahmed, Sultân Murâd tarafından Mağrib padişahlığına getirilerek, hediye ve sefaret göndermek suretiyle Devlet'e bağlılığını arzetti.

Kuyruklu Yıldız Görünmesi Ve Rasadhânenin Yıkılması

Vâdî's-seyl felâketi (bizim için zaferi), yine o sene İstanbul'da ve İtalya'da hükmünü sürdüren tâûn, Pâdişâh'm halası Mihrimâh Sultân'la Mahmud Paşa'mn zevcesi olan hemşiresinin ¹¹⁰, kapdân Piyâle Paşa'-nın, müftî Hâmid Efendi'nin irtihâlleri, bu muhtelif vak'alann hepsi ----Şark ve Garb milletlerinin bâtil inançlarından dolayı— 1577 senesinde görünmüş olan kuyruklu yıldızın uğursuzluğunun tasdik edilmesi şeklinde telâkki edildi, ilm-i hey'et (astronomi)'yi seven ve tahsilini teş-vîk eden Pâdişâh ile Hoca Sa'deddîn Tophane hâricinde bir rasadhâne inşâ ettirdiler ki, bir nevi kuyu demek olan bu binadan gündüzleri bile görülmesi mümkün olsun diye, yeraltında yapılmıştı. Kaahire'nin meşhur rasadcısı Takîyeddîn 3.000 altın maaşla bu rasadhâneye tâîn olunarak Selânikli bir Yahudî astronomi âlimi dahî Pâdişâh'm büyük şehzadesine ilm-i hey'et öğretmek üzere getirildi. İki hey'et-şinâs (astronomi bilgini) ile Sa'deddîn'in düşmanları, rasadhâne bina eden devletlerin yakın bir zamanda zeval bulacağını Sultân Murâd'a bildirdiler ve Asya'nın muhtelif târihlerinin bu hususta arzetmekte oldukları misâllerin bir yenisini gösterdiler. JPâdişâh'a telkin edilen korkuya binâen — inşâsı için o zamana kadar 10.000 altın sarf edilmiş olan— rasadhânenin tahribine emir verildi.

Sokollu Mehmed Paşa'nın Katline Doğru: Feridun Beğ'tn Azledilmesi

Sokollu için hazırlanmakta olan fırtınaya evvelâ mahremi olan Nişancı Feridun tutuldu. Büyük Sultân Süleyman'ın Siget Önündeki vefatından az Önce bir hatt-ı şerif ¹¹¹ ile müteferrika rütbesi vermiş ve mühim

¹⁰⁹ «Tre re occisi», Natale Kontu. 2, s. 564. Abdülmelik'in mürğ-i ş&dTden' vefatı Hacı Kalfa'da yazılıdır. Takvîmî't-Tevarîh 986 senesi «Vefât-ı Abdülmelik ez zlyâdet-i sürür».

¹¹⁰ MihrLmâh 25 Ocak 1578'çle vefat etmiştir; İrfahmud Paşa'mn zevcesi de 2 Ekim 1577'de. Gerlach'ın Jurnalı, s. 402, 393, 448. R^Û'IEbr

¹¹¹ 974 Safer'inde Sigetvar muhasarasında Şokollu ile beraber Feridun Betin düşmana arslanca hücumu huzûr-ı Sûleymâna arz olununca, çıkarılan hatt-ı şerif: tMin toa'd sen kendün ol asl-i marekeye varmayup umûr-ı dîn ü devlet ve nizâm-ı adl-i intizâm-ı saltanat babında kaa'im ve dâim olasın ve nûr-ı didem Selîm Hânımı ve asker-ı tslâmî ve seni Hudâya ısmarladım; ve k&tibün Feridun, zeametine terakki İle dergâh-i alî müteferrikalarından olsun.» Zeyl-i Atâl, c. 1, s. 336, Tercüme-i Hâl-İ Feridun. (Aslından, Mütercim.)

hizmetlerinden dolayı Sokollu'nun. nişancılığa çıkarmış olduğu bu zât, sultânların mektup ve yazılarını (m nşe t-ı sel t n'ı) toplamış olan bu devlet adamı —keth dasının birdenbire s dır olan b r hükümle Ye-dikule önünde boğulduğunu gördükten sonra— sancak-beği sıfatıyla Bel-grad'a ¹¹² gönderildi.

Ahmed Paşa'nın Katli

Feridun'un mevkii F t h'in sekiz medresesinden birinin re s '1-m derr s n'ine verildi. Bu tevcih, büsbütün yolsuz ve şimdiye kadar da emsali yoktu. Çünkü ilmiye mesleği, dîvân  yeliği ve sancak-beğliği mesleğinden tamâmiyle ayırıydı ¹¹³. Sultân Murâd, sadr zamn n tahakkümünden ve validesinin devlet işlerine yaptığı te's rden b -z r olarak bizzat h k met etmek istedi; şemsî Paşa ve Kıbrıs Fâtihi Mustafa Paşa, ikisi de Sokollu'nun düşmanı oldukları için sadr zamn n nüfuzunu kırmak ve Pâdişâh'ı h k met dizginlerini ele geçirmeğe teşvik etmek için bu fırsattan istifâde ettiler. Yeniçeri ağası Cağala-zâde, askerlerinin şehirde yedi Ermeni'y  yaktığı ve asıl suçluları bir gemiye koydurarak verilecek cezaya karşı muhafaza ettiği için azledildi. Sokollu'nun kendi harem dâiresinden bir câriye vererek «Premeci»likten ¹¹⁴ birbirini müteâkib reîs kethud lığına ¹¹⁵, Galata zabıta memuriyetine, Rodos beğliğine, Cezayir valiliğine, nihayet Kıbrıs beğlerbeğliğine yükseltmiş olduğu Zenci Ahmed Paşa'nın kötü idaresinden dolayı askeri isyan ederek kendisini parça parça ettiler. Sadrâzam bu haberle beraber himâyesi altındaki zâtın kılıç darbeleriyle yırtılmış elbisesini alınca, şikâyet etmeğe cesaret edemiyerek:

— «Allah rahmet etsin, kimbilir ne kadar zahmet çekmiştir!» demekle iktifa etti.

Müftî Hâmid Efendi Ve P y le Paşa'nın  rtihali

¹¹² Gerlach'ın Jumal'ı, s. 175 ve 375. Ungand'ın raporu. Ungand raporunda diyor ki; «Feridun, çocuklarının hocasının sa  ve sakal n kestirmiş, ka-1 d rgalardaki Hristiyan esirlerini demirhanesinde işletmiş olduğu için azledildi. Ulem dan birinin oğlu olan hocaya, babası v sitiyle atebe-  şahaneye hâlini arzetti.»

¹¹³ Solak-zâde (varak: 133), bu tevcihi şiddetle tenkid eder. (Solak-zâde, Sokollu'nun mahremi olan Ferid n Beg'in azil ve keth dasının asılmasının yalnız sadrâzama cef  maisadiyle olduğunu ve yerine asla d s n lemezken müderris Muallim-zâde'nin ansızın tâyin olunduğunu yazar. İstanbul basımı, 596 Mütercim).

¹¹⁴ «Preme» (Perme) İtalyanca «prama»dan gelir ve bir nevi sandal demektir. «Premeci» kayıkçı demektir.

¹¹⁵ Gemi kapd nının işlerine vek leten bakan memur.

Müftî HâmidEfendi'nin ¹¹⁶, vezir Piyâle'nin ¹¹⁷ vefâtıyla Sokol-lu iki istinadgâhmı daha kaybetti. Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine onar, İstanbul, Edirne, Bursa payitahtları kadılarına beşer, diğer şehirler kadılarına ikişer mülâzım verilmesi usûlünün vâzı Hâmid EfendT-dir. Dört cildten mürekkep olan Mecraûa-i Fetâvâ'sı İstanbul'da inşâ ettirdiği camiden ziyâde kendisine şeref kazandırmıştır.

Tolna'da bir kunduracının oğlu olup Sakız fâtihi ve Sultân Süleyman'ın yeni tersane inşâsına memur ettiği dört vezirden biri olan Piyâle, Tersane mahallesini bir cami ile süslemiştir. Bu cami, granit sütunlar üzerine oturtulmuş olan. 12 kubbesiyle Okmeydanına bakan bir vâdînin ucunda yükselir. Mihrâb ve minberi gayet sâdedir; pencereleri âdî demir ile değil, döğme ile müzeyyendi. Hristiyan çan ve toplarının eri-tümesiyle yapılmış tunç levhalar üzerine yazılı levhalar meşhur hattat Karahisârî'nin kaleminden çıkmıştır. Piyâle'nin bu camii yaptırırken yedi sandık altın bulmuş olduğuna dâir halk arasında dolaşan rivayet, Ce-zâir-i Bahr-i Sefîd'deki akınlarından sağlanmış olup, sarf ettiği paranın mikdârı hakkında bize bir fikir verebilir.

Bu akınların semereleri II. Selîm'den beri kapdân-paşa ile Türkler'in «Lefkoşa, Paros, Antiparos ve Diğer Kiklad Adaları Dukası Don Josef Nassi» adını verdikleri Portekizli Ciovanni Migez; Senyör Andrus ¹¹⁸, diğer ismiyle Sumariva ¹¹⁹ arasında taksim ediliyordu. Somariva'mn vefatından sonra Süleyman Çavuş üç sene müddetle kendisine devredilmesi için hazîneye onun verdiğinden 40.000 altın daha fazlasını teklif ederek adayı iltizâm etti. Sokollu'nun açıktan açığa hasmı olan Migez'in vefatı, sadrâzam için yeni bir mağlûbiyet sebebi oldu. Sadrâzamin, Migez'in mirasını vermiş olduğu üç defterdar suistimâl yapmakla suçlanarak hamilerinin vefatından az evvel me'mûriyetlerinden azledildiler.

Kantakuzen İle Budin Valisinin İdamı

Sokollu, Lefkoşa dukasının vefatından istifâde edemediği gibi, birkaç ay Önce, himâyesi altında olan ve kötülük ve zulümleri Rumları bî-zâr eden Misel Kantakuzen'in îdâmı, kendisi için müdhiş bir darbe olmuştu. «Şeytan-

¹¹⁶ Şa'bân 985 (16 Ekim 1577)'de vefat etmiştir. Terâctoia-i Ahval-i Atat.

¹¹⁷ 20 Ocak 1578'de vefat etmiştir. Gerlach'ın Juman.

¹¹⁸ «Il Sr. di Andro faaveva ottenuto la isola», Münasebetler Hülâsası, Venedik 4 Ekim 1579.

¹¹⁹ «ii governo della Îsola delPArcipelage concesso ad un Suledman Caus, che aveva offerto per tre annl 40.000 scudl di plü di quel, ebe doveva pagar ü Sommariva.», aynı yerde, 5 Tesrtn-İ evvel (Ekim) 1579.

oğlu» lâkabını almış olan Misel Kantakuzen, entrikaları sayesinde rakibi Paleolog'a galebe ederek, Karadeniz sahilinde kâin Ahi-yoli çiftlik ve tuzlaları baş-lnüfettişliğini almıştı. Metropolitleri papaslar keyfine göre değiştirdi, tımparator'un elçileri Busbek ile Vis'e kıymetli el yazmaları tedârik etmiş olan Patrik Metrofanus, Kantakuzen tarafından Sokollu nezdinde elçilere Devlet'in bütün işlerini ihbar etmiş olmakla itham edilerek, bu ihbar üzerine azledilmişti. Patrik, Kantakuzen'i dîvâna getirttirerek 8 sene patriklik memuriyetim îfâ için vermiş olduğu 16.000 dukayı iade etmesi için dâva etti. Ancak ihtimâl ki bu paranın büyük bir kısmı sadrâzamanın menfaatine kullanılmış olduğu için, Patrik bir şey alamadı. Kantakuzen, kanunsuz olarak aldığı paraları Sokollu ile paylaşarak, yalnız Piyâle ve Ahmed Paşalara aynîyât ile aldığı vergilerden vermekte ve kendi hasımlanıyla sadrâzamanın düşmanı olan Sinan ve Mustafa Paşalar*a birşey vermemekte idi. Bundan dolayı bu iki paşa Kantakuzen'in zincire vurularak Ahiyoli'den Yedikule'ye getirilmesi için Pâdişâh'dan irâde almağa muvaffak oldular ve Kantakuzen bu hapislikten 55.000 duka ödeyerek kurtulabildi (1577). Tuz iltizâmı hazîneye bırakıldı. Bu mansıbın günde yalnız 1 altın tahsisatı olduğu halde, sahibi saraya senelik 60.000 dukalık kürk vermekle mükellef olup, şu kadar ki, getireceği ticarî eşya için vergiden muaf idi. Kantakuzen, varidatı azalmış olmakla beraber, sadrâzama gittikçe, önünde sekiz çavuş ile yeniçeriler bulunurdu. Nihayet Moldavya'daki karışıklıkların, Moldavya beğinin validesinin iki oğluyla Haleb'e gönderilmesinin, Piyer ve Alek-sandr isimindeki iki kardeşin Eflâk ve Moldavya beğliklerine oturtulma-sıyla, son olarak yeniçerilerin uğradığı mağlûbiyetin sebebinin hep bu adam olduğuna dâir vezîr Mustafa Paşa'nın Kırım Hânı vâsıtasıyla vâkî olan ithamlarına karşı, Sokollu, Kantakuzen'i muhafaza edemedi. Alî Beğ, Sultân Murâd'ın çıkardığı bir emirle Ahiyoli'ye giderek Kantakuzen'i sarayının kapısına astırdı (26 Ocak 1578) ¹²⁰. Bu sarayın inşâsı için Kan-takuzen 20.000 altın sarf etmişti; Alî Beğ burada bir o kadar da nakit buldu.

En sevdiği adamların musibete uğratılmasıyla gönlü kırık olan sad-râzama en te'sîrli darbe, Budin valiliğinde bulunan yeğeni Mustafa Paşa'nın, yine o sene içinde îdâmı olmuştur. Mustafa Paşa bu memuriyete Siget muhasarasından evvel Kaanûnî Süleyman tarafından tâyin olunmuştu.

¹²⁰ Gerlach, s. 354. Scheweiger'In Seyâhatnâme'si, s. 70. Krosius'un Tîr*k-Rum eserinden: «Per qual causa e come e stato impiccato Mlchael Cantacuze-no a di 3 marzo a Achllo davadi la porta di caza sua.» Puryel'in derc-etttiği eski bir Rum şarkısında vefatına açman Zengin Mîhâl namında Rum zengini, Misel Kantukezen olacaktır.

Kahramanlığı, cömertliği, imârcılığı, umûmî menfaatlere dâir yaptırdığı müesseseleri nâmını Budin ve Macaristan târihlerinin zikrettiği en büyük vâlîler-arasma geçirmiştir. Kazandığı şerefin haklılığı, sulh hâlinde Fülele¹²¹ ve diğerleri gibi düşman kalelerini almakla değil, timâr ve zeametleri ancak müstehaklarma vermesi, dulları ve yetimleri himaye etmesi, Siget, Ştuhlveysenburg, Belgrad kalelerini tahkim etmesi, Budin kasabasını duvar içine alması, kale içinde baruthane, hamamlar, camiler, medreseler yaptırmasıyledir. Sultânın mîrahoru Ferhâd¹²², zahirde, son olarak barut mahzenine yıldırım düşmesinden dolayı meydana gelen hasarların teftişi me'mûriyetiyle Budin'e gönderildi; lâkin asıl maksadı Mustafa'yı îdâm etmekte. Dâima yanında bulunması mu'-tâd olan elli kişi, kendisini talihin bu beklenmedik darbesine karşı muhafaza edemediler (10 Ekim 1578). Sultân Murâd'ın iltifat-gerdesi olan Üveys Paşa —ki yukarıda zikri geçmişti— Mustafa'nın vârisi oldu¹²³.

Sokollu'nun Katli

Umûmî devlet işleri hakkındaki gayreti sebebiyle dîvân günlerinde her sabah bâb-ı hümayûnda toplanan dîvâna riyaset etmekle kanaat etmeyip, akşamları da bir dîvân toplamakta olan Sokollu, yeğenin vefatından bir

¹²¹ Peçevî, Mustafa Paşa'nın tercüme-1 hâli, s. 172. Peçevî bu münâsebetle hikâye eder ki, Fülele muhasarasında Tak Hasan nâmında bir nefer kaleye girmek için burca kaidar çıkmaktan başka yol bulamayıp, duvardan merdivenlerle çıkarak 20 kişinin ancak yerinden oynatabileceği kadar ağır bir topu başıyla iterek arkadaşlarına yol açmıştır. (Peçevî'nin Mustafa Paşa tercüme-i hâlinde ifâdesinin hülâsası şudur: «Sokollu'nun amu-cası oğlu idi. Bosna'da mirliva İken Kropa ile diğer bâzı kaleleri fethet-misti. Sultân Süleyman Sîgetvar'a gelirken Arslan Paşa'nın yerine Bu-dîn'e tayin edildi. Selim zamanında vezîr oldu. 13 yıl Budîn'de kaldı. Barış zamanında bâzı kaleler almıştır. Bir «sahre-i sammâ» (kaya kütesi) üzerindeki Filek kal'ası bunlardandır. Kırk gaazî bu kalenin hendeği yanında bir dâçlın kayadan iki üç nerdebânı (merdiveni) birbirine rabt ederek kırk ayak bir merdiven yapıp bir mazgal derleşlinden (penceresinden) içeri girerler. Şöyle ki: Mazgalda yigirmi kişinin çeke-mlyeceği bir balıyemez var idi. Ban Hasan (veya Bak Hasan) nâmında bir gaazî mazgalın iki tarafında taş sıralarına ellerini rabt ederek si-nesiyle topu sürer. Yerinden tahrik edemeyince başını dayayıp iter. Top bu kuvvetle yerinden oynar. Mustafa Paga'nın sehâsı Hâtem'de yoğidl. Ata bindikçe dört beşyüz mülâzım suvar olur ve bunlara o gün iki üç kise İn'âm ederdi. Düşen timâr ve zeametleri meccânın verdikten başka, harcırah, harc-ı berât diye akçe İhsân ederdi. Arz-ı hâl eden dulları, yetimleri kocaya verir, kocalarına sebeb-i maişet gÖsterİrdi. Budin varoşunun suru, baruthane!, kaleye bâzı kuleler İlavesi, Sigetvar'ın, İstoni. Belgrad'ın kuleleri ve büyük büroları gibi eserlerine nihayet yoktur. Budîn'de ılıcaları, camileri, medreseleri, yollarda hanları ve imaretleri vardır. Budin saraylarına ve barut mahzenlerine saika nüzulü (yıldırım düşmesi) bahanesiyle mîrahor-ı kebir Ferhâd Ağa gelüp îdâm ettirdi. 986. Mühtercim.)

¹²² 10 ottobre il Bassa, di buda strangolato dal Imbrahor mandato dal Slg-nor, e gli era stato trovato 300.000 scudi.» Venedik Münâsebetleri Hülâsası, 1578.

¹²³ İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde birçok yazışmaları bulunan Üveys Paşa, kendisine (Macar lisanında) su unvanı verir: «My Weiss Passa az Hatalmas istemek io et Kariatiabil Toeroek ezyazernak foe hel tartora Boudan ez gand my reble Megiar Orzagnek dl.» (Türkcesi: Biz, Üveys Paşa, Allahın inâyetiyle Osmanlı pâdişâhının Budin valisi ve Macaristan vekili. Refik Ata tere). Üveys Paşa'nın mühründe selefi Mustafa Paşa'nın mühründe olduğu gibi bir arslan resmi vardı.

sene sonra, yine böyle bir akşam dîvânı akdetmiş olduğu sırada, derviş kıyafetinde bir adam arz-ı hâl verecek gibi gelip kalbine bir hançer sapladı. Sokollu kendi hançerini belinden çıkarabildiyse de, müteakiben düşüp hayâtını terkettti. Sokollu gibi Bosnalı olan kaatil, ti-mârlaraun. azaltılmasından şikâyetçi idi; bu cinayete, dilekleri yerine getirilmemesinden dolayı şahsî intikam sâikiyle cür'et etmiş yâhud, ihtimâl ki Mustafa Paşa'nın Sokollu hakkındaki kinine âlet olmuştur. Kaatile işkence ile bir söz söyletmek mümkün olmayıp, ertesi gün dört parça edilip atlara sürüdüldü. Sokollu öleceği günden bir gün evvel mîrahoru Hasan Ağa'ya Osmanlı târihinden Kosova muharebesini okutmuştu. Hu-dâvendigâr'ın Kabiloviç'in hançeriyle irtihâli fıkrasında Pâdişâh'ın ruhuna Fatiha ithaf ederek:

— «Allah bana da böyle bir şehâdet ihsan buyursun!» demişti.

Sokollu şiddetli idi, fakat gaddar değildi. 14 senelik sadâretini —saraydan kaçan 20 köle müstesna olmak üzere— maksadsız idamlarla lekelemedi. Müteveffa Bosna beğlerbeğinin tabibini Öldürmüş olan Ferhâd nâmmdaki köle mazeret olarak tabibin efendisini Sokollu'nun emriyle öldürdüğü zannına kapıldığını söylemişse de, SokoUVnun hayâtında bunu doğru gösterecek hiçbir vak'a yoktur. Sokollu'nun iki cariyeden iki oğlu vardı; Pâdişâh'm hemşiresi —ki cüssesi küçük ve pek çirkin bir kadındı— kendisiyle izdivaca rağbet göstermesi üzerine, cariyelerden ayrılmağa mecbur oldu; oğullarından Haleb valiliğine tâyin olunan birincisi pederinin sağlığında vefat etti; Bosna sancak-beği olan ikincisini —Sokol-lu'yu uğradığı musibetten dolayı ta'ziye için— Pâdişâh, kardeşinin yerine tâyin etti ¹²⁴. Harem-i hümâyunda terbiye görmüş olan Sokollu, sadâreti müddetince gösterdiği ilim ve edebiyat zevkini orada kazanmıştır. II. Selîm zamanında yazılan eserlerin en dikkate değerleri, sadrâzâmın nâmına ithaf olunmuş, Sokollu, Osmanlı memleketlerinin birçok şehirlerindeki inşâatıyla de bekaa bulmuştur. Bu binaların başlıcaları İstanbul'dan Edirne'ye giden yolda bulunan Burgaz kasabasında ve Kilik-ya şehirlerinden istihkâmlarını tamir ettirmiş olduğu Payas civarındaki medrese ve mekteb ve imaretlerle Mekke'deki hayır eserleri ve İstanbul'da Eyüp kasabasındaki türbesidir.

Osmanlılar'ın en büyük vezîr-i âzami olup üç pâdişâhın zamanında 14 sene devletin en büyük makamında bulunan, Sultân Murâd'ın eniştesi olan

¹²⁴ <I1 Sr per consolar Monammet-Bassa della perdita del ttgüo locrea Bassa In Aleppo.> Venedik elçisinin 27 Şubat 1572 raporu.

Siget fâtihî Sokollu Mehmed Paşa, bu suretle bir kaatil eliyle vefat etti. Hemen hemen 50 sene önce saray hademeliğinden mâbeynci-lik (kapıcı-başılık) ile çıkarak, birbirini müteâkib kapûdân-paşa, Rumeli beğlerbeği, vezîr, nihayet sadrâzam olmuştu. Kaanûnî Süleyman'ın tam emniyetine mazhar olduktan, II. Selîm zamanında hududsuz bir iktidara mâlik bulunduktan sonra, III. Murâd zamanında nüfuzunun gittikçe azaldığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'ni Selîm'in bütün saltanatı müddetince¹, hattâ Murâd'm cülusundan beri onun idaresiyle geçmiş beş sene zarfında, Kaanûnî'nin dehâsiyle yükseltmiş olduğu kudret mertebesinde tutan Sokollu'nun kuvveti, Sokollu'nun hakimane tavrıdır. Sokollu, Devlet'in inhitat alâmetlerinin hiçbirinin haricen görülmesine meydan vermedi. Lâkin hükümet, kendisini harâb olmağa götürecektir olan inişte durduran kudretli elden mahrum olunca, herkesin nazarında sür'atle inhitat yolunu tuttu.

OTUZSEKİZİNCİ KİTAP

İran Elçisi İstanbul'da.....

Şah Tahmâsb'ın Ölümü.....

İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti

Şâh II. İsmail.....

İran Seferi

Mustafa Paşa'nın Serdarlığı.....

Çıldır Meydan Muharebesi.....

Gürcistan Hükümdar Ailesi.....

Gürcistan'ın Tanzimi.....

Tiflis'in Fethi

Koyun-Geçidi Muzafferiyeti.....

İranlı Araş Han Mağlubiyeti.....

Erzurum Vâlisî Kaytas Beğın Mağlûbiyeti, Adilgiraytn Esareti.....

Kars Kalesinin İnşâsı.....

Tiflis'in Safevîlerce Muhasarası

Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü.....

Sinan Paşa'nın Serdarlığı

Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi	
Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu	
Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı	
Yeni Kırım Hanı'nın Tâyini.....	

OTUZSEKİZİNCİ KİTAP

İrân elçisi — Şâh Tahmasb'ın vefatı, îrân ile muharebe.

— Çıldır Muharebesi. — Gürcistan hükümdarı ve ailesi.

— Çıldır'ın, nâm-ı diğer Kanak üzerinde İblis kalesinin fethi, bu ırmaktan Osmanlılar'ın geçişi. — Gürcistan'ın tanzimi ve seferin sona ermesi. — Araş Hân ile Kaytas Beğ'in mağlûbiyetleri, Adil Giray'm esareti. — Kars istihkâmlarının tekrar inşası. — Tiflis muhasarası. — Âdil Giray'm öldürülmesi. — Mustafa'nın azli ve vefatı. — Sinan Paşa'nın sefer mahalline gönderilmesi. — Revan üe diğer kalelerin tahkim edilmesi. — Osman Paşa'nın Dağıstan seferi. — Yeni Kırım Hânı'nın tâyini. — Osman Paşa'nın İstanbul'a dönüşü.

İlk yedi seneden sonra az bir müddet ara ile yedi sene daha devam etmiş olan İrân seferi, Sokollu'nun irtihâlinden iki sene evvel başlamıştı. Geriye doğru kısa bir bakış, bu seferin ilk yarısı hakkında bizi tamâ-miyle aydınlatacaktır. Evvelki kitaplarda Safevî Hânedâm'nın kuruluşundan, ilk hükümdarı Şâh İsmail'in saltanatından, sarayına iltica eden Şehzade Sultân Bâyezîd ile evlâdının kanlarıyla kendisini lekeleyen Şâh Tahmasb'ın hâinâne siyâsetinden bahsetmiştik. Şimdi söyleyeceğimiz, Tah-mâsb'ın Murâd'm cülusundan bir sene sonra vukua gelen vefatından ve hanedanın değişmesi hâdisesine kanlı bir şekil veren ve kısmen muharebe sebeplerinin teşkil eden vahşetlerden ibarettir.

Gerçi İrân târihi bize bu memleketi bir taraftan muntazam ve mutlak bir hükümetin ve iyi tanzim edilmiş idarelerin beşiği olarak gösteriyorsa da, bir taraftan da en hududsuz istibdadın, en menfur cinayetlerin vuku bulunduğu yer olarak gösterir. Bu düşünce, bu memlekette hırslı köleler, kudretsiz zâlimler tarafından meydana getirilen karışıklıkların hikayesiyle pekiştirilmiş bulunacaktır. Bu karışıklıklar, şimdiye kadar hiçbir Avrupalı müverrih tarafından tamâmiyle yazılmamıştır ¹²⁵.

İran Elçisi İstanbul'da

Tahmâsb'm vefatını tâkîb eden vak'aların hikâyesinden evvel, Murâd'ı cülusundan dolayı tebrik etmek, İran'ın Selim ve Süleyman ile dostluk

¹²⁵ Malcolm (Malkolm), eserinin 14. babında Farsça Zttbdetüt-Tevârih'i kaynak edinerek, NnhbeJtUt-Tev&rlh ve Câmi'ü't-TeYârfta gibi İranlıların sükûtle geçiştirdiği vak'aları yazan çağdaş Osmanlı tarihlerinden istifade etmeyerek, bu vekayli eksik bir suratta yamnatır.

münâsebetlerini onunla yenilemek, diğer evlâdının mahrûmiyetiyle beşinci oğlu Haydar'ın saltanatının dağdağsızca intikâlini te'mîn etmek üzere, bu hükümdarın göndermiş olduğu büyük sefaret hakkında bâzı tafsilât vereceğiz.

4 Mayıs 1576 târihinde —ki Sultân III. Murâd'm cülusundan 16 ay sonradır— 9 sene önce Edirne'de II. Selîm ile sulh ahidnâmesini imza eden Şâh-Kulî Hân'ın oğlu bulunan îrân sefiri Tokmak Hân ¹²⁶, 250 kişi ile 500 deveden mürekkeb bir maiyyet ile Üsküdar'a geldi. Ertesi gün Rumeli beğlerbeği ile çavuş-başı, ekserisi altın eğerli atlara binmiş, başlarına sorguçtu kavuklar giymiş olan ve gümüşlü asalarını sallayan 2.500 mikdârında çavuş, müteferrika, sipahi ile elçiyi kabule geldiler. Kapdân Paşa 30 kadirge ile istikbâle çıkmış ve bunların en büyüğünde sefir ile başlıca maiyyeti memurları için altın işlemeli örtü ile kaplanmış, bir sofrâ hazırlanmıştı. Tokmak Hân ilk lokmayı ağzına götürdüğü ân, kadirgaların bütün toplan birden atıldı ve deniz ortasında münferid bir kaya üzerinde bulunan Leandır Kulesi (Kız Kulesi), bu işarete 100 defa top atmakla cevâp verdi. Elçi sahile çıkınca yeniçeri ağası Cağala-zâde tarafından kabul olunarak, solunda yeniçeri ağası, sağında Rumeli beğlerbeği olduğu halde İstanbul'a girdi. Bu türlü ihtiram, şimdiye kadar hiçbir Asya hükümdarının elçisine gösterilmediği gibi, Avrupalı sefirler de buna'mazhar olmuş değillerdi. Alayın önünde kıymetli gâşiyeler vurulmuş dokuz at yedekte götürülmekte ve üzerlerinde —insan ve arslan, kaplan ve at resimleriyle desenli elbise giymiş— 24 zencî bunları tâkîb etmekteydi; bu ise, canlı mahlûk tasviri şer'ân yasak olduğu cihetle Sünnîler nazarında pek fena görülüyordu. Elli piyade hizmetkâr ile kuşaklarına çingiraklar asılmış üç süvârî sefirin önünde gidiyorlardı. Tokmak Hân, eğerî altınlar içinde cins bir ata binmişti; kırmızı kadifeden yapılmış kaftanının eteklerinin güzel işlemeleri arasında sırmalı yapraklar görünüyordu. Alt elbisesi, her türlü resimlerle işlenmiş, kavuğu sırmalı ve kıymetli taşlarla murassa idi. Arkasında bulunan üç seyisten biri kılıcını, ikincisi yayım, üçüncüsü altın ve murassa ok gılâfım (tirkeş'ini) taşıyordu.

Beş gün sonra (10 Mayıs 1576), payitahta girdiği zaman —Osmanlı sarayının zenginlik ve ihtişamını Acem sefirine göstermek için fırsat icâdetmek maksadıyla— avdan dönüşünü iki hafta geciktirmiş olan Pâdişâh,

¹²⁶ Cimi'ül-Tevarth sahibi ve Sokollu'nun kâttibi Mehmed Kat», varak 311, İrân sefirinin i'lim&d-nftmesi mündericftını, bunu okumuş olanlardan rivâyeten derced«;»;

12.000 kişi ile İstanbul'a vâsıl oldu. Vezirler at ve silâh gösterisinde birbirine rekabet ettiler. Sefîr, gelişinin dokuzuncu günü resmen huzûr-ı şâhaneye kabul olunarak, Sultân Murâd'a hediyelerini takdim etti ki, bunların arasında kıymetini tahmin etmek kaabil olmayan bir Kur'ânC-ı Kerîm), bir Şâh-nâme, İran şâirlerinin dîvânlarından 60 cild, dörde parçalanmış ve orta direği altın ve elmas kakmalı bir ağaç gösterir ve ipek tanablarla açılır bir çadır ¹²⁷, 40 kaliçe, elmas, zümrüd, lâ'l, fîrûze, inci ile dolu 40 çekmece, Horasan kılıç demirleri, Çaç yaylan, Irak keçeleri, Yezd ve Kum ipekli kumaşları, nazar-ı dikkati celbediyordu. Altı vezîrin her biri bir gün sefire ziyafet ve hediyeler ithaf etti ¹²⁸.

21 Mayıs'ta Tokmak Hân Pâdişâh'dan ruhsat aldı ve 5.000 duka ile ağır takım vurulmuş iki at ihşanına nâû oldu.

Şah Tahmâsb'ın Ölümü

Tokmak Hân'ın İstanbul'da ikaameti esnasında Şâh Tahmâsb ¹²⁹, 54 sene saltanattan sonra zehirlenerek vefat etti. İhtiyâr Şâh'ın ancak lâfzen idare etmekte olduğu hükümetin dizginleri, haylî zamandan beri Gürcü, Çerkeş, Kürd, Türkmen aşiretlerinin kudretli reislerinin eline geçmişti.

¹²⁷ Gerlach'in Jurnal'ı, s. 192. Selanik! 40 ve CAmi'ül-Tevârth 32 dairesi der.

¹²⁸ Selanik!, s. 137. Vezirlerin hediyelerini sayar, üngand, raporunda: «Elçiye oyunlar «österildi, dairende Ebûtoekir, Ömer, Osman şerefine kasideler tegannl olundu» diye yazar; kasideler İranlûar'ın bu Üç halifeden ziyade ta'zim eyledikleri Ali şerefine olmadığı için, elçiyi ululamaktan ziyade kızdırmak ve hakaret etmek maksadı güdüyordu.

¹²⁹ Şâh Tahmasb'ın saltanatının nihayetine doğru Vensanzo De Gli Alessandri, Venedik şjefiri sıfatıyla İran'a gitmiştir; memuriyeti yinnibŞrj şür devam etti. Şâh Tahmâsb'm onbir oğlu, üç kızı vardı. Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphâne-si'nde 746 numarada kayıtlı raporunda Vensanzo, bu hükümdar hakkında şu fikirleri beyân eder: «Şâh 64 yaşındadır; 13 yaşında tahta cûlus ettiğinden saltanatının ellinci senesinde-dir. Boyu orta ve bünyesi salimdir. Çehresinin rengi koyu, dudakları kalmcadır; sakalı uzun ise de pek ak değildir. Mizacı hüzne meyyaldir (Halkın büyük çapta bir hoşnudsuzluğuna sebep olmak üzere, altı seneden beri sarayından çıkmamıştı). Şehvanî gücünü artırmak için ziyâde mâcûn kullanır. Hasetlidir. Hindistan'dan gelen kervanlara ilişmemek için Özbek'e dört yüz tümen, yâni sekiz bin Askodi altın vermeğe mecbur olmuştur.» Rapor sahibi (varak: 368), Şâh'ın oğulları hakkında şunları yazar: «Hudâbende 45 yaşındadır;» tabiati sakindir; dinî işlerle pekçok uğraşmaz; Horasan'daki mülküyle iktifa eder. İkinci oğlu İsmail 41 yaşındadır; bünyesi metin ve tab'-an kavidir; cesur ve savaş taraflısıdır; Osmanlılarla ve bilhassa Erzurum Paşası'yla yaptığı muharebelerde meziyyetini isbât etmiştir (Bu akınlarından dolayı hapse atılmıştı). Üçüncü oğlu Sultân Haydar Mîrzâ 18 yaşındadır; babasının yaveridir; boyu kısa, çehresi gayet güzeldir.» Lisânının düzgünlüğünden ve askerî eğitiminden dolayı Şâh kendisini bilhassa severdi. «Sultân Murtazâ Emîr Hân, Şemit (Chemit; ?) (Cemşid olması muhtemeldir, Mütr.) Mîrzâ cümleten 14-15 yaşlardadır; İyi ahlâk sahibidir; tahsil için Horasan'da bulunuyorlar.» Vensanzo Nahcivân Ermeni Piskoposu'nda kendinden öncekilerin birçok patentlerini (tâbiyyet hususunda verilen kâğıtlar) bulur: Kâtib Tesko'nun 16 Haziran 1561 ve elçi Loredano'nun 23 Nisân 1569 tarihli varakaları. Hiris-tiyanlara tarh olunan vergi, hâne başına beş duka ve 40 hayvan için yirmi «bestî» İtalyan akçesi hesabıyla üç lira ve 15 soldi idi. Şâh'ın varidatı 3.000 aded altına varırdı. Masrafları pekçok değildi. Yalnız 5.000 korucu (korucu), yâni muntazam hassa askeri aylık alırdı. Şâh'ın 11 oğlundan herbirinin bir sarayı vardı. Harb zamanında herbiri 500'den 2.000'e kadar süvârî çıkaran 50 sultan, 70.000 süvarilik bir ordu teşkil ederlerdi. Yedi karış uzunluğundaki tüfekleri üç onçalık (onsluk?) kurşun atardı.

Veraset usûlünü değiştirmek için Ustaclu Hüseyin Beğ Şehzade Behrâm, ve Haydarın dayıları Gürcü Hânlarından Alî ve Zal¹³⁰ ile birleşmişti. Bunlar Tahmâsb'ın oğlu Haydar'a bırakmak istediği tâc ve saltanatı, kardeşi Behrâm'a vermeyi kararlaştırmışlardı. Bunun üzerine Hay-dar*'ın validesi babasının mirasını oğluna tel'mîn etmek üzere Şâh'ı ortadan kaldırmayı düşünmüştü. Kocasını gûyâ kıl döker bir ilâç ile hamamda zehirledi¹³¹. Tahmâsb, kaatili hakkında lanetler yağdırmakta iken, Haydar daha o gece tahta çıktı.

İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti

Lâkin Şâh'm bir Çerkeş hareminden doğmuş olan Prenses Perîcân Hân¹³² —ki Acem Kraliçesi Parizatis'in (Perîzâd) yalnız ismine değil, vasıflarına ve hırslı tabîatine de ortak idi— Şâh'ra vefâtıyla hükûmetin Gürcü Hânları eline düşmüş olduğunu ve saltanatı onlardan almak lâzım geleceğini dayısı Çerkeş Prenslерinden Şamhâl'e bildirdi. Şamhâl, yeni Şâh'ı mahvetmek için derhâl Kürd ve Türkmen aşiretleri emirleriyle ittifak etti. Gürcü Hanları nasıl Ustaclu aşiretine istinâd ediyorlarsa, Çerkeş Prensi de Afşar aşiretinin desteğinden emindi. Şamhâl, daha o gece içinde taraftarlarını toplayarak bahçe kapısından saraya girdi. Ustaclu idaresinde olan Gürcüler de bir taraftan Alakapı¹³³ denilen büyük kapıdan girmeye çalıştılsa da, kapıyı kapatılmış buldular. Haydar, düşmanları olan Çerkeş ve Türkmenler'in sarayda bulunduklarını öğrenince kadın rubasıyla kaçmak istedi. Lâkin Şamhâl bunu anlayarak Hay-dar'ın yaşmağım yüzünden aldı ve kölelerinden birine hançerle öldürttü.

Bu sırada ise Ustaclular, Gürcüler büyük kapıyı zorla açarak hareme girmişlerdi; Şamhâl, hançerle öldürülmüş şehzadenin başını girenlerin önüne attı. Bunun üzerine girenlerin cesaretleri kırılarak kaçtılar. Sabah olunca biri yarım asır ve biri yarım gece saltanat sürmüş olan iki bedbaht şahın cenazesi, ikisi birden saraydan çıkarılarak ebedî sükûnetgâh-larına götürüldü.

¹³⁰ Mlnadoa ve Knolles'de «Zalchan».

¹³¹ «Nûresine Ozâb katılup», Selftniki, s. 144. Yani: Beden temizliği için kullandığı <nûre> (nevre) denilen terkibe «tlzab» karıştırarak zehirlemiş-tir. Mütercim.

¹³² Minadoi ve onlara bakarak Bizarl ve Knolles ba İsmi «Peri Concona» yaparlar. (NuhbcAât-T^rârlılı'de, s. 130, «Perihan Hânım» diye yazılıdır. Halbuki «Perihan Hanım» olamaz; zira «han» lafzı manasız tekrerrür eder. Fakat chân»ın mOennesi olarak «hânım» denildiğinden, en doğrusu Perihan Hânun olsa gerektir. Mütercim).

¹³³ Dervaze-İ divân dünkle meşhurdur», Nnhbetü't-Tfev&ilh, s. 130 (Mütercim).

Tahmâsb Hân'ın diğer bir Gürcü cariyeden doğmuş olan iki şehzadesi Mustafa ve İmam Kulı'yı dayıları Ustaclu Hüseyin Beğ haremden kaçırarak, bu yeğenlerinden birinin şahlığını ilân etmek üzere, onlarla birlikte Kum ve Kâşân taraflarına gitti. Şamhâl ile tarafdârları Çerkeş kanından bir şehzadeyi tahta çıkarmak için var kuvvetlerini sarf ettiler. Lâkin Tahmâsb Hân'ın meşru vârisi olmak üzere sevdikleri ve bağlı bulundukları Şehzade Haydar'ın katlinden dolayı, Acemler onlardan nefret ettiler. Şamhâllılar her ne kadar maksadlarına muvaffak olmuşlarsa da, bundan nasıl istifâde edeceklerini bilemediklerinden şaşırıp kalarak, babasının emriyle yirmibeş seneden beri Alamut kalesinde mahbûs olan Şehzade İsmail'e mürâcaatle, rakibi olan Şehzade Haydar'ı ancak saltanatın kendisine intikalini sağlamak için öldürmüş olduklarını söylediler.

Şâh II. İsmail

Kadîm İran kraliçesi Rûdugûne gibi ata binmekte, silâh kullanmakta maharet kazanmış olan Prenses Perîcân Hân —ki düşmanın hücumunu haber alınca, saçları henüz yarı taranmış olarak ata binmiş ve ancak zaferden sonra endamının ziynetini tamamlamıştı— Şehzâde'ye cûlus müjdesi hizmetini bizzat üzerine aldı. Kazvîn ve Tebriz arasında bulunan ve eskiden Haşîşîler reisine, başka bir deyişle Şeyhü'l-Cebel (Dağların Kralı, Şeyhi)'ne ikametgâh olan Alamut (Kartal Yuvası) kalesine uçtu. İran Şahları girilemez olan bu kaleyi —Keyhusrev'lerin «Dâr-ı Zalâ-mı»¹³⁴, başka bir tâbirle Lete Kalesi gibi— saltanattaki rakîblerini dâimi hapis içinde zaafa uğratmak için kullanırlardı. Şehzade İsmail, gençlik ateşiyle kervanlar vurmuş ve Osmanlı hududunda akınlarda bulunmuş olmak bahanesiyle, hakikatte ise Sünnî Mezhebe tarafdâr görüldüğü için babası tarafından Alamut'a konulmuştu. İsmâil hürriyetini kaybetmesine mukabil alabildiğine «beng» kullanarak kendini teselli etmek istemişti. Afyonların en te'sîrlisi olan bu şeye o kadar alışmıştı ki, bir zararını görmeksizin günde 47 dirheme kadar alabilirdi; lâkin bu zehir usaresinin vücûdunda meydana getirdiği te'sîr, tabîatmdaki şiddeti vah-şîyâne bir gadre ve karanlık bir mahzûniyete dönüştürmüştü. Esarete karşılık saltanat kudretine nail olunca kardeşlerini ve babasının şahlığında kendisinin hapsini tavsiye etmiş olan devletin büyük memurlarını öldürmekten başka, bir şey düşünmedi. İran Şâhları'nın eski

¹³⁴ Teofanls, sene: 17, Heraklhs.

âdetlerine uygun olarak kardeşlerinden sekizini ¹³⁵ ve hükümet büyüklerinden 17'sini kurtuluşuna kurbân etti. Yalnız anadan doğma hemen büsbütün kör ve aynı zamanda kendisi için muhataralı olmağa liyakatsiz olan biraderi Muhammed Hudâbende ile onun iki oğlunu alıkoydu. Bu iki şehzadeden biri —ki Hamza'dır— babasıyla Şîrâz'da yaşamakta ve diğeri —ki Abbâs'dır (sonraları Büyük Abbâs)— henüz çocuk olmakla beraber Alî Kulî Hân vesâyetiyle Horasan valiliğinde idi.

Herkesten nefret eden ve herkesin nefret ettiği İsmail, artık halk içine çıkmaya cesaret edemiyerek, zamanını sarayın içinde bâzı mahrem-leriyle beraber afyon sarhoşluğuyla geçirdi. 18 aydan ibaret olan saltanatı müddetince dâima sarhoşlukla mağdur akrabalarının intikamı korkusu arasında gitti-geldi. Kendisini tahtı üzerinde emin görmeyerek —yaşları zulüm ve vahşetinden uzak bulunduracak derecede küçük olmakla beraber— kardeşi Muhammed Hudâbende'nin oğullarını ortadan kaldırmağa karar verdi. Binâenaleyh Ramazan'ın 12'inci günü idi ki, Herât ve Şîrâz'a bunların îdâmı hakkındaki emirleri geldi. Genç Abbâs'ın lalası olup talebesi nâmına Horasan'da hükümet etmekte olan Alî Kulî Hân, İsmail'in irâdesini dînî mülâhaza sebebeyile Ramazan'ın bitmesine ta'lîk etmişti. Zâlimin vefatı haberini vaktinde aldı (13 Ramazan 985 / 24 Eylül 1577); Şîrâz'a da Şehzade Hamza'nın îdâmı için tâyin olunan vakitten bir saat evvel yetişti. Hürriyet ve saltanatı kendisine birinci olarak müjdelemiş* olan Perîcân, kadın kıyafetine soktuğu onbeş cellâd vâsıtâ* siyle zâlimi boğdurarak Acemler'i bu canavardan kurtarmıştı ¹³⁶.

İran Seferi

Şâh İsmail'in vefatından 12 gün evvel gökyüzünde bir kuyruklu yıldız görünmüş ve buna benzer durumları siyâsî inkılâblara, yâhud kuvvetli bir hükümdarın ölümüne işaret sayan umûmî i'tikâdî takviye etmişti. Müftî ile Galata'daki yeraltı rasadhânesini bina ettirmiş olan hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Takîyedîn, bu kuyruklu yıldızın 11 defadır dünyâyâ, mühim vak'alan haber vermek üzere gelmiş olduğunu hesâb ettiler. Onların düşüncesine göre, tamamen eşit olmayan aralıklarla zuhur etmiş ve birbirini müteâkib

¹³⁵ Minadoa ve ondan iktibas eden Blaari ve Knolles bu hususta Saik mü-verrihleriyle tamamen mütefikler.

¹³⁶ Cenâbî, s. 137. Maîkolm, burada Zübdetü't-Tevârih ile aynı fikirde değildir. Bununla beraber iki rivayet telif edilebilir; çünkü (Malkplm'un rivayetine göre), afyon sarhoşluğundan ayrılmış ve Şâh İsmail'in cesedi yanında bulunmuş olan şekercinin bu katide parmağı olması mümkündür. Malköbft'un gösterdiği 13 Ramazan târihi şübhesiz ki, Cenâbî'nin gösterdiği 3 Ramazan târihinden daha doğrudur.

Hâbil'in vefatını, Tûfân'ı, Nemrûd'un İbrâ-hîm'e zulmünü, Âd ve Semûd kabilelerinin zevalini, Firâvun'un ölümünü ,Becûr Çengini, (Hz.) Osman ve (Hz.) Alî'nin şehadetini, Yezîd'in saltanatım ihbar etmişti ¹³⁷. Necm-i gîsûdârı (kuyruklu yıldız)-yalancı çıkarmamak için Van vâlisi Husrev Paşa bâb-ı âliye takdim ettiği arızalarla İran memleketinin karışıklığını, aşiretlerin İhtilâflarını, Şahlık hükümetinin zaafını arz ederek, Pâdişâhtı Acemistân seferine teşvik etti. Sadrâzam Sokollu, bu türlü teşebbüslerin ekseriya kudsiyetini beyân eden fetvalara rağmen ¹³⁸, İran harbini arzu etmiyordu; nasıl ki, yedi sene Önce Kıbrıs Adası aleyhine açılan sefere de tarafdâr olmamıştı; lâkin Yemen ve Halku'1-Vâd fâtihi Sinan Paşa ile Venediklilere galebe eden Mustafa Paşa'nın gelecekteki muzafferiyetlerini geçmişteki muzaf-feriyetleri ile te'mîn ederek ve her ikisi baş-kumandanlığını arzu ederek Pâdişâh'ı bu yeni sefere daha ziyâde teşvik etmelerine, Sokollu'nun harbe tarafdâr olmaması da bir sebep teşkil etti.

Mustafa Paşa'nın Serdarlığı

Bu iki hırslı vezir arasında bir muvâzene bulmak ve birinin nüfuzunu diğerrinin nüfûzuyla hükümsüz bırakmak isteyen Sokollu, Bağdâd (Beyne'n-nehreyn; Mezopotamya) kumandanlığını Mustafa Paşa'ya; Erzurum hududu (Ermenîye) kumandanlığını Sinan Paşa'ya verdi. Lâkin, iki rakibe âid sancakların taksimine gelince, inadçı bir Arnavud olan Sinan Paşa o kadar müşkilât çıkardı ki, onun azliyle baş-kumandanlığı Mustafa Paşa'ya vermekten başka hâl çâresi bulunamadı ¹³⁹.

¹³⁷ 985 Ramazan'ı »başında görülen kuyruklu yıldız için o zamanın şairlerin-den Sâ'l Çelebi su tarihi yazmıştır (Selanik'ten, s. 142) :

Gurre-1 mâh-ı siyama nazır iken bir gıce Gördller bir necm-1 gîsûdâr doğmuş kâinat Sandılar kim bir «gül-efşan» yakdı âteşbaz-ı çarh Ruşen oldı meş'al-i tâbendesıyla ses cihât! Saldı Şark'a gattıbdan pertev, görüp ehl-i hired Dldler mülfc-1 Acem bulmaz sekaametden necat Sürh-ser başında bir âteş yanar Kim Şark'da Kim serarım söyündirmeye Ceyhun ve Pirit Han-ı Murâd'un devletinde açılıp nat'-ı zemin Vaktidür ferzaneler Şâh'un evine süre at Sa'i dât o dem İlham-ı Rabbani ile Didi tarihin «Acem Şahı ola na-gâh mat»

Selanikrın târihinde «ola» lafzının son harfı gözlü «ne» ile yazılmış İse de hesap «ereği «elif» olması lâzımdır. Galiba musahhîh tashih etmiştir. Mütercim.

¹³⁸ Ali, Nnsret-ntone'sinde, buna dair verilmiş bes fetva sayar.

¹³⁹ Peçevl, c. 1, s. 38-39, özetlenen su malûmatı verir:

«Sokollu muharebenin mahzurlarını beyân etti (Mevâclb artar, te-bea ezilir, sefer masraflarına varidat yetişmez; Acem diyarı fethedllse de ahâlisi itaat altında tutulamaz; Sultân Süleyman kân seferlerinde neler çekmiş, sulhun addedilmesine kadar ne kadar Üzülmüşür! Acem seferini telkin edenler, attan ayrılıp da öküze binmişlerdir) yolunda sözler söyledi; te'slr ettiremedi, Üçüncü vezir Mustafa Paşa Erzurum tarafından, dördüncü vezir Sinan Paşa Bağdâd canibinden serdâr olmak re'y olundu. Lâkin Arnavud Sinân Pasa askerın bahadırları Mustafa Paşa'ya, İşe yaramazlar kendisine verildiğinden bahisle İhtilâf çıkardı. Sadrâzam, birinin başlı başına serdâr olması lâzım geleceğini arz etti. İkisinin re'yle-rlnln sorulması irâde buyuruldu. Sokollu evvelâ Mustafa Paşa'yı çağırdı. Mustafa Paşa «İnâyet-i tâhihiye müsteniden gideriz, hududa vusulümüzde ehl-i vukuf ile müşavere ederek muktezây-ı

Mustafa Paşa'nın emri altında 5.000 yeniçeri, sipâhî bölükleri, sancak beğleri ve sipâhîleriyle birlikte Diyârbekir valisi Derviş, Erzurum valisi Behrâm, Zülkadiriyye valisi Ahmed, Haleb vâîsi Mehmed, Karaman vâ-lîsi Güzelce Mahmûd Paşalar ve bunlardan başka sabık Diyârbekir beğ-lerbeği Özdemir-oğlu Osman Paşa ve. pişdarı teşkil eden süvarileriyle beraber Kırım Hânı toplanmıştı. Mustafa Paşa ihtiyat ve maharetle hareket ederek baş-kumandanlığa tâyinini bütün kuvvetleriyle kendisine iltihak etmeleri tebliğiyle bu saydığımız valilere ve Pasin ve Şavşad san-cak-beğlerine yazdıktan başka, niyetlerini anlamak ¹⁴⁰ ve desteklerini kazanmak için Gürcistan hudud beğlerine de oniki mektup gönderdi. Bu mektuplar, Mustafa Paşa'nın kâtibi olan ve Nusret-nâme'sinde bu frân seferinin husûî târihini yazan müverrih Âlî tarafından inşâ edilmiştir. İran'ın kuzeyinde Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan Şirvan, Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistân gibi memleketlerin o vakit hükümetlerini paylaşmış bulunan birçok prenslere; Şirvan eski hükümdarının oğlu Şahruh Mîrzâ'ya; Kumuklar ve Kaytaklar beği Şamhâl'a; Dağıstan'da Hazar Denizi sahilinde Tabserân valisine; Revân ve Şirvan arasındaki mintikanın hükümdarı Levend-oğlu Aleksandır*a Baş-açık (Jmiret; îme-rethi) nahiyeleri hâkimi Jorj'a (II. Giorgi), Guriel (Guril) hükümdarına, Mingreli (Mingrelie) prensi Dâdyan'a dahî bu yolda mektuplar yazıldı.

31 Mart 1578 (22 Muharrem 986)'da İstanbul'da haber alındı ki, Osmanlı askeri trân hududunda ağır bir mağlûbiyete uğramıştır. Kürdistan'-ın idare merkezi olan Şehrizör beğlerbeği muharebede devam* edememiş ve askerini kalelere çekmeğe mecbur olmuştu; Bağdâd havâlisinde hayvanâtın cümlesini Acemler telef etmişlerdi. Bu durum, ser-askerin hazırlıklarını hızlandırdı; lâkin Sultân Süleyman'ın sevgili şehzadesi Sultân Mehmed'in kızının oğlu ve kendisinin dâmâdı olan Mehmed Beğ'e 400.000 akçe hâsılat ile Niğde sancağını ve köylü bir aileden kaba bir adam olan himâyesi altındaki diğer bir Mehmed Beğ'e Bağşehri (Beyşehir) sancağını verdirmedikçe hareket etmedi.

5 Nîsân (27 Muharrem) Mustafa Paşa vezirler ve beğlerin önde gelenleriyle birlikte huzûr-ı şahaneye çıkararak, Pâdişâh'ın ayağını öpüp ruhsat

hâle göre hareket ederiz» zemininde fikrini beyân etti. Ondan sonra çağırılan Slnân Paşa İse failâ-pervâzlık ederek, birinci sene Tebriz ve Şirvan Ülkelerini, İkinci sene Remedân ve İsfahan taraflarının fethini taahhüd etti. Bu cevabla-rin huzûr-ı şahaneye arz olunması Üzerine serdarhk Mustafa Paşa'ya verildi. Sevvâl 985.» Sokollu'nun İran seferi hakkındaki re'yi, o zaman için doğru idi; çünkü devlette Sultân Sellm'in «ittihâd-ı İslâm» siyasetini idfîre edecek azim ve metanet kalmamıştı. Mütercim.

¹⁴⁰ Ali'de, s. 394, şu tabir yazılıdır: «Her birnün nabzı titilüp».

aldı; ondan sonra vezirleri ve maiyyeüeri halkını taşıyan 14 kadirga bir alay teşkil etmiş oldukları halde Üsküdar'a gitmek üzere gemiye bindi. Biri kırmızı, diğlerinin yarısı kırmızı, yarısı sarı olup Pâdişâh'ın seraskere verdiği iki sancak kadirganın pupa direğinde dalgalanıyordu. 27 Nîsân'da ordu Üsküdar'dan çadırları kaldırdı; lâkin yeni serdânın yavaşlığı o derecede idi ki, Üsküdar ile tzmîd arasında iki günlük mesafeyi almak için bir hafta geçti. İzmit'te yeniçeriler büyük bir ziyafetten sonra Bolu yoluyla Erzurum'a gitmek müsaâdesini aldılar; ser-asker, ordunun geri kalanıyla Konya yolundan gidecek ve Erzurum'da birleşilecek-ti. Mustafa Paşa Konya'da Celâleddîn Rûmî'nin türbesini ziyaret etti ve şâirin meşhur mutasavvîfâne eseri olan Mesnevî'nden fal açtırdı: İskender'in Kûh-ı Kafa (Kaf Dağı'na, Kafkaslar'a) seferi tesadüf ettiğinden, zaferin sarîh bir delili sayıldı. SivasMa ikaameti esnasında Van, Erzurum, Haleb valilerinden mektuplar aldı ki, Van vâlisi Acemler üzerine kazanılan birkaç muvaffakiyetten ve diğlerini o taraflarda zuhur eden kıtlıktan malûmat veriyorlardı.

Yine o sırada Guriel ve Mingreli Çerkeş beğleri —ikincisi Dadyân kraliyet unvanı sahibi idi— (Bunlar Çerkeş değil, Gürcü beyleri olacaktır. Hazırlayan.) serasker*e itaat arz ettiler. Koçhisar'da ordu büyük bir fırtınaya tutuldu. Mustafa Paşa, daha ciddî bir muhatarayı, yâni Zülkadiriyye eyâletinden Elbistan'daki Şâni piyade Türkmenlerinin isyanını bastırmak için münâsib tedbirleri alarak, âsîleri nasû tenkil ettiğine dâir Pâdişâh'ın musahibi Şemsî Paşa'ya ve Hoca Sa'deddîn'e mektuplar yazdı.

Bolu yolunu tutmuş olan yeniçeriler, memleketleri askeriyle Diyârı-bekir, Sivas, Karaman, Zülkadiriyye beğleri; süvarileriyle Özdemir-oğlu Osman Paşa Çermik sahrasında orduya katıldılar. Kars sarıcak-beği Yûsuf'un, Canbaz-Çukuru'nda kazandığı zaferin armağanı olarak bin Acem başı Dağıstan Beği'nin, Kaytak ve Kumuklar reîsi Şamhâl'in, Karadeniz sahillerinde Taberistân kumandanı Gazî Reşîd-oğlu'nun Avar vâlisi Tucalavik (Tucelav)'in. Şîrvân-Şâhlan neslinden Şahruh'un, Baş-Açık (İme-reti) tarafları beği Gürcü Greguvar'ın itâat-nâmeleri orduya vâsil oldu. Mustafa Paşa, bunların hepsine orduya katılmalarını bildiren iltifatlı ce-vâblar yazdı.

Çıldır Meydan Muharebesi

Van beğlerbeği Husrev Paşa, kethüdasını orduya göndererek bir beğlerbeği ve birkaç sancağ beği gönderilmek suretiyle yardım gönderilmesini rica etti. Zeynel Beğ'in kendisine müzaheretini olmamasından ve Acem-lei'in

kalesinde muhasara etmiş oldukları Selmas beğine de imdâd etmemesinden şikâyet ediyordu. Mustafa Paşa Zeynel Beğ'e yazdığı mektupta "bu şekilde hareket etmesinden taaccüb ettiğini bildirmekle beraber sert bir muamele göstermedi. Daha önceleri istanbul'da sef r olarak bulunmuş olan ve şimdi Osmanlı hududundaki İran ordusunun başkumandanı bulunan Tokmak H n, Erzurum valisine yazdığı bir mektupta, Pâdişâh ile ş h arasında muharebenin kesilmesinden habersiz görünerek, Osmanlılar'ın Canbaz- ukuru'na taarruz etmelerinin sebeblerini soruyordu. V l  de yazdığı cevapda aynı şekilde bilmemezlikten gelerek, zuhur eden son düşmanlığın tamâmiyle vezirlerin suçu olması lâzım geleceğini bildirdi.

Ancak Tokmak H n, 30.000 İranlı ile —o zaman ve şimdi (Hammer'in zamanında) Devlet'in Gürcistan tarafından kuzey hududunu teşkil eden— Çıldır sancağını istilâ ve Ardahan sancağını tahrîb edince, Mustafa Paşa, Acem ş hi'na, mektup şeklinde tahk r t dolu bir beyân-nâme gönderdi ki, şu şekilde başlıyordu:'

«Sen ki r f z  ve mülhidlerin reîsi, muannidin ve abede-i şey t nin at si, nesl-i d zah ye mens b eşirr n n hâmisi,  s  ve bağlerin zahiri, ef  li hep yüz karası, r sv y-ı mahşer, alçaklık binasının müessisi ve in d sütunlarının istin dg hi, b -mağz muğfillerin sergerdesi, mahz l ve mec-n nların rehberi, tarlaların muharrebi, cehenneme müstehak ve az b-i ebed ye lâyık Tokmak H ns n (bi'se limen it a), bil ki...» ¹⁴¹. Mektubun bütün m nderic tı bu başlangıca uygun olup, Mustafa Paşa'mn İran'a karşı sevketmekte olduğu kuvvetlerin sayılması ile sona eriyordu.

Ordu, her biri yedi deveden mürekkep 400 katar devenin gelmesiyle  ermik'ten  adırlarım kaldırdı; 26 katarı hazîne, 150'si mühimmat, 150'-si yeniçeri eşyası, geri kalan kısmı diğ r askerin eşyasının nakline tah-s s olunmuştu.

Mustafa,  ermik'ten hareketinden 14 gün sonra Ardahan kalesi du-varları önünde yerleşti (18 Cumâde'1-ul  - 23 Temmuz). Orada iken, Van valisinin,  r n generali Emir H n'a  aldığı galebenin habercisi olarak gün-derdiği mızrak uçlarına saplanmış başlar, davul zurna sad larıyle ordugâha v s l oldu. 9 Ağustos'ta (5 Cumâde*I-uhrâ) Mustafa Paşa Ardahan ordug h nı bırakarak Gürcistan hududuna yürüdü. Ertesi gün  bl s kalesi ¹⁴² de denilen küçük bir kale olan  ıldır  n nde Tokmak H n ile kanlı bir

¹⁴¹ Aslına bakılamadı. Mütercim.

¹⁴² Bu tâbir, meçhul bir müverrihin «Tarih-i Osman Paşa» adlı eserinde geçmektedir, varak: 229. Clh n-n mi'da (s. 408-409) bu isimde bir beglik dercedilmişse de, bu isimde bir kale zikredilmemiştir.

muharebe vuku buldu ¹⁴³. Muzafferiyet Osmanlılar'da kaldı; lâkin birçok kahramanın kanı bahâsına mâl oldu ki, yedi Kürd begi de ölüler arasında idi. Vele (yâhud Vile; Vale), Yenikale, Akça kale, Çıldır derhâl galibe itaat arzettiller ¹⁴⁴.

Mustafa'nın verdiği zayıatı Osmanlı müverrihlerinden ziyâde gösteren delil, muharebeyi müteâkib serdâr tarafından Tokmak Hân'a yazılan mektubun ifâde tarzıdır. İran kumandanına birçok iftihar unvanı veren bu mektupta Mustafa Paşa, husûsî bir mülakat arzusunu açığa vurarak, Sultân Süleyman'ın seferinde Osmanlı sancağı altına gelip de inayete gark edilmiş olan Zülkadiriyye Beği'nin oğlu Mehmed Hân'ı ve Acem Ulama Paşa'yı misâl göstererek, Pâdişâh hizmetine girmesi hâlinde türlü ni'metlere mazhar olacağını bildiriyordu.

Gürcistan Hükümdar Ailesi

Osmanlı ordusunu Gürcistan'da adım adım tâkîb edeceğimiz cihetle, bu mıntıkanın asker geçmesine mukavemet gösteren dört beğini tanıtmamız gerekiyor. Gerek Avrupalı, gerek Gürcî müverrihlerinin ¹⁴⁵ bu husustaki sükûtlarının târihte bıraktığı boşluk —bu seferin vakıalarını bizzat görenlerin lisanından nakleden— Osmanlı ve İtalyan müverrihlerinin

¹⁴³ Çıldır Meydân Muhârebest'ni Peçevi şöyle yazar: «5 Cumâde'l-uhur 986, Ardahan'dan göçölüp Vile kal'ası kurbüne nüzul olındı, ve kal'a alındı. Ir-tesi gün, İki dağ arasında ve yüksek bir tepe üzerinde vâki' Yeni Kal'a etrafına konulup öğleye kalmadan ceng-i azim ile teshir İldildi. Meğer Acem serdârı Tokmak Hân, tmâm-Kulî Hân, Karahân otuz bin güzide İran askeriyle gelüp Çıldır kal'asına ve bir tâğ eteğine arka virerek konuştılar. Kırk elli Osmanlı ora'arda tolaşıırken bunlara tesadüf idince bî-mehâbâ oğraşa (savaşa) girerler. Serasker haberdâr olma çarhacı Derviş Paşa'yı göndürür, Derviş Paşa genç bir bahâdır olmağla <Düşmen azdur, çok-dur> dimez, kendisini ta'kilb idecek askeri de beklemez, hâsılı kabına sığamaz, yanındaki Üç dört yüz adamı ile o kadar şiddetli hücum ider ki Acem'ün bir iki alayını söndürür, yüzlerini döndürür. Lâkin düşmen gayrete gelerek bir kaç alayı birden hücum İldüp otuzdan ziyâde nâmdâr ağasını şehid İderler, kendisini de atdan düşürerek başına çönerler. Adamları tekrar hücum ile paşayı atlandırırlar. Pasa kendi eliyle üç trân-ı öldürdükten sonra mecrûhen atından düşer. Serdâr bu sırada Osman Paşa'yı yetişdilir. O da fevkalâde di'âverlikler ider. Sonra Erzirûm beg-lerbeği Behrâm Paşa, Müytâb-zâde Ahmed Paşa da yetişerek İkinciye kadar azim ceng olur. Bir tarafdâr yağmur yağup göz açdırmadığı cihetle topa tûfeğe el ırlamayup hep kılıç cengi İdilir. Nihayet vakt-i gu-rûbda İrânîlerin mağlûbiyeti anlaşıldı, beş altı bin baş göndürlere dikildi: Gemlerini sürükler bir çok at ve ester, katar katar deve, nihayetsiz hayme ve hargâh ve şaire iğtinâm olındı. İrtesi gün, divânda serdâra gelen başlar sayıldıkda tamam beş bin zuhur imiş, beş yüz de esir alm-mışdur. Daha irtesi gün esirler de baş İldildi (yâni: «başları kesildi»). «Derviş Paşa bu muharebede İrtihâl imişdür. Sokolovik hanedanından olup sadr-ı âzam Sokollu'nun amucasının oğlu ve Peçevî'tbrâhîm Efen-dî'nin dayısı İdi. Gayet şeci' ve sehl idi. El arkası kadar yirde at oynad-ırdı.» (Telhîsen alınmıştır, c. 2, s. 40-41) (Mütercim).

¹⁴⁴ «Akça kale» «AhaDtelek» denilen yerdir, dhân-nümâ, s. 419. Mİnadoa, a, 81, «Arhikelek»; Gamba Ahalaklakı der.

¹⁴⁵ Osmanlı müverrihleri Alî ve Feçevî'den, İtalyan müverrihleri Mîdanoa ve Senato'nun İran'a göndermiş olduğu Tatala Kontu, 1, 27, varak: 311) Venedikli kâtiפו Vincenzo degli Alessandrî'den C&ardin, Gamba, Guldenstädt, Reineggs, Brettenbaeh, Klaproth istifade etmemişlerdir.

rivâyetleriyle bir dereceye kadar doldurulmuş bulunmaktadır ¹⁴⁶. İmerethi, Kartlı, Kaheti, isimleriyle anılan üç eyâlet Baş-Açuk, Levan, Lûristan isminde üç ailenin hükmü altındaydı. Yalnız bu hanedanlar eski Gürcî hükümdarları neslinden olmak üzere mârufturlar ki, iddialarına göre büyük Kraliçe Tamar'ın, Seyis David (Bagration)'dan olan oğlundan gelmektedirler. David, Kraliçe'yi uykuda ve muhafızları başka yerde iken ele geçirmişti. Tamar, bu cür*etinden dolayı David'i türlü tehlikelere atarak öldürmek istedi. Lâkin David, her tehlikeden muvaffakiyetle kurtulmuş olduğundan, Kraliçe nihayet onunla evlendi ¹⁴⁷. Ahışa (Ahıska) diğer adıyla Ahalcık kalesi batısındaki Altun Kale beğleri Gürcî neslinden değil, îrân neslinden olup, silsile-i neseblerini Acem Prensi Çâpûk'a çıkarırlardı. Antik-Çağda İberi, Acemler'in Gürcistan, Ruslar*'ın Grozi adını verdikleri Georgia (Gürcistan) ülkesi en güzel kadınların vatanıdır. Bundan dolayı bu memleket, kadınların nüfuzu en müessir olması lâzım gelen yerdir ve hakîkaten târihinin karanlığı içinde aydınlık görünen noktalar sâdece kadınlardır. Azize Kraliçe Nino, Büyük Kostantin zamânında Gürcistan'ı Hristiyan yapmış ve saçlarıyla haç şeklinde bağladığı iki asma fidaniyle mucizeler göstermiştir. Bu haç, uzun zamanlar Vahtang Hânedânı'nın güzel eşyaları arasında kaldıktan sonra, kıymetli bir dînî yadigâr olmak üzere İmparator Aleksandr tarafından Gürcistan'a iade edilmiştir. Kraliçe Tamar, merdçe tavırlarından dolayı — millî dilde «kraliçe» mânâsını ifâde edecek husûsî bir kelime bulunmakla beraber— «Hefe» (Kral) unvanı alarak Gürcistan'da XII. asrın nihayetine doğru saltanat sürülmüştür. Sarayının ileri gelenleriyle, kö-leleriyle aşk maceralarından dolayı Arab müverrihi Ebû'l-Fidâ'nın fahişelikle suçladığı kızı Rusûdâ'nın güzelliği —izdivaç teklifi reddedilmiş olan— Hârizm hükümdarı Celâleddîn Şâh Mengübirti'nin ü? defa Gürcistan üzerine silâhını davet etmiştir.

Gürcistan, kadîm rivayetlere göre, Fars şiirinde kadın güzelliğinin ideâl tipi, nihâî hayâlî olan «Şîrînsin vatanıdır ¹⁴⁸. Bundan dolayı her zaman

¹⁴⁶ Ali, varak 398. Peçevl, varak: 175. Mlnadoa, 1, 2, s. 53; ondan naklen Bizarı ve Knolles. Yedi sene Suriye'de taib&bet etmiş sonra Gürcistan seferi esnasında İstanbul'da bulunmuş olan Mlnadoa Türkler'den tanıştığı Canbolad-oğlu Hüseyin Beğ'den ve bir alay^beginden ve Haleb'dekl Venedik konsolosundan vak'alan naklediler, 1, 3, s. 101.

¹⁴⁷ Peçevl, David hakkında bir hikâye nakleder Jd, Ali bunu bilmiyor görünür. David Bagration'u birçok muhataralara koymuş olmakla kanaat getirmemiş olan Tamar, bir gün donmuş bir «Öle bir doğan bırakmıştı. David bu doğanı, her dakika ayağının altında buzların kırılması tehlikesi olduğu halde avlamağa mecbur oldu. Peçevl, varak: 178. Alt, 29. Vak'a. İkisi de zannederler ki Bagratlon'un doğum- yeri Van yakınında Bağ-raçı (Bagaraçln)'dlr.

¹⁴⁸ Şîrînin vâHdest Mehîn Bânû (Büyük Kadın, Büyük Hanım) II. Semî-ramis nâmıyla yâd olunduğundan, Acem şâirleri Şîrîln'In vâldesiyle «Ta-mar-Mefe»yi aynı kadın zannetmiş görünürler.

Gürcistan, siyâset sahnesinde kadınların çıktığı ve güzelliklerinin, yâh'ud zekâlarının mukaavemet kaabil olmayan nüfûzuyla erkekleri idare ettikleri görülürse, buna şaşmak lâzım gelmez. Bu büyük kraliçeler arasında Keyhusrev'den dul kalmış olan Altun Kale hâkimini de saymak icâbeder ki, «Dedes-mid»¹⁴⁹ nâmını amlış ve Minûçîhr¹⁵⁰ ve Greguvar isminde iki prens doğurmuştur¹⁵¹.

Gürcistan'ın Tanzimi

Altun Kale eyâleti Osmanlı toprağıyla hem-hudud olduğundan, Mustafa Paşa Çıldır Muhârebese'nden birkaç hafta Önce iki memleket prenslerinin en genci olan Minuçîhr'e bir mektup göndererek, gerek kendisini, gerek kardeşiyle validesini o zamana kadar sâdık kalmış oldukları îrân Şahı tarafını terketmeğe davet etmişti. Minûçîhr itaatini bildiren ce-vab-nâmesinde bir ahidnâme ile hükümetini tasdik eden bir berât istedi. Mustafa bu arzuyu yalnız kısmen yerine getirerek, kendisine Aagur, kardeşi Greguvar'a Oltu sancağını verdi; vâlideyiyle diğer akrabasına tımarlar ve köyler tahsis etti¹⁵².

Tiflis'in Fethi

Şâh Tahmâsb'ın kaym-pederi olmasından dolayı îrân menfaatlerine hizmet etmekte olan Tiflis hâkimi David Hân, Öemanlı itaatini kabule o kadar meyyal görünmedi. Mustafa Paşa'nın kendisine yazdığı mektubu cevâbsız bırakarak, Osmanlı ordusunun Çıldır Muhârebese'ni müteâ-kib Tiflis üzerine yürüdüğü sırada firar yolunu tuttu. Eski Gürcistan hükümdarları hanedanının diğer iki şubesi prensleri —ki biri îmerethi beği Jorj Baş-Açuk ve diğeri Kaheti beği Aleksandr Levan'dır— ikisi de Mustafa

¹⁴⁹ «Dedis-tmedi» Debora: «Çoruh boyundaki Samstke Hristiyan atabeyll-ğinin.bakıyyesi olan Altunkale'nin son beyi ve İkinci Kayhosro'nun karısı; kocası Öldükten sonra üç oğluyula beyliğin başında kalmıştır; Osmanlı menfalarında oğullarına «Karı-oğulları» denir» (Oğullarının İsimleri: Baka (Beka), Manoutchar (Manuçar) ve Qwarqwrâ) (1 Osmanlı Tarihi Kronojisi, t. Hami Dânişmend'in eseri, c. IV, s. 507) Hazırlayan.

¹⁵⁰ Natale^Kontu Minûçîhr İsmi «Manoehiato» yapar: Kitap: 1, 3, s. 375. .

¹⁵¹ Minûçîhr Gürcistan meliklerinden Keyhusrev'in oğludur, babasının vefatında kendisi ve Gorgor (Greguvar) nâmındaki kardeşi küçük bulunduklarından hükümet anaları Dedesimide» kalmıştı. Hattâ Altun-Kale Melikesi nâmiyle şöhret bulmuştu. İki çocuk büyüdülerinde bilâ-iştirak memleketlerine hükmettiler^ Nnhbetü't-Tevarih'den telhis, s. 136, Mütercim.

¹⁵² Minûçîhr ve kardeşi huzûr-ı serdârda kabûM İslâm eylemeleriyle Mliû-çîhr Mustafa tesmiyye olunarak ona «Azgur» ve kardashına maskat-ı re'sle-rl (doğum yerleri) olan Oltu sancağı ve validelerine üç karye verilerek şâir memleketleri havass-ı hümayûna zabt olundu. Kezalik.

Pa a'dan Tiflis ey letini istediler. Biri irsen intikal etmek üzere oğlu için, diğeri de kendisi için istiyordu. Mustafa Paşa ise, daha Tif-l s'i feth etmeden önce bu  ehrin idaresini İslâm'a davet maksadıyla yazd   bir mektupla Aleksandr'a va'd etmişti. Lâkin Aleksandr'in babalarının dînine s dik kald  m görünce yalnız Sakoni ve K r m (Kr m?) kalelerini vererek Tiflis sancak olmak üzere Solak Ferhâd Paşa'nın oğlu Mehmed Be 'e tevcih eyledi. 300 yeniçeri, yeni yazılmış 100 süvari, 200 ul feci (aylıklı süvari), 250 muhafız, 300 gönüllü, 15 azab, 200 t fek i¹⁵³,   -dört yüz topçu, cem'an 2.000 kişi ile 100 top Tiflis'in müdâfaasına tah-s s olundu¹⁵⁴.

Tiflîs —ki ismini Tebriz gibi «sıcak su menb i» demek olan «tebile» (tbile)'den almış ve Gürcüler'in kadîm rivayetlerine göre Bidl s ile beraber Büyük İskender tarafından yaptırılmıştır— müverrih  l 'ye nazaran Budin ile Pe te'ye pek benzer, Tiflis'in zabtının ilk günü Mustafa Paşa —içlerinde cuma namazı kılınmak suretiyle— iki kiliseyi camie tahvil etti¹⁵⁵.

Koyun-Geçidi Muzafferiyeti

29 Ağustos 1578 (25 Cumâde'1-uhrâ 986)'da ser-asker Kanak nehri sahiline vâsıl oldu¹⁵⁶. Bu nehir  ri  beldesinin biraz yukarısında ve Kur (K r-K ra) nehrinin Gence (Kurak  ay) ile birle ti i-mahallin alt tarafında Kur nehrine akar. Kanak'tan geçiş, ordunun Tiflîs'den buraya kadar ormanlardan ve bataklıklardan geçmesi yorgunluktan ziyâde b -t b d  mesine sebep oldu. K tlık o kadar  iddetlendi ki, arpanın kilesi 6 dukar un'un okkası yarım duka tutardı. 10.000 kişi orak biçmek için gönderildi. Lâkin bunlar Tokmak, Emîr, tmam-Kul  H nlar'm kurduğu tuza a düşerek ekserisi telef oldu. Mustafa Paşa orak ları tâkîb ederek Osmanlı ordusuyla Kanak ve Kur nehirlerinin teşkil ettiği yarımada a girmiş olan Acemler'i kendisiyle muharebeye mecbur etti. Der-v   Pa a'yı sol, Behrâm Pa a'yı sa 

¹⁵³ Nuhbe «atlı tüfekçi» diyor. s. 137. Mütercim.

¹⁵⁴  l 'nin târihi, varak: 399. Minadoa (kitap: 3, s. 83), Tiflis muhafazasına memur olanların adedini 6.000'e çıkarır. Mustafa İstihkamlara konulan topları 200'e çıkarır. Ghardin.

¹⁵⁵ Nusret-nâme. Evliya, dh n-n m , s. 394. Chardin, 2, s. 158, «Tiflîs'de hiç cami yok İdi.» demekle bata ediyor. Onun zamanında yoktu. Tif s fethi 1578'de vâki olmuş iken, 1586'da göstermekle de hata ediyor ve Davl 'i kardeşi Smon ile karı tırıyor.

¹⁵⁶ N bbe'den anlaşıldığına göre Tiflis'in muhafızları, mühimmat ve zahireleri ikmâl olunduktan sonra «Nehr-I K r» geçilip  irvan tarafına azimet ve   nc  gün «Nehr-I Kaibur» kenarında istirahat olundu; o vileyetn hâkimi ve Gürcüstan h kimlerinin en güçlüsü olan Levend (Lenvan) H n oğlu Aleksandr H n —ki   h Tahm w n kayını idi— orduya gelip itaat etti, fi Cumâde'1-uhrâ 28. Bunun eyâleti beglertoe ilik olmak üzere irsi olarak kendisine verildi. Aleksandr H n,  irvan serhaddi olan «K n k» kenarına ula ılmca a kadar ordu İle iber ber geldi. Recebin besinci günü <bu nehir kenarına varılarak, taşkın sebebiyle birkaç gün İstirahat edildi. (İ te bundan sonra bir muharebe vuku bulmuştur. Nuhbe'de târihi belirlenmemiş ise de, Receto'in 10'una, doğru olacaktır.) Mütercim.

kola koymuş, kendisi de merkezin kumandasını eline almıştı. 3.000 Acem muharebe meydanında kaldı (8 Eylül / 6 Receb) ¹⁵⁷. Mağl blar şiddetle tâkîb edildiklerinden, nehrin öte tarafında bir sığınak aramak üzere Kanak Köprüsü girişinde izdiham yarattılar; köprü yıkılıp  ranlılar'dan birçoğu suda boğuldu ¹⁵⁸.

Bu mağlûbiyetten sonra H nlar Gence, Revân, Nahcivân ¹⁵⁹ gibi kendi hükümranlık dairesindeki beldelere çekilerek, Kazvin'de bulunan ş h'dan gelecek emirleri beklediler.

D nb ll  aşiretinden olup iki sene önce Pâdişâh'a hıyanetle İran ş hi tarafına geçmiş olan Kürd Beği Hacı Beğ bu muharebede ele geçirilerek, her ne kadar yaralı idiye de  d m olunmuştur.

Acemler  zerine kazanılan muharebenin hemen akabinde orduya, Aleksandr Levan-oğlu'nun Osmanlı sancak-beği sıfatıyla ve Osmanlı Devleti hesabına olmak üzere, Kafkas'ın kuzey-doğusunda bulunan Seki kalesini zabtettiği haberi geldi. Ancak bu muvaffakiyetler, orduya, köprü kırıldıktan sonra, yağmurlardan kabarmış olan Kanak nehrinden geçme tehlikesini göze aldıramadı. Yeniçeriler mırıldanmağa başladılar ve kendilerine reîs olarak seçtikleri Zülkadiriyye beğlerbeğinin kumandası altında geri dönmek istediler. Lâkin Zülkadiriyye beğlerbeği kendilerini itaat d airesine sokmağa muvaffak olduğu gibi, Mustafa Paşa —Büyük  skender'in Dicle'den geçerken yaptığı gibi— ilk olarak ırmağa atıldığından, onun gayreti askeri de gayrete getirerek, paşanın arkası sıra gitti-lerse de, birkaç bini dalgalar arasında kaldı ¹⁶⁰. Öte tarafı bulabilmiş olanlara mükâfat ve teşv k için, ser-asker, beş-yaya-başı*yı  avuş nasb etti; yüz yeniçeriye süvârî tımarları verdi; altmışını solak, otuzunu korucu yaptı; Kanak nehrini geçmiş olanların oğullarını da toptan acemi-oğlanı unvânıyla yeniçeri kaydederek, yevmi birer akçe tahsis etti.

 ran h k meti tarafından terkedilmiş olan Seki şehri Mustafa Pa-şa'ya itaat arzetti. Bu beldenin Osmanlılar tarafından fethinin ilk cu*-m sı (15 Eylül / 13 Receb), 50 seneden beri imamı olmayan camide Sultân Murâd

¹⁵⁷  li, Nusret-n rae, (varak: 88) Acemler'in zayıatını 20.000 tah-m n eder; lâkin Osmanlı ordusunun Kur Nehri'nden geçerken verdiği zayıatla orak bi meğe gönderilen 10.000 kişiden vukua gelen telefât hakkında sükûtu tercih eder.

¹⁵⁸ 8 Eylül/6 Receb tarihinde vuku bulan bu muharebe Osmanlı t arihlerinde Koyon-ff  ldt nruzafferiyetl olarak zikredilir (Hazırlayan).

¹⁵⁹ M nadoa'da Gence, Reivan, Naslvan.

¹⁶⁰ M nadoa (s, 94) 8.000 Kişi olduğunu söyler. Natale Kontu, s. 377, 5.000 der. Âli, ancak birkaç bin kişinin boğulduğunu zikreder. Natale Kontu Kanak nehrini Chinlsco şeklinde yazar.

nâmına hutbe okunarak tekke   iri   eyh Vâlihî ¹⁶¹ —ki müverrih   l 'nin ahh b ndandır— te'sirli bir vaazda bulunarak, bundan dolayı daha sonra günde 150 akçe ile Semah  m derrisli ine nail olmuştur. Kafkas ve Gürcistan'a karşı mühim bir müdâfaa mevkii olan   ri 'de   ah Bahçesi met n bir duvar ve 5 zira' derinliğinde bir hendekle çevrildi; Kanak Köprüsü tamir edilip in  atın bitmiş olduğu ve memleketin kesin şekilde devralındı ı top atı lanyle U n edildi. Ondan sonra ser-asker mutantan bir dîvân toplantısı yaptı ve henüz zabtedilmemi  olan Gürcistan'ı dört ey lete taksim etti, herbirini bir be lerbe ine verdi ¹⁶². Büyük kısmı henüz fethedilecek olan   irvan eyâleti Diy r bekir be lerbe- i Dervif Paşa'ya. onun kabul etmemesi  zerine Yemen Fâtihi  zdemir-oğlu Osman Paşa'ya senelik 2 milyon akçe verildi. Tiflis de senelik bir milyon ile Mehmed Paşa'ya verildi. Mustafa Paşa Kaheti'yi malikâne şeklinde Levan-oğlu'na ve Sonum ey letini 800.000 akçe tahsisatla Haydar Paşa'ya verdi. Yeni   irvan valisi bu m ntıkanın geri kalan a iretlerini tenk l etmek üzere yola çıkarken 60 top, 180 sandık mühimmat ve 3.000 yeniçeri aldı ve bunların altı aylıkları pe  n verildi.  ran   ah 'nın   irvan'dan har r     r  ve tuz, piriç, neft resmi olarak varidatın —ki 25 milyon 200 bin akçeyi bulurdu— t   n olunan mâliye memurları marifetiyle P di   h nâmına tahsili kararlaştırıldı.   irvan eyâleti 14, Derbend eyâleti 7 sanca a taksim olundu ¹⁶³.

Mustafa Paşa, müverrih   l 'nin kaleminden P di   h'a yazdığı arzın sonunda, fethedilen sekiz  ehir ¹⁶⁴ ile tevc h olunan eyâletleri saymakta ve  n yet-i  l h ye sayesinde Osmanlı memleketlerinin hududlarını iki fetihle, yâni Kıbrıs ve Gürcistan'ın zabtıyla geni letmi  olmasından dolayı kendisini tebrik etmektedir.

Ser-asker, seferin başlangıcında sağladığı muzafferiyet için her tarafa mektuplar yazmakla gösterdiği ihtiya ı, muzafferiyetten sonra da g s-tererek  ran'la hudud olan kalelerin vâlisi bulunan G l n (Geylân) H n 

¹⁶¹ Teafcire-i l tf  'de dercedf mistir, s. 303. iki V li'hi'den sonuncusu.

¹⁶² Diez'in el yazıları (Berlin Kraliyet K t bh nesi, 45, 57) arasında mu-za/feriyetlerinde devam etmesi hakkında Reis Hasan Be  kalemiyle Mustafa Pasa/ya yazılmış bir emir mevcuddur.

¹⁶³   l , târihinde (varak: 402),   irvan'ın ondört sancağının isimlerini yazar: L henc, Akta , Kabale, Sal na, Derdav, Seki, B -k , Olt , Havuz, S der (S dr), M rh n, Ahani,   ri , Mahmûd- b d. Dağıstan'ın yedi sanca ı şunlardır: Derbend ve Habora-ni Ohti, K ba, Misker, Kura,  aprak, Reste.

¹⁶⁴ Arızada zikrolunan bu şehirler şunlardır: 1) Ar  , 2) Semah , 3) Kabala, 4) Baku, 5) Saburan (  ator n), 6) Derbend, 7) Mafcm d jb d, 8) S liy n (Salyan). Arızada bunların herbiri   r z ,  sfahan'ı, Horasan'ı, Azerbaycan'ı, kiskandıracak derecede güzel olduğu beyân olunmaktadır. Nosret-nâme (varak 96 ve 104) (Pecevî, va: 179) beratlarının s retleriyle bera-(ber sancaklarının ve Ye lerinin  simlerini zikreder. Artzayı müteakib   l  her biri sekiz mısra'dan mürekkeb olmak üzere toe  bendi ihtiva eden bir zafer şiiri derceder. Her lbend bir beyitle sona erer ki, tercümesi sudur: «   h-ı Hudâbende uzun müddet mukaavemet eder ise Allah tarafından bende olarak teslim olunacaktır.». «Hudabende» kelimesi üzerine cinas yapılmıştır.

Cemşîd Hân'a pâdişâh hizmetine celbetmek ve daha önceleri pederi İran Şâhi'nin hizmetine geçmiş olan Semahî Hanı Şeref Hân'a da affını teklif etmek üzere, mektuplar yazdı. Vâki olan isteği üzerine, Seki civarındaki muharebede ölen Seki İran vâlisî Ahmed Hân'ın oğluna, babasının hizmeti verildi ¹⁶⁵. Şirvan vâlisî Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya âsî Nâdân Halîfe'nin idamından sonra ahâlîsi itaat arzeden Derbend valiliği de verildi. Ser-asker, itaat arzetmeğe gelmiş olan (5 Ekim 1578 - 3 Şaban 986) Dağıstan Beği Şemhal'a Özel bir protokolla Şâbûrân sancağını ve kardeşi Burhân-ı Meliküddîn'e Ohati sancağını ihsan etti. Müverrih Âlî Şemhal ile uzun uzadıya görüşerek Kafkas kavimlerinin ve özellikle «ît tili» denilen ¹⁶⁶ dille konuşan kavmin âdetleri hakkında ma'lûmât almıştır. Onun rivayetine göre, bunların dilleri köpek havlamasına benziyordu ve aralarında çok-kocalıklık gelenekleşmiş olduğundan, bir kadının kocalarından hangisine mensup olduğu bilinemeyen bir elmayı sevk-i tabî ile hangisine verirse, onun çocuğu olduğuna karar verilmekteydi ¹⁶⁷.

Mustafa Paşa Tiflîs'den Erzurum'a dönerken Guri (Guria)'da İme-rethi (Baş-açuk) hâkiminin kardeşi Jorj (Georg)'un ve Guril hâkiminin oğlunun ubudiyetlerini kabul etti. Tiflis vâlisî Mahmud Paşa'ya Alek-sandr Levan ile iyi geçinmesini bilhassa tenbîh etti. Tiflis hâkiminin kardeşi Simon Lavarsab'ın îrân Şâhi tarafını terketmesine mükâfat olarak Guri kalesini malikâne olmak üzere tasarrufunda bıraktı ve sancak beği unvanını verdi. Şuran Boğazı ahâlîsinin hıyanetlerinden dolayı büyük müşkilâtla yoluna devam ederek, Keyhusrev'in terketmiş olduğu Dedes-mid (Dedis-lmedi)'nin ikaametgâhı olan Azgur önünde çadır kurdu. Kadın da oğlu Greguvar ile birlikte bağlılık arzıma geldi. Mustafa Greguvar ile kardeşi Minûcihr'i ¹⁶⁸ İstanbul'a götürüp de Pâdişâh'a tak-dîm etmek üzere yanında alıkoydu.

¹⁶⁵ Hammer bu isimde yanılmıştır. Peçevî (c. 2, s. 45, 46) Seki fethini ve bu tevcihi aynen şöyle yazar: «Sene 986, Mukaddema Aleksandra Hân, itaat eyledüfey ayanda, Seki fethine namzed kırınup bölük halkından İki yüz sipahi ve ümerâdan Mirza Ali Beğ ve Lagos Ahmed Beğ ki —ol diyar kadim kendü yaraları ve kendüleri ol memleketin kınan arslan-Jan ve kurdlarj İdi— maan İrsal olunmuşlar İdi; lakin yollarında olan nehr-i Kanak gayet tajkun ve bulanık akmagla bir kac gün tehîr it misler İdi. Ba'dehu fırsatla ubûr ve Seki karasını mahsur iderler, ve bl-Fazlullahi Teâlâ devlet-i pâdşâhîde feth ve teshîr iderler. Eyâleti babasının bu hidmeti mukabelesinde Levendoğlu Ereklâ. Mirzâ'ya tevcih ve ta'yîn olup kadı ve dizdar (kale muhafızı) ve sair levazım ne İse İhzar olmdukdan sonra memâlik-i pâdgahîye zamm ve iühâk olındı.» Mütercim.

¹⁶⁶ «Aittir» yâhud «Attel» kelimesi uzun bir zamandan beri Avrupa'da «Attila» yâhud «Açemî ismi olmak üzere mâruftur. Ancak, acaba Attila, bu ismi o kavim sebebiyle mi almıştır, yoksa Kafkasya İttüler/i Hunlar'ın bakıyyesi midir, burası dikkat çekicidir.

¹⁶⁷ Nusret-nâm,e, varak: 107 (Hazret-İ) Peygamber'den evvel Arablar pederi meçhul olan bir çocuğun nesebini tâyin etmek için tavrılanndaki benzerliğe ve azalarının şekline bakarak nesebi tayin hususunda ehl-i hübre sayıla şahıslara götürürlerdi.

¹⁶⁸ Nusret-nâme. Ali, bu iki prens hakkındaki mu&meleden bahs etmez. Ml-nadoa (3, varak: 164), bu hususta çok tatollât verir.

Valideleri, bu mecburî refakat alınmadan hissettiği elem içinde, oğullarının ansızın bir kazaya uğramaları korkusuyla kederlenirdi.

Azgur'dan hareket edildiğinin beşinci günü Ardahan'a varıldı. Köprü başı denilen mahalde eski Beğşehir beği Güllüzâde Mehmed seferin tafsilâtını bildiren bir arıza ile İstanbul'a gönderildi. Bu şeref, arızanın kâtibi müverrih Alî'nin hakkı ise de, bâb-ı hümayûn ile muhaberesi için ser-askere çok lüzumlu olduğundan, yanından' aynlamadı. Ordu, Oltu ve Pasin yoluyla devam ederek, kış geçirmek üzere Erzurum'a vardı. İstanbul'dan Erzurum'a kadar 65 ve Erzurum'dan seferin son merhalesi Ârış'e kadar gidiş ve dönüş 69 merhaledir. Bu suretle, ordu sekiz ay zarfında 134 ¹⁶⁹ defa çadır kurmuştur ¹⁷⁰. Bu seferde Türkler'in zâ-yiâtı İranlılar'dan fazla olmuştur ¹⁷¹.

İranlı Araş Han Mağlubiyeti

Mustafa Paşa'nın İran'a göndermiş olduğu bir casus dönerek, dört Acem ordusunun, kaybettikleri memleketleri tekrar ele geçirmek üzere yürümekte oldukları haberini getirdi (4 Şevval 986 - 5 Aralık 1578). Birincisinin başında Şâh'ın zevcesiyle Mirza Abbas'ın vesayeti için çekişmekte olan Ustaclı ve Tekeli aşiretlerinin —Abbas'ın küçüklüğü zamanında— hükümeti kendisine tevdi etmiş oldukları Selmâs adlı İranlı bulunuyordu. İkincisine Osmanlı tarafından öte tarafa geçen Nahcivân vâ-lîsi Şeref Hân kumanda ediyordu. Her iki ordu da Şirvan üzerine yürüyorlardı. Bağdâd Solak Hüseyin ¹⁷² kumandasındaki üçüncü ordu tarafından, Erzurum mıntıkası da Tokmak Sultân'ın ¹⁷³ Horasan'da topladığı diğer ordu tarafından tehdid edilmekteydi.

Eylül'ün 9*unda, üç gün süren bu muharebe neticesinde Şirvan vâ-Hsi Osman Paşa, Şemâhî eski vâlîsi Araş (Ereş veya Oros şeklinde de geçmektedir^ Hazırlayan) Hân'a Kur üzerinde galebe ederek, 10.000 İranlı'nın başı kesilip, bir o kadar da yaralı veyâhud esir olmuş; bizzat Araş Hân

¹⁶⁹ Üsküdar'dan Şirvan'a ve Şirvan'dan Erzurum'a kadar gidip gelmek için 134 menzil hesabı olundu. Lakin eyyâm-ı tevakkuf taunda dahil değildir. Nuhbe, a. 140. Mütercim.

¹⁷⁰ Âlî, Nusretr.âme (varak: 115), bu yüzotuzbeş merhalenin isimlerini yazar.

¹⁷¹ Porsus (tran Muharebeleri Târîhi, s. 116), Türkler'in zayısını 70.000 ve İranlılar'ını 25.000 olarak gösterir.

¹⁷² İstanbul'daki Avusturya elçisine bir dostu tarafından tebliğ 1 olunan bu malûmat Osmanlı müverrihlerinin verdikleri mâ-lûmâtla tamamen birbirine uygundur: «İran'ın dört ordusu olup birincisi Solgagûsa (Solak Hüseyin) kumandasında 40.000; ikincisi Tokmak Sultan kumandasında 20.000; üçüncüsü İran Şâhı'nın kardeşi kumandasında 30.000; dördüncüsü bizzat Şâh'ın kumandasında 100.000 kişiden mürekkebirdir.»

¹⁷³ İran kumandanlarına verilen sultan unvanı' büyük Osmanlı sultanlarının unvanından ayırdedilraek üzere — bazan eski târihlerimizde olduğu gibi— değişik İmlâ ile yazılmıştır. Hammer de Fransızcasında pâdişâhların unvanını «Sultan, burada sözü edilen Acem kumandanlarının unvanını İse «Soltan» şeklinde yazmıştır. Mütercim.

ile tablları, bayrakları gâliblerin eline geçmiştir ¹⁷⁴. Muzafferiyet üç gün ortada kalmış, nihayet Tatar Hânı'nın yardım kuvvetiyle gelmesi üzerine Osmanlılar tarafına geçmiştir. Bu yardım kuvveti, Moskova fâtihi Devlet Giray'ın vefatıyla boşalan Kırım tahtına bir sene önce oturan Mehmed Giray'ın biraderi kalgay Âdil Giray kumandasında tam vaktinde yetişmişti. Âdil Giray'ın kardeşleri Gâzî Giray ve Saadet Giray, oğlu Mübarek Giray, Sultân Burhâneddîn'in oğlu Ebûbekir Mîrzâ da be-râberindeydiler ¹⁷⁵.

Ser-asker, Osmanlı ordusunun bu zaferini haber alınca, Osman Paşa'ya ve onun emri altındaki kumandanlara mektuplar yazarak ¹⁷⁶ memnuniyetini bildirdi. Diğer taraftan bâb-ı hümayûna da bildirdi ki, Sultân I. Selim'in İranlûar'dan zabtedip de 10 sancağa ¹⁷⁷ taksim etmiş olduğu Kürdistan beğlerini sadâkate tutmak için, öte tarafa geçmiş bulunan Şeref Hân'ı yine bu tarafa alarak, Bitlis sancağını tevarüs esâsına göre ona ve oğullarına vaad edip tevcih etmiştir ¹⁷⁸.

Erzurum Vâlisî Kaytas Beğın Mağlûbiyeti, Adilgiraytn Esareti

Bununla beraber şehzade Hamzâ Mirza ile merdlik düşüncesine mâlik olan validesi —ki hemen büsbütün kör denilebilecek bir halde bulunan Hudâbende'nin yerine hükümetin dizginlerim idare ediyordu— Âriş üzerine yürüdüler. Bu mevkie varmazdan evvel Erzurum beğlerbeği Kay-tas Beğ ile bir muharebe ettiler ki, bu savaşta Türk ordusu perîşân ve* Kaytas maktul olmuştur. Şirvan hisarları içinde kalan Özdemir-oğlu Osman Paşa üç gün mahsur kalarak, onun imdadına gelmiş olan Âdil Giray da düşman eline

¹⁷⁴ Peçevî'ye nazaran Araş Hân 25.000 Acemle Şirvan'a geçip Semahı üzerine düşer, Ramazan'ın 9'uncu pazar günü muharebe olur, Üç gün devam eder, salı günü, bizimkilerin sabırsızlıkla bekledikleri Tatarlar, kırk-elli bin kişilik bir kuvvetle yetişirler. 7764 İranlı Öldürülmüş, 10.000'den fazlası suda boğulmuştur. Esir edilen Araş Hân dahi Osman Paşa'nın huzurunda İdam edilmiştir. Alınan ganimet ise hesabsızdır. Mütercim.

¹⁷⁵ Âdil Giray'ın gelmesiyle muzafferiyetin Osmanlılarda tecellisi Avusturya elçisinin raporunda şu ifâde ile gösterilmiştir: «5000 Tatarorum Syrvano appropinquantes sonitum torma-torum audierunt, quo audito clerius pergunt, sex persicis do-matis occurrunt, quorum unum vivum capientes, pugnari, in Syrvan intellexerunt, quem statim Adilgirei Sutthano vivum Mittentes rem significaverunt, quo audito Adilgirei Şulthan statim euo insidens bellum instruxit et recta Syrvan versus iter suum direxit, quo perveniens ex equo Ozmanum saluta* vit, et estatim manus cum Persis conseruit.» Âdil Giray'ın kardeşlerinin ismi bunda zikredilmemişse de Nusret-nâme'de yazılıdır (varak: 118).

¹⁷⁶ Ser-asker'ın özdemir-oğlu Osman Paşa'ya mektubu Nusretname'nin II. varakmda mevcuttur. Bitlis valiliğinin tercihiine dâir ser-asker'in İstanbul'a yazdığı arızada aynı yerdedir.

¹⁷⁷ Mustafa Paşa arızasında şu on sancağı zikreder: Hoy(Makû, Selmas, Su-, bağı, Çuriş, Urmlye, Ovacık, Bayezld, Diyadin, Çaldıran.

¹⁷⁸ Ser-asker'ın Şeref Han'a mektubu, Nasr«*-nâme'nin 124. v© berati 123. varakdadır. Ali'ye de müracaat, varak: 405.

düştü ¹⁷⁹. Osman Paşa Şirvan'ı terketmeğe mecburiyet görerek, Kafkasya'nın şiddetli kışını geçirmek üzere Derbend'e çekildi.

Kars Kalesinin İnşası

Sultân Murâd, devletin bu kısmı hududlarında talihinin hızla değiştiğini görerek, hükümranlığını sarsılmaz esâslar üzerine te'sîs etmek istedi. Hoca Sa'deddîn'in güzel sözlerle süslediği bir mektupla ser-aske-re, Kars kalesini sür*atle inşâ etmesini emretti ¹⁸⁰. Mustafa Paşa, derhâl, büyük bir plân üzerine kalenin yapımına başlayarak sıkı bir çalışma ve gayretle ertesi senenin Ağustos'unda tamamladı. Yukarı kale ile aşağı istihkâmın çevresinin uzunluğu 40.000 arşın idi ¹⁸¹. Yedi beğ ve paşanın her biri yedi burcdan birinin inşâsını üzerine aldılar. Ser-asker iki kiliseyi camie çevirdi ve ayrıca yeni bir cami yaptırdı. Bu camide Hasan-ı Harkaanî'nin medfûn bulunmasından dolayı o zamandan beri meşhur bir ziyâretgâh olmuştur. Camî'in temeli atılırken ele geçen mermerden bir levha o zamandan 500 sene önce yaşamış olan Kars'ın eski kurucusunun ismini meydana çıkardı. Levhadaki kitabenin tercümesi şudur: «Melik tzzeddîn'in saltanatı zamanında veziri Fîrûz tarafından ve onun muhterem zevcesi Kerîmüddîn kızının yardunlanyle» ¹⁸².

Kostantih Porfirogenet'in, bugünkü ismiyle mâlûmû olan Kars, sonraları Pagratid'lerin ¹⁸³, hükümet merkezi olmuş, Timur tarafından tahrîb olunmuş ve III. Murâd tarafından tekrar inşâ edilerek zamanımıza kadar bir Osmanlı vilâyetinin merkezi ve Gürcistan hududunda Devlet'in mühim bir

¹⁷⁹ Osmanlıların mağlûbiyetini ve Âdil Giray'ın esaretini Avusturya elçisi 21 Kasım târihiyle, şöyle yazar: «Carahamus Beglerbegus Principis Persarum et Begus item Syrvaniensis 20 vel 30 nüllibûs hominum Syrvanum invadens duos dies et totidem noctes cum Osman Bassa pugnavit, et magnam vim hominum nostratium fudit, uti duo etiam Beglerbegi nostri seciderunt, Mustafazade nempe Beglerbeg is Marasensis (Mar*-aş) et Quitas Beglerbegus Syrvaniensis, et nostrates in inhi-lum redacti fuissent, si de Tatarorum superventu confirmati non fuissent, sed frater Principis Tatarorum 30.000 Tatarorum superveniens et Ozman Bassam salutans statim pugnam cdepit.» Elçi Zindendorf'un mahremi olan kimsenin 31 Aralık 1578 tarihli raporu kendi raporuna ilâve edilmiştir.

¹⁸⁰ Ali, varak: 407. «Cahidû fl'Uahi hakkım clhftde», «VallaJıÜ cünüdü's-se-mavat ve'l-ard», clza azemetün fetevekkeli aletlft» ayat-ı kerlmeelnl lk ile sözlerine son verir.

¹⁸¹ Ali, varak: 408. 1578 senesi Birinci İran seferinde sona erejt Nusret-na-me'de bu inşâat, hakkında hiçbir şey yoktur.

¹⁸² Ali, varak: 49. Evliya, Arabça kitabeyi kamilen yazar ,c. 2, varak: 409 (Peçevî'nin kaydına göre kitabe 548 tarihli idi).

¹⁸³ Evliya, (c. 2, s. 378), ayrı ayrı üç Kars olduğunu öğretir: 1) Silifke yakınında Karataşlık Karsı; 2) Mar'aş yakınındaki Kars (Dülkadiriyye Karsı); 3) İran hududundaki Kars istihkâmı. Avusturya elçisi 1579 tarihli raporunda Kars istihkâmı hakkında: «Bir dağın tepesinde bina olunmuş ve üç duvarla çevrilmiş bir kuledir ki, Galata Kulesi büyüklüğünde bir kare teşkil eder.» diyor. Knolles (I, s. \$6), bu binanın 25 gün içinde tamamlandığını imâ eder.

mevkii olarak kalmıştır ¹⁸⁴.

Tiflis'in Safevîlerce Muhasarası

Mustafa Paşa Erzurum'da kışladığı sırada Tiflis kalesi susuzluktan ve Osmanlı ordusuyla irtibatlarının kesilmiş olmasından dolayı, zaruretin son derecesine gelmişti. Diğer taraftan İmam-Kuî Hân ve eski Tiflis hâkimi Simon Luvarsab kumandasında 10.000 kişilik bir kuvvetle muhasara edildi. Kıtık o derecedeydi ki, buğday ve arpanın kilosu bin ve sekizyüz akçeye kadar çıkıp, mahsurların mikdârı 700'e kadar düştü. Bir at 7.000 dukaya ve bir-eşek 2.000 dukaya satıldı. Beğlerbeği fakirane bir geçim için 50.000 dukadan ziyâde sarfetti ¹⁸⁵. Nihayet Kapdân-Paşa'nın 30 kadırga ve kalyonla İstanbul'dan Trabzon'a getirmiş olduğu zahireden bu kaleye de yiyecek yetiştirildiği gibi, Kars'ın tekrar inşâsına yetecek malzeme de getirildi.

Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa Tiflis'i kurtarmağa memur oldu. Seraskerin bu hususta verdiği emirden iki gün evvel babası: «Ben öyle zannediyorum ki, Tiflis'e imdâd yetiştirmek sana havale olunacaktır» diye yazıyordu. Hasan Paşa bu memuriyetini muvaffakiyetle yerine getirdi. Dağıstan'da Özdemir-oğlu Osman Paşa, Şemhâl'm kızıyla düğününün yapılacağı günü tâyin etmişti. Lâkin izdivâcdan evvel, kendisinin mahvı için fesâd tertîb eden kayınpederinin başını kestirdi, Şemhâl'in oğlu İmam-Kulî Hân, Tiflis'i muhasara ve tazyik ederek babasının intikamını aldı. Öte taraftan da Osmanlılar Anadolu beğlerbeği Ca'fer Paşa ve bu hususta emir alan diğer beğlerbeğileri vâsıtasıyla Revân cihetlerini tahrîb ediyorlardı. Esîr edilen Ermeni ve Acemler îrân tebeasının ve Ermenî-ler'in esaretinin caiz olup olmadığı mes'elesini meydana çıkardılar; bu mes'eleyi ise müftî Kemâl Paşa-zâde'nin fetvaları kat'î surette halletmişti ¹⁸⁶.

Bu sevkıyat sırasında İran, kadınların entrikaları ve hassa askerinin

¹⁸⁴ Kırım muharebesinde uzun bir muhasaradan ve kahramanca *blr müdafaadan sonra Ruslar'm eline geçmiş İse de, Paris Ahidnamest'yle iade edilmiştir. 1293 (1877-78 OsmanU-Rus) Muharebesinde de kısa bir muhasaradan sonra düştü, Ayastefanos Anlaşmasıyla elden çıktı, bilahare 1. Cihan Harbi sonrasında 30 Ekim 1980'da Kazım Karabekir Paşa tarafından geri alındı, 13 Ekim 1921 tarihli Kars ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova anlaşmaları İle Kars tekrar Türkiye'ye katılmış oldu. Mütercim. Hazırlayan.

¹⁸⁵ Yutanda «kilomun doğrusu ekile» olacaktır, dukalar da akçe olmalıdır. Mütercim.

¹⁸⁶ Bu üç fetva Peçevî ve Âlî'de yazılıdır. (Bunlar'm Hammer'in tercümesinden tercümesi yerine, Peçevî'den (c. 2, s. 58) aşığıya alınmıştır: «1) Mes'ele: Ermeniyül-asl olan Zeyd'in (yâni: Herhangi bir kimsenin) kul olup şer'an istihdamı caiz olur mı? El-Cevâb: Cürmi olcak (1) olur. 2) Mes'ele: Mürtede olan avretî dârü'l-harbe lâhık olmadın esîr itmek caiz idüğüne İmâm-ı Â'zam'dan nakl olman rivayete binâen Kızılbaş avretleri esîr idilmek ile asker-i İslâm'a kemâl-i kuvvet ve şevket gelüp â'dâya temâm-ı zaaf ve zillet gelür olsa ol rivayet ile amel olunmak şer'an caiz olur mı? El-Cevâb: Câizdür. 3) Mes'ele: Esîr olan avretlerim dînini taakkul eylemeyen ev-lâd-ı sigarı dahî analanyle esîr idünmek şer'an caiz olur mı? El-Cevâb: Olur.» Mütercim).

galeyânlarıyla yeniden ihtilâl tehlikesine mâruz kaldı. Sevimliliği kadar da cesur olan Adil Giray —ki Şirvan muhasarasında İranlılar'a esîr düşmüştü— Şâh'm valide ve hemşiresini cezbetmiş ve Şâh'ın hemşiresi ile âşıkane münâsebetleri artık kimse için sır olamayacak bir hâle gelmişti. Roma'nın «pretorien»leri (yâni, Roma imparatorlarının hassa askerleri) demek olan «korucular» ayaklanarak, Şâh'm hareminin intikamını almak için, bu suçluları Şâh'm gözleri önünde boğdular ¹⁸⁷. Şâh, bu cür'etî cezasız bırakmadı. Komcılar*a bir geçit resmi yaptırdıktan sonra, tahsisatlarını almak üzere birer birer sarayına gönderdi. Bunlar saraya geldikçe idam ediliyordu: 1100 veya, diğer müverrihlerin şehâdetine göre 2700 korucu bu suretle öldürüldü. Bu katliâm, Şâh'm mahremlerinden birinin bu kadar kan dökülmesine daha fazla tahammül edemiyerek Mehmed Mîrzâ'ya «Şâh'ım, artık yeter» demesine kadar devam etti. Saraya girmiş olan korucüann hepsinin cellâda teslim edildiği haberi duyulunca, diğerleri kaçarak kurtuldular ¹⁸⁸.

Pâdişâh emri mucibince Kırım Hânı Mehmed Giray —ki bir taraftan da kardeşinin intikamını almak istiyordu— 26 Haziran 1579'da 2.000 Tatar'la Bahçesaray'dan hareket etmiş ve bir ay sonra Derbend hisarları Önünde görünmüştü. Osman Paşa kendisim ihtiramla kabul etti ve Tatar ordusunun öncüsü olan Azof beğine 80.000 akçe tahsisatla «Bahr-i Hazar kapûdân-paşası» (Hazar Denizi kaptanlığı) unvanını verdi. Osman Paşa ile Hân'ın toplam kuvvetleri Şirvan'a kadar olan yerleri tamamen harâb ettiler. Lâkin Mehmed Giray'ı Dağıstan'da kışlamağa ikna edemedi; Mehmed Giray, kardeşi Gazi Giray'ı bırakarak kendi kol-ordusuyla çekildi. Onun bu hareketi Pâdişâh'ın gözünden düşmesine sebep olmuş ve ileride görüleceği üzere, bilâhare müdhiş surette pâdişâhın gazabına uğramıştır.

¹⁸⁷ «...Gözcü olan komalar (yukarıda İfade edilen âşıkane vaziyetten) şüpheye düşerler, hatta kanaat getirirler. Birgittin umûm askeri güruhu Şâh'ın harlımine girerek koltuğunun altına sığman zevcesini çekip alırlar, ve öldürürler. Ondan sonra Şah'ın kızkardeşini İdam ederler. Han-zade'nin muhafazasında bulunanları da ortadan kaldırarak Adil Giray'ın odasına girerler. Hân-zade uğraşır, hattâ yedi koracıyı katlederler. Nehayet yaranılır, tüfekte başından vururlar.» Fecevliden telhis, c. 2, s. 50.

¹⁸⁸ «...» Peçevl'den telhis, c. 2, s. 60.

cVezîr-ı azam Murad Paşa zamanında İran'dan bir esir gelmişti. Gürel beğ -zadelerinden olup küçüklüğünde tiazine-ı şâhiye girmiş, mazhar-ı 11-tifât olmuş, nice yıllar haznedâr-başlık etmiş, Yusuf Ağa İsminde olan ve Murad Paşa'nın verdiği bir zeametle Rakka'da kalmış bulunan bu adam hikâye eder ki: Şâh, validesinin ve hemşiresinin intikamını almak için bir tedbir kurar. Koruculan yoklama bahanesiyle birer birer yoklar, her gelen korucudan «Tonluğî (ef'î.*e tahsisatı namıyla aldığı maaş) ne kadardur? Ne yılrden yoldaşlık İtmış (Nerede hizmete girmiş)? Nerelerde tahsisatı terakki İtmışdır?» buralarını birer birer sorar ve yarasına, nişanına bakar. Bu korucu içeri gider; içeride c el, âdi ar başını kesip cesedini kuyuya atarlar. Şâh beri tarafta başkasını istintaç eder. Bu suretle binyediyüz, y&hud İkbinyediyüz adam öldürülünceye kadar kimse bunu sezmedi. Nihayet Şâh'ın yanında bulunan bir ehl-i hâl «Ağam, şahım, yeter oldu, İnsaf hogdur» dimesiyle İş anlaşılıp, diğer korucular kaçdılar. Maktullerin atlarını, libaslarını Şâh zabtetti

İşte bu aralık vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa, bir kaaülin hançeriyle öldürülmüştü. İkbâl ve şân itibariyle rakibi olan Arabistan ve Tunus fâtihi Sinan ve Kıbrıs ve Gürcistan fâtihi Mustafa Paşalarım kıskançlık ve hasedle çekiştikleri sadâret makamı ikinci vezir Arnavud Ah-med Paşa'ya verildi. Lâkin bu da sadrazamlığı altı aydan fazla muhafaza edemedi. Sinan Ahmed Paşa'nın zaafından istifâde ederek, Şirvan'daki muharebenin kötü neticelerinden ve Mustafa Paşa'nın zulûmlerinden dolayı şikâyet ederek hasmının azledilmesine ve makamına geçmeğe muvaffak oldu. Mustafa Paşa Tokat'ta, defterdar Lâlezâr-zâde Ahmed ile nişancı Tâczâde'yi tevkif etmek üzere Erzurum'a gitmekte olan baş-mâbeynciye (kapıcılar kethudâsı'na) tesadüf etti; defterdar ile felâket arkadaşı Yedikule'ye atılarak uzun bir istintakdan sonra, Mustafa Paşa'nın ikinci vezîr hizmetine tâiyn olduğu zaman çıkabildüer ¹⁸⁹.

Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü

Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın az vakit sonra vefat etmesi üzerine, Mustafa Paşa, 14 seneden beri takip etmekte olduğu maksada «nail oldum» zannında bulundu. Lâkin mühr-i hümayûn, o zaman Gürcistan üzerine yürümekte olan Sinan Paşa'ya gönderilince, ne kadar yanıltmış olduğunu anladı. 7 Ağustos 1580 (25 Cumâde'l-ıuhrâ)'da, Bragadino'nun kaatili ¹⁹⁰, hastalıktan, yâhud bâzı muasır müverrihlerin ifâdesine göre kendisini zehirleyerek vefat etti. Sokollu gibi Bosnalı olan Mustafa Paşa, birçok zamanlar açıktan açığa Sokollu'nun makamına tâlib olmuş ise de, kendisiyle kardeşi Bâyezîd arasına soktuğu nifak ve savaşa mükâfat olmak üzere cülusundan evvel II. Selîm'in vaadini aldığı halde dahi, maksadına ulaşamamıştı. Sokollu hayatta oldukça Mustafa'nın nüfuzu üstündü; lâkin Sokollu'nun vefatında Ahmed Paşa'ya mağlûb olarak, Ahmed Paşa'nın

¹⁸⁹ Arnavud Sinân Pasa hod-lürûs, hodbin, anüd, pek zengin, Intikam-cü İdi. Lala Mustafa Pasa ile kendisinin birer koldan serdâr olmalarına, So-kollu'nun mâni olup da Lala'nın serdar olması üzerine, dalma Mustafa Pa-sa'nın aleyhinde bulunurdu. Ez-cUmla Tokmak Hân muharebesinde La-la'nın bataatle hareket ettiğini, kendisi bulunmuş olsa Tokmağın vücüdünü ortadan kaldırmış olacağını iddia ederdi. Sokollu'dan biraz çekinirdi, ondan sonra dili büsbütün uzadı. Sadrazam Ahmed Fasa da halim bir adam olduğundan onunla muâraza etmedi. Bu aralık Sinân Pasa bir hayli para da sarf etti. Nihayet serdar oldu. Ve selâm çavuşunu husûsî ©mirlerle Erzurum'a gönderip Van beğiertoeğl Husrev Paşa'yı kendisine kaymakam yaptı. Lala Paşa'nın İstanbul'a gelmek Üzere Tokad havalisine vusulünde kapucılar kahyası Kurd Ağa gelip Erzurum'da mal defterdarı olan Lfilezâr-zâde Ahmed Çelebi ve reisül'l-küttâb makamında bulunan Tâc-zâde'yi habs ve mameleklerim zabt eyledi. İkisi de İlgar ile İstanbul'a gönderilerek Yedikule'ye konuldularsa da eşyalarına ilişilmedi. Birkaç gün sonra l'la Paşa gelince afv olunarak biri reisül'l-küttâb, diğeri defter emini nasb olundu. Lala Paşa da veztr-i sflnt makamına kaaım oldu.» Feçevîden telhis, c. 2, s. 63. Mütercim.

¹⁹⁰ Hammer, Bragadino'nun katlini bir türlü unutamamıştır. Mütercim.

mühim bir mevkii bulunmamasına rağmen ona tercîh edildi. Mustafa Paşa, sadârete tâlib olmadığım ve bu hizmeti para ile satın almak istemediğini alenen söylemek suretiyle açığa vurduğu hased-den dolaydır ki, rakibine üstünlüğünden istifâde edemedi. Şu kadar ki, kâtibi ve meddahı olan     nin de takb h ettiği hasedine rağmen, hazînelerini umûmî menfaatlerle al kalı inŐ ata sarf etmiştir. Erzurum'da büyük bir cami, İlgın'da (Ilgun) bir imaret ve bir han ile beraber büyük bir cami, Şam'da 300 odaya ayrılmış ve Bursa kaplıcaları Şeklinde bir kaplıcayı içine alan kervansaray, Dimaşk yakınında Kan tara (Ku-neytara) adlı mahalde bir cami ve imaret, Kudüs'e    merhale mesafede bulunan Cen n kalesinde bir cami ve imaret yaptırmıştır. Ő te Enderun hizmetinden Őehzadeler lalalığına nail olmuş, Mısır Çerkesleri Sultanlar'ndan an sondan bir evvelkisi Kansu Gur 'nin zengin v risesini ve daha sonra P diŐ ahın kerîmesi olan H m y Sultân'ı tezevv c etmiş, Kıbrıs ve Gürcistan'a karşı Osmanlı orduları serd rlığma (baş-kumandan-hėına) tâyin olunmuş, ikinci vezîr makamına kadar yükselmiş olan Mustafa Paşa'nın ihya ettiği âbideler bunlardır.

Sinan Paşa'nın Serdarlığı

 ran üzerine memur ordunun kumandanlığında Lala Mustafa Paşa'ya halef olan Sinân Paşa,  ermik'e vardığında ¹⁹¹,  ran daruga'larından (hakimlerinden) olup elçi sıfatıyla gönderilmiş olan Maksûd ile karŐılaŐtı. Sinan Paşa, elçinin g z  önünde bütün kuvvetini göstermek için ertesi gün bir resm-i geçit tertîb etti. Yedi beğlerbeği, yâni Anadolu, Rumeli, Karaman, Haleb, Zülkadiriyye, Diy r bekir, Erzurum beğlerbe-ėileri timarlıları ve muhafızlarıyla alay gösterdikleri gibi, 10.000 yeniçeri ve 3.000 muntazam süvârî (sipâhî) dahî geçtiler. Maksûd, Mustafa'nın vefatından birkaç gün önce ve kısmen memuriyetinde bir muvaffakiyet elde etmeksizin istanbul'a vardı.

Sinan Paşa Tomani  Boğazı kalesinin inŐ atıyla meŐgulken baş-mâbeynci Yemişçi Hasan Ağa, sadâret hizmetine tâyin edildiği haberini getirdi. Sinan Paşa, Tomani 'ten Tiflis  zerine yöneldi ¹⁹². Safed sancak-beğiyle Şâm

¹⁹¹ Serdar, 988 başında adet olduğu üzere Üsküdar'a geçti ve menzil menzil hareketle Erzurum'dan geçerek D y r bekir'e yakın  ermik'e vardı. (Pe- evl, c. 2, s. 64. (Mütercim.)

¹⁹² Venedik elçisinin 1580 senesi raporlarında bu sefer hakkında bir Venedikli mühtedi tarafından dostlarından bir Alman m htediye yazılmış bir mektup vardır ki, Şu fıkrası dikkati çekmektedir: «Ahmed Veronasko'dan Ahmed Beğ Todesko'ya. Erzurum'da tevakkufumuzdan sonra hareket idüp 170 kıt'a top ile evvelâ Hasan Kal'a'ya, sonra Kars'a, daha sonra Tiflis'e vâsil olduk. Zahiremiz yok"dur, arpanun kilesi yirmi    duka ve dak kın on okkısı bir

yeniçerileri odabaşısı ot tedâriki için hizmet arzet-miş oldukları halde, birkaç bin kişi ile ¹⁹³ —Simon Luvarsab'ın gizlice haberdâr etmiş olduğu— tranlılar'm eline düştüler. Tiflîs'de Sinân Paşa, ahâlînin şikâyetleri üzerine, bu şehrin idaresini Hacı Beğ oğlu Ahmed Paşa'dan alarak Luvarsab'ın oğlu Greguvar'a verdi. Greguvar, pederinden intikal edip de bir zaman biraderinin eline geçmiş olan memleketleri Osmanlı beğlerbeği sıfatıyla idare etmek fikrine kapılarak, Şâh'ın bayrağını terkedip Osmanlı bayrağı altına sığındı ve ihtida edip (İslâm'ı kabul edip) «Yûsuf» adını aldı. Yine bu sırada Dedes-mîd (Dedis-tmedi) oğlu Minûçihr, «Mustafa» adını alıp sünnet edilerek, Greguvar muhafız sıfatıyla maiyyetine verildi.

Şâh'ın 60.000 kişilik bir ordu ile ilerlediğine dâir alman bir haber ve Gürcistan prenslerinden Kaheti hâkimi Aleksandr Levand'ın sadâkatini şüpheli gösterecek şekilde ele geçen mektuplar, ser-asfer paşayı ric'ate ikna etti. ilişkiden Minûçihr adıyla Çıldır hükümetinde bulunmuş olan Güreî Mustafa 10.000 kişiyle ot tedârikine gönderilmişti. Tokmak Hân ile Simon Luvarsab ansızın üzerine hücum ederek tamamen mağlûb oldu ve beşbin telefât vererek ordugâha geldi ¹⁹⁴. Serasker bu mağlûbiyeti unutturmak için Tebriz üzerine yürümek emrini verdi. Ancak ordu buna uymayarak, kumandanın emirlerine rağmen sekiz gün Çıldır sahrasında kaldı ve bu müddetin sonunda yeni bir Acem elçisi geldi.

İlk defa olarak İstanbul'a, muharebeden evvelki hâl üzerine sulh taleb etmek için gönderilmiş olan Maksûd Hân, şu mağrûrâne cevapla geri gönderilmişti:

— «Pâdişâhın atının ayağının bastığı yerler, pâdişâha âiddir.» ¹⁹⁵ Maksûd, İran'a dönüşünde evvelâ iyi kabul edilmiş ve hattâ Şâh tarafından mâbeyneiliğe tâyin edilmişti. Lâkin sonradan hasmı olan Emir Hân tarafından hakkında öylesine iftirada bulunuldu ki, Maksûd Hân ,

duka eder. Orduda ikiyüz bin kişi vardır, bir mikdân da süvaridir; Gürcistan kıt'asının ba'zı mahallelerini harâb ettik; lâkin mukaddema Gürcî olup muah-haran Müslûman olan Mustafa Faşa'yı (daha sonra irtidâd ettiği metinde yazılıdır. Mütercim) mağlûb edemedik. 15 Eylûl târihinde (1580 bulunduğumuzu zannederim. Süleyman Ağa bütün Almanlar'a samîmi -duygularını arzeder.)

¹⁹³ Minadoa (kitap: 5, s. 170), Oamanlılar'ın zayıatını 2.000 gösterir; Ali ise 200'e indirir. (Peçevl, Şah askerinin zahireciye, otcıya ulaşmalidan, bizim ordunun etrafını dolasmaktan hali olmadığını söylerse de, telefata dâir birgey yazmas. c. 2, a. 67. Mütercim).

¹⁹⁴ Mlnadoa, kitap: 5, s. 174. Âlî (varak: 418), bu zayıatı sükûlta geçitirir. Âli, Minûçihr'in sünnet edildiğinden beri adının Mustafa olduğunu tasrîh eder. Su halde Minadoa bu Mustafa'nın Haleb hükümetinde bulunduğu sırada kendisinin tabib sıfatıyla tedavi etmiş olduğu Mustafa-zâde'den başka biri o:madığını beyân etmiş olması hatadır.

¹⁹⁵ fîl Sîgnor accettera la pace quando l'j sia restituito tutto il paese, eh eha cavalcato il suo esercito.» Venedik elçilerinin 1580 tarihli raporları. İmparatorluk ve Kraliyet arşivinde. «Entrato pomposa del Sr. per rispetto del Ambasciadore Agente Persiano.> Venedik raporları.

Osmanlılar tarafına ge me e mecbur kaldı.

Bu sırada   h, Sinan Paşa'ya, Kars kalesinin bir bedel mukabilinde kendisine terkedilmesi şartıyla sulh teklif etti. Sinan, bu teklifin evvelâ zât-ı  ahaneye arz olunması lâzım geleceği cevâbım verdi, bunun için İstanbul'a bir elçi gönderilmesini bildirdi ¹⁹⁶.

Ser-asker, vardığında, orduya resmigeçit yaptırdıktan sonra ahâlî ile anla mak arzusunda bulunarak, orduya verdikleri levazım ve   ire bedelinden her ne alacakları varsa ortaya koymalarını emretti. Ancak üzerinden 15 sene geçmiş olan alacak d vaları dinlenmiyecekti. Bu  dil ne hareket ise ordunun söylenmesine yol açtı. Ser-askerin bu suretle d  manla değil, kendi askeriyle cenk etmekte olduğu s ylenme e ba ladı. Sinan, orduyu Erzurum kı la ına çekti. Kı  mevsiminin mecburî ve monoton me   liyetsizli ini ancak biri İranlı, diğeri G rc  iki elçinin gelmesi bozdu.

G rc  elçisi, Tiflis'in eski hâkimi Luvarsab nâmına, vaktiyle ecdadının tasarruf etmiş oldukları memleketlerin senelik 100.000 duka (?) vergi verilmek ve oğlu rehin sıfatıyla b b-x hümâyûna gönderilmek üzere ırs  sancak şekline sokulmasını müzâkere için gelmişti.

Sinan Pa a, Gürcistan'da ceng etmekten yorulmu  olduğu için, İstanbul'a gelmek üzere müsâade istedi. Ertesi sene  ehzade Mehmed'in sünnet d  n nde bulunmak üzere yola çıkan ve kabul edilebilir tekliflerle geleceği zannedilen İran'ın yeni sefiri İbrahim'i beklemek üzere, çatışmalara ara verildi. İbr  h m, maiyyetinde senenin günleri sayısınca şahıs bulunduğu halde, İstanbul'a girdi (29 Mart 1582) ¹⁹⁷.

Lâkin Gürcistan istilâ edilmiş ise de, henüz itaat altına alınmamı tı. Tiflis de büyük bir şiddetle zah re ve imdâd istiyordu. Pâdişâh, mevkiin muhafazası hakkında sadrâzam Sinan Paşa'nın teklif ettiği tedb rleri tasvîb ederek, levazım naklini Mustafa Paşa'mn ye eni Mehmed'e verdi ve Diy r bekir valisi Hadım Hasan ile Mustafa (Minûçihr) *yı onun maiyyetine memur etti ¹⁹⁸. Haleb ve Maraş Pa aları da Mehmed ile birleşmek üzere Van'a gitmek emrini aldılar. 1582 A ustosunu nihâyetinde asker ve kafil  Kars ve Ahalk lek'e ¹⁹⁹ gitmek üzere Erzurum'dan hareket etti; orada Mustafa (Minûçihr) ve küçük orduya katıldı. Mehmed Paşa, Mustafa'ya bir kılıç ve

¹⁹⁶ Peçevî, bu elçinin Süleyman zamanında İstanbul'a gelen ihtiyaç Tâbut olduğunu söyler, Ali Ustaclu adını verir. (Usta u Tâbut A a olabilir; fakat «T b t'un sefir ismine yakı ık almadığı evvelce yazılmıştı. Mütercim).

¹⁹⁷ Almanya elçisinin raporu şöyle yazar: «105 Gentiluomlni, 65 Leibbedi-ente, 72 K rnenle f r den Bothschafter, 250 Pferde und Mauller, 42 K rnenle f r das Gefolge, in ailen 365 Personen und 419 Lastthiere.»

¹⁹⁸ Kantemlr, «M n  ihr»i «M neojehir» yapar.

¹⁹⁹ Miadoa'da «Ar eles».

bir hil'at verdi ve o zamana kadar tâkib olunan Tomaniç yolunun terkedilerek, daha kısa olan Altun Kale, Kara Kale, Guri (Guria) yolunun tutulması hakkındaki teklifini kabul etti. Tiflis'in irsen intikal eder sancak hâline konulmasına dâir olan teklîfi-nin reddedilmesinden dolayı intikam almak üzere Simon Luvarsab'ın toplamış olduğu bir Gürcî ve Acem ordusu, Osmanlılar'ı Guri sahrasında bekliyordu. Mehmed, muharebeden çekinerek Kur sahiline doğru kaçtı; bu manevra bütün kafilenin düşman eline düşmesine ve askerden birçoğunun ırmakta boğulmasına sebep oldu.

Tiflîs muhafızlarının artık ne yiyecekleri, ne de paralan kalmadığından, kaleyi bırakmak istiyorlardı. Mehmed Paşa, Zagum (Zegüm) hâkimi Aleksandr Levan'ın getireceği mühimmatı beklemeğe kendilerini güçlkle ikna edebildi ²⁰⁰. Mehmed Paşa, ric'ati esnasında, düşmanla münâsebetlerde bulunduğundan şüphelenmesinden yâhud —müstehak olduğu bir cezayı veriyor gibi görünmek suretiyle— uğradığı mağlûbiyetin mes'ûliyetini ona yüklemek istemesinden dolayı, Minûcihr Mustafa'nın idamına teşebbüs etti. Lâkin Mustafa, Mehmed'in tasavvurlarını hissetmiş, yâhud haber almış olduğu için ihtiyatlı bulunuyordu. Dîvân'da kethûda, evvelce kararlaştırıldığı üzere kendisini tevkif etmek isteyince, idliciyile onun başını yardı, Diyânbekir paşasının kulağını kestiği gibi, Mehmed Paşa'yı da beş yerinden ağır surette yaraladı. Bu kanlı sahneden sonra bütün adamlarıyla ordugâhı terkederek, kendisinin ne suretle idâmına kalkışıldığına dâir İstanbul'a bir arıza takdim etti ²⁰¹. Pâdişâh, Osm a rıhlar'ın Guri önündeki mağlûbiyetleri ve Altun-Kale vak'ası hakkındaki düşüncelerini sorması üzerine sadrâzam, vakûrâne bir şekilde, Gürcistan muharebesini evvelden beri tasvîb etmediğini, son olarak Mehmed'in tâyinini de tasvîb etmediğini ve zât-ı şâhâne bizzat sefere çıkıp Diyânbekir veya Haleb'e ve hiç olmazsa Amasya'ya kadar gidip de askerın şecaatini kendisinin huzuru veyâhud yakınlığıyla teşvik etmedikçe, daha güzel bir netice ümîd

²⁰⁰ An (Varak: 417), Minadoa, (s. 171) Zagum yâhud Sagum İsmiını «Zagen» şekline sokar. Sadrazam serasker Sinan Pasa'ya yazılmış bir padişah mektubu Berlin KÜtuphânes'inde Dlez el yazılan kolleksiyonunda 69. vara-kadadır.

²⁰¹ Minadoa, s. 196 ve 197. Selanik! (s. 162), Mehmed Beğ bir tarafa atala-rak ölümünden kurtulmuştur diye yazar. Şu halde Minadoa'nım (s. 197) zannettiği ve ondan naklen Mezere'nin (s. 724) ve Knolies'in Cs. 677) ve Sagredo'nun (s. 195) yazdığı gilbi, Mehmed'in yaralarının ağır olmaması İcâb eder. (Selânikî'nin ifâdesinin özeti sudur: Minûcihr Mustafa Pasa irtidâd ederek (islâmiyetten dönerek) Simon'un damadı olmuştı. Orduda toplanmış olan beğlerbeğleri iyi tedbir alamayıp Mtnûcihr'in derdest edil-' mesl hakkındaki tedârikleri duyulduğundan Diyânbekir beğlerbeğinin' kulağı düştü, Erzurum beğlerbeği Mehmed Pasa Mlnûcihr'in elinden <cest> halâs oldu. Güreller Tiflis'e giden mevâclbl yağma edip Minûcihr de ucuz kurtuldu. Bunun üzerine Erzurum beğlerbeğiUiği Solak Fernad Pa-şa-zâde Mehmed Paşa'ya ve Diyânbekir beğlenbeğiliğl Kubâd Paga-zâde Süleyman Paşa'ya verildi. Mütercim).

edilmemesi lâzım geleceğini bildirdi. Bu cesurca cevâp, Pâdişâh'm ve daha ziyâde —zât-ı şahanenin İstanbul'dan uzaklaştırılması tasavvurunda kendisinin te'sîr dâiresinden çıkarma niyetini gören— harem nedimesinin hoşnûdsuzluğuna yol açtı. III. Murâd İran elçisinin İstanbul'a gelişinin, sadrâzam tarafından ancak muharebenin te'hîri maksadiyl* sağlandığı zannına kapıldığı için, bundan doğan kırgınlık da o hoşnudsuzluğa eklendi. Sünnet düğününden sonra trân elçisinin takdim ettiği i'timâd-nâmede ümîd ettiği sulh tekliflerinden birşey göremeyince, sadrâzam hakkındaki kızgınlığını aşîkâr ederek, evvelâ Dimetoka'ya, sonra Malkara'ya sürgün etti²⁰².

Ümîd edilen hilâfına ortaya çıkan şu durum, Pâdişâhı o kadar gazablandırdı ki, elçi bile bunun tefsirlerinden masun kalamadı. III. Murâd, sefiri, bu mektuplardan İstanbul'a geldikten sonra malûmat vermemiş olduğu için ağır sözlerle azarlamakla beraber kendisini tevkif ettirerek, maiyyetini beğlik kadırgalara gönderdi²⁰³.

Macaristan veyâhud Hırvatistan'dan Kanije'li Siyâvuş Paşa sadârete getirildi (5 Aralık 1582 - 20 Zilka'de 990)²⁰⁴. Rumeli beglerbeği Ferhâd Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek İran üzerine gidecek ordu kumandanlığına tâyin olundu. Ferhâd Paşa 60.000 yeniçeri, 400 Çavuş, 300 top, 2 milyon nakid, Revan kalesini yeniden inşâ edecek 10.000 amele ile hududa gitti. Ferhâd'ın memuriyeti Anadolu beglerbeği Ca'fer Paşa'ya, Anadolu beğlerbeğliği eski Krzurum beglerbeği Rıdvan Paşa'ya verildi. Erzurum, Ferhâd Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya; Diyarıbekir de Kubâd Paşazade

²⁰² Minadoa, Malkara'yı «Marmara» Ue karıştırm, s. 201, Selânlkl, s. 161. («Sinan Paşa «âh Üsküdar bağçesinde, gaîr ciltliğinde kalarak âh çekerken 'İstanbul zahiresine sıklet vlrmesin, Ma'lkara otlu sulu yldrür, anda karâr eylesin' diye ferman olmdı.» Selânlkl, s. 170. Mütercim.)

²⁰³ Düğünden sonra Pâdişâh Sinan Paşa'dan sulh ahvâlini sordu. Sadrazam «Padişahımızın istediği memleketleri Şâh rızasıyla verecek» cevâbını verdi Tâbut Aga'dan sonra elçilikle gelen ve Sinan Paşa tarafından bekletilmeksizin İstanbul'a gönderilip bir seneden beri payitahtta bekleyen ve düğün temfîşâsıyla meşgul olan Türkân ibrâhînn Hâna «Me'mûrlyetini tettiğ et» diye ferman olunduğunda, «Sadrâzâmın Çan'ımızdan sulh görüşmesi için mutemed bir adam istemişti; Padişah'ın sulh ricası ne yüzden İse Şâh'a bildirmek üzere gönderildim. Me'mûrlyetim bundan İbarettir. Mukadder olan, bir yıldan ziyâde bekleyerek saâdetlü padişahın nlam-ı bisyârına müstağrak olmamış imlş.> dedi. Pâdişâh Sinan Paşa'dan Şah'm nâmelerini İsteyip serâpâ gözden geçirdiğinde, bir neticeyi mutazammı olmadığına ve elçinin gönderilmesinin Sinan Paşa'-nm ihramından neş'et ettiğine kaani olarak Sinan Paşa'yı hemen azl etti. Belsü'l-küttâb Mollacık Efendi'yi de «Sen asâllb-i kelâma vâkıf İken bu nâmelerde bir netice olmadığımı niçün serdâra söylemedin?» diye sadrâzâmın selâm çavuşu ve birkaç müşaviri ile birlikte taş gemisine gönderdiler.» Peçevlden telhîs. c. 2, s. 75. İşte görülüyor ki, taş kadırgasına gönderilen sefirin maiyyeti değildir, Hammer yanlış anlamıştır. Peçevî'den, (s. 76) anlaşıldığı veçhile tran elçisinin tevkifi, Şâh'ın Şirvan'a gönder, diği Mehmed Hân'ın bizim taraftan Zal Mehmed Beğ'İ «Şâh sulh için İstanbul'a İbrahim Han'ı gönderdi» diye iğfal te istikbâline çıkarak İdam etmiş olduğuna dâir Osman Paşa taralından vârid olan yazı Üzerine sonraları vuku bulmuştur. Mütercim.

²⁰⁴ 990 Zilka'desinin 28'inci öşenbe (pazartesi) günü dlvân-i muallâda ka-pucılar kethüdâsı mühr-i şerif-i sadâret-i uzmâyı getürtp Siyâvuş Paşa'ya teslim eyledi. SelâniK, 170. (Mütercim).

Süleyman Paşa'ya verildi. Ferhâd Paşa'nın Gürcistan'a gitmesi, Mi-nûcihr Mustafa'nın irtidâd ederek Osmanlı sancağı altından firar etmesinden dolayı müstaceliyet kazanıyordu.

Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi

Ferhâd Paşa, Revan şehri istihkâmlarına çok mesaî sarMti. Bu belde İran tarafından vâlî olan Şâh-Kulî Hân ve Tokmak Hân zamanlarında pek ma'mûr olduğu halde, Gürcistan seferinden beri harâb olmuştu ²⁰⁵. Timur'un himaye ettiklerinden olup pirinç zirâati yapmak üzere o taraflarda yerleşmiş olan bir tacir bu beldenin ilk temelini atmış ve o zamandan beri Türkiye, Rusya, İran arasında vukua gelen muharebelerde husûsî bir ehemmiyet kazanmıştı. Şâh İsmail'in emri mucibince «Revân* yâhud «Erivan» Hân, İran'ın bu hudud mıntıkası üzerine bir istihkâm inşâ etti ve kendi adını verdi. Ferhâd Paşa, Tokmak Hân'ın sarayını duvarla çevirdi. İç kalede sekiz, dış kalede kırkûç kule yaptırarak, iç kalede 700 ve dış kalede 1.726 mazgal deliği açtı. İstihkâmlar üzerine 53 top çıkarıldı. Bütün inşâat 45 günde tamamlandı ²⁰⁶.

Ferhâd Paşa, Revân hükümetini Çağala-zâde Yûsuf Paşa'ya verdi. Bu münâsebetle ordu, mâzîyi hatırlayarak, Sultân II. Selîm'in aşçısı olan Ferhâd'ın cebeci-başılığa tâyin olunup da Sokollu'nun yeğenini idam etmek üzere Budin'e gönderilmesine kadar —o zaman yeniçeri ağası olan— Yûsufun dâiresine devam eylediğini ve sonraları Vâlîde-Sultân*'ın tevecc-

²⁰⁵ Haleb'de birinci defa 1577 senesinde, ikinci defa 1583 senesinde ikaamet eden Venedik konsolosu Giovanni Mişeli'nin raporu İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi Rangun El Yazıları nu: 9'da, varak: 165-205'de mevcuttur. Raporun sahibi sözü edilen senede inşâ edilen Revân istihkâmları hakkında şöyle diyor: «83 senesinde Ferad General (serdâr Ferhâd Paşa) gönderildi; maiyyetinde 200.000 asker bulunduğu halde Revan'a geldi. Revan küçük ve ahâlîsi az bir kasabadır. Araş nehri sahilinde ve Turis'in güneyinde dört günlük mesafededir. General, bütün evlerin taşlarını alarak kırk gün zarfında kasabanın şekline göre müdevver bir istihkâm inşâ ettirmiştir, istihkâm dâhilinde de bir kale yaptırmıştır, tki paşa tarafından mühim nakdî yardım almıştır ki, biri Çikala'nın oğludur (Çağala-zâde). Bu kasaba Toğmaş (Tokmak) Sultan'ın memleketlerinden olup, Türkler'i dâima meşgul ederse de, kendi hükümdarından bir himaye emaresi görmemiştir. Yalnız Simon Beğ ile Simon Beğ*'in zevcesi Desdemit'in Güfcileri tarafından müdâfaa olunmuştur.»

Kars istihkâmları hakkında şöyle yazıyor: «Kars ve Revan arasında birçok inşâat vuku bulmuştur. Şeytan Kalesi ve Kildirm (Çıldır) mevkilerinde iki kale inşâsı için generale İstanbul'dan emir verilmiştir. Bu kalelerin biri Nahcivân ve diğeri Tomanis'de olup Tiflis'e iki günlük mesafededirler. Bunlar Türkler'in idaresine geçince Desdemit İstanbul'a elçi göndermiştir. Demirkapı, Tiflis, Kars, Revan, Kildirm, Şeytan Kalesi, Kaurdar cümleten bu muharebe esnasında yapılmıştır. Sofi'nin (İrân Şâhı'nın) nâmına olmak üzere biri Nahcivân'da Anal Kalesi ismiyle, diğeri ele geçirilmesi imkânsız bir kayalıkta iki kale de inşâ olunmuştur.»

²⁰⁶ Mtnadoa (s. 219), 45 yerine 15 gün der. Knolles, 681. (Nnhbetü*-T'vfrth şöyle yazar: «Takmak Hânım nefar-i Zengî üzere nazır kasrını ortaya alup etrafına sür çekmeğe mübaşeret İtdiler ve bl'l-cüm'e 8 kulesi, 725 bedenî, bir cami' ile iç kal'ayıyapdılar, 43 kule ve 1726 beden tertibiyle taşra karasını dahi itmam ldüp elli üç şahane top kıydılar. Bu zikr olman hüdâmât-ı sâmiyye yalnız kırk beş gün İçinde zuhura geldi.» s. 150. Mütercim).

cühüne nail olması üzerine, şimdi eski hamisine emirler vermekte olduğunu nazar-ı dikkate aldı ²⁰⁷. Revân beğlerbeğinin salyânesi (yıllık maaşı) 900.000, defterdânın 73.890 akçe olmak üzere tâ'yîn olundu. 550 müteferrika, 1.400 sağ-garibler, 1.000 soî-garibler, 500 süvârî arkebüzücü, 400 Çerkeş, 1.000 sipâhî oğlanı, 500 lâğımçı, 500 azab, 200 arabacı, 200 topçu, cem'an 6.250 kişi ²⁰⁸ kalenin muhafazasına tâ'yîn edildi ve ulufeleri için 25 milyon akçeden ziyâde tahsîs olundu ²⁰⁹. Beğlerbeğinin, defterdâr ile ağaların tahsis atlarıyla arpa bahâsı 26 milyon akçeden fazla tutmakta olduğundan, ulufe ile beraber yekûnu bir milyon dukayı (?) geçiyordu.

Mintikanın diğer kalelerine muhafız konuldu ²¹⁰. Ferhâd Paşa bir tarafta Revân beğlerbeğiliğinin teşkilâtıyla meşgul olmakla beraber, Tiflis'e de Hasan Paşa kumandasında 1.500 kişilik bir muhafız kuvveti ile 40.000 altın ve zahire gönderdi. Rıdvan Paşa 6.000 muhârib ile —kendisine gönderilen çavuş ve kapıcıyı îdâm etmiş olan mürted Minûçîhr'in ikaametgâhı olan— Altun Kale'ye gitmekle görevlendirildi ²¹¹. Ferhâd Paşa kışlamak için Erzurum'a gitti.

1584 bahân başlarında ordu, Pâdişâh'ın emrine uygun olarak Toma-niç, Lûri, Gurî (Ğuriye) yoluyla Nahcivan'a yöneldi. Sultân Murâd, bu şehirlerle Gürcistan'ın başlıca kalelerine istihkâm yapılmasını, memleketin gelirlerinin askere tahsis edilerek mâlî idarenin tanzimi için bu yolu belirlemişti ²¹². Hasan Paşa, Lurî yakınında bir eşkiya fırkasını perişan ettiği

²⁰⁷ Ali (varak: 482) ve Peçevî (varak: 193), bu münâsebetle orduda ed'ên İstihzayı yazar'ar. («Serdâr Ferhâd Pasa Revân beğlerbeğiliğini vezâret ile—Sultân Süleymân'un haremi perverdelerinden Vân beğterbeği Çağala-zâde Yûsuf Paşa'ya virdi. Bu mahalde hezârân kimseler bundan İbret aldılar; Çağala-zâde, Sultân Süleyman'ın makbul ve manzûrî ve Ferhâd Pasa Şehzade Se'im'in ascısı İdi.» Peçevî, c. 2, s. 87. Mütercim.)

²⁰⁸ Mînâdoa, s. 222; 8.000 der.

²⁰⁹ Muhafızların tahsisatı 25.035.072 akçe, ümerânın 26.406 972 akçe idi ki cem'an 51.444.044 akçedir. Bu rakamlar, timar defterdarı olması cihetiyle i'timâda şâyân olan ÂH tarafından zikrolunmudur. («Kal'a-İ Revanun dizdar ve beş yüz nefer merdümân-ı hisar ve İkiyüz nefer topçılan ta'yîn kılndı. Ve bi'l-cümle tokuz kere yuz bin akçe salyftne beğ'erbeglsine ve yüzylgirmi bin mâl defterdarına ve yetmiş Üç bin seklss yüz akçe vacibü'r-reâyâ beğlerin arpalığına muayyen oldıktan sonra yto toksan nefer ulû felî müteferrikaları ve kanun üzere beğlerbeği çavuşları kayd-ı defter kılndı. Lâkin bunlara ve ba'zı bölüklerine Amid gönüllüsünden ve müteferrikasından beşyüz elli adam İhracı İle sa'y gösterildi. Bin dört yüz nefer gönüllüyân-ı yemin bin nefer gflnüllüyân-ı yesâr, yine beşyüz nefer tlr-endâz süvâr!, dörtyüz nefer çerâkise, bölügl nâmmdaki zümre, hu-süsâ bin nefer kul kardaşı, beş yüz nefer gurebâ, İkiyüz nefer cebeci mukarrer olup gılman-ı dârül-mülk Revan besbln altı yüz nefer ve vazâif-İ seneviyyeleri İkiyüz elli yük ve otuzbeş bin akçe hesabında mukarrer ol-di. «Nuhbetüt-Tevârth, s. 150. Daha sonraları IV. Murâd'ın tekrar fethetmiş olduğu Revân kalesinin ehemmiyeti ve bunun da Ruslar eline geçmesi felâketinin büyüklüğü bu tafsilâtta da anlaşılır. Mütercim.)

²¹⁰ Şuregî kalesinde 50 muhafız vardı. Nâlin'de 49 muhafızla 70 azab, Akçakale'de 50 lağımçı, Sürmeli Kale'de 49 muhafız, Bici (Becey?)'de 205 köle, yüz tahsil memuru (?) ve yüz azab ki cem'an 673 kişidir; bunların senelik tahsisatı 1.852.036 akçe idi. Alt, varak: 432.

²¹¹ Minâdoa, kitap: 6, s. 224. Mîna40a*nın bu kitapta naklettiği vekayl, Osmanlı müverrihleri tarafından tamamen sükûta geçmiştir.

²¹² Âli, varak: 433. Şavsad sancağında bulunan Şatbin kalesine altmışsekiz muhafız konuldu. Levane sancağında Şabrin kalesine elli kişi; Mâcil sancağında Varsihan'a otuz kişi; Emîrhu'-ya yirmidört kişi; Salınca'ya kırkdokuz;

gibi, şehrin içine 2.000 kişilik bir muhafız kuvveti ve 22 top bırakarak muhafaza altına aldı. Tomanıç'i de 1.700 zira uzunluğunda surları olan bir kale ile tahkim etti. Rıdvan Paşa 20.000 kişi ile Tiflis muhafızlarına imdâd için görevlendirilmişti; bunun üzerine Simon Lu-varsab'ın hücumuna uğradı. Simon'un kardeşi David, Osmanlılar tarafına geçmişti. Simon takımı, azlık olmalarından dolayı mağlûb oldular. Simon da ancak Rıdvan Paşa askerinin bir yanlılığı sayesinde kurtuldu: Bunlar imdâdlarına gönderilen Karaman ve Zülkadiriyye beglerbe-ğileri fırkalarını Acem askeri zannederek, zaferlerini tamamlamadılar. Ordu, Tomanıç'den geçerken Hasan Paşa oraya vâlî tâyin olundu.

Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu

Bütün bu ahvâl sırasında Ahâlkelek'deki ordugâhında hareketsiz kalmış olan Ferhâd Paşa, atâletten hoşnûd olmayan neferlerin çıkardıkları gürültüyü pek güç teskin edebildi. Hattâ inzibatın sağlanması için koşup gelmiş olan Rıdvan Paşa'yı da ağır şekilde tahkir ettiler. Ardahan'dan Erzurum'a gidilirken Ferhâd Paşa'nın harem arabaları gasb olunarak, Gürcülerin mi, yoksa yeniçerilerin mi aldığı anlaşılamadı. Ordunun hoşnudsuzluğu Ferhâd Paşa'nın Pâdişâh'm gözünden düşmesine sebep oldu ve muhafızlarını para veya hîle ile iğfal etmiş olan Alî-Kuh Hân'uv firarı da düşüşünü çabuklaştırdı.

Ferhâd Paşa'nın Gürcistan'daki son iki seferinde Özdemiş-oğlu Osman Paşa kendi askeri ve yeni askerle Dağıstan'a ve Tataristan çöllerine nüfuz etmişti. Dağıstan'ın kahraman ahâlîsini itaat altına almak üzere Kafkas'da Derbend Boğazı girişinde ordu kurmuş idi ki, Hazarlar, Alanlar, Kaymuklar, Kaytaklar o boğazın arkasında bulunuyorlardı ²¹³. Mustafa Paşa, Gürcistan'dan geri çağırıldığı zaman, Dağıstan'daki ordu ser-dârlığı Kınm

Lûri'ye beşyüz sipahi oğlu, bin yerli muhafız, ikiyüzotuz azab, yirmioç cebeci, kırkûç topçu; yekûn 3017; Sinado'nun (s. 229) dediği gibi 8.000 değil. Bu muhtelif Gürcistan kaleleri muhafızlarının senelik ulufeleri 157.500 akçeyi buluyordu. Tomanis'e muhafız olarak 500 sipâhî, 1.000 sipahi oğlu, 203 yerli muhafız, 203 azab, 23 cebeci, konuldu. Bunların ulufesi 6.457.550 akçe idi. Lu-ris'e 471 piyade, 104 süvârî, 412 sipâhî oğlu, 360 yerli muhafız konuldu.

²¹³ Târihin en eski devrelerinde Derbend Boğazı Gog ve Magog (Ye'cüc ve Me'cüc) kavimlerine, aşılması İmkânsız bir engel teşkil etmişti. Boğazı müdâfaa eden büyük sed kadîm Şark rivayetlerinde —«İskender» nâmını İlk olarak kullanmış olan— Arab fâtihî İskender'e (Zü'l-kameyn) veyâ-hud Mısır fâtihî İskender'e ve târihte Justnien ile Büyük Nûsrevân (Nû-şîrvân)'a isnad olunmuştur. İslâm'ın kadîm bir rivayetine göre Derbend 70.000 şehidin makberidir. Alî, (varak: 402), burada Kur'an'dan bir sûre okunmasının, başka bir yerde TeVrat, Zebur, bıcıl ile Kur'an'm baştanbaşa okunmasına bedel olduğunu beyân,eder.

Hânı Mehmed Giray'a verilmişti ²¹⁴. Lâkin kardeşi Âdil Giray'ın esaretinden sonra Kırım Hânı Kafkas'da yeni bir muharebeye girişmekten kesinlikle çekindi; Dağıstan vâlisi Osman Paşa'nın defalarca yazdığı mektuplar Hân'ı kararından döndüremedi. Yukarıda zikrettiğimiz iki İran sefirinin geliş münâsebetiyle olan mütârekelerde Kabala ²¹⁵ sancak-beği Zal Mahmûd'un İran hânlarından Mehmed'in bir entri-kasıyla öldürülmesi üzerine, Osman Paşa, mütârekenin bu suretle bozulmuş olduğunu dîvân-ı hümayûna arz etmek ve henüz itaate alınmayan dağlık yerlerin ele geçirilmesi için imdâd istemek vazifesiyle Budak Beğ'i İstanbul'a göndermişti.

Osman Paşa'nın arzısı Acem elçisi İbrahim'in hapsine yol açan sebeplerden biri oldu. Pâdişâh derhâl Ferhâd Paşa'yı Gürcistan ordusu serdarlığına tâyin etti ve Derbend üzerine Karadeniz ve Kırım üzerinden büyük kuvvetler gönderdi. Rumeli beğlerbeği üç ay zarfında beğ-leri, tımarlıları, 3.000 yeniçeri, sipahiler, zâimler, sağ ve sol cenah garib-leri, Özellikle Köstendil, Süistre, Niğbolu beğleriyle Kefe'ye yetişmeğe memur olarak, kendisine 86 kese altın, başka bir hesapla sekiz milyon alüyüzbin akç verildi. Ordu Kefe'ye varınca, o beldenin beğlerbeği Cafer Paşa sefer serdarlığına tâyin olundu. Bunun üzerine Budak Beğ ile silâhdâr kethüdası Sinan'ın kumandası altında 600 silâhdârla Rumeli askerinin seçmelerinden 6.000 kişilik bir kuvveti keşif kolu olarak çıkardı.

Ca'fer Paşa ordusu Don nehri yoluyla Karç'dan (Kerç) Tuman'a ancak iki haftada geçerek, yarımadanın kalesi olan Temruk'da dahî dört gün istirahat edildi. Kuban'dan geçmek için Çerkesler'e at başına beş ve araba başına oniki akçe verildi. Osmanlılar Kaymuk ve Çerkeş kabileleri tarafından sürekli olarak iz'âc edildikleri halde, bu nihayetsiz çöl içinde yollarına devam ettiler ²¹⁶. Çölde gayet iri dolu tanesiyle birlikte gelen fırtınaya tutuldular ve doludan birçok at telef oldu. Kefe'den çıkışlarının yirmibeşinci günü Beştepe'ye» otuzuncu günü Terek sahillerine vardılar. Ondan sonra derin ormanlar içinden Karnayî'ye vâsıl olarak Çerkeş beğlerinin sekiz muhtelif yerde köprü atmış oldukları Terek ve Aksu nehirlerinden geçtiler. Nihayet seksen merhale gidildikten sonra, Ca'fer Paşa Derbend'e girerek, Osman Paşa kendisini karşıladı (14 Kasım 1582). Asker, bir hafta daha çadır altında

²¹⁴ Mehmed Giray'ın Dağıstan serdarlığına memuriyeti berâtı Berlin Kraliyet Kütü. Diez'in el yazılan Nu: 45, va: 60'dadır.

²¹⁵ Kabala beğl. Nuttfee, s. 148. Mütercim

²¹⁶ Ali, ordunun çöllerde birçok gazal sürülerine tesadüf ettiğini ve bu hayvanların —nerede hem-cinslerinin boynuzlarını görürlerse oraya bırak malı l'tiyâdında oldukları— boynuzlarından tepeler teşekkül etmiş olduğunu yazar.

kaldı; lâkin kış mevsimini sazlarla örtülü ahşâb kulübeler içinde geçirdiler²¹⁷. Buğdayın fiyatı o kadar yükselmışti ki, okkası yüz akçeye kadar satılır, arpa da daha ucuz alınamazdı. İnsanlar, atlar pirinç ile yiyecek ihtiyaçlarını karşıladılar.

Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı

Bahar mevsiminin ilk günleri girdiğinde İran'ın Gence hâkimi İmam-Kulı Hân 3.000 korucu, dört han, otuz sultân, diğer asker ki, cem'an 50.000 kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Rüstem Hân ve Zanki (?) Beğ kumandasında 6.000 kişiden mürekkep olan pişdarı Şâbûran yanında Niyâz-âbâd nâm mevkiye Silistre sancak-beği Ya'kûb Beğ'e hücum etti.

29 Nîsân'da (6 Rebîü'l-âhir) Osman Paşa, Acemler üzerine yürümek üzere ordusuyla Derbend'den çıktı. Birbirini müteâkib üç gün zarfında şehir karşısındaki sahrada askerine resm-i geçit yaptırıp, dört gün sonra Samur nehri kenarlarına vardı. Nehirden güçlkle geçebildi. Ertesi akşam Beştepe²¹⁸ ileri karakolları Acemler'in yaklaştığını haber verdiler. Daha ertesi günün sabahı iki ordu harb nizâmı kurdular. Osman Paşa ağırlığını, arkasını muhafaza eden nehrin sahillerine bıraktı. Merkez kumandanlığı kendisi alarak sağ kolu Sivas beğlerbeği Çersbars (?) («Çerkeş» olmalı) Haydar Paşa'ya ve sol kolu Kefe beğlerbeği Ca'fer Paşa'ya verdi. İmam-Kulı Hân İran ordusunun merkezinde bulunarak sağ cenahı Rüstem Hân, sol cenahı Osmanlı tarafından firar etmiş olan Burhâ-neddîn kumandasında idi.

Osman Paşa, otuz seneden beri sâdık cenk arkadaşı olan ve kişnemesi

²¹⁷ Kefe'den Demirkapı'ya kadar olan askerî yürüyüş, pek mühim sevkıyattandır; Vuhbetüt-Tevârlh (s. 151) bunu şöyle yazar:

«Kefe beğlerbeğisi Ca'fer Paşa ve şâir dillrân-i kişver-gûsâ Kefe'den ki göçdiler.. dördinci günde Kere Boğazı'na nüzul İtdiler; ve Azak canibinden gelüp Karadeniz'e akan ve ylgirmi mil mîkdârı arzı olan nehri kadırgalar ve at gemileri ile ol mahalliden güc ile on beş «ünde gecddiler; ba'dehû dördinci gün menzilde Tuman adasında vâkı' Temrük karasına varup dört gün istirahatdan sonra göçüp besinci günde Kubân nâm ne-hir-ı revana vardılar. Çerkeş taifesi sallâr düzüp at başına beşer akçe ve arabaya onkiser akçe alup leşker-i İslâm'ı geçtirdiler. Ba'dehû dördinci menzilde Kemereki nâm mahalle, andan «Heyhat» sahrasına varıldı. De-resiz, tepesiz bir yir ve yaban göründi —M «kiyâhi ibrîğime benzer, âhû-ları ise sürî sürt gezer— yiglrmi gün ol sahrada su kenânyjfi «İtdiler, âhır andan dahî ayrıup ibeş gün tolrke ve deryaca suların içeren Beşdepe nâm mahalle yetdiler. Andan dahî göçüp besinci menzilde Terek nâm suyun kurbine kondılar. Bu suyun kenarında ormanlar var ki ağaçları evc-İ feleğe ser çekmiş, Ba'demâ Kır nâm mahalle vanldukda Çerâklse beğleri gelüp Terek suyu ve Aksu üstüne sekiz yirden cisrler kurdılar; Üç günde ol ma'berden geçdiler. Akafoince Şemhâl vilâyetine Tlmürkapu'ya toğrı azîmet kılındı. Bi'l-cümle asker-i İslâm Kefe'den seksenince günde Ti-mürkapu'ya vardılar. Şirvan leşkeri İle Osman Pasa anlara karşı çıkup vâ-fır şâdmânîhklar eylediler. Bir hafta mîkdân herkes çadırılı çadırında geçindi, ba'dehû kışlak tedârîki görölüp kudreti olan evler yaptı. Nicesi Meşker (Müşkür?) inam nahiyyeye ve ba'zran Kûba nahiyesinde Havâlî'-ye varup yerlesdi. Gice sazlıklar içinde çadırların kurup kışladılar. Ve niceler kürk-İ rûbâh mîsâl sürâhlara girüp «Ayn nîlz foe-güzered» dlyü birl-birînîl sitayişler eylediler.» Mütercim.

²¹⁸ Nuhbe-de, s. 152; <Baş-tepe> (Mütercim)

kendisi için muhakkak bir zafer işareti sayılan yağız atına binmişti. Acemler ve Osmanlılar bütün gün vuruştular; gecenin başlamasıyla bu kanlı savaşa ara verilmedi: Birbirini boğazlamak için her iki taraftan meş'aleler yakıldı ki, işte bundan dolayı bu cenk «Meş'ale Savaşı»²¹⁹ nâmiyle adlandırılmıştır. Ertesi sabah harbe daha bir şiddet verildi; lâkin zafer henüz bir tarafta takarrür etmemişti. Şu kadar ki, İranlılar Os-mânîlûar'ın etrafını kuşatıp, her taraftan sarılmış bir halde bulundurdıklarından ve yüksek mevkîlerle nehre hâkim olduklarından, kendilerini muzafferiyetten emin sayarlardı. Ertesi gün (üçüncü gün), Osmanlılar îrân safları arasından geçmek üzere şiddetle hücum ettiler. Geri çekilmeğe başlayan Ca'fer Paşa fırkasında intizamsızlık görölmeğe başlamışken, Köstendil alay-beğiyle Rumeli askerinin kahramanlıkları muharebenin neticesini tâyin etti. tranlılar'ın hezimetini yaygınlık kazanarak; ne kırbaç, ne mahmuz firarileri gâliblerin kılıçlarından kurtaramadı.

Osman Paşa bu büyük muvaffakiyetten sonra Şâbûrân beldesine giderek, bir hafta bu şehrin duvarları önünde kaldı. Oradan Çorak yoluyla Şemahî'ya gitti (6 Haziran, 15 Cumâdel-ulâ)²²⁰. Askerine, 45 gün zarfında, bu son mevkiin kalesini tekrar inşâ ettirdikten sonra, yakınındaki neft kuyularından dolayı şâyân-ı dikkat olan Baku'da ordu kurmağa gitti.

özdemir-oğlu Osman Paşa, seferi böyle şanlı bir surette ikmâl ettikten ve Kafkas cihetlerinde Devlet'in hududunun asayişini sağladıktan sonra, Ca'fer Paşa'yı Dağıstan valiliği kaymakamlığına tâyin ederek dönüş için hazırlandı. Bayramın sonunda ordu İncesu nâmmdeki küçük ırmağı geçerek, Şemhal arazîsinden geçti, iki merhaleden sonra Koyun Suyu, yâhud Aksu denilen nehre ve bundan iki gün sonra «Kanlı» adı da verilen «Sunc» (Sünc-Sunca-veyâ Sevünc) nehrine²²¹ vâsıl oldu.

Ruslar, İstanbul'dan gönderilen akçe kafilesini ele geçirmek arzusuyla Sunc nehrinin öte tarafındaki muazzam ormanlar içinde pusu kurmuş idiler. Osmanlı ordusunun üçte biri nehirden geçince Ruslar şiddetle hücum gösterdiler. Gerçi Osman Paşa nehirden geçebildiyse de, üç gün boyunca düşman kendisini taciz ederek epeyce telefât verdirdi, özdemir-oğlu, Terek nehrini büyük müşkilâtla geçtikten sonra Beştepe'de ordu kurdu. Ruslar bütün çölde bulduklarını öylesine yakmışlardı ki, atlar için hiç ot bulunamadı; iki gün de ordu susuz kaldı. Osman Paşa, burada Şemâhî beği

²¹⁹ Vulibe, s. 162 (Mütercim)

²²⁰ Nuhbe, s. 153, 12 Cumfde'1-ulâ (Mütercim)

²²¹ Nuhbe'de Kanlı Sunc Suyu (veya Kanlı Sevünc Suyu), s. 154. (Mütercim)

olup akçe kafilésinin nakline memur bulunan eski kethüdasına rastladı. Ödenmemiş tahsisat ve maaşların ödenmesi, yiyecek azlığı ve özellikle günde sekiz yüzden bine kadar hayvanın telef olmasına yolaçan otsuzluk felâketlerine karşı askere biraz teselli oldu. Osman Paşa, Kuban sahillerine vardığında nehri donmuş buldu; lâkin büyük ormanlar, orduya soğuğa karşı koymanın vâsıtalarını verdi. Nihayet Temrûk, Tamar, Kere yolu, kendisini muvaffakiyetle Kefe'ye ulaştırdı.

Yeni Kırım Hanı'nın Tâyni

Osman Paşa'nın Kırım'da yeni seferini tâkîb etmeden evvel, III. Murâd zamanından beri bu ülkede hüküm süren hânları tanıtmak lâzımdır. Üç defa Rusya içerlerine asker götürmüş ²²² Moskova'yı yakmış, Volga ve Don nehirlerini bir kanalla birleştirmeye çalışmış olan Devlet Giray, Sultân Murâd'ın saltanatının üçüncü senesinde irtihâl etmiş, ve Bahçesaray'da hususî olarak inşâ edilmiş, olan türbeye defn olunmuştu. Devlet Giray'ın 18 oğlundan en büyüğü olan Semiz Mehmed Giray babasının yerine geçerek kardeşi Âdil Giray'ı «kalgay», yâni vezîr ve ve-lîahd-ı saltanat tâyn etti. Âdil Giray'ın İran'da vefatından sonra, Hân, hanlık makamına ulaştıracak olan kalgaylığı genç kardeşi Saadet Giray'a vermek emelinde bulunduydu da, Cengiz'in kanunu, Mehmed Giray'ın seçmesi için biraderlerinin en büyüğü olan Alp Giray'ı gösterdiğinden, kalgay mansıbı ona verildi. Bununla beraber Mehmed Giray Saadet Giray'a elinden geldiği kadar lûtf etmek istediğinden, «nûreddîhlik», yâni ikinci velîahdlik mansıbını ihdas ederek, liman ve tuzlaların varidatından tahsisat verdi. Saadet Giray'ın mahlası olan «Nûreddîn»den kaynaklanan bu makam, o zamandan beri Karun'da devam edip gitmiştir ²²³.

Mehmed Giray'ın kendi kendine yaptığı bu îcâd, bâb-ı hümayûnun tasvibine mazhar olacak bir mâhiyette bulunmadığı gibi, İranlılar üzerine seferinde Derbend vâlisi Osman Paşa'ya yardımcı olmamak için ortaya koyduğu sonu gelmez bahaneler de İstanbul'da hoşnûdsuzlukla karşılanmıştı. Melinîed Giray, sadâkatini arz etmek için payitahta birbirini müteâkib sefirler göndererek yarı-resmî bir surette 250.000 at vaad etmiş

²²² Birinci defa 1553'de ki, o vakit Ruslar'm müttetiki Şlr Merd tarafından mahsur edilmişti, İkinci defa 1568'de, yâni Don nehrinin Volga nehriyle birleştirilmesi tasavvuru sırasında, üçüncü defa Moskova önünde, 1571. Cenabl, s. 124. Nnbbe ve Sab'U's-Seyy&r, Devlet Glray'm vefatını 985 (1577)'de gösterirler. Lâkin <K«nnnes Tftiifal» 1671'âe gösterir.

²²³ e»-Seb'ti's-Seyyar.

olduğu halde, Dağistan'a bir adam göndermedi. İşte bunun üzerine — kendisine yardım edilmemesinden dolayı defalarca İstanbul'a şikâyetle bulunmuş olan— Osman Paşa, Derbend'den Kefe'ye giderek  s  H n'ı tah-tından indirmek üzere taraf-ı p diş h den emir aldı.

Osmanlı generali Kırım'a vardığında Mehmed Giray'ın hal'ini ilân etti ki, Tatar  detleri gereğince «kalgay»lıkta bulunan Alp Giray'ın ona halef olması lâzım geliyordu. Lâkin Mehmed Giray bu karara itaat etmek niyetinde değildi. 40.000 süvari ile Kefe mıntıkasını talan ederek, Osman Paşa'yı muhasara altına aldı. Osman Paşa açık sahrada mukabele edecek kadar kuvvete sahip olmadığından, bâb-ı h m yundan acele yardım istedi. Bunun için toplanan bir dîvânda Kılıç Ali'nin imdâd kuvvetleri ve 30 kadirga ile on güne kadar Kefe'ye gitmesine karar verildi. Mehmed Giray'ın yerine de 25 yaşında olup Konya'da o zamana kadar derg hda oturan ve h k met etme arzusunu Mevlevi dervişi ²²⁴ kıyafeti altında gizlemekte olan kardeşi  sl m Giray nasb olundu.  sl m Giray, kardeşi Derviş Giray ile beraber dîvân-ı hümâyuna çıkararak pâdişâh tarafından beğlerbeğiliği alâmeti olmak üzere bir kılıç, bir at, altın kit beli bir kırmızı sancak ihsan olundu. Nisanın 24*' nde vezirler yeni H n'ı ve beraber gitmekle görevli olan Kapdân Paşa'yı, Osmanlılar'ca «em r '1-bahr» (Denizlerin kumandanı, hâkimi) adı verilen Hayredd n'in mezarına kadar teşyî ettiler. Orada bir veda ziyafetinden sonra,  sl m Giray gece yansından sonra Kırım'a doğru hareket etmek üzere gemiye bindi. Halkda pek tabi  olan değişiklik arzusu, Mehmed Giray'a bütün taraftarlarını kaybettirmişti. Tatarlar'm yeni hânı görmek için şevkleri o derecede idi ki,  sl m'ı getiren donanma sahile yaklaştığı zaman, Hân'ın dışarı çıkmasını beklemiyerek, yeni efendilerine bağlılıklarını arzetmek için atlarını denize sürdüler. Mehmed Giray, oğullarından ikisi ve ancak 60 süvariden ibaret maiyyeti ile ka dı. Alp Giray, onun takibine çıkararak, yetişip iki oğluyla beraber öldürdü. Alp Giray ile Saadet Giray «kalgaylık» ve «n redd nlik»te bırakıldılar. Eski Hân'ın  d miyle sona eren bu Kırım vak'ası, Gürcistan Osmanlı ordusu ser-askeri Ferhâd Pa-şa'ya, Pâdişâh tarafından büyük bir zafer olmak üzere bildirildi.

Osman Paşa İstanbul'a döndüğünde Pâdişâh tarafından pek çok iltifat ve inayete nail oldu. V k  gemiden  ıkdığı zaman vezirler kadrosu tarafından istikbâl olunmadı (bu ululama sadr zamlara mahsûstur); lâkin

²²⁴  sl m Giray'ın Konya'da bulunduğu sırada oradan geçmiş olan Minadoa, bunun görünüşteki takvasına aklanarak (kitap; 8, s. 257) söyle yazmıştır: «Con una esterlore innocente pareva ch'egli senza alc ma vana speran-za altro non ceroasse che a prepararsi una lodevole e buona morte.»

yeniçeri ağası ile rikâb-ı hümâyûn zabitleri ve kumandanları karşı çıktılar. Gelişini tâkib eden salı günü (2 Receb 992 - 10 Temmuz 1584) zât-ı şahanenin Yalı KÖşkü'nde kabul etmesiyle seferinden ve zaferlerinden .dolayı büyük mükâfat gördü. Sultân III. Murâd, Osman Paşa'mn girdiğini görünce âdetler ve protokol hilâfına:

— «Hoş geldin, Osman, otur.» dedi

Osman, yeri ve pâdişâhın eteğini öperek Pâdişâh'ın hitabını bekledi. Pâdişâh tekrar:

— «Otur, Osman.» dedi.

Osman oturdu, sonra yine kalkdı. Pâdişâh'ın emri yerini bulmuş olsun diye bu oturma ve kalkma üç defa tekrarlandıktan sonra, Sultân Murâd, dördüncü defa olmak üzere, oturmasını ve cenglerini anlatmasını emretti. Osman Paşa, arzûy-ı şahaneye uydu ve son seferinin hikâyesine başladı. Araş Hân'ın hezimetine geldiği zaman, Pâdişâh serdârın sözünü keserek:

— «Güzel hareket etmişsin, Osman!» dedi ve murassa bir iğne ile sarığına sokulmuş olan sorgucu çıkararak, kendi eliyle Osman'ın basma taktı.

Paşa, hikâyesine devam etti: Hamza Mîrzâ üzerine kazandığı galebeyi anlattığı zaman, Pâdişâh yine sözünü keserek:

— «Onların semerelerini toplayacaksın» dedi ve murassa hançerini kendi belinden çıkarıp Osman'ın beline soktu.

Sultân Murâd, İmam-Kuh Hân'ın Gence yakınındaki hezimetini dinledikten sonra, birincisinin daha alası olmak üzere sarığında bulunan diğer bir sorgucu çıkarıp Özdemir-oğlu'nun başına takdı.

Nihayet Osman Paşa, Kırım Hâm'nın muhasarasına üç-dört bin kişi ile karşı koyduğunu ve Hân'ın katlini hikâye ederek sözlerine son verince, Pâdişâh ellerini göğse kaldırarak:

— «İki cihanda yüzün ak olsun, Allah senden razı olsun! Her nereye gidersen muzafferiyet refikin (yoldaşın) olsun, Cennet'de nâmdasın Halîfe Osman bin Affân ile bir köşkte ve bir sofrada beraber bulun! Bu dünyâda uzun müddet "şeref ve iktidar ile yaşa!» dedi.

Pâdişâh'ın bir işareti ile kapı-ağası —bu gördüğü Pâdişâh iltifatlarından dolayı hayrette kalmış olan— Osman Paşayı Köşk'ün dışına götürerek, gömleğine kadar elbisesini çıkardı ve Pâdişâh'ın elbiselerinden giydirerek, kemerine ihsan buyurulan kıymetli hançeri ve yeni sarığına murassa iğneli sorgucları soktu. Paşa bu suretle müzeyyen olarak müstağrak olduğu Pâdişâh lûtuflanndan dolayı şükranlarını arz etmek için tekrar

huzûr-ı Şahaneye girdi.

Dört saat s rm Ŗ olan bu g r Ŗmeden sonra IH. Murâd, hareme girince kızlar-ağasma dedi ki:

— «Artık Osman'ın afyona m btel  olmadığına Ŗ bhem kalmadı. C nk   yle bir ibtil sı olsa dört saat yorulmaksızın konuŖmakta devam edemezdi.»

Osman PaŖa'mn Devlet'in en büyük hizmetine tâyinine o zamana kadar mâni olan, bu Ŗ bhe idi. Osman afyon ile mest olmazdı; lâkin Ŗar b içerdi. Nasıl ki, P diŖ h'in kölelerinden olup sonraları Budin ve Ŗtuhlveysenburg (tstoni Belgrad) paŖalarının hazinedarlığında bulunan ve müverrih Peçevî'ye eski efendisinin gece toplantılarını nakleden K  k Mustafa'nın ²²⁵ b -taraf Ŗeh detinden böyle anlaŖılır. Osman, delikanlılarla, hanendelerle çevrili olduğu halde dokuz-on kadeh içerdi; daha sonra mest olunca bir yastık isteyerek baŖını koyup iki saat kadar uyurdu. Bu suretle sarhoŖluĖu üzerinden atarak, sonra abdest alır ve gözlerin-den nedamet yaŖları dökerek du  ederdi. M l k t-ı Ŗahaneye nail olduktan    hafta sonra (20 Receb 992 - 28 Temmuz 1584) Osman, Devlet'in m hr ne (sadrazamlık makamına) nail oldu. P diŖ h'in mührü, kadîm teamül mucibince, sarayına g t r lmeyip, sadârete tâyinine daha ziyâde revnak vermek için, kapıcılar kethüdası ma'rifetiyle dîvânda kendisine tevdi olunmuŖ ve orada vezirler tarafından el öpme merasimi yerine getirilmiŖtir ²²⁶. Serasker Ferhâd PaŖa Gürcistan'dan çağrılarak, Sultân ni. Murâd'ın fethini tasavvur etmiŖ olduğu Azerbaycan ülkesinin payitahtı olan Tebriz seferi ordusunun ser-askerliği unvanı da, sadrazamlığa ilâveten, Osman PaŖa'ya verildi.

OTUZDOKUZUNCU K TAP

Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler

Ŗehzade Mehmedin Sünnet Düğünü.....

Veli hd'in Manisa'ya Hareketi.....

 brahim PaŖanın Mısır Valiliği

Dürzî  silerinin Tedibi

 brahim PaŖa'nın  stanbul'a D n Ŗ  Ve Düğünü

²²⁵ Mustafa, Budln'de idam edilen Ferhâd Pasa'nın nedimi olduktan sonra hazinedar sıfatıyla -Ŗtuhlveysenburg önünde vefat eden- Hasan PaŖa'nın hizmetine girmiŖti.

²²⁶ Ali, varak 131, Peçevl., varak: 196. Hâmisi olan Mustafa Pasa'nın vefatından beri herhangi bir hizmette istihdam edilmeyen Ali, Osman Fasa tarafından Erzurum defterdarlığına tâyin olunmuŖtur.

Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi	
Anlaşmanın Bozulması	
Lehistan Ve Rusya Sefirleri	
Rusya Elçileri.....	
Eflâk Ve Buğdan'da İdari Değişiklikler	
Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri	
Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri	
Papa'nın Asya Hristiyan Cemaatlerine Elçisi.....	
Kırım Ve Arabistan Vekayü	

OTUZDOKUZUNCU KİTAP

Pâdlşâh'ın zaman zaman vezirlere, sultanlara, şeyhlere, imamlara, bocaya, mttftfye kapılması. — Avusturya, Fransa, İspanya, Portekiz, İngiltere, Venedik, Lehistan, Rusya, Transllvanya, Boğ dan, Eflâk, Kırım Hanı, Özbek Hanı, Pas Sultânı ile münâsebetleri. — Sünnet düğünü. — Veliahdın Manisa'ya, İbrahim Pasa'nın Mısır'a hareketi. — Dürzller'le cenk. — İbrahim'in İstanbul'a zafer alayıyla «irisi ve düğünü. — Avusturya ile anlaşmanın yenilenmesi. — Bu anlaşmanın Sehsuvâr ve Torzo taraflarından bozulması. — Lehistan ve Rusya sefirleri. — Boğdan ve Eflâk'ın idare usûlünde değişiklikler. — Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana, Gürcistan, Özbekler'le münâsebetler. — Papa'nın Asya Hristiyan cemâatlerine elçisi. — Arabistan ve Kırım vekayü.

Asya muharebesinin, yâni geçen kitabın mevzuunu teşkil eden Gürcistan seferiyle bundan sonra nakledeceğimiz İran seferinin ilk yansı arasında Devlet'in dâhili ve hârici siyâseti bakımından mühim epeyce vak'alar olmuştur. Birbirine paralel olarak gelişmiş ve karşılıklı te'sîr-leri görülmüş olan vak'aları birbirinden ayırmamak için, hepsini burada zikredeceğiz. Binâenaleyh, muharebe meydânını terkederek, Sokollu'nun vefatından İran ile sulh akdine kadar geçen on sene zarfında meydana gelen durumların hikâyesine başlayacağız.

Evvelâ, III. Murâd üzerinde manevî nüfuz kurarak Devlet'i aralarında taksim eden vezir ve sultânlardan bahsedelim. Sadrâzam Ahmed Pa-şa'ya —daha önce gördüğümüz gibi— Arnavud Sinan Paşa halef olmuştu. Lâkin Sinan entrikaları sayesinde aldığı bu mansıbı, hareket tarzındaki kabalık yüzünden kaybetti. Bu zamanda, Osman Paşa'nın da hiye-rarşık terakki gereğince sadrazamlığa hakkı vardı, lâkin düşmanları Osman Paşa aslen Hristiyan olmadığından, yâni bâb-ı hümayûn hizmetine girmek için dîn ve vatanını terketmiş bulunmadığından, sadâkatine tamâmiyle güvenilemeyeceğini, sarayda terbiye görmüş olmadığını, çabuk öfkelenen ve mizâcen hiddetli bir adam olduğunu, şarâba ve afyona müb-telâ bulunduğunu ortaya koydukları cihetle, ondan vazgeçildi. Osman Paşa'nın iki rakibi vardı: Birincisi III. Murâd'ın yeni nedîmi îbrâhîm idi ki, mirâhor hizmetine yükseldikten sonra harem-i hümayûndan çıkarak yeniçeri ağası, vezîr, daha sonra Sultân Murâd'a dâmâd olmuş ve Sultân Süleyman'ın sadrâzamı olan adaşı gibi münhasıran Pâdlşâh'ın

din ²²⁷, iki kadın yönetici de Râziye ve Yahudi Kira idi. Râziye, istikbâle dâir verdiği haberlerle Sultân Murâd'ı daha şehzadelîği zamanında büyülemiş ve sarayın bahçıvanı olan Şücâ adlı olup koruması altında bulunan bir şahsı Şeyhlîğe çıkarmıştı. Yahudi karısı da saray için tezyinata müteallik şeyler tedârik ederdi ²²⁸. O vakit, husûsî te'sîrieriy-le kocalarını, himâyesi altındakileri Devlet'in en büyük mansıblarına çıkarmış ve bu makamlarında muhafazaya ve hiç olmazsa azilleri zamanında hayât ve mallarını kurtarmağa muvaffak olmuş prensesler (Pâdişâhın ve III. Mehmed'in zevceleri tabiâtıyla hesaba dâhil olmamak üzere), II. Selim'in kızı ve III. Murâd'ın hemşiresi olup Sokollu, Piyâle ile sadrâzam Siyâvuş'un zevcesi olan üç sultân ve bunlardan sonra Büyük Süleyman'ın kızı, Rüstem Paşa'nın dul karısı ve vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın kayın-vâlidesi olan ihtiyar Mihrimâh Sultân'dır. Mihrimâh Sul-tân'dan doğan Süleyman'ın iki kız torununun her ikisi de Cenovalı müh-tedî Cağala Kapdân-Paşa'nın izdivacı altına verilmiştir. Cağala, evvelâ büyüğüyle evlenmiş, onun vefatı üzerine küçüğünü almıştı. Sokollu ile Piyâle'den dul kalan sultânlar yaşlarına rağmen ikbâl hırsı taşıdıklarından dolayı, ikinci defa evlenmedikçe rahat edemediler. Kocasının geçerken boynunu okşamış olduğu için, cariyelerinden birini kendi eliyle hançerlemiş olan Piyâle'nin dul karısı, üçüncü vezîr Mehmed Paşa'ya vardı. Sokollu'dan dul kalan Esma Sultân —ki küçük yapılı, çirkin, fakat faal bir müfekkire gücüne mâlikti— Osman Paşa ile evlenmek arzusunda bulunduğu halde, buna muvaffak olamaması üzerine Kalaylıkoz Alî Paşa ile izdivaç etmiştir. Alî Paşa Budin beğlerbeğliğinde Üveys Paşa'nın halefi olup çengin her türlüşünde şecî ve mahir ise de, Pâdişâh'ın halası-olan bir sultânı almak için karısını, çocuklarını terketmiş olduğundan, herkesin nazarında hürmetten düşmüştür. Peçevî'nin ifâdesine göre bu kadın, Budin kayalarım rikkate (merhamete) getirecek kadar gözyaşı dökmüş ve bedduası Alî Paşa'nın fazla yaşamamasına sebep olarak, bir sene sonra vefat etmiş ve Budin yakınında bir türbeye defn edilmiştir ²²⁹.

Sokollu Mehmed Paşa'nın halefi olan Ahmed Paşa'nın —ki sadrazam-

²²⁷ Alt, varak: 388. «Venedik fâaitlcl Münâsebe^er; Hülâsası» diyor ki: «La Chogia Cadun che ha il governo di tutto il Seraglio delle donne favo-ritissima del G. Signore egoverna la Sultana madre.»

²²⁸ Gerlach, (s. 266), yevmi 2.000 duka varidatı olduğunu söylüyor. (Duka değil akçe olacaktır. Mütercim).

²²⁹ «Kalaylı-koz AH Pasa gayet silâhşor ve vakur bir adam İdi. Sokollu'nun zevcesi Esma Sultan kendisiyle İzdivaç üzere bulunarak üatt-ı şerif vâ-rld olmasıyle ba'de't-talâk zevcesinden ve ailesinden iftirakında kadının feryâd ü figânı Bidun'un tağını, taşını ağlatdığı Usfîn-ı halkda meşhurdur. Muta Kakasın un bedduası Sultân'un ömrlnl ifna İldüp Ali Paşa tekrar Bidun'a talib oldı ve orada vefat «jrledt Mezân Btöun varoşunda bir tepe uzerİndedir.» Peçevî, c. 2, a. 26. (Mütercim)

lık mansıbına yalnız kıdem ve hizmetiyle değil, zevcesi Mihrimâh Sul-tân'ın te'sîri sayesinde yükselmiştir— Cağala'nın evlendiği iki kızından başka bir üçüncüsü daha olup, bunu gayet zengin olan Hasan Paşa'ya vermişti ²³⁰. Rüstem Paşa ile Ayşe Sultânın ²³¹ kızı olan bir yeğenini de Feridun Beğ'e vermiştir. Feridun Beğ nişancılık makamında bulunduğu halde gözden düşmesi üzerine sancak-beğliğiyle Semendire'ye, sonra Kös-tendü'e gönderilmiş ve bu izdivaç üzerine evvelki i'tibâr ve makamına kavuşmuştur. Nişamcılıkta halefi olan Hamza Beğ ise Feridun Beğ'in yerine KÖstendil'e tâyin edildiği halde, mansıbsız kalmayı tercih etmiştir. Valideleri sayesinde Sokollu'nun oğlu vezîr ve Piyâle'nin Klis sancakbeği ²³² olmuştur. Sokollu'nun dâmâdı Ca'fer Paşa 60 yaşında olduğu halde Anadolu beğlerbeğliğine, sonra Rumeli beğlerbeğliğine yükseltmiştir.

Sultânın haremindeki kadınların te'sîriyle yapılmış olan bu idarî değişiklikler esnasında Sultân Murâd, câriyeleriyle, özellikle valide ve hem-şîresinin vermiş olduğu ikisiyle iğnelerin yaptığı düğümelerin mâni oldukları veya sebebiyet verdikleri büyüğü te'sîrlerin incelenmesiyle iştigâl ederdi. Altı Türk ve Yahudi kadını, Pâdişâh'a iktidarsızlık ve sar'a getirecek surette büyü yapmış olmak töhmetiyle denize atıldılar (1583). Murâd, gündüzleri Üsküdar'daki Yeni Saray'ın bahçesinde vakit geçirmek alışkanlığında idi. Akşamları fişek attırarak eğlenir ve ekseriya şehzadesi Mehmed'i eğlendirmek için Karadeniz istihkâmlarından iki, üçyüz defa top attırırdı, çünkü çocuk bu türlü eğlenceyi çok severdi. Pâdişâhın inşâat işlerine ziyâde merakı vardı. Yukarıda söylediğimiz gibi İran üzerine gönderilen ordunun ser-askerine Kars, Arış, Semahı mevkillerinde kaleler yapılmasını emretti. Edirne'de, Kıbrıs'da, Manisa'da camiler, mektepler, imaretler yaptırdı. Saltanatının ilk senesi Mekke'de bir su taşkınından doğan hasarlar, emri gereğince dört sene zarfında tamir olundu. Kâbe-i Mukaddese'yi gelecekte bu gibi durumlardan muhafaza etmek için, fazla gelecek suları toplamağa mahsûs mahzenin derinliğini artırmak üzere Ahmed'in idaresi altında 110.000 altın sarfetti. Bu su baskınında Kabe'nin içi ve hattâ Hacer-i Esved yirmidört saat su altında kalmıştı.

Pâdişâhın zihnini ve Devlet'in idaresini işgal eden şu sekiz kadından

²³⁰ «Assan bassa richissimo piglia per moglie la figlio del prmo Vezir e spende fin a 100.000 Zecchini per haver il governo d'Egitto.» Venedik Harici Münâsebetleri Hülâsası, 1581, Kraliyet ve İmparatorluk Arşiv'inde.

²³¹ «La Sultano fa moglie di Piale ora di Mohammedbassa terzo Vezir, ha ottenuto dal Sgr. 11 sanglaco di Clissa per 11 secondo suo figlio con Piale.» Venedik Hıftrkl Mıtn&M&otkel Hülâsası.

²³² «La Sultano fa moglie di Piale ora di Mohammedbassa terzo Vezir, ha ottenuto dal Sgr. 11 sanglaco di Clissa per 11 secondo suo figlio con Piale.» Venedik Hıftrkl Mıtn&M&otkel Hülâsası.

dördü sarayın hâricinde, dördü dâhilinde idi: Hâriçtekiler Pâdişâh'ın üç kız kardeşiyle Sultân Süleyman'ın kızı olan ihtiyar halası, dâhildeki-ler Vâlîde-Sultân, hasekî sultân, kethüda kadın, vekil-harc Râziye idi ²³³. Bu kadınların Pâdişâh üzerindeki te'sîrine —sadrâzâmın nüfuzu için daha az zararlı olmamak üzere— ulemâdan beş müdür (idareci) ve ruhanînin ²³⁴ aynı istikametteki te'sîri eklenirdi ki, bunlar da hâce-i sultanî, müftî, saray imâmı, imâm Kadî-zâde, saray vaizi Şeyh Şücâ' idi. İlmiyle meşhur olan Hoca Sa'deddîn dahilî ve hârici siyâseti eline aldı. Saray vaizi Şeyh Şücâ' —ki Manisa'da âdî bir bahçıvan iken nedîme Râziye'nin himmetiyle kâhin ve müneccim sıfatıyla Pâdişâh'm teveccühünü kazanmış ve ondan tahta oturacağı zamanı haber vererek hakkındaki iltifatı artırmıştı— sefihâne bir maişet ile vakit geçirir, şundan bundan arzihâl ve para alırdı ²³⁵. Saray imâmı Kürdî-zâde Abdurrahmân elbise tezyinatı, müftî Kadî-zâde güzel ahlâkın terk edilmesi aleyhinde vaaz verirlerdi. Her ikisi de Hristiyanlar aleyhinde gayret sahibi idiler. Saray imâmı, Hristiyanların Yahûdîler'in, Ermenîler'in ipekten ve san ketenden, mâvî yâhud rengârenk serpuşlarından ve Müslümanlar'm büyük sarıklarından pek nefret ettiklerinden, bunları husûsî emirlerle men' ettirdi ²³⁶. Bir gün maymunlara Yahûdîler'in giydiği gibi kırmızı takye giydirerek, müftî Aziz Efendi'nin ifâdesine göre, bunları Yahûdî menzilesine indirmek istemiştir. Yahudiler, Ermeniler uzun müddet gülünç, biçimsiz, gayrı münâsip bir serpuş taşıdıktan sonra 40-50 bin altın ödeyerek eski kisvelerini kullanmağa başlamışlardır. Zabitanın serpuşlar hakkındaki ihtarlarına aykırı hareket edip de haklarında çıkarılan hükümleri Hristiyanlar gibi para ile satın almayan Müslümanlar Şeyh Şücâ'-dan fena sözler işitir, fena muameleler görürlerdi. Hatta râsîd (astronom) Takîyyeddîn'in sarığının büyük olmasından dolayı Şeyh hiddetli hiddetli azarlamalarda bulunmuş, müezzin baş'ınm sarığım da kendi eliyle başından çıkarmıştır. Maymunlar bile bu adamın kendilerini kötü görmesinden kurtulamamışlardır: Hiddetli bir

²³³ Al!, (varak: 390, Dördüncü hâdis) hepsinin İsimlerini zikr eder. M. D'Ohsson, Sultan Mehmed'In validesine «SafflyS» adını verir

²³⁴ İslâm'da «müdür» ve «ruhanî» yoktur. Hammer'in böyle demesi HırısU-yan?arta mahsûs bir zandan ibarettir. Mütercim.

²³⁵ Atâî, TerAchn-i Ahval-ı UlethA, (varak: 214), Âlî'nin Sflcâ'a hasım olduğunu söyler. M. D'Ohsson (1, s. 393), Şücâ'n İlk hallerini taillâtıyla nakleder.

²³⁶ «Problto at Christiani e Gludei di portar pani di sede e di lâne fine e turbani.» Venedik elcisinin 17 Mart 1580 tarihli raporu. RavzaitH-Eb-rîr, varak: 312. Hacı Kalfâ, Ta*vlmü*-Te****lh 988 (158G). (Tftife-i Y/e-hûd, nftrencl mükevver destârlar İle kendülere (haylı vak' ve İtibâr vl-rüp taraf-i nihârda, husûsâ ft'yt-n l eshâb-ı a'zfrda mübtelây-ı duhftn ve magflb-ı zenftn olan bineyftların sühanâk-ı İlmftmeterlyle iltibas mukarrer o'inagm İmam-ı maymûnkeş İhlftmamile kırmızı çuka tâklyeye tahvîl olundu. Raviata'B-EbrâT, s. 492. Mütercim.)

zamanında bu hayvanlardan çarşıda rastladığı birkaçını öldürttü. Fakirler için adalet nâmına icra olunan bu hareketin ertesi günü, dîvânda, saray imâmıyla öldürülen maymunların sahibi olan iki kişiyi muhakeme etmek gibi, teessüfe şâyân olduğu kadar gülünç bir hâl görüldü. Kendilerinden şikâyet edilen bu iki kişiden aslen Arab olan biri sadrâzam Siyâvuş Paşa'ya muttasıl: «Vezir, Allah'dan kork» diye —kulaklarını patlatacak kadar— bağırduğu cihetle, sadrâzam bunun elinden kurtulmak için kendi kesesinden 50 altın verdi. Maamafih bir taraftan da kâtib ve çavuşlar maymunlara husûmet ilân eden imâm aleyhinde söylenmekte idiler. Şücâ ile müftî, kötü meş-rebli kadınların hepsinin Boğaz hâricine sürülmeleri hakkında Pâdişâh'-dan emir almağa muvaffak oldular. Bununla da kanaat etmeyip, tam1 mânâsıyla bir engizisyon teşkil ettiler ve bu türlü kadınlar, sokak sokak araştırılıp, haklarında zabitanın kararına göre muamele olunmak üzere, bir kadı ve bir emîr huzuruna götürüldüler (15 Haziran 1577). TürklerMe pek yaygın olan hilâf-ı tabiat bir şen'iyye hakkında da pek şiddetli bir emir neşredildi²³⁷.

Nihayet müftî ve Hoca ile kazaskerlerin teşvikleri üzerine, Sultân Murâd İstanbul'un bütün kiliselerini camie çevirmeğe karar verdi. Tasavvurunun icrasına bunların birinden başladı ve sebep olmak üzere Sultân II. Mehmed zamanında bu kiliseler için bahşedilen imtiyazlar, şehirlerin boş ve sekeneye muhtâc olduğu bir zamanda verilmiş olup, şimdi ise Müslümanlar çoğalmış olduklarından imtiyazların sebebinin hükmü kalmadığı gibi, imtiyazın da kaldırılması lâzım geleceği ortaya konuldu. Lâkin Hıristiyan cemâatlerinin feda ettikleri paralarla Avrupa sefirlerinin müracaatları sayesinde bu tasavvurun ikmâlinden vazgeçildi.

Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler

Şehzadesi Mehmed'in sünnet düğününü şimdiye kadar görülmemiş bir tantana ile bütün Doğu ve Batı hükümdarlarının ve hiç olmazsa elçilerinin huzurunda yapmak için Sultân Murâd'ın içten içe beslediği fikir ile trân seferleri ve her kapitülasyon akdolundukça hazîne-i şahaneye gelen paralar Türk diplomasisinin ecnebi hükümetleri hakkında kullandığı vahşîyâne üslûbu bir dereceye kadar değiştirdi. Asya ve Avrupa

²³⁷ «Fece publicare În tutto 11 suo Impero un saltttlfero e lodevollsslmo dec-reto, ehe sotto gravlssüne pene nessuno nel avenire e con femlne o con masehi la sodomia usaae, etsendo quast peculiare Quel vltio della natlone turceaca.» Nata* KMrtâ, kitap: 25. varak: 233.

hükümdariyle Almanya İmparatoru II. Rudolf, düğünde bizzat bulunmak üzere bir sene evvel davet edildiler ²³⁸. Lâkin bu hükümdarların sefirlerini, Şark rivayetlerinin (Hz.) İbrahim'e kadar ulaştırdıkları bu merasim için hazırlanmış olan Atmeydanı'na sevketmezden evvel, bâb-ı hümayûnun o zamanki haricî münâsebetlerini beyân etmek gerekir:

Osmanlıların diplomatik münâsebetlerinde birinci mevki tutan hükümetler: Avrupa'da Venedik, Avusturya, Rusya, Lehistan, haracgüzâr olan Transilvanya, Boğdan, Eflâk, Raguza; Asya'da İran, Gürcistan ile Özbek memleketi; Afrika'da Cezayir, Trablus, Fâs, Merâkeş idi.

Bu hükümetlerden Avusturya ve trân en ziyâde nazar-ı dikkatimizi davet ederler; çünkü dâima tehdîd edici, yâhud tehdîd olunmuş durumda bulunduklarından, birisiyle anlaşma, mutlaka diğeriyle muharebeyi icâb ettirirdi. Sokollu'nun vefatında yeni sadrâzam Ahmed Paşa —selefine akrabalıkları olan— hudud kumandanlarının hepsini değiştirmiş, özellikle Solnok, Lippa (Lipve), Bosna, Hersek, Gyula beğlerini tebdil etmişti, İmparator'un elçisi Sinzendorf ²³⁹ son olarak sancak hâline konulan Berzence'nin işgaline mâni olmağa çalıştıysa da, muvaffak olamadıktan başka, Budin beğlerbeği 359 Macar köyüne vergi tarh etmek teklifinde bulundu. Bu ihtilâf sebeplerine ek olmak üzere Hatvân ve Sam-bök vak'alan zuhur etti. Bu iki mevkide Macarlar eskiden vuku bulmuş olan akınlar ve hasarlardan dolayı Türklerden intikam almış idiler. İmparator askeri tarafından Hatvan civarında 3 Nisân 1580 târihinde vuku bulan bir tecâvüzden sonra Solnok sancak-beği Şehsuvâr Beğ de o sene Temmuzunun 17'sinde Macarlar tarafından Nadudvar sahrasında mağ-lûb edilerek, yanında bulunan askerden 300'ü öldürüldüğü ve 400'ü esir olduğu gibi, kendisi de yaralandı. Budin beğlerbeğinin kethüdası Alî Voyvoda esirler arasındaydı ve 11.000 altın fidye-i necat ödemek zorunda kaldı. Kıbrıs ve Gürcistan fâtihi Mustafa Paşa Osmanlıların Sambök civarındaki akınlarından şikâyet etmekte olan sefir Preyner'e, Kıbrıs'ın fethi esnasında Bragadino'nun basma gelen hâli hatırlaması lâzım geleceğini söyledi. Tercüman bu tehdidi tercüme ederken vezîr, Çavuşuna dönerek:

— «Bu elçi henüz Yedikule'yi görmemiş sanırım» dedi.

Jorj Zirini, Fransuva Nadasdi —ki Türkler için üç müdhiş ismin

²³⁸ İmparator bu davete cevâpnâmesinde şöyle diyordu: «Benevole gratula-mur -adtempus constitutum Us, quae nostrarum viciasim erunt partium, non decrimus.» Prag, 10 Eylül 1581.

²³⁹ Sizendorf raporunda Türkler'in son olarak yeni İnşa «dilen Kanlje, Ve. çovar, Karstor, Vyotvar kaleleri hakkında hiçbir veçhile mes'ele çıkarmayıp, yalnız Hırvatistan hududunda Kurana İle Dçlça arasında (İhtimal U Debroyaç) inşa olunan bir k*J«J« bahsettiklerini yazar.

sahipleridir^– bütün Pozağa mıntkasını harâb ettiler. Ulama Paşa'nın oğlu olan Pozağa sancak-beği İskender Beğ iki üçbin kişi* ile bunları karşılamağa çıktı. Lâkin cenge tutuşmadan önce oğullarını— harbin muhtelif ihtimâllerinden masun bulundurmak için— bir mahremiyle gönderdi. Uzun müddet taraflar arasında çekişilen muzafferiyet İskender'in aleyhinde zuhur ederek, kendisi de bir mızrak yarasıyla maktul düştü; kaymakamı olan Kalender, sipâhî ağası Osman, Atina kalesi kumandanı Hüseyin ile 430 kişi, 20 bayrak, trampeteler, davullar ile beraber düşman eline geçti. 249 baş kesildi. İskender'in üzerindeki eşya gasb edildiyse de na'sı bir kilime sarılarak harb meydânında bırakıldı.

Bu vak'a İstanbul'da Hatvân akınından ziyâde söylentilere yol açtı. Pâdişâh sulhun bu suretle iki defa bozulmasından dolayı İmparator'a husûî bir mektupla şikâyetle bulunduğu gibi, Gazanfer Çavuş Budin beğlerbeğinin talebelerini Macaristan hudud kumandam Arşidük Ernst'e tebliğ etmekle görevlendirildi. İmparator Osmanlıların şikâyetlerine suçlamalarla mukabele etti ²⁴⁰. Yerine Baron Dö Preyner tâyin olunmuş olan elçi Baron Dö Sinzendorf ²⁴¹ —Sinan Paşa'nın vezîr-i âzam sıfatıyla kendisine verilmesi lâzım geleceği zanında bulunduğu parayı ödememesinden dolayı— İstanbul'dan çıkarken selefi gibi sekiz değil, ancak dört at hediyesi götürebildi. Şarabdâr Alî bu elçinin refakatine verilerek sünnet düğünü için yazılan dâvet-nâmeyi İmparator'a verdi ve İpoli üzerinde kâin Hunt eyâleti palâtini Etiyen Nyari Dö Bedey ile birlikte İstanbul'a döndü. Etiyen Nyari bir takım hediyeler getirerek gelişinin ertesi günü (14 Mayıs 1581) Pâdişâh'a takdîm etti.

Diğer taraftan, sulh anlaşmalarına aykırı olarak her iki hükümetin inşâ ettirmiş oldukları istihkâmlar hakkında Budin paşasıyla Arşidük Ernst arasında bir yazışma vuku bulmaktaydı ²⁴². Sadrâzam ile elçi arasındaki

²⁴⁰ 13 Temmuz Gyula Beği 27 esîr ve hayli baş gönderdi; Haziran ayında Paluta yakılmıştı; Hatvan ve Eğri Beğleri Talya, Mak-lar, Fenement kalelerini ansızın zabt etmişlerdi. 17 Temmuz'da Sasvar (Şehsüvâr), 500 adam esîr ve 6.000 hayvan ganimet almıştı. 19 Temmuz'da Kropa Beği 1.000 hayvan ve 300 esîr almıştı. 27 Temmuz'da 500 Türk Uuna sahilindeki mıntkayı tahrîb ettiler.

²⁴¹ Sinzendorf 7 Eylül 1580. tarihli raporunda Sultân Murad (hakkında şöyle söyler: <Der Sultan aber allermassen zeltlicher Bre und Gelts glerlg, zornig, bewegllch, llederlich; das Regiment bel den Eunucfaen und Wel-bern, aile Aemtr den Metsbteten verkauft. Slawus der Kaimakam von, wentger Autorltet. Sinan der Peldherr gegen Fenlen und Oberster Weslr hochtrabend, unbedaechtig, martialisch, dem Christenthumhoechst gram, wlrd nach persischer Waffen suspenslon nicht feler den Sultan wider die Chrtsten zu bewegen. GaM woelten nll altein wle Polonî et Venetî Confederati, sodem Fratree sein Hlspanlbaben eln sîet stuckto der Chrls-tenhelt In Ihre vermelnte tregua elnverleicht. England bat auch Verstand mit des Pforten das es endlleb auf dle privat communitafces und Fürsten »la Florana und gar awidtef«öiwelaeracto«a Gauen nactoerucken woUe.>

²⁴² Ali Paşa, 22 Temmuz 1581 târihiyle İmparator'a yazdığı mektupta İpoli yakınındaki kalenin ticâreti himaye için İnşa olunduğunu beyan eder. Lâkin İmparatorun Verebelide <blr kale yapmasına müsaade olunamıyaca-ğı ve

müzâkerelerin vâsıtalrı tercüman Alî ile aslen Macar olup Neş-rî'nin mütercimi olan ihtiyar Murâd idi. Sinan Paşa bu müzâkerelerde mütâd olan sertliğini ve gururunu muhafaza etti; bir mülakatta elçi Nya-ri'ye dedi ki:

— «İmparator Rudolfun sıhhatinin bozulduğu doğru mudur?. Niçin Macarlar kendi milletlerinden hükümdar seçmediler? Almanlar Macar atlarına benzerler; lâkin Macarlar kuvvetli aygırlardır. Sen Macarlar'ı ifsâd edebilirsin; fakat seçtikleri hükümdarı makamında te'yîd etmek üzere ben Macaristan'a gitmekte gecikmiyeceğim.»

Hunt palâtini sükût ettiyse de Baron Preyner, cevaben, împarator'-un sağlığının yerinde olduğunu, Macarlar'ın meşru hükümdarları olmak üzere, beden ve ruhen kendisine sâdık bulunduklarını beyân etti. Preyner sadrâzama 3.000 dukadan ziyâde hediye verilmesinde muhalefet gösterdiğinden, Sinan Paşa elçiyi direğe bağlatacağını ve bundan canlı olarak kurtulamiyaeğim bildirerek tehdîd etti. Me'mûriyetiyle münâsebeti olmayan müsâadelere nail olmak için Preyner'den ziyâde uysallık göstermiş olan Nyari ise, bu hareketinin neticesinde, hak etmiş olarak utanca düçâr olmaktan ve maaşını kaybetmekten başka birşey kazanamadı.

Şehzade Mehmed'in sünnet düğününden bir sene evvel, Fransa, elçi Jak Jermini vâsıtasıyla kapitülâsyonunu yeniledi. Devlet tercümanı Alî Beğ, sünnet düğünü için bir dâvet-nâme ile beraber, ahidnâmenin Türkçe nüshasını Fransa sarayına götürmekle görevlendirildi. Bununla beraber sadrâzam Sinan Paşa ile elçi arasında bâzı müşkilât ortaya çıkması gecikmedi. Bu uyuşmazlığın ilk sebebi, Jermini'nin sadrâzam Ahmed Paşa'nın hayâtında —Fransız sefirlerinin sadrâzamdı başkasını ziyaret etmemek mütâd protokolleri olması sebebiyle— Sinan Paşa'ya gelmemesinin Paşa'nın hatırında yer etmiş olmasından çıktığı tahmin olunur. Ga-lata'da Sen-Fransuva Kilisesi'yle Sen-An ve Sen-Sebastiyen Kiliseleri'-nin kapanması ve bunların camie çevrilmesi düşüncesi anlaşmazlığın başlangıcı oldu. Hristiyan kiliselerinin kapatılmasını tâkîb eden pazar günü elçi —maiyyetine 80 Fransız alarak kilise kapısına gidip kapıyı çalmış ve bizzat «Attolite portas inferi»²⁴³ duasını okuyup, oradan ancak öğle vakti —Türkler'in istihzâsıyla tâkîb edilmekte olduğu halde— ayrılmıştır.

Yine o sene zarfında, Osmanlı Devleti, İspanya murahhası Marigliano ile bir senelik bir mütâreke imza etmiştir ki, bu mütâreke gelecek senelerde

Uyvar ve Kalo İstihkâmlarına müsamaha gösterilmesinin, bu şehirlerin İmparatorluk arazisi üzerinde bulunmasından dolayı olduğu, mektubun mündericâtındandır.

²⁴³ Kapı vurulduğu zaman okunan bir dua olduğu anlaşılır (Mütercim).

de yine o kadar müddet için birbirini müteâkib yenilendi ²⁴⁴. İspanya ile akdedilmiş olan bu muahedelere rağmen, Pâdişâh bir Portekiz elçisini huzuruna kabul etti. Bu sefîr, bedbaht Kral Sebastiyen'in gayn-meşrû çocuğu Krato baş-duâcısı Don Antonio tarafından —amcası kral-kardinal ile II. Filip aleyhine imdâd istemek üzere— sadrâzam ve sultânlar için hediyelerle gönderilmişti. Portekiz elçisine İran seferinin zaruretlerine ve İspanya ile yalnız bir sene için akdedilen ahidnâmenin müddetinin sona ermesinin yakınlığına göre cevap verildi (1581), ve eğer Antuvan bir sene daha mukavemet edebilirse bu müddetin sonunda gereken yardımlara mutlaka nâii olacağı ifâde olundu.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında o vakte kadar hiçbir dostluk münâsebeti cereyan etmemiş ve tabiatıyla hiçbir ahidnâme akdolunmamıştı ²⁴⁵. Yalnız birkaç mektup teâtî edilmişti. İngiltere Kraliçesi

²⁴⁴ Napoli hıdivi 19 Ekim 1581 tarihiyle sadrâzam Sinan Paşa'ya yazdığı bir mektupta der ki: «Juan Marigliano amibachadore y el Ilmo Aohmet 'basa scrivto la carta que VJ3. vera al dieho 6. Ahmet conformadolo que se havea captulado de questo anno non saffesso armata d'una parte cantra otra - 7 no presantar le que del parte Rey mi Sennor se ha complido lo captulado itan puntualmente.»

²⁴⁵ Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilk dostâne münâsebetler 1581 senesindedir; İngiltere parlamentosunun 29 Ocak 1828 ictimânda Büyük Britanya'nın Osmanlı Devleti ile üç asırdan beri görüşmelerde bulunmuş olduğu beyân edilerek bu münâsebetlere dâir Lord Strangford tarafından ileri sürülen ifâdeler tamamen hatâ ile doludur. Bu hususta Lord Strangford ile Holand arasında cereyan eden tartışmada, her iki hatîb, İngiltere'nin Burton nâmındaki elçi vâsıtasıyla Osmanlı Devleti ile ilk akdettiği kapitülasyonu zikr etmemişlerdir. Bu ahidnâme İngiltere'nin müverrihleriyle devlet ricâline bile pek az mâruf olduğundan, Elizabet'in Pâdişâh'a birincisi 15 Kasım 1582 ve ikincisi 20 Aralık 1587 tarihli iki mektup-buyle, İngiliz elçisi marifetiyle bâb-ı hümâyûna tevdi olunan diğer iki Vesikâyı aynen buraya alacağız. Bu vesikaların birincisi 9 Kasım 1587 ve ikincisi 30 Kasım 1588 tarihlidir. Bu mektup ve vesikaların suretleri Preyner'in İstanbul'dan 24 Nisân târihiyle yazmış olduğu raporlarla, Pezen'in 1583, 1587, 1588 raporlarına ilâve edilmiştir.

15 Kasım 1582 Tarihli Elizabet'in Pâdişâh'a Mektubu «Elisabetha Dei optimi Maximi mundi conditeris et rec-toris unici clementia Anliae, Franciae et Hiberniae Regina verae fidei contra idololatrias falso Christi nomen profitentes invicta et potentissima propugnatrix Illmo. viro Mehemetho Magno Turcarum Imperatoris Vesiro Salutem: Scire arbitra-mur Amplitudinem Vestram privilegia quaedam a magno Cae-sare subditis Nostris Anglis muper concessa, quibus tuto et libere in omnibus Ottomanici Imperii provinciis negociare et mercaturam ex reere possint, eadem plena libertate, quam Franci, Poïoni, Veneti, Germani alique magni Regis Confoede-rati in il is ditionibus se gerere et negociare consueverint. Cum igitur Guilielmus. Harborne famulum nobis dilectum ex corr poris Nostri custodibus unum et virum multâ virtute vinc-tum pro Agente Nostro ad inclitâ Magni Caesaris Portam mittimus, operae pretium fuisse duximus eum de meliore nota Vestrae Excellentiae commendare, orantes ut eundem cum apud Magnum Caesarem, tum apud ilim. Vice Regem Siau-sum gratia et auxilio juvetis, Anglorumque subditorum Nost-rorum patrocinium ita suscipiat, ut eorum honestae caussae et negocia auctoritate Vestra perducantur ad optatos ejûtus. Multum illi Vae. Exltae ob hane operam navatam debebunt et grati homines erunt, apud quos beneficium dep suisse Vam Excellam nunquam poenitebit. Magnam praeterea a Nobis gratiam inieritis pro Vestra in Nostros benevolentiâ, quam omni ratione compensare studebimus, si quovis modo Nobis liceat rebus Vestris vicissim commodare. Altissimus Deus or-bis conditor Vam. Excellentiam servet incolumem. Datum e Castro Nostro Vindsorri die mensis Novebris 15. anno Jesu Chr. Servatoris Nostri. 1582. Regni Nostri 24. Elisabetha Regina Illmo. Viro Mehemetho Bassae magni Turcarum Imperatoris Veziro.»

9 Kasım 1587 tarihli, Bâb-ı Humâyûn'a İngiliz Elçisi'nin verdiği vesika.

«Exemplum libelli supplicis, quem Bailus Angelus ad Sul-thanum scripsit. Placuit Deo Optmo. Maxmo. me principale instrumentum sanetissimi foederis inter Dominam meam Ser-mam. Angliae Reginam et Vestram Caesam. Majem esse, quod ego eo fidelius et Hbentius am octo annorum spatio sum aggressus, quo ad majorem gloriam ipsius omnes ideolôlatriae, maledieti nostri communes inimici, per maximam potentiam vobis concessam

penitus extirparentur. Cum igitur a Consi-liariis Vestrae Celsdis. ante quatuor praeteritos annos solea-niter jusjurandum accepissem, quod si mea Domina, quae in sununa pace vitam cum Hispano omnium* idololatrarum capite debebat, bellum ex illa parte moveret contra Hispanura; Celsitudo quoque Vestra ex parte İsta faceret, nunquam ego Dominam meam orare et exorare essavi, donec ipsa foedus antiquum excutiebat, et atrocissimum bellum terra marique contra Hispanum movebat. Et cum hactenus spatio trium an-norum felicitur bellum Dominae meae processisset, Hipanus variis et iniquis conditionibus pacem a Domina mea postu-lans nunquam Domina mea concessit, eo quod ego semper et contrario cam sim dehortatus, per litteras promittens, Caesam. Mem. Vam. juxta pristinum promissum non plus tardare, sed ex İsta parte contra illum tremendam şuam protestatem prae-parare, quod cum jam perdiu Domina mea expectavit, nunc prorsus de fidelitate mea dubitare coepit, cum sint multi mei malevoli, affirmantes Dominae meae, Celsem. Veam. illud fa-cere nolle, ita ut quotidie expectem litteras Dominae meae, me revocantes, et plecti capite cum domum ivero. Videat Celsdo. Va. qualepremium iniquum summi mei laboris et fi-delitatis erga utramque Mtem. expecto. Propter Deum Om-nipotentem Celsnem. Vam. oro, parcat innocentiae meae, et saltem si non totales vires suas tremendas in istum Idololat-ram mittere, saltem sexaginta vel actuginta tiremes, in illius detrimentum mittat in partes istas vicinas, ex quibus abstulit totam solitam militiam eontra Dominam meam, quae cum nudae sint, facillime depopulantur et subjiciuntur Im-perio Celsnis. Vs. Provideat obsecro hoc tempus in şuam glo-riam et Imperii sui augmentum, cum mea Regina meo exor-tatu, et Gelsnis. Vae. jussu prompta, ita ipsum perstringit, ut nequeat respirare, et non sinat tempus hoc incassum transire, ne Deus, qui Te creavit strenuum virum et omnium principum mundanorum maximum, ad delendum idololatrās, si spernis ejus mandotum, quod Domina mea sexu imbecillis mulier strenue exequitur, maxime Tibi irascatur; et praeterea totus mundus juste acusatibit Te maximae ingratitudinis, si deseru-eris fidelissimam Tuam collegam in necessitate sua, quae con-fisa Celsnis. Vae. amicitiae et promisso, vitam şuam Impe-riumque suum posuit in tanto periculo pro Celsne. Va. quo majus in hoc mundo esse non potest. Num est nunc Hispani animus, eo quod Domina mea recusavit illi pacem, fretus auxilio maximo Papae, et omnium pricipum ideololatrarum ipsam penitus opprimere: Et postea cum nullum maneat in Christianitate aliud obstaculum, vires suas insuperabiles in Tui et Imperii Tui exitium diriget et soluş Monarcha fiet, Cum Papa variis suis prophetiis» (nendacibus illi persuadere non cesset, qui Deus terrestris ab illis creditur, illum facere posse et fore. Sed si Tua Celsiduto simul cum Domina mea sapienter et fortier, sine procrastinatione bellum nunc ma-ri miserit, (quod Deus potentissimus, fides data, oportunitus tempus, fama gloriosae suas Ottominacae suas progenies, uni-ca salus Imperii secure suadent) superbus Hispanus et mendax Papa, cum eorum sequacibus non solummodo a spe concep-tae victoriae dejicientur, sed temeritatis suae poenas persol-vent. Cum Deus soluş suos protegat, hos idololatrās per nos ita puniet, ut qui superstites erunt, exemplo eorum conver-tentur, una Nobiscum verum colere Deum, et Vos pro sua gloria müitantes, victoria et omnibus caeteris bonis rebus cumulabit. 9 novemb. 1587.»

20 Aralık 1587'de Elizabeth'ih Pâdişâh'a Mektubu. :

«Exemplum litterarum Reginae Anglioe ad Coesarem Tur-carum datarum. Elisabetha, Die Optimi Max. Mundi Condito-ris et Rectoris Unici elementia, Angliae Franciae et Hiberniae Regina, verae fidei contra Ideololatrās, falso Christi nomen profitentes, Invicta et potentissima Propugnatrix, Augustissi-mo Iuvictissimoque Principi Sulthan Muratlı Chan, Musul-manici Regni Dominatori Potentissimo, Imperiique Orientis Monarchae soli supremo, Salutem cum şurama rerum omnium optimarum affluentia precamür. Augustissime Invictissimeque Caesar! Cum aliquot jam annos Generosus Guilielmus Harb-ron (Harborne) fidelis et predilectus famulus noster, apud Implem. Majestatem vestram Legati munere, sununa cum lau-de functus sit, petatque a nobis hoc tempore, ut in Angliam reverti possit, nos ejus postulationi pro summis in nostro ob-sequio impensis laboribus non gravatim annuimus. Ac primum quidem Imperatoriae M. maximas gratias agimus pro summa Vestra in Legatum Nostrum elementia et benignitate toto tempore, quo apud publicam Vestram Portam commoratus est. Deinde rogamus summopere, ut ejus Secretarium istic ad res nostras agendas relictum, regali favore compleeti et protegere dignetur, quo negotia istie felicius administrare possit, donec nos ali um illue legatum m i ta m us, quod statim* ubi Oratorem huc nostrum reversum de rebus, de quibus cupimus edoceri, alloquatae fuerimus, fecere desti nam us. Postremo, cum mu-tua msane inter Nos amicitiam et inter Regua et subditos nostros incoeptum commercium, non solum continuari, sed augeri et amplificari summopere et verifice expetimus, ad Imperatoria veşşm Mte. summo studio petimus, ut subditi nostri, qui etiamnum a tempore Hassan Bassae, Algyrae Gu-bernatoris, in illo Regno captiui detinentur, liberari jubeat, quemadm odum nos multos Vestros subditos, a Hispanis cap-tos, et durissime tractatos pluribus eorum expugnatis et cap-tis civitatibus, liberari ac in Regua vestra Uberaliter remitti jussimus. Tum, ut quod Legatus hic noster, ad augendam in-ter Nos amicitiam afferre, et particulatim declarare voluerit, benigne intelligere, eique omnem fidem accommodare velit. ita haec inter Nos amicitia (quod nos summe cupimus) in dies augebitur, et commerciorum inter Nos et subditos Nostros necessitudo perpetuo florebit. Deus optimus Maximus Mundi Opifex et Rector unicus Impem. Vm. Mtem. in omni florente felicitate quam dintissime servet incolumem. Datum in Re-gia Nostra civitate Londini, die mensis Decembris. 20. Anno Christi Servatoris nostri 1587. Regni Vero Nostri trigesimo.»

Elizabet tarafından İngiltere'nin birinci sefiri olmak üzere gönderilen Vil-yam Harebona İstanbul'a ancak sünnet düğününün ertesi senesi vâsıl olmuştur ²⁴⁶. Harebone'nin i'timâd-nâmesi Pâdişâh'a mûtâd merasimle takdim olundu. Elizabet kendisine: «İsa'nın koyduğu kaideleri yozlaştıran putperestlere karşı hakîkî dînin mağlûb olmaz kudretli hâmisî» unvanını veriyordu. Elizabet, bu ifadesiyle, gayrı mübhem bir surette, Hristiyan cemiyetinden ayrılıyor ve onların aleyhine —bütün Hristiyanlar*! putperest sayan— Müslümanlar'la birleşmek arzusunda bulunduğunu bildirmiş oluyordu ²⁴⁷. İngiltere elçisi, vuku bulan münâsebetlerinde —Lehistan kralının seçimi mes'elesinde dahi nüfuz kurarak Avusturya'yı hâriç bırakıp Fransa lehinde karar aldirmiş olan— hâce-i sultanî tarihçi müşâvir Sa'deddîn tarafından müessir bir yardım gördü.

Bafa'nın (Safiyye Sultân'm) III. Murâd üzerindeki tesiri onun hemen bütün hayâtı müddetince Osmanlı Devleti ile Venedik arasında dostça münâsebetlerin devam etmesine sebep oldu. Balyos Pol Kantara-no'nun İstanbul'a varışından az sonra sünnet düğününde hazır bulunmak üzere Venedik'ten gönderilen fevkalâde elçi Soranzo, İstanbul'a tantanalı bir surette girdi. Pâdişâh'ın tercüman Alî vâsıtasıyla bir davetname göndermiş olduğu Doc, yaşını ileri sürerek özür bildirmişti. Fakat Sultan Murâd'ın —

30 Kasım 1588 tarihli; İngiliz Elçisi'nin Bâb-ı Hümâyûn'a sunduğu vesîka.

«Exemplum Libelli supplicis Vice legati Reginoe Angloe.

Clementatissime ac Potentissime Sulthane!

Ternas jam Reginae meae per litteras Celsitudo Va. pro-misit, quod scilicet bellum navale Suum praepararet, et in auxilium Reginae meae contra Regem Hispaniarum mitteret. Cujus promissionis spe Regina mea, quamvis per legatos a Rege Hispaniarum inire voluit, expectans Celstudinem Vest-ram promissis suis satisfacturam. Nullum autem indicium promissionis ad hoc usque tempus apparuit. Quotiescunque Con-siliarios Celsnis. Vrae. adjuverimus, deque promissione vestra* communefecerimus: Capitaneum aptum non habemus, inquiens relationem dederunt. Nunc autem laus sit Creatori, Celsdo. Va. Capitaneum nacta est, quo aptiorem, sapientiore, saga-tioremque natio Turcia nunquam habuit. Educatus in mari hic Capitaneus est, naturam et mores hominus loca invadendi novit optime, tempus autem praesens est optatum, et a multis seculis expectatum, siquidem Celsni, Vae est notum, quid Regina Mea sola, hostibus suis tantis fecerit; quomodo appara-tum quatuor annorum tanti principis, utpote Regis Hispaniae, qui isto aevo omnium pricipum. Christianorum est mayimus parvo apparatu dissolverit et confuderit; quamvis nolum autem auxilium Regina mea ex parte hac habuisset, procul du-bio non solum apparatus illius d.saipasset, sed etiam Regina plurima illi eripuisset. Quare Celsni. Vae, supplico humillime, ne tepus hoc optatum et occasionem nactam Celsdo. Vra in vanum transire patiat; sed instructis nön pluribus, quam centum triremibus aestate futura, Capitaneum atreuum emit-tere dignetur, quo fiet, cum Hispanus in partes duas bellum suum dividere nequeat, milites Celsnis. Vae praedam infinî-tam reportabunt, Celsitudoque Va. Regnis multis potietur. Quid clementia Celsdis. Vae. declarare velit, manifeste mihi, mancipio suo, significare dignetur, ut ego quoque Reginam meam certiore reddere queam; ex parte autem Reginae meae egs in me recipio, certissimeque promitto, si modo exi-guum auxilium ex parte Celsnis. Vestrae intelliget, nuîla ra-tione, nullisque conditionibus foedus cum Hispano initura sit Ultima die Novemb. 1588.»

²⁴⁶ Bu elçi İstanbul'a 29 Mart 1583'de vâsıl olmuştur. Preyner'in raporı.

²⁴⁷ Krallğ'e'nin mektubu 18 Aralık 1582. İngiliz sefirlerine Fransız elçilerinin, İmtiyazlarını sağlayan padişahın cevabı 18 Mayıs 1583 tarihyledir.

düğünün ihtişamına medar olmak üzere— husûsî bir mektupla ²⁴⁸ istediği 1.000 okka yün kumaş göndermemeye cür*et edememişti.

Bâb-ı hümayûn ile —Lehistan tacını en ziyâde Osmanlıların müdâhelesi sayesinde kazanmış olan— Etiyen Batori arasındaki münâsebetler dahî dostâne idi. Batori.; Ruslar'a temayül ettiği hakmda bir şübhe hâsıl olması üzerine, vezîr-i âzam Ahmed Paşa'ya Kristof Dziereseck vâsıtasıyla 12 Şubat 1580 târihinde verilen bir mektupla kendisini müdâfaa etmişti. Bu mektupta, Rusya'nın gönderdiği memurların teşebbüslerine rağmen, hiçbir zaman Pâdişâh menfaatlerinin hilâfına hareket etmeyeceğini bildiriyordu. Binâenaleyh Sultân Murâd, Lehistan Kralı'nın Litvan-yVda kazanmış olduğu devamlı muvaffakiyetlerden memnun olarak mu-ahharan, Batori'nin Pleskov'u muhasara etmekte olduğu sırada, Osmanlı Devleti ile ittihadını Cenâb-ı Hakk'm dâima muhafaza etmesi temennisini tebliğ etmek üzere bir elçi göndermiş ve bu ittifakı bütün dünyâ bir araya gelse bozamıyacağını beyân etmiştir. Ancak görünüşteki bu uyuşma. Lehistanlılar'ın, Kırım Hân'nm oraya iltica eden iki kardeşi hakkında —Hân'ın müracaat ve talebine rağmen— gösterdikleri himayeden dolayı, kısa bir müddet içinde bozuldu. Sadrazamlık makamında Ahmed Paşa'nm halefi olan hiddetli tabiatlı Sinan Paşa, bu hususta Lehistan sefîriyle ²⁴⁹ bir mülakatında şu sözleri söyledi:

— «Sokollu'ya lanet ki Etiyen'e Lehistan tacını ihsan etmiştir! Biz Kırım Hâm'na yazdık ki gitsin, kardeşlerini arasın ve kılıcının kuvvetiyle fideyi neçâtsiz alsın; bizim ordumuz da bu teşebbüsün icrası için ona yardım edecektir.»

Yine bu Sinan Paşa iran'dan dönüşünün ertesi günü Avusturya elçisiyle aynı derecede hiddetle konuşup yergi ödenmezse hemen Viyana üzerine yürüyeceğini, kendisinin elli sancaklık yer fethetmiş olduğunu, Acem seferinden henüz bir gün evvel dönmüşse de İstanbul'da sıkılmağa başladığını, Acemistan'dan elli sancak aldığı gibi Macaristan'dan da yirmi sancak feth edeceğini beyân etmişti. Batori'ye iki Tatar şehzadesinin iadesini emreden ²⁵⁰ ve Lehliler'in Boğdân ve Eflâk'da yaptıkları akınlardan dolayı bâzı tevbîhlerde bulunan bir pâdişâh mektubu gönderildi. Batori,

²⁴⁸ Pâdişâh'ın Doc'a mektubu 29 Şevval 989 (26 Kasım 1561) tarihlidir. İm-paratorluk Arşivi'nde.

²⁴⁹ Bu elçinin Transilvanya münâsebetiyle kendisinden <bahs edeceğimiz To-mas Drovloajü olması gerekir.

²⁵⁰ Pâdişâh'tan Lehistan Kralı'na: «Mecessarium est secundum veteris sanctissimi foederis tenorem et eam obedientiam, quam semper ad hoc tempus subditi V. Majestatis regiae erga meam Portam excelsam declaravere, et vicinitatem, ut serenissimi Alpgirai et Selametgirai fratres Principis Tatarorum Moham-met trandantur.» Elçi'nin raporunun eki, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

gerek iki Tatar Şehzadesinin kabulünden ve Lehliler'in tec v zlerinden, gerek Tatar H nlarına verilmesi lâzım gelen verginin o zamana kadar  denmemiŐ  olmasından dolayı, mümkün olduğ  kadar mazeret beyân etti²⁵¹. İki prens teslîm olundu²⁵²; lâkin bilmukabele serbest bırakılacağı vaad edilen Marhazi hapisten çıkarılmadı.

Bu sırada Rusya²⁵³ ve Osmanlı Devleti'nin karŐ ılıklı olarak birer sefir göndermeleri,  ar'ın —Rusya'nın telkinleriyle  r n muharebesine iŐ tirak etmekte çekimser davranan— Kırımlılarla olan münâsebetleri yüzünden gibi g r n yor²⁵⁴.

Transilvanya Voyvodası Kristof Batori, P diŐ  h'in emri mucibince Yankol Podkova'yı²⁵⁵ Boğdan'dan çıkardıktan ve bu ey letin v l liğ -ni Piyer Mihne'ye geri verdikten az sonra  lm Ő t ²⁵⁶. Boğdan'daki bu deĐiŐ iklik —bâb-ı h m y nunun Haleb'e sürülen Piyer'in yerine t y n etmiŐ  olduğ — Sakson Yankol'un azlini ve onun yeğeni Batori'nin vergi artırılmaksızın Transilvanya tahtında tasdikini müzâkere etmek  zeref İstanbul'a gönderilen Lehistan Kralı Etiyen'in elçisi Tomas Drovioski vâsitasıyla icra edilmiŐ ti. Sigismund, Pol Marhazi nâmındaki serseriye kendisine korkunç bir rakîb buldu. Őansını deneyen bir asker olan Marhazi —Transilvanya'n m en as l ailelerinden birine mensup bulunan— zevcesiy-le m nazaasından dolayı açılan d vaya bakan h kimler tarafından mahkûm edilmiŐ  ve Türklere s ĐınmıŐ tı. Sadrâzam Sinan PaŐ a, Marhazi'nin güzel vaadlerine kapılarak Transilvanya h k metini ona vermeğ e m -s id göründü ve Sigismund'un rakibi tarafından giriŐ ilen teŐ ebb sler hakkında Şikâyet etmek için gelen Lehistan el isini kabul ettiğ i g n, Mar-hazi'yi de kabul etti. Sinan PaŐ a'nin diğ er m z kerelerde g sterdiğ i ka-balık bu münâsebetle de meydana  ıktı. Lehistan el isi:

²⁵¹ Lehistan Kralı'ndan Sinan PaŐ a'ya (26 Şubat 1582): «Queritur de litteris inhonestis a se dat s, quod causa latrociniorum in Moldavia et Valachia putaretur. Tempore Sigismundi ipse Rex Palatinos suos adjungens Voivodam in Moldaviam misil An-tonius Sekel belli Regis Germaniae despotam Moldaviae in-tulit, eni S. Suleimanus vex lum misit, cum hostibus meis, qui sunt et Sultani, bellum sit gerendum, an Moldavia defendenda nescio.» İmparatorluk ve Kraliyet ArŐ ivi.

²⁵² «Il re di Polonia manda al Signore 11 due fratelli del Tartara fugati in quel regno.» Venedik raporu.

²⁵³ Rusya el isi FY povsfci İstanbul'a kırk kiŐ i ile geldi. Muallim s f y le maiyyet nde bulunan Silvestovski sonraları Internons s fatıyla İstanbul'a tekrar gelmiŐ tir.

²⁵⁴ «L'ambassadeur Moscovita finalmente glonto voce che ha un grand re-belle.» Venedik elçisinin 18 Haziran 1580 raporu, «mando S. Amurath und Chiausso al Moscovita pregando lasciare che i Tatar! In queUa guerra contra Perslani andassero a servirlo In vece di rlsposta non solamente il Chiausso ma quaranta Schlavi otiandlo venutl in compagnia del Chiausso fece Imprlglonar.» Natali Kontu, kitap: 32, s. 440.

²⁵⁵ Bethlen, (kitap: 6 s. 434), Yankol Podkova ile Sakson Yankol'u kartı, t nr. Bngel, Eflâk TfcriM, a.,,227-230, bunları sarîh bir seklide ay r r.

²⁵⁶ 27 Mayıs 1581.

— «Transilvanyalılar MarhazTyi Kral görmektense Ölmeyi tercih ederler» diyordu.

Sinan Paşa hiddetle bağırarak şu cevâbı verdi:

— «ölebilirler; hattâ biz onları öldürmeğe hâzırız; Transilvanyahlar Lehistan Krah'na istinâd ediyorlar; lâkin kendilerine Kral'ın ne yardım gönderebileceğini ihtiyâç ânında göreceklendir.»

Sinan'ın azlinden sonra Marhazi entrikalarının mükâfatını Yedikule hapishanesinde buldu ve .oradan Karadeniz sahilindeki kuleye ²⁵⁷ nakledildi. Lâkin İslâm'ı kabul ettiğinden Lippa (Lipve) sancak-beğliğiyle hürriyetine kavuşarak, orada vatanına bir belâ kesildi ²⁵⁸.

Boğdan'da Sakson Yankol, Voyvoda Kötürüm Piyer*i —Lehistan Kralı Etiyen Batori tarafından makamına iade edilinceye kadar— memleketten çıkarmış olduğu gibi, Eflâk'da da Voyvoda Petrasko'nun oğlu Piyer Çerçeb (? , Çerçel) iki seneden beri Mihne'den gasbettiği tahtı işgal ediyordu. Çerçeb, taca nail olmazdan evvel, üç sene Fransız sefirinin evinde kalarak lisan öğrenmekle meşgul olmuştu. Lâkin taleblerinde sefirin desteğini kazanmakla beraber, hazîne-i hümayûna 80.000 altın taahhüd etmemiş ve bunun dörtte birini ödememiş olsaydı, prensliğe nail olamı-yacaktı. Mihne, rakibinin paranın geri kalanını bulamıyacağına kesinlikle inanarak tahtı terk etti ve ümidi beyhude olmayıp tekrar prensliğe geçti.

İran muharebesi münâsebetiyle Acem sefirleri Maksûd'dan, Alî'den, tbrâhîm'den bahsetmiştik ²⁵⁹. İstanbul'a Tatar ²⁶⁰ ve Gürcü elçileri de ²⁶¹ gelmiş ve sünnet düğününe yakın Özbek Pâdişâhı ile Fâs ve Merâ-keş Sultam tarafından birer sefir gönderildiği görülmüştür.

Şehzade Mehmedin Sünnet Düğünü

Sünnet düğününün 1582'de yapılması kararlaştırılmış ve bir seneden fazla bir müddetten beri hazırlıklarına başlanılmış idi. Düğünün zamanı

²⁵⁷ Anadolu Hisarı olacaktır. Mütercim.

²⁵⁸ Betihlen, kitap; 6, s. 442. Elcilerin raporları Marhazi'ye —sonraları san-cak-beğl olan— «Housein Brebey» (Hüseyn Beg?) ile Çizna Horskali Andraš'ı arkadaş gösterirler.

²⁵⁹ Tokmak Hân'ın sefirliği in. Murad'ın cülusuna tesadüf ederek 1574 senesinde vuku bulmuştur. Preyner'in raporunda «Musuhali» lakabı verilen Maksûd 1578'de, Alî 1581 Ekim'inde, İbrahim 1582'de gelmişlerdir. Preyner'in raporu, '«Siyasi Münâsebetlerin Hülasası», 1582, Venedik mat-<buu.

²⁶⁰ «L'ambassadeur del re del Tatar! ero gionto con commissione d'offirir 150.000 caavllt al Sr.» Nisan 1582. «Siy** MfeîA»«betitor Sültsuu», Venedik.

²⁶¹ «24 Ocak 1577, bir Gürel sefiri el öpmüştür», Siyasi Münasebetler Hülasası. 25 Temmuz 1579, Gürcistan hükümdarı sefiri —ki kethüda begta kardeşi olmak Üzere bilinmiştir— Atmeydanı'nda Sünnet düğününde bulunmuştur.» Gerlach'in JuroaTi, s. 244. Şvayfeyin Seyahati, s. 382. Un-gand'ın raporu

Asya, Avrupa, Afrika hükümdarlarına bildirildi. Devlet'in bütün valilerine de çavuşlarla davetiyeler gönderildi. İşleri davete icabete mâni olanlar birçok hediyeler takdim ederek ma'zeret arzettiller ²⁶². Mat-bah-ı âmire emini Kara Balı Beğ sûr-i hümayûn emânetine ve sabık nişancı Hamza Beğ nezâretine me'mûr olarak, Hamza Beğ*e lâzım gelen harcamalarda bulunmak üzere Devlet hazînesinden yarım milyon akçe verildi. Atmeydânı —ki Sultân Süleyman'ın, hemşiresiyle İbrahim'in iz-divâc ve oğullarının sünnet düğünlerini yaptığı yerdir— geçmiş asırların en parlak tantanalarını gölgede bırakacak bir zenginlik ve ihtişam sahnesi oldu. Yapılan muazzam hazırlıklarla mütenâsib bir netice hâsıl olarak III. Murâd'ın, şehzadesi Sultân Mehmed'in şerefine yaptığı bu düğün, Osmanlı Devleti'nin tarihinde gerek azameti, gerek müddeti i'tibâ-riyle benzersiz kalmıştır. 400 adım uzunluğu, 100 adım genişliği olan Atmeydânı düğünün ve seyircilerin ihtiyaçlarına göre tanzim olundu: Şimdi (Müverrih'in zamanında) Timarhâne'nin bulunduğu yukarı tarafta tahtalarla 100 adımlık bir murabba yapılarak mutfak olarak ayrıldı. Pâdişâh ve velîahd ile sultânlar için îbrâhîm Paşa Sarayı'nın avlusunda köşkler, üstü örtülü karargâhlar (oturma yerleri) yapılmıştı. Sarayın alt tarafında ve yine aynı hizada bir bina vardı ki, altı kadem yüksekliğinde olan temeli taştan ve bunun üzerinde bulunan üç kat ahşabdan yapılmıştı: Birinci kat yabancı devlet elçilerine, ikincisi Enderun ve Bîrûn (içeri ve dışarı) ağalarına, üçüncüsü beğlerbeğilerine, vezirlere tahsis olundu ²⁶³. Bu binâya ilâveten 12 kadem uzunluğunda ve 7 kadem yüksekliğinde bir galeri eklenerek, bu da kapdân-paşa ve bahriye kumandanları için tertîb edildi ²⁶⁴. İbrâhîm Paşa Sarayı'nın karşısında, eskiden vezîr-i âzam Ahmed Paşa Sarayı'nın bulunduğu ve sonraları Sultân Ahmed Câmîi'nin yapıldığı yerde saray-ı hümayûn muzikası ve düğün nahılları bulunurdu. Daha aşağıda ve yine o tarafta Acem elçisi için bir

²⁶² O zaman Haleb defterdarı olan Alfî, diğer defterdarlar gibi husûsî nâmeber (mektupçu) ile bir dâvet-name almış ve bunu, cevabıyla beraber târihine kaydetmiştir (Ondokuzuncu Vak'a, varak: 420). Bu dâvet-nâmeierden birinin M. D'Ohsson'-da tercümesi vardır (2, s. 296). Âl), bundan başka Câmî'ül-Hubûr fî Vasfî's-Sûr» adlı eseriyle düğünü tarif etmiştir. Düğünün tarifi için Levanklo*ya da bakınız (varak: 24, İmparatorluk ve Kraliyet Arşizi).

²⁶³ İbrahim Paşa Sarayı yeniden yapılrıcasına tamir edilerek Atmeydam'na açılan kapının yerine âlâ bir köşk yapıldı, ve sarayın kösesinden buna bir kapı açıldı. Mehter-hâne de devlet erkânı ve İleri gelenleri için uzunlamasına kademeler seklinde doksanbeş zira <bir divanhane İnşa olunarak, zemin katı Hristiyan elçilerin* ayrıldı. Tatar Ham'nin kardeşlerine de karşı tarafta Leh sefirleriyle oturmak için temasagâh tâyin edildi. Sabah akşam Han-zadelere ve Leh elçisine İkişer sofa, Acem elçisine üç «ofra bas, ve üç sofa hare! yemek çekilirdi (Has yemek 15 türlü, hare! 9 türlü). Meydânın etrafında erbâb-ı safa oturma yerleri. Aralan Hâne semtinde köşkler ve taht» toendler (sal) yaptırdılar.» Selânikl'den telhis, *, 166. Mütercim.

²⁶⁴ Kapûdân Kılıç Ali Pasa, forsa (kürek) dülgerlerine köşkün nihâyetinde ve sabandan aksama kadar bir gün zarfında müceddeden bir oda yaptırıp düğünün sonunda Müslüman «ocuklara Kur'an öğrenmek üzere vakf etti. Selanikl'den telhis, 167.

temâşâ-gâh (seyir mahalli, tribün) yapılarak, tavanına birkaç yüz mumlu bir avîze asılmıştı. Acem elçisinin yanında Fransız elçisinin temâşâgâhı bulunuyordu. Fransız elçisi Avusturya elçisine tekaddüm ettirilmesini talep edip, buna muvafakat olunmaması üzerine «pek Hristiyan» olan Kral'ın elçisi için putperestlerin âyinine ²⁶⁵ bulunmanın münâsib olmayacağı bahanesiyle, düğünde görünmedi. Onun yeri Tatar ve Leh elçileri tarafından işgal olun-dudu. Ondan sonra kapdan-paşanın karargâhı geliyordu. Bunun karşısında şerbet ve diğer meşrubatın hazırlanması için büyük bir çadır kurulmuştu. Meydanın ortasına iki direk dikilerek birine kırmızı boya vurulmuş, ötekine zeytin yağı sürülmüştü. Bu ikinci direğin tepesine, üzerine binlerce fener asılmış büyük bir çenber konulmuş olup, bir çenber Atmeydâm'ın aydınlatmak için geceleri indirilirdi. Rumeli beğlerbeği tb-râhîm Paşa «dügüncü-baş» unvânıyla düğün mevkiinin zabıta işlerine bakmakla görevlendirilmiş, Sokollu'nun dâmâdı olan Anadolu beğlerbeği Ca'fer Faşa'ya «şerbetçi-baş»lık verilmiş, kapdân Kılıç Alî Paşa *mî-mâr-baş» unvânıyla bina inşaatlarına nezâret etmeğe ve yeniçeri ağası Ferhâd Ağa muhafızların nezâretine tâ'yîn edilmişti. Meşinden kabe elbise giymiş 500 kişi boyunlarında hava ile dolu kırıbeler olduğu halde meydanı dolaşır ve intizâmı bozacak şekilde hareket edenlerin üzerine kır-belerini boşaltırlardı. Bu adamların —üzerine ottan yapılmış palan Örülü bir eşeğe binmiş olan— başlan bu mühim vazifesine ilâveten halka soytarılık etmekle de mükellefti.

Hazîrân'ın l'inde zât-ı şâhâne büyük bir debdebe ile saray-ı hü mâ-yûndan Atmeydânı'nda îbrâhîm Paşa Sarayı'na gitti. Alayın nihâyetinde sırmalı elbise giymiş çavuş ve müteferrikalarla saray ağaları ve asker bulunuyordu. Ondan sonra sünnet nahıllan geliyordu ki, 20 zira ve daha ziyâde uzunluğu bulunan dört tanesinin etrafında 80 yeniçeri vardı. Daha sonra altın işlemeli ve kırmızı renkte elbise ve iki siyah sorguçlu bir kavuk giymiş olan velîâhd geliyordu. Sağ kulağına gayet ağır bahâlî bir yakut asılmıştı. Belinde kıymetli taşlarla müzeyyen bir kılıç ve elinde —başı elmas gibi tıraşlı ve altınla süslenmiş— billurdan yapılmış topuz vardı, Şelîzâde düğün mahalline geldiğinde babasının elini öptü. Bu sırada sünnet nahıllan sarayına karşısına dikilmiş, muzıka tarab-fezâ havalar çalmağa başlamıştı.

Üç gün sonra sultânlar —bir şekerleme kervânıyla beraber— Atraey-

²⁶⁵ «Pek-Hristiyan» (Tre-Cretien) Avrupa hükümdarlarından bâzılarının İftihar unvanı İdi. «Sanemperest» (putperest) <Idolatre» kelimesiyle Müslüman Türkler kastedilmektedir. Halbuki bunun İslam'la hiçbir münâsebeti yoktur; tslam, putları yıkıcıdır. Mütercim.

d n 'na geldiler. Macaristan ve Bosna hududu esirlerinden on, onim esîr bunları tâkîb ediyordu. Bu esirler, yapacakları zor oyunlarıyla halkı ne 'lendireceklerdi. Kılı larla birbirlerini vurdular; mızraklarla birbirini del-d er; hattâ biri kendi v c duna bir demir harbe sapladı. Başkaları da bollarına oklar saplamı , bir takımı arkalarına at nallan  akmı  idi; v -c dlandan su gibi kan akar dururdu. Pâdişâh, bunların cesaretlerine m k f ten herbirinin hâline göre para ihsan etti.  lerinden en ileri geleni 4.000 akçelik bir timar aldı. Fakat bedbaht esirlerden ikisi açılan yaraların tesiriyle ölmesi üzerine, insanlığa yakı mayan bu manzara d   n n geri kalan günlerinde men' edildi.  ekerden yapılmış san'atk rca şeyler içinde dokuz fil, onyed  arslan, ondokuz pars, yirmiiki at, yirmi-bir deve, dört zürâfa, dokuz m like-i bahr (deniz canavan?) yinnibe  doğan, onbir leylek, sekiz turna, sekiz ördek, daha birçok şeyler görülüyordu.  ekerlemeler dokuz hayvana yüklenmiş ve bu hayvanlardan sekizine kırmızı, yedisine sırmalı   m kuma ından g  iye vurulmu tu. Şekerleme dağıtılması sırasında zencî ve diğer canbazlar ya lı direkler, At-meyd nı'ndaki Dikilita  ve am d üzerinde yaptıkları oyunlarla halkı e lendirdiler.  eker masn  tını (heykelleri) müteâkib büyük nahıllar geliyordu ki, ilk gelen nahıllardan pek büyük olup hefbiri 20-30 zira uzunluğunda ve 17 kısma ayrılmıştı. Muhtelif renkli 7 balmumu topundan meydana gelmiş ve hepsi piramit şeklinde olup en k    n n kaaidesi 4-5 zira' muhitinde idi. Üzerlerine ku , hayvan, meyve, ayna, her .türlü egypt  resimleri asılmı  olan bu nahıllar «beceriklilik gücü ve teri  s l  bereket»²⁶⁶ timsâli idi. Bu nahıllan  ehrin her tarafında dolagtr bilmek için sokakları genişletmek, hanelerin bir takımını kesmek, bir takımını yıkmak lâzım gelmişti.

Ertesi gün vezirler hediyelerini payitahta takdim etmek üzere hu-z r-ı hümâyûna kabul olundular. Vezîr-i  zam Sinan Pa a, Pâdişâh'a, mükellef eyerler vurulmuş be  at,  ehzadeye muhteşem libaslar, altınlar içinde ve incili g  iyeler vurulmuş    at takdim etti. Hepsinin kıymeti 40.000 altın tahmin ediliyordu. İkinci vezîr Siy vu  Pa a 20.000 altın kıymetinde sekiz at ve sırmalı kumaşlar verdi.    nc  vezîr Hadım Mesîh Pa a ikisi m kemm l eyerlenmi  dört atla 30.000 altın kıymetinde 150 kat elbise takdim etti. Pâdişâh'ın berberli inden vezirli e yükselmiş bulunduğu için «Cerrah» lâkabıyla anılan Mehmed Paşa 15.000 altın kıymetinde atlar, lib sler, köleler, gümüş oyuncaklar getirdi. D hiliye n z n demek olan sadrâzam

²⁶⁶ Hammer epeyce «arlb bir m na vermiştir! (Mütercim)

kethüdası Osman Beğ 10.000 altın değerinde gümüş evânî, Gürcî ve Çerkeş köleleri itâ etti.

Düğünün bu günleri ile bundan sonraki günlerinden her birinde yüzden ziyâde Rûm, Arnavud, diğer Hristiyanlar Müslüman oldular. Saraya getirilip sünnet edilmek için başını açarak bir parmağını havaya kaldırmak yeterli idi ²⁶⁷.

Düğün esnasında her akşam meydanda 1.000 tabak pilâv ile her tabak için bir ekmek ve boynuzlanyle, ayaklarıyla beraber bütün bütün pişirilmiş ²⁶⁸ 16'dan 20'ye kadar öküz ortaya konulurdu. Halk bu yiyeceklerle öylesine rağbet gösterirdi ki, meydân, göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde kırılmış tabaklar, her tarafa dağılmış pilâvlarla dolardı.

Tersanede bulunan esirlerden 200 kişi meydanı temizlemeğe, 50 saka sulamağa memur idi. Güneşin batışında 100 aded büyük fanus ile evvelce söylediğimiz birçok kandili hâvî büyük direk tutuşturulur; yalnız Atmeydam değil, bütün şehri gündüz gibi aydınlatacak fişek ve may-tablar yakılırdı.

Hazîran'ın 6'sında gayet tuhaf ve kaba bir surette giyinmiş 600 saka kırbalarıyla şehrin sokaklarını dolaştılar. Gece bir Macar istihkâmı üzerine hücum taklidi yapıldı. Macarlar mızrak yerine değnek, miğfer yerine küçük yastık taşıyorlardı. 7 Hazîran'da Avusturya elçisi Baron Prey-ner 12 çavuş ile düğüne davet edildi. Acem elçisi ile Lehistan elçisi Fili-povski iki gün önce kendilerine tahsis olunan yeri işgal etmiş idiler. Fili-povski evvelce o kadar ısrarla istenilen Kırım Hânı'nın iki kardeşini sadrâzama takdim etti; iki Dog köpeğiyle 6 yük samur kürk getirmişti ki, bunların içinde kırkar deri bulunmakta ve her yükü 1.000 altın tahmin edilmekteydi. Transilvanya elçisi Ladislas Salançi çifte dipli yedi gümüş kupa, yine gümüşten san'atkârâne işlenilmiş yedi tepsi, iki leğen, ikisi altınlı dört avîze hediye etti. Raguzalılar'ın, Moldavya ve Ulahya voyvodalarının hediyeleri gümüş kupalardan, kıymetli mensucattan, asma saatlerden mürekkepti. Kırım Hânı da 10 yük samur, 10 yük diğer kürk, 5 yük zerdâvâ 5 yük kadınların giyeceği kakım, 5 ayıbalığı dişi, 20 Hristiyan delikanlısı göndermişti. Fâs ve Merâkeş sultanlarının elçileri sedef sandukçe içinde kıymetli bir tesbîh, sırmalı iki seccade, üzerine meyve ağaç resimleri nakşedilmiş dört ipek seccade, altınlı ve murassa bir eyer, murassa bir iğne ile süslenmiş ve

²⁶⁷ Yâni o zaman gayrimüslimlere mahsûs olan serpuşu çıkarıp şehadet parmaklarını kaldırırlardı (Mütercim).

²⁶⁸ Bizim memlekette hiçbir vakit Öküzü boynuzlanyle yemezler. Hatta midesi geniş olmak bakımından medeniyetimizin hiçbir derecesinde Avrupalıları geçmemsizdir. Bunun aslı, getirilen danaların, sığırların, öküzlerin başlan ve ayaklan da —bittabi temizlendikten sonra— pişirilirdi demek, olacaktır. Mütercim.

balıkçıl kuşunun siyah tüylerinden yapılmış bir sorguç, incili ve elmaslı  zengiler, birçok ipekli kumaş topları, dört top sırmalı kumaş, altın üzerine kondurulmuş inciler, vergi olmak üzere 4.000 kurona altını getirdiler.

Gece ateşle yapılan oyunlar arasında halkın üzerine —kuyruklarına meş'aleler, fişekler, bağlanmış— ayılar, köpekler, tilkiler ²⁶⁹ bırakılarak bu yeni çıkmış oyuncuların ah liye saldığı büyük korku büyükler için eğlence oldu. Bu esnada şâirler şehzadenin sünnet düğünü için tanzim etmiş oldukları şâirleri sadr zamin huzurunda inş d ettiler.

Afrika zencilerine mahsûs oyunlar, yahud  komedileri bu günün eğlencelerini gece yarısına kadar uzattı. Hazîran'ın 8'inde zât-ı ş   ne yeniçeri zabitlerine ziyafet verdi. Herbiri 72 kişilik birçok sofralar tertîb olunmuştu. Sadrâzam ve yeniçeri ağası yemekte bulunarak, cebeciler hizmet ettiler. Pâdişâh'm solakları, peykleri, tirendazları, baltacıları, ok atma maharetinde birbirleriyle rekabet ederek mızrakla zırh ve miğfer delmek sportif yarışmaları yaptılar.

Avusturya elçisi düğünde hazır bulunmak üzere bütün maiyyeti mevc duyle kendisi için hazırlanmış olan yere geldi. 9 Haz r n'da ulemâ, müftî, kazaskerler, n ibler, müderrisler, hocalar, şeyhler,, imamlar düzenlenen 70 sofralık ziyafete davet edildiler. Kısa zaman önce Edirne sarayından  ırağ edilerek sipahi yazılmış birçok hassa hademesi, Sultan III. Murâd'm elini öpmek için geldiler. Zât-ı ş   neye mahsûs yerin karşısında iki kule yapılmıştı: Kırmızı ve san bayraklarla süslenen büyük kule bir Müslüman kulesini temsil ediyordu.  zerinde kırmızı ve m v  ha  resimleri olan ikincisi tabiatıyla Hristiyan kulesi idi. Her iki taraftan şiddetli bir top ateşi açıldıktan sonra, birincisinin hendeğinde mevz lenmiş olan asker toplanyle ikincisinin duvarları üzerine hücum ettiler. İkinci kulenin dört duvarı yıkıldıktan sonra, elçileri hazır bulunan Hristiyan h k metlerine ince bir telmih olmak üzere, dört domuz çıktığı görüldü. Bu ma'rifetli eğlencenin kıymetini artırmak için,  mpara-tor elçisinin sarayından getirilmış olan bir beşinci domuzun    arslana par alattırılması gerekeceği d ş n ld .

Diğer mahallerde Yahudiler, Zenciler «Matezina» denilen kaba raks-larla kadîm Pirus zamanından kalma olmak üzere, «Moreska» denilen raksları icra ettiler.

Temmuzdun 10'unda  mparatorun elçisi zât-ı ş   neye tamamı 40.000 duka kıymetinde    gerdanlık ile, diğer beş parça elmas, gayet güzel

²⁶⁹ Bu »emlerde yapılmış san'ath «eyler. Mütercim.

iki madalyondan tertîb edilmiş hediyelerini takdim etmek istedi. Ancak Venedik elçisinin kendisine tekaddüm ettirilmiş, olduğunu ve 8.000 duka kıymetindeki mücevherat ve elbisesini o gün arz edeceğini öğrenmesi üzerine, hediyelerini düğün sonrasına te'hir etti ve o zaman huzûr-ı p di-ş hiye kabul edildi.

Hazîran'ın 11'i ki sipahilere mükellef bir ziy fet-i şâhâne verildiği gündür— muhtelif esnafın debdebeli alay g sterişleri başladı. Bunlar 21 gün zarfında birbirini müteâkib huzûr-ı ş haneden geçerek m t d olan tebrik edici l fızlarla P dişah'ın her veçhile mes' diyete nail olması temennilerini yerine getirdiler ve her sınıf kendi san'atının bir numunesini takdim etti. Sultân Murâd dahî karşılık olarak herbirine yeni kesilmiş birkaç avuç sikke  t  ettirdi ²⁷⁰. Muhtelif esnaf, al yiş hususunda birbiriyle rekabet ettiler. Her biri bir tar kate mensup olan hey et-i ihv n-ı derv ş n (an  derv şleri kadrosu) Pâdişâh'a tebriklerini arzet-tikleri zaman muallim-i sultanî bir du  okuyarak, bu merasime de binlerce defa tekrar olunan « min» sad larıyle son verildi.

Kadınlar için ayakkabı ve baş kisvesi yapan esnaf ilk olarak alay göstermişti. İhtim l ki bu düzenleme, sultânlar için bir hürmet eseri olmak üzere yapıldı. Bu iki esnaf birçok renkte sırmalı ve kılabd nlı kumaşlardan ma'm l bayrak ve baldekenler ²⁷¹ açmış idiler. Sultân Murâd'a «ırma işlemeli meşinden ma'm l büyük bir ayakkabı içinde g l yanaklı ve sıрма elbiseli genç bir ş kird ( ırak) takdim ettiler. Bunların yanında karag zc ler, kuklacılar, Alman ve İspanyol askeri kıyafetine girmiş Yahudiler vardı.

Gece Avrupalılar'ca Fisagor'un  cadı olmak üzere tanınan ve M s l manlar'ca «Süleyman'ın Mührü» diye isimlendirilen şekilde birçok kandillerden yapılmış olan  veng (demet) yakıldı.

Hazîran'ın 12'sinde pamuk ipliği b k c leri pamuktan yapılmış arslanlar ve deniz canavarları ve topuzlar getirdiler. 13' nde haff flar (kavafılar) ve sara lara bir ziyafet çekildi. Haff flar pâdişâhın mevkii karşısında ellerinde bayraklarla kaplanmış piram d şeklinde salkımlar olduğu halde geçtiler. Bu salkımlardan birinin üzerinde de (Hz.) Süleyman'ın mührü bulunuyordu. Zât-ı ş haneye meşinden büyük bir kundura ve san pabuçlar takdim ettiler. Saraçlar altı tekerlekle giden seyyar bir işyeri götürüyorlardı,

²⁷⁰ Su't n Murâd, esnafın kendisine takdim ettiği san'at numunelerine mukabil, kendisine mahsûs olan sikke darbı san'atının numunesi olmak üzere  il para dağıtıyordu. Mütercim.

²⁷¹ Bağdadın Orta  ağ'da ismi «Baldaka» olduğundan, bu isim ondan gelir. (BaldaJken: Bağd&d kumasından ma'm l sayeb&n ve genel olarak sayeb n.)

ki bunun içinde birçok şahıs saraçlığa müteallik her türlü işi yapıyorlardı. Kaftancılar kırmızı ve sarı bir bayrak altında geçtiler. İpek kumaşçıları da öylece alay gösterdiler. İpekten ma'mûl elbise giymiş 100 delikanlıdan mürekkeb bir kafilenin ortasında ve bir arabanın içinde bulunan bir genç —ustasının başını bu san'at için kullanılan mermer gibi istîmâl ederek— kumaş katlıyordu.

Gece Kapdân Kılıç Alî Paşa bir havaî fişek attırdı ki, (havada) gösterdiği yanar gemi, kule, kale, fil resimlerinin güzelliği ve çeşitliliği evvelki gecelerde atılanların hepsini geçti. Bugün de hokkabazlar, canbaz-lar evvelki günler gibi halkı eğlendirmek için kendilerine düşen hisseyi yerine getirdiler.

r.14 Hazîran'da sipahiler yarış yaptılar. Sokollu'dan dul kalan Sul-tân'ın 900 kadar Hristiyan kölesi, Pirus raksları arasında Aya~Yorgi*nin ejderle kavgasını temsil ettiler. İki kadirga Atmeydanı'nda —denizde imişler gibi— birbirine rampa ettiler zabtolunan gemi —arkasındaki bayrak tozlar içinde süründüğü halde— muzafferâne bir edayla çekilip götürüldü. Sokollu zevcesi sultânın müezzinleri, husûsî bir oyun yaptılar. Zillerin, rebâbların, kemanların ahengi arasında bir İtalyan cellâdı Qupi-don'u (Romalılar'ın Aşk ilâhı) sembolize eden bir çocuğun yanına geldi, evvelâ yaltaklanarak, sonra zor ile yakalamak istedi. Lâkin Diana Mâ-bedi'nin perisi yâni Amazon gibi elinde harbe bulunan bir genç kız cür*-etkâr saldırganı durdurarak çocuğu kurtardı.

Hazîran'ın 15'inde sırma ve kılabdân telcileri ile şekerciler Pâdişâh'a bağlılıklarını arzetmeğe geldiler. Sipâhî ve silâhdâr bölükleri birbirinin üzerine hücum ettikten sonra ayrılıp, bir direğin üzerine konulmuş altın dan mamul bir elmaya okla nişan tâlimi yaptılar. Bunlardan bir takımı altın kakmalı Rum silâhlanyale müsellâh oldukları halde binicilik gösterileri yaptılar. 16 Hazîran'da muhtelif tarîkatlerin dervişleri huzûr-ı şahaneye geldiler. Yol güzergâhında bâzıları vecde gelerek bulundukları yerde «Allah!» ve «Hû!» sadâlarıyla dönerler (semâ* ederler), ve bunda hayret ve haşyet verecek derecede süYat gösterirlerdi. Bir kısmı ağızlarına ateşte kıpkırmızı hâle gelmiş demirler alırlardı. Bir kısmı da, bıçak yutar, buna benzer şeyler yaparlardı, öyle ki, bu garîb kafilenin geçtiği sokaklara bakan pencerelerde oturmuş kadınlar, bu dehşet verici manzaraları gördükçe korkar veyâhud dikkat kesilmekten kendilerini alamazlardı. Bir derviş yılanlarla dolu bir fıçının içine —tam bir sükûnet göstererek— girdi, bir diğeri göğsüne ancak sekiz kişinin kaldırabileceği ağırlıkta bir taş

koydurarak, bunu g  s  üzerinde parça parça etti. Bir      s  yere saplanmış bıçakların, kılıç demirlerinin üzerinden hayâtını tehlikeye koyarak atladı. Gece bir Rum papasının yaptığı, orman ve servi ağaçları dikilmiş Ur bahçeyi resmeden  lık oyunu yapıldı.

17 Hazîran'da ibri im ve iplik b kenler, kaytan imâl edenler —ac  ib şekilli takyeler, k lahlarla— Atmeydanı'na geldiler. Sanattan için gereken her türlü edevat kendilerini tâkîb etmekte olan b rek iler,  erbet iler giderken börek yapar, halka türlü renklerde  erbet da ıtırlardı.  ulhalar p di  ha en ince mensucatlarını, debba lar üzeri sırmalı me inden yapılmış sofa örtüleri ve me inden diki siz olarak yapılmış somaklar (Somak veya sumak: Su içecek kap. M t.) takdim ettiler. 18 Hazîran'da Rumeli beglerbe i d    nc  sıfatıyla büyük bir ziyafete davet olundu. Yemi  iler, iplik iler, pe temalcılar ve onları m te akib —sırma urba ı 300 gençle beraber— kuyumcular huzûr-ı  ahanede alay gösterdiler. 19'unda g  iyeciler ve  em'a-k r n (mumcular) göründüler ve let fetleriyle meşhur olan san'at mahs llerinden takdim ettiler.

Kapdân Pa a ile donanma kunvındanlanına ziyafet için tahsis edilen 30 Hazîran'da   mlek ilerle halıcı  alay gösterdi. Bunların ardından sıra sıra kırmızı, sarı, beyaz renklerde dörder köşeli şekiller bulunan bayraklarıyla Beyoğlu ve Galata Rumları geçti. İki er ikişer gitmekte olan 100 Rum,  ubuklu kırmızı ceket giyinmiş; ba larına Frigya külahı, ayaklarına çingirak takmı ; ellerine yalın silâh demirleri almış idiler. Bir Rum d   n  ayrı bir alay teşkil ediyordu: 30 Rum delikanlısı sırmalı urbalar, inci ve kıymetli taşlarla müzeyyen kadife baratalar (?) giymi tiler; diğer 30'u da kız kıyafetine girmiş, oldukları halde —altında gelinle güvey bulunan— bir s yeb nın önünden gidiyor, arkadan da yine kız kıyafetinde birçok delikanlı geliyordu. Evvelce zikrettiğimiz 100 Rum  s-kenderiyye'nin kadîm  ehvetli rakslarına ba ladılar ki, Mars papasları-nın ayy   ne  detlerini temsil ediyordu. Gelin-G vey alayı «Romaika» denilen ed b ne raksı icra etti. Müteakiben cebeciler, yâni silâh yapanlar ve silâh temizleyiciler geldiler. Bunlardan yüz kişi yaldızlı eski zırhlar giymiş idiler. M cellidler, renkli k  ıd ılar k  ıddan bayraklarıyla, rengârenk k  ıd urbacı 130 genç ile onları tâkîb ettiler. Bunların seyyar bir d kk nı vardı ki, alt katında bir  ocuk k  ıd hazırlıyor, üst katında     ocuk Kur'ân(-ı Kerîm) okuyordu. Yorgancılar sırmalı elbise giymiş, sırmalı yataklar içinde üzerlerine sırmalı yorgan almış 100 genç götürüyorlardı. Aynacıların, cam üzerine resim yapanların beraber bulun-durdukları 150 delikanlının elbiseleri ayna parçalarıyla kaplı

olduğundan hazır bulunanların üzerine güneşin yakıcı şualarını aksettirmekteydiler. Yirmibir gün süren bu merasimler tarakçılar'la sona erdi. Daha yüksek sanâyî sahiplerinin âfâylan da bundan sonra 17 gün devam etti,

Temmuz'un 7'sinde Şehzade Sultân Mehmed'i Atmeydanı sarayında vezîr Cerrah Paşa sünnet etti. Cerrah tarafından alman küçük deri parçası, bir altın tepsi içinde Sultân Mehmed'in validesi Hasekî Sultân'a ve kanlı ustura Sultân Murâd'm validesi sultâna gönderildi. Altın ve gümüş para dağıtılması ve bin altın ödül ile bir at yansı yapılması ²⁷² bugünün parlaklığını artırdı. Cerrah Mehmed Paşa ameliyesi için 8.000 duka kadar âtiyye olarak mükâfat gördü ²⁷³. Temmuz'un 8'inde düğünde yapılan enteresan şeyler arasında, terbiye edilmiş bir zürâfa ve bir fil na-zar-ı dikkati çekti. Sünnetten oniki gün sonra yeniçeri ve sipahiler arasında birkaç sarhoş ile bir aşüfte yüzünden gürültü çıktı. Maiyyetinde-ki yeniçerilerin kuvvetiyle sipahilerden bâzılarını te'dîb etmek istemiş ve içlerinden birini öldürmüş olan subaşı, sipahiler tarafından tartaklanarak, elleri ayakları bağlı olduğu halde Atmeydanı'nda ve pâdişâh huzurunda sürüklendi. Yeniçeriler, sipahiler birbirlerini küfür ve hakarete boğdular. Sadrâzam, yeniçeri ağası, Rumeli beğlerbeği tartışmayı güçlkle bastırabildiler ²⁷⁴.

Pâdişâh'ın hazînedeki darlığı bahane ederek sünnet düğününde verilmesi mûtâd olan atıyyeyi vermemesi, yeniçerilerin kızgınlığını artırdı. Yeniçeriler bu darlık sözüne inanmadılar. Çünkü atıyye dağıtılmasına müstâade edilmemesinden birkaç gün evvel sefihâne masraflar etmişti. Yalnız, düğün esnasında Atmeydanı bekleme mevkilerini işgal eden yeniçeriler adam başına bir kese akçe alıp zabitlerine de hiî'atler ihsan edildi. Gürültünün ertesi günü, —ki 19 Temmuz'dur— sultânlar kapalı tahtirevanlarla Atmeydanı sarayından Saray-ı Hümayûna döndüler. Ertesi gün de saray hademesi döndü. 20 Temmuz'da Hünkâr, çavuşlara geçit resmi yaptımp umûmî alkışlar arasında bunlara ruhsat verdi. Ertesi gün bu

²⁷² Katedilecek mesafe Çatalca köyünden Edirne-kapısı'na kadardı.

²⁷³ «Beş yüz sikke-i şerif ve zer-i safî. Lâkin mâlbrik ve otuz aded akmise-I serâser-i mütenevvî'a virildi.» Selanik! s. 167. Pâdişâh 10.000 altın, Vftli-de-Sultân dahi 3.000 altın, bir çok esvâb verdi. PeçevTden telhis, c. 2, s. 72. (Mütercim.)

²⁷⁴ «Bölük halkından birkaç delikanlı odalarda işret ve sefahat meclisi kurarlar. Şehir subaşı «Tengri-bllmez Ahmed Çavuş» yeniçeri ve ases ta-kımıyle odaları basar. Fitne çıkar, Ahmed Çavuş ÖMürüUr. Yeniçeri ağası Ferhad fitneye son vermeğe geldiği sırada kavga büyür, iki sipahi katledilir. Mehter-hane Üzerindeki, kasrıdan temaşa eden sadrazam Sinan Pasa Ferhad Paşa'ya: «Bre kara kdpek, neye geldin ?!ki kana sebep oldun» der, ve padişaha keyfiyeti arz ederek yerine mîr-I alem Frenk Yûsuf Pasa tâyin olunur. Sinan ve Ferhâd Paşalar'ın birbirine düşmanlıkları bu olaydan barlar.* İS*©«vI'den telhis, s. 73. (Mütercim)

merasim asâyîş ve intizâmı muhafaza etmek ve meydanı sulamakla vazifelendirilmiş olan sakalar hakkında da aynı muamele icra edildi. Pâdişâh, Saray-ı Hümayûn'dan çıktığının elliikinci günü (22 Temmuz)¹, sabahleyin şehzâdesiyle birlikte sarayına geldi. Bu geliş, tantana-sızdı. Zîrâ mûtâd merasimlerin —aralandaki intizamsızlık yeni yatış-tınlmış olan— sipâhî ve yeniçeri arasında nizamsızlık çıkmasından kor-kuldu. Bir şehzadenin doğduktan iki gün sonra vefatıyla bir yangın —bundan evvelkilerin hepsinden daha parlak olan ve bundan sonrakilerle de mukayesesı kaabil olmayan— bu düğünün sonunda, safâsını bozdular ²⁷⁵. Bu yangın, sipahi ve yeniçeriler arasında vuku bulmuş ve bütün devleti meşgul etmiş olan öteki manevî yangına kötü bir manevî işaret sayıldı.

Bu düğün hakkında biraz tafsîlât verişimiz, birkaç sene müddetle Sultân Murad'ın bütün düşünce ve konuşmaları buna hasredilmiş olmasından ve Avrupa hükümetlerinin o zamanlar henüz korkmakta bulunduğu Devlet'in durumuna ve özellikle elbise bakımından ne türlü tekel-lüfât ve tezyinat ihtiyar olunduğuna ve Devlet büyüklerinin dâirelerinde birçok delikanlının refâhiyyet ve servet içinde beslenilmesinin şeref sayıldığına, halkın neden hoşlanıp ne ile eğlendiğine, san'at ve hırfet erbabının resmi-i geçitlerinde gösterdiğimiz veçhile, sanâyiin sınıflar arasında nasıl taksim edildiğine dâir târihi aydınlatacak malûmat vermesinden dolayıdır ²⁷⁶.

²⁷⁵ Ali ve Selftnlkl'nlt ifâdesine göre düğün ellübes «Ön devam eder. (Selft-nlkl, düğünü pek hos bulmaz. Kendinden önceki padişah, düğünlerde bizzat toplantı tertipleyerek Kur'an-i Kerim tefsir ettirir ve «lemaya mübâhase (ilmi sohbetler) ettirirken, bu defa buna benzer durumlar görülmediğini; Hoca Sa'deâdlın, mttfl Malûliade, Bostan-zâde. Çivi-zft-de, Molla İvaz, Şeyh Efendi yer kavgasına 4>#*tklerlnden, düğünde safa?~! hatır («önül hoşluğ») bulunnuuüfcnl ^^frfcr ». 1«8. Mütercim.)

²⁷⁶ Sünnet düğününün tariflerine dâir ismi bilinmeyen bir müellif tarafından yazılan eserde (bu eserin bendeki nüshası Osman Paşa'nın Kafkas memleketindeki seferi târihiyle birlikte cildlenmiştir), İstanbul esnafı —gerek alay gösterdikleri târihlerde, gerek esnafın sayıları bakımından Levanklo'ya mu~ vâfik olmamak tiBere— kendilerini şu şekilde göstermişlerdir:

1) Takıyyeciyan (Hammer'in Fransızca'sında kadın tak-yecileri olmak üzere tercüme olunmuştur), 2) Hıyâtân (Terziler), 3) Sakayan; 4) Tabbâhân (Aşçılar), 5) Çizmeciyan 6) Mestciyan, 7) Serbâzân ve Canbâzân, 8) Panbıhçıyan (Hallaçlar), 9) Abginekârân (Camcılar), 10) Simkeşân, 11) Halvâ-ıyyân, 12) Tasbâzân (Soytarılar), 13) Bahâr-fürûşân, 14) Mey-veciyan, 15) Hatîbân, 16) imâmân, 17) Gazâzân, 18) Serrâcân, 19) Culâhân (Çulhacılar); 20) İpekıyyân (İpekçiler), 21) Ez-hâr-fürûşân, 22) Rıştekarân (İplikçiler) 23) Peştembâlbâzân, 24) Bezâzistân-ı atık esnafı, 25) Muıytâbân, 26) Buryâbâzân (Hasırcılar), 27) Galata esnafı, 28) Kilidciyan, 29) Mühreci-yân, 30) Yorgancıyan, 31) Şânefurûşân (Tarakçılar), 32) Âyi-nesâzân, 33) Tırkârân (Okçular), 34) Afî girân (Yılan tutucular), 35) Çîni-fürûşân (iznik çîni işi satanlar), 36) Buhûr-kârân, 37) Boyacıyan, 38) Nizekarân, 39) Kaftancıyan, 40) Çak-şurciyan, 41) Semerciyan, 42) Sandukkârân (Sandıkçılar), 43) Sâatciyan, 44) Şamdânkârân, 45) Sayyâdân-mâhî (Balıkçılar), 46) Kürekciyan (Sandal ve kayık kürekçileri), 47) Üikciyan, 48) Galafatciyan, 49) Kemânkârân, 50) Ketânfürûşân, 51) Et-mekciyan, 52) Bisterciyan (Döşekçiler), 53) Dellâlân, 54) Şem'-kârân (Balmumcuları), 55) Şekerfürûşân, 56) Attârân, 57) Mısır Çarşısı esnafı, 58) İğneciyan, 59) Keçeciyan, 60) Meyve-fürûşân, 61) Destmâlfürûşân, 62) Abâ-fürûşân, 63) Binâyan (Bina yapııcıları), 64) Debbâgân, 65) Bıçakciyan, 66) Rikâb-kârân, 67) Gâşiye-düzân (Gâşiye dikiciler), 68) Hayme-düzân (çadircılar), 69) Bugâşiyan (Bugası denilen kumaş satanlar), 70) Na'lbândân, 71) Süpürgeciyan, 72) Bezâzistân-ı cedid esnafı, 73) Bozaciyan, 74) Destâkârân (Sarıkçılar), 75) Dellâ-kârân, 76) Keştigîrân (Pehlivanlar), 77) Hokkabâzân, 78) Ka-turciyan, 79)

Yine bu sene içinde saray, iki köşk inşâsıyla süslendi: Zât-ı şahane bunların birincisini has bahçeler içinde ve beş kere dokuz gün içinde yaptırdı. Zîrâ Fisagorcular'a göre «beş» sayısı nasıl makbul sayılırsa, Tatarlar da «dokuz» sayısını kutlu sayarlar. Sinan Paşa da deniz kenarında ikinci köşkü yaptı ki, uzun zaman Sinan Paşa Köşkü nâmiyle meşhur olmuştur.

Velliahd'in Manisa'ya Hareketi

Vellahd *—İbrahim'in şerlati mucibince— bulûğ çağı olan onaltı yaşına geldiğinden, kendisine bir harem dâiresi, muhafızlar, hizmetçiler tâyin olunduğu gibi, Sultân Murad'ın cülusundan evvel bulunduğu Manisa sancağı da verildi. Genç Şehzade, hükümrânlık nişanı (sancak-beğ-liği alâmeti) olmak üzere sadrâzamın elinden âlem ve tabi almak suretiyle tevcih resminin icrasından sonra, husûsî maiyyetini teşkil eden 1.000 süvârî ve piyade ile Manisa'ya gitti (28 Aralık 1583 - 23 Zilhicce 991). Pâdişâh, oğluna Nevâlî'yi hoca tâyin etti ki, bu memuriyette selefleri olan Ca'fer, Haydar, Azmî gibi, bu da eserleriyle tanınmış değildir²⁷⁷. Sadrâzam Siyâvuş, vedalaşma sırasında Şehzâde'ye pâdişâhlara lâzım olan faziletler hakkında akıllıca nasihatler verdi. Lâkin sadrâzamın güzel nasihatleri pek az te'sir ederek genç şehzade hükümetinin icrââtına —hattâ Manisa'ya varmadan— sarayının baş-memuruyla mâbeyncisinin boyunlarını vurdurmakla başladı. Şehzade gitmeden önce babasına bir câriye takdim etmişti: Murâd, oğlunun

Na'lcacıyân, 80) Kellepûşkârân (Kellepûş denilen baş kisvesini yapanlar), 81) Arakçîn-dûzân, 82) Kavukcu-yân, 83) Kutucıyân, 84) Sabun-ı miskî kârân (Misk sabunu yapanlar), 85) Çiftciyân (Ziraatçiler), 86) Hadâdân (Demirciler), 87) Basmacıyân, 88) Gırbâlkârân (Kalburcular), 89) Şerbetcıyân, 90) Bat-bazâriyân, 91) Yelpâzekârân, 92) Sahtî-yân-fürûşân, 93) Paşmak-bâzân, 94) Ahenk-i köhne fûrûşân (Eski demir satıcıları), 95) Câmeşûşân, 96) Kazgancıyân, 97) Delv-fürûşân (Kovacılar), 98) Nâtrân, 99) Tabbâhân, 100) Muhtesibân, 101) Sebze-fürûşân, 102) Kartaskârân, 103) Kun-dakkârân, 104) Paluzeciyan, 105) Kasaban, 106) Zırhkârân, 107) Kebgeberân (Keklik satıcıları), 108) Mıkrâskârân, 109) Likâm-kârân (?) (Dizgin yapanlar), 110) Kilidkârân, 111) Rîsmânkârân, 112) Canbâzân-ı resen, 113) Tâsibâzân (Hokkabazlar), 114) Rakkaasân, 115) Destcûb-bâzân (bastoncular), 116) Tîşekârân, 117) Devât-kârân, 118) Mürgebâzân, 119) Hamâmî-yân, 120) Sankıcıyân, 121) Sağırzıfciyân (Sahtiyan imâl edenler), 122) Ganem-cûlbân, 123) Tırşıcıyân, 124) Basmacıyân-ı halkârî, 125) Nakl fûrûşân (Nakl denilen şeker satıcıları), 126) Tut-fürûşân, 127) Müezzînân, 128) Miyân^-bend-(kuşak) kârân; 129) Kebacıyân, 130) Kemhâbâzân (Kemha: Bir nevi kumaş), 131) Kerpîçkârân, 132) Arabacıyân, 133) Hamâîân, 134) Mâkiyân fûrûşân, 135) Kahve fûrûşân, 136) Sepedkârân, 137) Hakkâkân, 138) Kireçciyân, 139) Horâsancıyân, 140) Sarrafân, 141) Dîk-kârân (Çömlekçiler), 142) Mûrekkebcıyân (Mûrekkebcî; yazı mûrekkebi), 143) Na'lin-kârân, 144) Kalem-kârân, 145) Bahâr-fürûşân-ı Mısır, 146) Bâzergânân-ı Brussa, 147) Bâzergânân-ı Arabiyan.

²⁷⁷ Atâî'de Ca'fer, Haydar, Azmî tercüme-i hallerine batınız. Az-mî'nin oğlu —ki Azmî-zâde Hâletî ismiyle mârufur— 26 Şâ-bân 1031 (6 Temmuz 1622) târihinde vefat etmiştir. Dörtbin cildi ihtiva eden bir kütüphanesi kalmıştır, tbnü Melek'in Menâvına, tbnü Husrev'in Dürer-i Gurur'ine haşiyeleri, Mug-nî'l-Lebîb'e şerh, Hidâye ve Miftâh şerhi'ne ilâve ve diğer eserler yazmıştır. Atâî'de tercüme-i hâli, nu: 945. (Bursalı M. Tâhir Efendi'nin Osmanlı Müverrihleri'nde (c. 2, s. 24):

Etdi Azmî-zâde Firdevsî mekân Rûh-ı pâkine demedem rahmet» mısralarının gösterdiği 1040 (1630) târihinin ölümüne târih düşürüldüğü kaydedilmektedir. Hazırlayan)

hediyesini ne derecelerde takdir ettiğini bildirmek için bu cariyeyi hemen hâmile bıraktı; ondan bir kızı oldu. İstanbul'da Pâdişâh'm ve Manisa'da veliahdin haremeleri bu sırada ve hepsi de aynı zamanda erkek çocuk doğurdular: Mehmed'in oğlu Selîm ²⁷⁸, Murad'ın oğulları Süleyman ve Cihangir ²⁷⁹ diye isimlendirildi. Murad'ın şehzadelerin doğumuyla hâsıl olan sevinci az bir müddet sonra hemşiresi Esmâ'nın vefâtıyla gölgelendi. Sokollu'dan sonra Budin beğlerbeği Alî Paşa'ya varmış olan Esmâ Sultân doğum esnasında vefat etti (5 Ağustos - 8 Şa'bân). Elli gün sonra da çocuk vefat ederek Byüb'de Sokollu'nun yanına defn olundu ²⁸⁰. Vezîr Alî Paşa Budin'e iadesini istirham etti. Çok geçmeksizin o da vefat edip ²⁸¹ yerine Sinan Paşa tâyin edildi. İşte Alî Paşa'nın birinci hanımının bedduası yerini bulmuştu.

İbrahim Paşanın Mısır Valiliği

Yeni sadrâzam Osman Paşa, Pâdişâh'ın emniyet ve teveccühünü son olarak Mısır valiliğine tâyin olunan İbrahim ve Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'larla paylaşmıştı. Mehmed Paşa bir hatt-ı şerîf mucibince Pâdişâhın dahilî dâiresine girmek imtiyazına mazhar olmuştu, ki bu imtiyaz Şemsî Paşa'mn vefatından beri kimseye verilmemiştir ²⁸². Murad'ın cülusundan beri Mısır, Hadım Mesîh Paşa idaresinde idi; Mesîh'in zulmü o derecedeydi ki, altı sene zarfında cellâd elinde binden ziyâde adam öldürmüştür ²⁸³.

²⁷⁸ «A Mahometo figllo del Sultano un fi«dio nasduto, ene ebfoe il nome Selim; allegrezze fatte.» Şubat 1583.

²⁷⁹ «Due figlio maschi nati al Sr. Soulelman et Gilhanquir».

²⁸⁰ «993 Receb'l evâîunnda Eski Saray'da küçük şehzade Süleyman, birkaç gün sonra da onunla bîrlikte dünyâya gelen Şehzade Cihangir ve İki yasından ziyâdece bir sultan (kız) vefat etti. Şa'bân'ın sekizinde Esmâ-Hân bir çocuk doğurmuşdu. Şa'bân'ın onunda İrtihâl etti. Bunların cümlesi Ayasofya'da H. Selim türbesine defn olundular. Esmâ Sultân'm doğurduğu Mahmûd nâmındaki çocuk — kardeşleri Eyüp'de Sokollu'nun yanında olduğu için— oraya gömüldü.» Selânlk, s. 191 (Mütercim).

²⁸¹ Peçevî'ye nazaran (varak: 172), Ali Paşa'nın vefatı zevcesinin çocuğunun vefatından birkaç ay sonra vuku bulmuştur.

²⁸² Selânlk Semsî Paşa'nın vefatını 988 (1580)'de gösterir. (Rûmlt beg-lerbegi Mehmed Pasa evahir-ı Şevval'da zuhur İden bir hatt-ı hümayun mucibince Şemsî Pasa gibi şikârda pâdçfihun rtkfihında bultınmafta v» başlı bacına arz'a girmefe m©'2ûn oldu.» (Selânlk, s. 185); «dahili dftl-reilne girmek» bundan ttAmttlr. Mütercim).

²⁸³ Mehmed bin Yûsuf un Mısır Valileri Târîhi (varak: 78), Sü-heyli (varak: 57), el-Minhu'r-Rahmânîyye (varak: 60), Nüz-hetü'n-Nâzirin (varak: 61); el-Minhu'r-Rahmâtüyye müellifi Mahmûd İbnü Ebî's-Sürûr III. Murad saltanatı başlarında Mısır meşâyihinin en meşhurlarından olan Bekrî ailesi hakkında garîb bilgiler veriyor. Bu aileden gelen biri, kızının —Mısır'ın Cumhuriyet (Fransız) askeri tarafından işgali sırasında— birçok Fransızlarla yaşadığı aşk maceralarından dolayı meşhurdur. Fransızlar'ın dönüşünde bu bedbaht kız Kaahire'de kalmış olduğundan, ebeveyninin müsamahasına ve kendisinin asaletine mağrur olmasının kurbânı olarak, Kaahire'nin tahliyesinden birkaç gün sonra iki amcası tarafından boğulmuştur. Yeğenlerinin katlini takiben, bu iki amcanın — intikam teşebbüslerinin mes'ûd neticesini haber vermek üzere— ben de hazır olduğum halde Avusturya general konsolosu Rozet-ti'yi ziyaretlerini hiç unutamıyacağım. «Denon» isminde bir yazar bu hâdiseden küçük bir hikâye

Mesih'e, emsali nâdir bir m rtekb olan hazîne-d r Hasan Pa a halef oldu. Hasan Pa a'nin harâb olu u sebeplerini muazzam servetinde aramalıdır, Kaahire tersanesini camie çevirmek tasavvurunda olmasından dolayı doğan  ik yetlerde değil; bu  ik yetler ancak azline bahane olmuştur. Hasan Pa a, İstanbul'a çağrılarak bostancı-ba ı ma'rifetiyle Yedikule hapishanesine konuldu ki, o gün sadrâzam, bütün vezirlerle beraber Valide Sultân Câmii'nin temelini atıyordu²⁸⁴.

Sultân Murâd'ın gözde adamı olan  br h m Pa a, evvelki iki v l nin açtığı yaralara merhem vurma a memur oldu. Eski ada ı olan Süleyman'ın nedimi gibi, Mısır'ın tanzimine t y n olundu undan, o da —onun gibi — Devlet'in en büyük mesnedine ulaşmak   m indeydi. Kaahire'ye vardığında para ve kıymetli ta lar ted arikinden başka bir ey d   nmeyerek, Hasan Paşa'nın gizli haz nelerim arama a ba ladı ve bulma a muvaffak oldu. Lâkin Mukattam Da ı'nda ve Kızıldeniz sahilindeki Z m-r d Tepeleri kuyularında bulunduğu zannedilen haz neleri bulmakta aynı derecede muvaffak olamadı. 18 ay bu şekilde araştırmalarla vakit geçirdikten sonra Pâdişâh'tan, Suriye yoluyla İstanbul'a gelmek ve geçerken Dürzî  s leri be i Ma'n-oğlu'nu te'd b etmek üzere emir aldı. H k metin (Mısır h k meti) idaresini defterdar Sinan'a bıraktı. Lâkin gidi inden evvel 400.000 altından ibaret olan senelik vergiyi 600.000'e çıkardı- Ondan sonra —Sayda (Sidon)'dan Akkâ (Ptolemais) 'ya kadar mahallerin sahibi kesilmiş olan Ma'n-oğlu'nu itaat ettirecek— 20.000 kişiyle Suriye'ye doğru yola  ıktı²⁸⁵.

Dürzî  s lerinin Tedibi

Şimdiki adlan Fatim  hal fesi Hâkim Bi-Emrillah'a mensup bir  eyhin isminden gelen Dürziler «M rid» yâhud «Mardaitt denilen ve dağlarda oturan eski ve ceng ver bir kavmin neslindendirler ki, evvelâ Hazar Denizi'nin kuzeyindeki memleketlerde bulundukları halde sonraları Rûm İmparatorları tarafından Suriye'ye ve Mezopotamya'ya nakledilmişlerdir²⁸⁶.

 ıkarmı tır.

²⁸⁴ S heyil, varak: 57.  m reti, bir de hastahftnesl olan bu camiin  n  s  991 (1583) senesinde. M nadoa'nin rivayetine göre Hasan Pasa Haleb'e vardığında yanına. 40 kapıcı konularak, bunlar İstanbul'a kadar beraber gelmişlerdir.

²⁸⁵ M nadoa —ki bizzat hazır bulunan Venedik konsolos terc manından kıymetli vesikalar almıştır — bu seferin «tk'alarım tam bir sıhhatle beyân eder. Osmanlı menbalan ise bu bn iuta kafi değildir.

²⁸⁶ O zaman Mardaitler Antalya civarına kadar uzanıyorlardı.  u esere müracaat: «Constantinus Porphyrogeneta de adam.  m-perii apud Banduri.», s. 188. Kendi aslını Mardaitler'e çıkaran  br h m Aglensis, (s. 156), Mardaitler'in Hristiyan Arab olduklarını yazar: «Cognatio Maraditarum ita dicta a Mahrado filio Chaplani, qui regionem Syriae

Evvelce de bu târihte zikredildiği veçhile, bu halkın ismi Mezopotamya'da Mardin; eski «Mârid» (Mârd) kalesinde yaşâmış-dır. Mâridler'in (veya Mârd'lann) torunları Gebr, Şemsî, Nusayri, Ye-zîdî gibi muhtelif ırklara ayrıldıkları halde henüz Cûdî Dağı'nın yüksek yerlerinde ikaametle ateşe, güneşe, aya, kadının tenasül uzvuna, şeytâna taparlar ²⁸⁷. Lübnan ve Mardin Mâridleri —Jd hayalci fikirleri en mânâsız efsâneleri kolayca kabul eder— XII. asırdan beri müstebidlerin en garibi olan Halîfe Hâkim Bi-Emrillâh'ı, bir ilâh olmak üzere tanırırlar. Bundan daha az hayret verici olmayan birçok akideleri vardır M, henüz kısmen gizlilik perdesiyle Örtülüdür ²⁸⁸. Dürziler iki kabileye Timânîler'-le İbnü Ma'nîler'e ayrılırlar. Birinciler Emir Şehâb ailesi idaresinde olup Emir Şehâb'ın nesli ²⁸⁹ Lübnan'da bulunan Deyrül-Kamer'de otururlar; ikinci kısmın mensup olduğu İbnü Ma'n hânedânîlâr ise bulunduğumuz zamanda en kuvvetli idi ²⁹⁰. Yemânîyye ve Kaysiyye'den, yâni Yemenliler ile onların hasımlarından ibaret olmak üzere eskiden beri bilinen dînî ve siyâsî taksimat —ki ikinci milâdî asır başında Suriye Arab aşiretlerini birbirlerine karşı silâhlendirmişti— o vakit Lübnan ve Bir-yetü's-Şâm saltanatım aralarında taksim etmekte olan beş Dürzi prensinin de karşılıklı düşmanlıklarına yol açmıştı. Dürzîler'in en kuvvetlisi olan Sayda, Sûr, Akkâ hâkimi Ma'n-oğlu ile Sayda'nın kuzeyinde küçük bir kazaya mâlik olan Şerefeddîn «Yemen» fırkasından olup «Kralh» diye isimlendirilirdi. Kaysiyye fırkasından olup «Aklı» ²⁹¹ diye isimlen* dinlen diğer üçü: Beyrut ve Tarablus (Trablus) arasındaki mıntikanın hâkimi Kesrevân'da oturan İbnü Ma'n; hükümrânlık sahasını Lübnan'ın doğu yamaçlarından Kuilosiri sahrasına kadar uzatan

inpabita.» Ancak Mardaitler, yâhud Mardlar, daha eski bir zamanda bir Acem aşireti olarak Hazar Denizi'nin güney sahilllerinde bulunurlar. Lübnan Mardaitleri'nin akınlarını durdurmak için Halîfe Ab-dülmelik Rum İmparatoru Teofanes'e bir elçi göndermiştir. Lübnan'ı 677 târihinde istilâ etmişlerdir. Kostantin bunlardan 12.000'ini 686 senesinde yerlerinden nakl etmiştir. Teofaries, s. 295, 302.

²⁸⁷ Makdonald Kineir'in Seyahatnamesi, s. 434. Journal Asiatique'-de Düpon ile Qui'ye müracaat, c. 5, s. 129 ve c. 9, s. 306. Ce-bel-i Lübnan Yezîdîleri'yle Masis Dağları Yezîdîleri'nin gizli it'ükdân arasında nazar-ı dikkate çarpan mutabakat, gelecek seyyahların tedkik ve it'inasına şayandır. Bâzi müverrihler bunların geceleri yapılan cem'iyetlerine ilk Hristiyanların yeraltında toplanışları hakkında rivayet olunan kötülükleri is-nâd ederler. Napoli'de toprak altında mahrûfî şekilli bir âbide vardır ki, yazısının yarısı Rumca, yansı İbrânice'dir.

²⁸⁸ Dürziler hakkındaki en iyi vesikalar Mösyö Siivestr dö Sas'lnhı onların Mukaddes kitaplarından aldığı ve Paris Encümen-i Danl'sine verdiği muhtıradâ tafsil eylediği vesikalardır. Jurjnal Aıtyatlf'e'de dâisa yent vesikalar neşredilmiştir.

²⁸⁹ Lübnan Prensi Mîr Şehab'ı XIX. asrın başlarında 9&r Sldney Smif İn <Tî-gır> nâmındaki harb gemisiyle Suriye sularında dolaştığı sırada görmek fırsatına nail oldum.

²⁹⁰ Ce-bel-i Lübnan'da İm hanedanlarla İdaresi Hammer'in zamanındadır. Ka-vtmrlrln düşmanlıkları yarım asır evvel Lübnan'a dâhilî İdare bakımından muhtar bir mutasarrıflık haline girmesine sebep olmuştur. (Mütercim).

²⁹¹ Cihan-nümâ, (s. 584), «Aklı» diyor. «Dürf emlr-I kefm FafcftnUno (Fah-reddtn) Tarihi» mütercimi Cihan-dma'ya muhali! olarak Ma'n fırkasını Aklı ve bu prensin hamnjannı Kızılı diye isimlendirir.

İbnü Fırak; Lübnan ve Anti-Lübnan arasındaki güzel vadide hüküm süren, normal şartlardaki ikametgâhı Baalbek olan Alî bin Kırûs (Hırfûş) idi. Âsî kabilelerinin hasımları ve Türkler'in müttefiki olan bu üç beğ 6.000 kişi ile İb-râhîm Paşa'yı Kudüs'de karşıladılar ve ona yardımlarını arzettiler.

Dımaşk sahrasında Venedik konsolosu —tercümanı Raguzah Boni ile birlikte— İbrâhîm Paşa'yı tebrike geldi. Osmanlı generali iki âsî beği, yâni Şerefeddîn ile Ma'n-oğlu'nu yanına davet etti: Birincisi icabet ederek, hürriyetini kaybetmek mükâfatım gördü; ikincisi, Şâm vâlisî Mustafa Paşa'nın daveti sebebiyle Cebel'den çıkmış olan büyük babasının îdâm edilmiş olmasından beri, Osmanlılar'm dâvetine icabet etmemeğe yeminli bulunduğundan bahsederek, özür diledi. İbrâhîm Paşa Manoğlu'na tabî mahalleri kılıç ve ateşle târûmâr ederek seksen köyü yerle bir etti. Lâkin bir Dürzî fırkası Şâm ovasında kalmış olan Üveys Paşa'yla oğlunun üzerine ansızın hücum ederek, içlerinden beşyüz kişi öldürmüşlerdi. İbrahim Paşa, seksen gün —Ma'n'ın ikaametgâhından uzak olmayan— Antere Tepeleri'nde kaldı. Ma'n-oğlu'na Haleb valisi Alî Paşa ile Mansûr'un adamlarından Gamîda (Gumeyda?)'yı gönderdi ki, bunlar âsîyi itaat etmeğe; bu mümkün olmadığı takdirde para ve silâh ver> ineğe ikna edeceklerdi. Ma'n, kendisini kurtarmak ümidiyle Alî Paşa'ya 320 tüfek, Antere'nin en güzel ipeklerinden yirmi torba ipek, 50.000 altın verdi. Âsî'nin validesi de bizzat Osmanlı ordusuna giderek, oğlunun söylediğimiz sebepten dolayı gelemediği mazeretini tekrar etti. İbrâhîm Paşa iki Örtü alarak birini Ma'n'ın anasının üzerine attı, ötekini de kendi üzerine koydu. Bu suretle mazinin de böylece örtülmüş olduğunu anlatmak istiyordu.

Ma'n, ordugâha gelmekten ictinâb etmekte ısrar ettiğinden Gamîda ikinci defa olarak âsînin yanına gidip 50.000 altın, 480 tüfek, 110 keçi, 150 at, 150 manda, 1.000 öküz, 200 koyun daha kopardı. İbrâhîm Paşa bu mecburî hediyelerle kanaat etmiyerek Gamîda'yı yine Ma'n'a gönderip altın kakmalı iki hançer, 10 gümüş kuşak, 10 yük altın ve ipek almağa muvaffak oldu. İbrâhîm Dürzî beğinin hazînelerini boşalttıktan sonra —ettiği yemîne mugâyîr olarak— memleketinin geri kalan kısımlarını talan etti. Ma'n'm ikaametgâhı olan Atere ve 19 köy ateşler içinde mahv oldu. 300 kişi ile sarp bir dağa sığınmış olan Antere «Mukaddemdi, yâni kumandanı, İbrahim'in vaadlerine kapılarak sığındığı yeri terk etti. Hâlbuki orada üzerine gelenlerin bütün mesaîsini neticesiz bırakabilirdi. Yanındaki 300 cesur adam, kurşun

ve kılıç darbeleri altında öldürüldü.²⁹²

Lübnan'da, bunlar olurken, Osmanlı donanmasının Sayda'ya çıkardığı 4.000 kişi bütün sahili yağma etti ve 3.000 kişiyi esir olarak aldılar, İbrâhîm Şam'a dönerek, 12 gün orada kaldı ve Lübnan emaretini, itaat eden emirlerin en kuvvetlisi olan İbnü Harfûş'a verdi. Beyrut'ta Tarab-lus ve Beyrut mukataâlan müstelzimi İbnü Mansûr'u çağırıp iltizâm bedeli olarak Devlet hazînesine senelik 160.000 altın vermesini teklif etti, İbnü Mansûr vakit geçirmeğe çalıştı; lâkin muvaffak olamadı. Ondan daha hilekâr olan İbrâhîm, Ma'n-oğlu üzerine yapacağı bir harekette kendisine rehberlik etmesi için bir gece yansı maiyyetine az bir miktar adam alarak hanesine gelmesini tenbîh etti. İbnü Mansûr bu fırsattan istifâde ederek Beyrut'tan çıkıp İbrahim'in elinden kurtulacağını ümîd ediyordu; ancak tasavvurunu icra etmezden evvel —Şerefeddîn hakkında yapıldığı gibi— zincire vurularak, İbrahim'in İstanbul'a zafer alayıyla girişinde teşhir olunmak üzere, Şerefeddîn ile birlikte bir kadirgaya konuldu.

İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü Ve Düşünü

İbrâhîm Paşa kendisinden bir ay evvel payitahta 400 kesilmiş bag göndermişti; fakat bunların kamilen Dürzî başı olmayıp da —düşmanın zayıyatını çoğaltmak, kendi zayıyatını azaltmak için— Osmanlı ordusundan ölen askerlerin başlarıyla ikmâl edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir, tb-râhîm, Kapdân Kılıç Alî Paşa'nın Tarablus'a götürmüş olduğu 25 kadirga ile sonbahar gündönümüne doğru İstanbul'a vâsıl oldu. Varışının ertesi günü İbrahim'in Pâdişâh'a getirdiği eşya bütün saray halkının gözü önüne konuldu ki, o zamana kadar görülmüş olan hediyeleri gölgede bırakıyordu. Sultân Süleyman'a, Mısır'dan dönüşünde İbrâhîm Paşa'mn ve Arabistan seferlerinden Sinan ve Mahmûd Paşaların getirdikleri hazîneler de bu defa gelen hediyelerle nisbet kabul etmezdi. En kıymetli olan şey, altından yapılmış murassa bir taht idi; bunun yalnız altım 80.000 duka kıymetinde olup Derviş Beğ nâmında Mısırcı bir san'atkâr ve kuyumcu Müteferrika İbrâhîm Beğ taraflarından işlenilmişti; pâdişâhların hâlâ ilk cüluslarında oturdukları taht, budur. Mısır beğlerinin hediyeleri 173.300 duka idi²⁹³, İbrâhîm Paşa kendi nâmına şunları hediye ediyordu: Cildli murassa iki

²⁹² «Taglatemi, disse, il membro, et postolo prlmo nella natura alla moglle deli' Infame Ibrahn, a İtti poi ponetelo alla bocca, che così sara contento e sa.Ua della, can» atfa* Mlnadoa, «.290

²⁹³ Bu hediyeler, Mısır beğlerle nâmına değildir; İbrâhîm Paşa'nın topladığı şeylerdendir. Mütercim.

Kur'ân, kıymetli bir surette işlenilmiş bir «Bâb-ı Kabe» perdesi, gayet güzel işlenilmiş murassa üç kılıç, üç İran hançeri ve üç îrân bıçağı, üç adet murassa siperli miğfer, bir tezyinat takımı ki, 79 parçası altından yapılmış ve 29 parçası değişik renkli kadife, 29 parça birer renkli kadife, 9 parça sırmalı kumaş, 109 parça Fransız sateni ve 109 parça şâir memleketlerin sateni, 1.000 aded kavuk imâline mahsûs muslin, iki yük âlâ ve 105 yük âdî ipek; 100 beyaz delikanlı, 17 Zencî hadım, 10 Habeşî ve 7 beyaz; 67 Arab atı, ki bunlardan ilk 9'unun eyerleri ve silâhlıkları altınla müzeyyen, örtüleri kırmızı, gâşiyeleri inci işlemeli ve diğerleri ise silâhlıkları gümüşlü, örtü ve gâşiyeleri saten ve Şâm kumaşındandı; kırmızı Örtü giydirilmiş bir küçük fil ile zürâfa ve 25 yük Dürzî tüfeği.

Bu hediyelerin toplamı iki milyon altın tahmin edilmişti.

Sultân Murâd, kızı Ayşe Sultân'ı İbrahim'le evlendirmeyi kararlaştırmıştı. Düğünü ertesi sene (1586) Mayısının 20'si ola*ak tâyin,etti. Sultanların nikâhı 100.000 altın üzerine kıyılması mûtâd iken, bu defa husûsî müsâade ile 300.000 altına çıkarıldı ²⁹⁴. Bununla beraber zıfaf, 9 Hazîrân'a kadar te'hir olundu. Kapdân Kılıç Alî Paşa sağdıç tâyin olunarak, bu sıfatla geline 50.000 altın kıymetinde hediye verdi ²⁹⁵. Nikâh günü ²⁹⁶ Kılıç Alî Paşa ile Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya hiTatler verildi; defterlerden anlaşıldığı üzere devlet büyüklerine dahî 3.000 hil'at tevzî edilmiştir. Müteakiben dört gün bütün ümerâ ve başlarında yeni müftî Çivi-zâde bulunduğu halde bütün ulemâ mükellef bir ziyafete dâ-*vet edildiler. 29 Mayıs'ta, dâmâd, Atmeydam'ndaM sarayında (Sultân Sü-leymânın sadrâzamı İbrâhîm Paşa'nın ikaametgâhı) sadrâzama, beraberinde bulunan vezirlere, beğlerbeğilerine, kapdân-paşaya ziyafet çekti ²⁹⁷. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâvet olundu. O gün öğleden sonra vezirler —sadrâzam önlerinde olduğu halde— gelini almak üzere Eski Saray'a gittiler; sultânlara mahsûs kırmızı atlastan bir cibinlik içinde İbrahim'in sarayına getirdiler. Alayın önünde 12'ser zira' uzunluğunda ve kıymetli taşlarla süslenmiş iki nahü vardı. Sadrâzam bir güzel at üzerinde sultânı tâkîb ediyordu. Sultân Süleyman, kızı Mihrimâh Sultân'ı Rüstem Paşa'ya ve torunu Hümâ'yı Ferhâd Paşa'ya verdiği zaman sadrâzam bulunan Hadım Süleyman Paşa ve Rüstem

²⁹⁴ «Hfıce-i cihan Sa'dl Efendi İzn-i hümâyûn ile üçyuzbt altun ile akd-l nikâh eylediler; bu zamana kadar sultânların mihri yüz bin altundan ziyâde olmadığını yine Hâce Sa'deddln sÖyledU Selânik'den telhis, s. 206. Mütercim.

²⁹⁵ «Sağdıç Kılıç Ali Paşa'nun vlrđifti duvak ve oCbinlik «İli bin altun tahmin oındı.» keza. Mütercim.

²⁹⁶ Gurre-l cümâde'l-uhrrâ 994. Matercim.

²⁹⁷ Alf, s. 440. Bu düğünün Levanklo'da tafsilâtı vardır.

Paşa Eski Saray'dan sultânın yeni ikaa-metgâhına —ellerinde asâ— gelinin önünde gitmiş idiler; ancak yine Sultân Süleyman, üç torununu Sokollu'ya, yeniçeri ağası Hasan'a, Piyâle'ye verdiği zaman sadrâzam Alî Paşa gayet şişman ve nikrîs ile malûl olmasından dolayı bu alayda atla bulunmak müsâadesine nail oldu. Siyâvuş Paşa, gerek kendisi, gerek selefleri için bu misâlden istifâde etti.

Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi

İbrâhîm Paşa'nın Suriye seferi esnasında Osmanlı Devleti ile İran arasında harb yeniden alevlenmişti. İşte Osmanlı Devleti'nin o zaman Avusturya ile olan muahedeyi sekiz sene için uzatmakta gösterdiği kolaylığı bununla açıklamalıdır. İmparatorun murahhası Preyner, attan düşmek suretiyle ölümünden birkaç ay evvel, ahidnâmenin esaslarını kararlaştırdı ²⁹⁸. İki tarafın da Dobreçin ²⁹⁹, Kermend, Unod ile Aşağı İstirya'daki akınlarından ve bilhassa Budin beğlerbeği Üveys Paşa ile daha önce mîrahorluk hizmetinde bulunan yeniçeri ağası Ferhâd ve Tran-silvanyalı mühtedî Marhazi'nin dağ şehirlerinde vukua gelen ansızın zabt teşebbüslerinden dolayı, yeni bir mukaveleye lüzum görülmüştü. Siyâvuş Paşa, her ahidnâme değıştikçe vezîr-i azama verilmesi mûtâd olan 6.000 altını kendisi için 10.000'e çıkardı. Buna ve sünnet düğünü münâsebetiyle Avusturya'dan gönderilen kıymetli hediyelere mukabil, verginin ödenmemiş olan bir seneliğini istemekten vazgeçtiği gibi, İmparator İspanya'nın barışçı temayüllerini garanti ettiği takdirde, o hükümeti de barışa dâhil etmeğe muvafakat gösterdi ³⁰⁰.

Bununla beraber ertesi sene Novigrad, Solnok, Fülek, Zeçeni beğlerinin akınlarından, Vesprim'de bu şehrin vâlîsi Pol Istoanfi ile son olarak sancak-beğliğiyle Kopan'a gelmiş olan Hadım Alî arasında vuku bulan çatışmadan, Türklerin Karniyola eyâletine geçmelerinden dolayı sulh bozuldu. Kopan Beği, bu kalenin beşli-ağası Hacı Ağa, Bulundvar kumandanı Hasan Çavuş ile birçok mümtaz sipahiler esîr edildi. Osmanlılar*-dan alınan 29 başı ve 5 bayrak, Viyana vâlîsi Arşidük Ernst'e gönderildi. Graç vâlîsi

²⁹⁸ Preyner 19 Ağustos 1584 târihinde ölmüş ve Galata'da Sen-Pransuva Ki-lisesi'nde Alber Dö Vîs'ı yanına defn olunmuştur. Sefâret kâtibi Doktor Peze'nin raporu. İmparatorluk Arşivinde.

²⁹⁹ III. Murâd'ın II. Rudolf'a Reb'tü'l-abl 989 (Mayıs 1681) târihi» olup Avusturyalıların Solnok sancağında Debreçin arazisinde akınlarından şikâyetini bildiren bir mektubu İmparatorluk Arşiv'i'ndedir.

³⁰⁰ Preyner'in raporuna bakınız. Dunda, Budin beğlerbeği Ali Paşa'nın Sofcollu'nun dul karısı sultâna tâlib olduğu ve Rumeli beflertoeğlli&İne terfl olunacağı da bildirilmektedir.

Arşidük Şarl'a da —Ferhâd Paşa'nın 9.000 kişi ile Karniyola'daM akınında— Kont Torn'un Slvin yakınında Ferhâd Paşa fırkasından aldığı 40 esîr ve yedi bayrak hediye edildi. İmparator, daha ciddî çarpışmalara meydan vermemek için Lihtenştayn ve Nikolsburg senyörü Hanri'yi İstanbul'a gönderdi (26 Kasım 1584). Sefirin maiyyetinde 66 kişi bulunuyordu ki, Hanri'nin kardeşi Hartmann, Şarl ve Guiyum Dit-rihştayn, Ulrih Dö Ştarhemberg, Sigismund DÖ Pulhaym, Bernar DÖ Lem-bag, Hektor Deliç, bir «Türkiye Vekayîi» müellifi Jan Levanklo Damel-boern, bize elçilik hey'etinin siyâhatini anlatan bir eser bırakmış olan Melhior Besvelt (Besult?) bunların arasındaydı ³⁰¹.

Sadrâzam Osman Paşa İran'a gitmezden evvel Baron Lihtenştayn'ı Üsküdar'da resmen kabul ederek, İmparator'un şikâyet ettiği Neograd, Gran, Zeçeni, Siget beğlerinin azlını vaadetti. Sadrâzâmın gidişinden sonra sadaret kaymakamı Mesîh Paşa, sefîre verilen vaadi yerine getirmeyerek, hattâ Kopan beğinin bırakılmasını talep etmek üzere Viyana'ya bir çavuş göndermek istedi. Lâkin hastalanmış olan elçiye vekâlet eden İçing, dîvân-ı hümâyûna mûtâd hediyeleri vererek buna mâni oldu. Me

sîh Paşa, vergi ödendiği cihetle, Avusturya Devleti taahhüdlerini tamamen yerine getirdikçe sulhun korunacağını tmparator'a yazdı ve Baron lihtenştay'ın hastalığını da bildirdi ³⁰².

Elçi, kardeşi Hartmann'ın kendisinden evvel öldüğünü gördü. Galata papasları, Protestan olduğu için defnine muvafakat etmediklerinden ³⁰³, Baron, kardeşini tahnit ettirdikten (mumyalattıktan) sonra Gelibolu'ya gitti; kendisi de orada öldü, bir Hristiyan kilisesine gömüldü. İmparator Rudolf, Baron Lihtenştayn'ın sıhhatine dâir tavsiyeyi mutazam-mın olarak Pâdişâha mektup yazmıştı (16 Nîsân 1585). Sadrâzam Siya-vuş Paşa Kopan beğinin bırakılması için İmparator'a Kanbur Çavuş ma1-rifetiyle bir mektup gönderdi. Yeni Bu din valisinin, Tur Panayın'nda yapılan yağmadan şikâyete memur ettiği iki adamı Çavuş'a refakat ediyorlardı.

Kanbur Viyana'ya vardığında Arşidük Ernst, İmparator sık sık yer değiştirdiği cihetle onu bulmak müşkil olduğundan, taşıdığı mektubu ken-

³⁰¹ Levanklo'da «Lthtengtaam « Nlkofatmr* Senyörü Hanmtin 1584'de istanbol Seyahati», Melhior Beevelt'ln eseri.

³⁰² Mesîh Pasa'nut mektubu 30 Zilkâ'de 992 (3 Aralık 1584) tarihlidir.

³⁰³ içmg'm 29 Ocak 1585 tarihli raporu. Arşidük Ernst, Protestanların sefârette istihdam olunmalarından dolayı 15 Şubat 1585'de İmparator Rudolf'a yazıyor ki: «Böyle bir sefâret görevinde i'tizâl mezhebi mensupları yerine bir Katolik kullanmak daha münâsib olur. Zât-ı haşmetlerine malûm olduğu üzere, şu zamanda bu misillî kişilerin mevcûd oluşu şâyân-ı dikkat olup, istenilen vasıfta ihtiyâca uygun düşecek bir elçi bulunması ne kadar güçtür.» Katolik olan Strasveldo yerine Doktor Pezen'i teklif etmiştir.

disine vermesini söyledi. Tur saldırılarına gelince, ona da şu cevâbı verdi M, hernekadar bu hâdiseler İmparatorun arzusu hilâfına ve onun haberi olmaksızın meydana gelmişse de, geçen sene Füleک beği tarafından Topçına'da yapılan hasarlara misilleme olmaktan başka birşey değildir.

Sadrâzam Ösmân Paşa'nın vefatından sonra Baron Ungand DÖ Sonmag ³⁰⁴ Pâdişâh'a ve yeni sadrâzam Mesîh Paşa'ya İmparator'dan mektup getirdi. Bunlarda Türklerin ve özellikle Bosna vilâyetinden Lika beği İdrîs'in akınlarından şikâyet ediliyordu. Altı ay sonra Grünbuhel Baronu Jan Frederik Hoffman ve Arşidük Şarl'ın nedimi Ştrehard senelik hediyelerle İstanbul'a geldiler. Zât-i şâhâne ve sadrâzam, Gran'da Tuna üzerine kurulan köprü ile Füleک, Zeçeni, Siget beğlerinin ve Bosna beğ-lerbeği Şehsuvar'ın tarruzları hakkındaki iş'ârlarını (imâlarını) takdir etliklerini; Şehsuvâr*'ın memuriyetinden azledildiğini ³⁰⁵; bununla beraber Avusturyalıların Tur*u yağma etmiş, Kostaniçe'ye ansızın saldırmış ve Ona üzerine köprü kurmuş oldukları cihetle, tecâvüzlerin karşılıklı olduğunu, cevaben, İmparator*a yazdılar.

1586 sonbaharında Siget sancak beği Hasan Tuna ve Mur nehirlerinin teşkîl ettiği yarımada'yı Çakatorn civarına kadar talan etti. Avusturyalılar, Hırvatistan'da bulunan İvanih mevkiinde Türkler'i bir mağlûbiyete uğrattılar ve tanınmış bir aileden iki kardeşi esîr ederek bu taarruzların intikamını aldılar ³⁰⁶. Noel Yortusu günü Arşidük Ernst'e zafer armağanları yâni Zeçeni beğinin başıyla dört bayrak takdim edildi.

Anlaşmanın Bozulması

Ertesi sene, sulhun tam ortasında Kopan'ın zabtı ve Türklerin bundan dolayı Budin civarında intikam alma hareketleri meydana geldi. Na-daşdı, 1587 Şubatı'na doğru Kopan mevkiini ansızın zabt ve yağma etti, kısmen de yaktıktan sonra 600 esirle geri çekildi. Eskiden Budin valisi Mustafa Paşa'nın nişancısı bulunan Kopan beği Receb Beğ de esîrler arasındaydı. Palfi'nin Budin ovasındaki akınları farklı netice verdi. Zabitlerden Matyas Husaren önde kaçtığından, askerin külliyetli kısmı ve 20 bayrak Türkler'in eline

³⁰⁴ Ungand'ın İstanbul'dan yazılmış raporu, imparatorluk Arsivi'nde. Sag-redo (s. 457) bu elçiye «Ungand Sökmek» adını vererek altı ay sonra gönderilen elci ile karıştırır.

³⁰⁵ Padişah'ı ve sadr&samın mektupları 22 B*f'er 993 (22 Ocak 1585) tarihlidir.

³⁰⁶ Bu İM kardeşin kimler olduğu hakkında kati bir malûmat yoktur. Lakin KnoUes'ln zannettiği «itil Sokollu'nun oğulları değildiler. Şimek (Schimek) de <bu iki kardeşten birinin Sultan Murad'm eniştesi Ali olduğunu zannetmekle hatâ eder. Zira Murâd'ın hemşirelerinden hiçbirinin Ali adında kocası yoktur.

düştü; 600 esîr, zafer alâmeti olmak üzere Bu-din'e gönderildi. Kadınlar bunlara:

— «Köpekler, Budin sizin hâince ansızın hücum ettiğiniz Kopan de-ğildir!» diye bağıldılar.

Budin vâlîsi Sinan da, İmparator tarafından kendisine gönderilmiş olan Dalmaçyah Yorkoviç'e daha güzel bir kabul göstermedi:

— «Köpekler, Nadaşdi'yi niçin cezalandırmadınız? Senelik hediyeler niçin gönderilmedi?» diye bağırdı ve o sırada Yorkoviç'in adamından, efendisinin kılıcı ve teber'i (silâh gibi kullanılan balta'sı) alınarak, parça parça edildi.

Esirler İstanbul'da îbrâhîm Paşa'ya muzafferiyet alâmeti oldu; Kaç-yaner, Rogandorf, Tori hezimetleri münâsebetiyle yapılan muzafferiyet alaylarından daha vahşiyâne ³⁰⁷, daha parlak alay gösterildi; velâhadin sünnet ve İbrahim Paşa'nın izdivaç düğünlerinden ziyâde kalabalık oldu. Önde muzıka ile düşmandan alınan 18 bayrak, 40 davul, 4 trampete —hepsi bir zincire geçirildikleri ve herbiri silâh arkadaşlarından dördünün beşinin başlarını taşıdıkları halde— 120 esîr vardı. Her on safta bi» büyük bir zafer nahılı, yâni başlarla süslü büyük bir sırk geliyordu. Nalmların hepsinde bu korkunç harb armağanından 700 aded bulunuyordu. Zerrini, Nadaşdi, Batyani Siget beği Şehsuvâr'dan —Beç ve Mohaç paşalarını Kanij e ovasında külliye mağlûb etmek suretiyle— bu muzafferiyetin intikamını almakta gecikmediler. 2000'e yakın Türk harb meydânında kaldı, yâhud bataklıkta telef oldu. Eyerleriyle beraber 1.100 at ve 19 bayrak gâliblerin eline geçti. Avusturyalılar bundan başka 1523 esîr aldılar, ki son olarak Receb'in yerine Kopan beğliğine tâyin olunan İlasan; İne-bahtı muharebesinde maktul olan kapdân Alî Paşa'nın oğlu olup Beçe beği bulunan Mahmûd; Şehsuvar*'ın yeğeni Halîl bunların arasındaydı. Şehsuvâr da atı vurularak ve kaftanındaki müzeyyen kaplan postunu kanlı ayaklarına sarmak üzere yırtmağa mecbur olarak geçilmez yollardan güçlkle kurtulabildi. İstanbul'a vardığında, bu hezimetinden dolayı bir daha istihdam olunmak ümidini kaybetti; Macarlar'ın kılıçlarından müşkilâtla kurtardığı hazînelerini vermek suretiyle hayatta kalabilmişse de, zehir içerek ölmeyi tercih etti ³⁰⁸. Ecdadı da

³⁰⁷ Vakıa aşağıda görülecek harb armağanları İnsaniyete mugayir İse de, Ar-slduk Emst'in az yukarıda söylediği gümisUeme»den ibaretti. Mütercim.

³⁰⁸ Istoanfi, s. 581. Macarlar'm Şasvar (Saswar) adını verdikleri Şehsuvâr, taarruzlarına sebep olmak üzere, Siget'te Sultân Süleyman İçin dikilen kabir taşının Zerrini tarafından mahv edilmiş olmasını ve Berzençe ve Sekst kasabalarının onun tarafından zabtedilme arzusu olduğunu iddia etmiştir. Pezen'in Eylül 1587 raporuyla, Yorkoviç'in raporu, Inr. Arşivi; Selanik!, s. 213.

Memlûk Sultânları yâhud Osmanlı Pâdişâhları elinde böyle fecî bir sona uğramışlardı.

Elçi Eyçing (İçing)'in gidişinden az sonra Doktor Pezen şerefli hediyelerle İstanbul'a gitmişti ³⁰⁹. Sadrâzam Pezen ile İlk. mülakatında, İmparator'un kendi tebeasım, Pâdişâh gibi, niçin cezaya çarptırmadığını sordu. Pezen, Pâdişâh emri ile kapanmış olan Galata Kilisesi'-nin açılması ve Maksimilyen'in Lehistan tahtı üzerindeki hakkının tas-dîk olunması zımnında müzâkerelere giriştiyse de, bir netice elde edemedi, İtfmâd-nâmesine cevaben Eyçing*a verilen nâme-i hümayûnda ³¹⁰ bu kilisenin kapatılması, Fransız elçisinin müfrit taleblerine hamledilmiş-ti. Sadrâzam da, Pezen'e cevaben, Fransa Kralı elçisinin şuursuzca hareketi devam ettiği sürece kilisenin kapalı kalacağını söyledi. Pezen'in Lehistan'a dâir olan taleblerine gelince, Pâdişâh ve sadrâzam, İmparatorca, hükümdarlığı İsveç Kralı'nın oğluna vaad edilmiş bulunan bu memleketin işlerine hiçbir şekilde müdâhale etmemesi lâzım geleceğini yazdılar ³¹¹;

Son çarpışmalarda İmparator askerinin ele geçirdiği esirlerin bırakılması sefirle kararlaştırıldı. Kopan beğinin fidyeye-i necatı 27.000 taler ile 3 at, 12 esîr, 3 Şâm kılıcı, bir çadır ve birkaç sorguç; Fünfkirhen (Beçe) beğinin fidyesi de 40.000 taler, 3 esîr, 2 çadır, 3 at, birkaç doğan ve 3 top muslin olmak üzere tâyin olundu. Lâkin bu işin bitirilmesinde ve Şarl Tetoer Dö Tetanov ma'rifetiyle mûtâd verginin Ödenmesinden henüz bir ay geçmişti ki, Macarlar yeniden sulhu bozdular. Vergilerini ödemek istemeyen ahâlîyi te'dîb için Sikşo'ya gönderilen Ştultshveysenburg sancak beği Kara Alî Beğ ³¹² Zagile ve Teis sulan arasındaki ovada Misel Sereni ve Sigismund Rakozi

³⁰⁹ 1568 senesinden beri İmparatorun Bâb-ı Hümayûna gönderdiği senelik hediyelerin onyedincisi idi: 1) 1568'de Minkeviçli Gaspard vasıtasıyla, 2) 1569'da Şarl Rym, 3) 1570'de Gaspard, 4) 1572'de David Ungand, 1571 senesi için; 5) 1573'de Ungand, 6) 1574'de Brükselli Filip, 7) 1575'de Baron Preyner, 8) 1576'da Şimih, 9) 1577'de Zinzendorf, 10) 1578'de Budin beğler-beği Mustafa Paşa'nın idâmı elçinin İstanbul'a gelişini 1579 senesine kadar geciktirmiştir; 11) Volf De İçmg 1578 senesi için tâyin olunduğu halde ancak 1580'de vâsıl olmuştur. 12) Baron Dö Preyner 1579 senesi için tâyin olunduğu halde ancak 1581'de varmıştır; 13) Nyari, 1580 senesi için; 14) Pol De içing, 1581 senesi için tâyin olunarak 1582'de varmıştır; 15) Lihtenştayn Hanrı, 1582 için; 1584'de vâsıl olmuştur; 16) Yo-hans Hofman 1583 senesi için, 1585'de varmıştır; 17) 1587 senesinde Pezen. — Pezen'den sonra senelik hediyeleri ulaştıranlar şunlardır: 18) 1588'de Malta şövalyelerinden Tetauer, 19) 1589'da Mollard, 20) 1590'da Şvarzno Sinyoru Erin Rayhş-taynh Streins, 21) 1591'de Hergeviç, 22) 1593'de Lubkoviçli Baron Pupil. Bu suretle 20 sene zarfında Almanya İmparatorları Bâb-ı Hümayûn'a 690.000 duka altını ödemişlerdir ki, vezirlerle şâir ümerâya gönderilen hediyeler de eklenirse bir milyon dukaya varır. Pâdişâh'a mahsus senelik hediye 30.000 duka, yâhud 45.000 ekü (o zamanın kuruşu) idi. Vezir-i âzamin 3.000, diğer vezirlerin 4.000 ekü; yeniçeri ağası 3.000, ocak erkânı 1.500, tercümanlar 800, Budin Paşası, 3.000, maiyyeti 600 ekü alırlardı; Estergon Beği 300; cem'an 70.000 ekü.

³¹⁰ Bu mektup 15 Ramazan 995 (19 Ağustos 1587) tarihlidir. İmparatorluk Arşivi.

³¹¹ Bu mektuplar Ramazan 995 sona (3 Eylül 1587) ve 30 Zilkade 995 (1 Kasım 1587) tarihlidir. Kezalik,

³¹² İstoanfl burada yanlışlıkla Ferhâd Paşa'yı zikreder; Ferhâd Pasa İse İstanbul'dan Budin'e ancak W88'de gitmişti.

tarafından tamâmiyle maġl b edilerek, maiy-yetinden 2.000'i  l , 376'sı esîr oldu. 482 at ile bütün bayrakları ve toplan da alındı ( l Ekim 1588). Macarlar'ın bu muvaffakiyeti bir ay sonra Ėosi 'in düşmesine yol açtı (9 Kasım). Genç Torzo'nun anlaşmaya raġmen taarruzu —gerçi o kadar mühim netice vermemiş ise de— daha h i-n ne ve daha nefret edilecek bir surettedir. Torzo; yanında birkaç arkadaşı olduğu halde, Tuna'nın öte tarafındaki (bize nisbetle bu taraf)' Macar askeri kumandanı Palfi'nin muvafakatiyle Budin valisinden, m -s v  bir miktarda Türklerle m b reze etmesine izin vermesini talep etti. Bu davet kabul olundu. Lâkin o m b rezeden sonra —Memiş AĞa'nın Gran havâlisinde bir galebesinden dolayı intikam almak isteyen— Torzo, dönmekte olan Türkler'in üzerine h in ne bir surette saldırarak yarisını parça parça etti ve bütün atlarını aldı (14 Mart 1589). Arşidük Ernst ve David IIngand, v k  , mazeret bey n  için Yorkoviç'i Budin vâlîsi Fer-h d Paşa'ya gönderdiler; Macarlar m crimleri sorguya çekmek için bir harb d v n  da kurdular. Lâkin bütün bu karışıklıkların başlatıcısı olan ve dîvânda hâkim sıfatıyla bulunan Palfi, kendisiyle beraber Torzo'nun m s miyyetine karar verdirdi. Ferhâd Paşa, Yorkoviç'e izin verdiği zaman, hediyeler de verilmiş olmakla beraber, bu hiyaneti cezasız bırak-mıyacağma yemîn etti. Ancak ileride nakledeceğimiz fec  sonu, yeminini yerine getirmesine mâni olmuştur.

Lehistan Ve Rusya Sefirleri

Bu zamanda Osmanlı Devleti'yle, Avusturya'dan sonra en çok m -n sebeti olan h k met, Lehistan idi. Evvelce talep olunup da iade edil-memiş olan iki Tatar prensiyle sünnet düğününe gelmiş olan Lehistan elçisi Filipovski —zât-ı şahanenin bu suretle memnuniyeti celbedilmiş olmasına . mukabil— Marhazi'y  kurtarabileceğini ümîd etmişti. Lâkin maksadı hâsıl olmadan dönmeğe mecbur oldu. Marhazi ise 5 Temmuz 1582*'de, — Etiyen'in arzusuna büsbütün muhalif olmak üzere— hapisten çıkarılmış ve sancak-beğ iğiyle Akkirmen'a gönderilmişti. 1583 senesi içinde Ahmed  avuş Kral Etiyen Batoru'ye bir mektup götürdü. Bunda zât-ı şâhâne — 1.200 piyade, 600 atlı, 40'  altın dolu 100 araba ile Lehistan'a sığınan— Boğdân Voyvodası Yankol'un bundan böyle himayesini men' ediyordu. Etiyen, Pâdişâh'ın mektubuna kaçamaklı bir cevap yazıp Marten Lobomirski ile gönderdi. Pâdişâh, ferman şeklinde yazılmış ikinci bir mektupla Hasan  avuş'u Lehistan'a gönderdi. Etiyen cevaben, Sakson Yankol'u Lehistan'da

kalmak yâhud Bâb-ı Hümâyûn'a itaat etmek hususunda muhtar bırakmakta olduğunu; Kazaklar'ın taarruzlarını önlemek için elinden geleni yapacağını; Ruslar üzerine vuku bulan son üç seferinde Kırım Hanı'nın hiç yardım etmemiş olduğunu; Avusturya ile mütârekenin yenilenmesini kendisi hiçbir veçhile gayrı-münâsip görmediğini bildirdi.

Kral Etiyen'in mîrahoru Jan Podladovski Arab atı satın almak vazifesiyle İstanbul'da Lobomirski'nin yanında bulunuyordu. Podladovski payitahttan ayrılışında, Pâdişâh'ın husûsî emriyle, Edirne yakınında bir ormanda bütün maiyetiyle beraber öldürülerek, götürdüğü güzel atlar ıstab]-i âmireye alındı. İşte Sultân Murâd, Kazaklar'ın Boğdân'da akınlarından ve Tenin yağmasından bu suretle intikam aldı. Bununla beraber, ertesi sene bu taarruzdan dolayı Etiyen'e Hasan Çavuş vâsitasıyla özür beyânında bulundu. Hasan Çavuş, başka kötü işlerden dolayı idama müstehak olmuş birkaç sefil caniyi getirip Podladovski ile arkadaşlarının kaatili olmak üzere Kral'ın intikam arayan ellerine teslim etti ve bilmukabele, Kazaklar'ın Bender'deki akınları için Nons Silvetovski tarafından vaad edilen tarziyyeyi talep etti. Kral, Kazaklar'ın aldığı eşyayı iade etmekle beraber, bunlardan 33'ünün Kamenyek ve Suvrovski'nin Kara-koviya'da başlarını kestirdi. İşte Lehistan Kralı bu derecelere kadar alçalmıştı ³¹³.

Etiyen'in vefatından sonra Mustafa Çavuş, Kazaklar'ın dâima tekerrür eden taarruzlarından şikâyet etmek ve eğer yeni kral intihabı Osmanlı Devleti'nin arzusuna muvafık olmaz, yâni Manyatlar îsveç hükümdarını seçmezlerse bir Türk istilâsı vuku bulacağını söyleyip tehdîd etmek üzere, tekrar Lehistan'a gitti. Etiyen'in vefatını haber vermeğe memur olan elçi Çyzerzek 9 araba ve 50 kişi ile İstanbul'a geldi (26 Mayıs 1587); sadrâzâmın resmî kabulüne matem elbisesiyle ve hediyesiz gitti. Bunun için kendisine en küçük elçilere verildiği kadar ta'yînât verildi ³¹⁴.

Çyzerzek, Lehistan'ın Transilvanya, Boğdân, Eflâk voyvodalarından hiçbirini seçmiyeceğini Manyatlar nâmına bildirdiğinden, sadrâzâm, öfkesini gizlemek için, Lehistan büyüklerini, ölü kralın akrabasından, yâhud memleket asîlzâdegânından birini seçebileceklerini; fakat bu takdirde evvele-

³¹³ Knolles, s. 588. Preyner'in raporu. Kellerin raporu İstanbul'a yeni bir Lehistan elçisinin geldiğini kaydediyorlar. Lâkin İsmini söylemiyorlar: c2 Ocak'ta bir Lehistan elçisi geldi.» Bethlen, Tr&nsilvanya Tarihi, 1, 6, s. 516. (Lehistan'a gönderilen canilerin —Hammer'in ifâdesine rağmen— hakikaten elcinin kaatili olması ihtimâli düşünülecek olursa, Lehistan Krah'mn Osmanlı Devleti ile hoş geçinmeyi takdir ederek iyi muamelede bulunduğu anlaşılır. Geçmiş asırların büyük bir yanlışlığı Osmanlı (Devleti ile Lehistan'ın —menfaat birliğini göze alarak— her vakit ittifak etmemiş olmalarıdır ki, bu hâl Lehistan'ın »valine sebep olmuştur. Mütercim).

³¹⁴ Dört koyun, altı tavuk, 80 akçelik ekmek, 4 Ölçü sarfîlîb; Ayçing'in raporu, İmparatorluk Arşivi.

mirde Devlet'in muvafakatini talep etmeleri lâzım gelip, bu cihet unutulacak olursa Pâdişâh'ui gazabını ve kılıcım davet etmiş olacaklarını cevaben bildirdi³¹⁵.

Çyerezek'in memuriyeti üzerine cevaben Manyatlar'a yazılan pâdişâh mektubu Devlet'in ümerâsına yazılmış fermanların nihâyetinde yazıldığı gibi «... Gerekdür ki...»³¹⁶ tabiriyle başlayan emredici ibareyle sona. eriyordu. Vezirler, Lehistan tahtı talihlerinin taleblerini tedkîk etmek üzere dîvân kurdular. Transilvanya büyük-prensi yaptığı müdâhalelerle kral tâî'n olunabildiği halde, sadrâzama 40.000, öteki vezirlere 10.000'er altın vermeyi taahhüd etmişti³¹⁷. Floransa Gran Dukası, Yahudî Papo vâ-sitasıyla, bu tacı bir milyona satın almağa tâlib olmuştu (18 Kasım). Ancak İsveç prensi Sigismund bütün rakîblerine üstün geldi. Kâtibi Jan Zamoaski'yi Danzig'den İstanbul'a göndererek, kendisinin seçilmesini ve tâî'n edilmesini isteyerek, Osmanlı Devleti ile kendinden Öncekiler arasında mevcut dostluk münâsebetlerinin devamını, muahedelerin yenilenmesini, Lehistan hududuna riâyet olunması için Kırım Hanı'na emir verilmesini talep etti. Pâdişâh bu taleplerin hepsini yerine getirdi. Tâc giyilmesinden sonra, Sigismund, kâtibi Zamoaski'yi tekrar cûlusunu bildirmeğe memur etti. Tâc giyme töreninde hazır bulunan Turgud Çavuş'a Pâdişâh ve sadrâzam için mektuplar vermekle beraber, Çavuş her neka-dar Dîvân'dan yalnız Manyatlar'a emir getirmiş ise de, ona da kıymetli hediyeler verdi³¹⁸!

Sigismund, Grandük Maksimilyen'in mağlûb ve esîr edilerek (26 Haziran 1588) KrasnostavMa tevkif edilmiş olduğunu ve hemşiresini Maksimilyen'e nikahlamak arzusunda bulunduğunu da întemons Zamoaski ve Moldavya Voyvodası vâsitasıyla Pâdişâha bildirdi. Zât-ı şâhâne, üçüncü defa olarak Mustafa Çavuş'u Lehistan'a gönderdi. Çavuş'a verilen mektuplarda prensesin Transilvanya prensi ile evlenmesi hususu evvelce Sigismund tarafından vaad edilmiş olduğundan, başkasına verilemeyeceği ve Osmanlı

³¹⁵ «SĬ autem nobls invitls ex amicls aut inimicls nostrls Vienna aut Ger-manla, aut Anglia, aut Hispania, aut Gallia, aut Moscovia nostram spe-rantes amicitiam et licentlam Ragem elegertls, ex his, qui violatores feoderis sunt, eritiş; tandem peticulum considerate, erit İnutlle pax et foedus.» Pâdişâhın mektubu 15 Receb tarihlidir.

³¹⁶ «Opportet ut; «fiam ob causam legatum Vestrum ad Portam non mlsis-İs? sine duble non ob aliam causam, quam ratiome elecçionis regls, si autem aliam ob causam, nifail a nobis estimatur.» Pâdişâh'in i'timâd-nâ-meye cevâbı.

³¹⁷ İstvan EHeK, Transilvanya prensinin Şey ve Nagi Yanoş'tan yazdığı iÜ ve Sigismund İle Mafcsİmllyen'in kendisine rekabetlerinden bahsettiği ve Teke'den yazdığı diğcr iki mektup İstanbul'a gelmiştir. Eyçmg'in raporu.

³¹⁸ III. Sİğİsmund'un İH- Murad'a Krakovİya'dan mektubu, 13 Mayıs 1588: «Praemİttendum, exİstimavlms hung generosum Joanem Zamoisky auli-cum et Secretarium Nostrum, qul de adventu ac nomine legatİ nostri ma-jorİs Serenİtatİ Vestrae, nuntİel.> Ayçİng'in raporunun eki. Moldavya voyvodası Piyer tarafından gönderİlen mektup Eyçİng'm Haziran; 1588 raporudur.

Devleti tarafından muhakkırâne muamele gören İmparatorun hiçbir zaman Lehistan'a dost olamayacağı îmâ edildi ve Kırım Hanları vergisinden birikmiş akçenin ödenmesi ve Kazakların inzibat altına alınması emriyle söze son veriliyordu (Haziran 1588).

Rusya Elçileri

Sünnet düğününde hiçbir Rus elçisi hazır bulunmamıştı. Lâkin ondan sonra ikinci ve üçüncü senelerde Çar Fedor İvanoviç tarafından mektuplar ve kıymetli samur kürk hediyeleriyle iki murahhas geldi. Bu elçilerin birincisi Pâdişâh'a mahremâne bir kabulde (24 Mart 1584) Rusça bir mektup takdim etti ki, bunda Çar, Sultân Murâd'a, İran Şâhı'nın Osmanlılar aleyhine taleb ettiği yardımı vermekten imtina ettiğini bildiriyordu. Her sene Rusya'dan gönderilen akçelerin nasıl sarf olunduğunu anlamak için Kudüs'e gitmesine de müsâade istiyordu.

Ertesi sene (1585), Pâdişâh'm sarayına intisâb etmek isteyen bir Ermeni³¹⁹, İstanbul'a yeni bir Rus sefaretini gönderilmesine sebep oldu.

Eflâk Ve Boğdan'da İdari Değişiklikler

Boğdân ile Eflâk, hududlarını Tatarlar'a karşı savunmak için 20.000 kişi toplamışlardı. Eflâk'dan Lehistan'a kaçmış olan Piyer Çerçel, 400.000 altın aşırarak tahtını Mihne'ye bıraktı; Pâdişâh, selefinin borcunu ödemek şartıyîe voyvodalığı Mihne'ye verdi.

Kötürüm Piyer, Yankol Sakson'un atılmasından sonra üçüncü defa olmak üzere Boğdân dukalığı makamına çıktı. Pâdişâh, Kazaklar'ın tahrib ettiği Bender kalesi duvarlarını tamir etmesinden dolayı, Piyer'e sırmalı bir kaftanla 5.000 altın kıymetinde murassa bir kılıç ihsan etti. Üç sene sonra, 1587'de, Rumeli beğlerbeği, Hosey palangasının inşâsında gösterdikleri gayretten dolayı Kırım Hânı'nın voyvodalıklara tecâvüzden uzak duracağını iki prence bildirdi. Herbirine altında müzeyyen bir kılıç göndererek, bununla beraber, bunlara mukabil ikisinden de onar bin duka istedi.

Yine o sene zarfında (1587) Papa IV. Sikst, iaşelerinin sağlanması

³¹⁹ Eyçrag'ın raporu. Venedik elçisinin 29 Nisan 1585 tarihli raporunda «Serbest bir ticâret ve İyi bir dostluk temin etmek arzusunu bildirmek, sadrazama ve Pâdişâh'a mektup ve itlmâdname takdim etmek üzere bir Rusya elçisi İstanbul'a geldiği» yazılıdır. Karamsin, bu İki sefâretten bahsetmez. Son Rusya sefirinin müzakereleri İstanbul (Rûm) Patrik'ını Moskova'ya götürmek maksadına dayandığı aşîkârdır. Patrik, hakikaten Çar-ux payitahtına gitmiş ve Rus İmparatorunu 1589'da takdis etmiştir.

temennisiyle Boğdan'a Cizvit papasları gönderdi; bunlar Sakson ve Macar köylerine dağıldı ³²⁰.

Boğdân Beği Fiyer, sadrâzama 60.000 ve Pâdişâh'a 200.000 altın takdim ederek, 7 yaşında bulunan oğlunu kendisine halef bırakmak hakkını te'mîn etti. Pâdişâh, gelecekteki memuriyetinin alâmeti olarak Piyer'in oğluna mîr-i alem vâsıtasiyle alem (bayrak) ve tabi ³²¹ gönderdi (1589).

Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri

Fransız elçisi Jermini, daha önce Eflâk beğliğine tâ'yîn ettirmiş olduğu Piyer Çerçel lehinde müdâhale ettiyse de, fayda vermedi. Elçi, Kap-dân Kılıç Alî Paşa'nın Kefe'den dönüşünde (1585) Fransa'yı tehdîd eden II. Filip donanması aleyhine bir Osmanlı donanmasının yardımını talep ettiği zaman dahî muvaffak olamamıştı. Mediçi hükümdarı Katerîna bu hususta Hasekî-Sultân'a (Venedikli Bafa) (Safiyye Sultân) kendi el ya-zısıyle bir mektup yazmış ve Hasekî-Sultân, mahremi ve haremın kilercisi Kiraze (?) nâmındaki bir Yahudi kadın vâsıtasiyle bundan Venedik balyosuna malûmat vermişti ³²². Fransız elçisi zât-ı şahaneye takdîm ettiği bir muhtırada kendi milleti hakkında yeni müsaadeler talep etmesi üzerine Pâdişâh, bunun kenarına kendi eliyle:

«Şimdiye kadar size ettiğimiz inayetler, sizin tarafınızdan da bi'l-mukabele insâniyyet ve mürüvvet gösterilmesini îcâb edec» mealinde ³²³ bir cevap yazmıştır.

Jermini'nin halefi Lanskom bir pazar günü Galata Kiliselerinden birinde împarator'un elçisine ayrılmış olan şeref mevkiini cebren zabt etmesi üzerine yukarıda gördüğümüz veçhile bu kilisenin kapatılmasına sebep

³²⁰ Pezen'in Ekim 1588 tarihli raporu. Pezen bu tafsilâtı İngiltere ve Lehistan elçileri Harbone ile Zamoaski'ye refakat eden çavuştan nakleder. (Pa-paslar, fukaralıklarından dolayı iâşe olunmak üzere değil, oral ar halkını ifsâd ve Osmanlılar aleyhine tahrik için gönderilmiş oldukları aşikârdır. Bu cihet çavuşun ifâdesine atfedilmişse, çavuş işittigine aldanmıştır. Mütercim).

³²¹ Pezen'in 1589 Kasım tarihli raporu. Bu tevcihden bahsetmek bilhassa şunun için lâzımdır ki, Engel'in târihinde buna dâir bir söz yoktur. Pezen'in raporu, Piyer'in hükümetini 1591'e kadar uzatır. Yine Pezen'e nazaran sabık Eflâk voyvodası Petrasko İkisinden birinin voyvodalığını elde etmek üzere Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azli için, sığındığı Venedik'ten Bâb-ı Devlet'e müracaat etmiştir.

³²² «Che la Sultana meggle del Şignor, gli haveva mondata per la Chirazza Hebrea una lettera, ohe gli aveva scritto la Sra. regina madre del re di Praucia insieme colla traduzion in turco pregandolo a veder se la traduzlone era fede'mente cavata,» Vftaedifc Hârici Münâsebetleri Hülâsası, 2 Haziran 1584.

³²³ «Size ettiğimiz inayet sizden Kabul olunan İnsâniyyet ve mürüvve 14-yıkıdır» (Hammer'ın naklettiği bu ibare metindeki tercümeyle muvafık değildir. Ancak «kabul olunan» yerine «Umld olunan» veyhüd eski giyenin müsâadesine göre, «me'mûl olunan» kelimeleri olacağı hâtıra, gelir. O halde yanlışlık tercümede degü, nakilde olur. Mütercim)

olmuştu. Sadrâzam bu mütecâvizâne hareketten dolayı Lansköm'ü azarlaması üzerine elçi, cevaben, eğer selefi sünnet düğününde Avusturya elçisi Preyner*den geri kalmış olsa efendisi KraTın kendisim îdâm ile cezalandırmış bulunacağını ifâde etti. İÜ. Hanri'nin vefatından sonra, Osmanlı hükümetinin Navar Kralı'm Fransa Kralı olmak üzere tanıdığından şikâyet etti. Lâkin, bu hususta İngiltere'nin ve diğer hükümetlerin gösterdikleri misâle uymaktan başka birşey yapılmadığı cevâbı verildi.

İngiltere'nin ilk elçisi Pâdişâh'a 5.000 altın kıymetinde bir saat, altın yaldızlı 3 gümüş şamdan, 2 kupa, 9 İngiliz dog köpeği, vezirlere tül den ve ince kumaştan hediyeler takdim etmişti. İngiltere'nin İspanya ile muharebesine Osmanlı Devleti'ni de iştirak ettirmek istedi. Lâkin Pâdişâh, istenilen yardımı vermek hususunda, İran muharebesini bahane ederek geçıştirdi. Sultân Murâd, Harbone'ye teslim edilen i'timâd-nâme cevâbında şimdi İspanyollar tarafından alınıp da, ileride Osmanlılar eline düşebilecek olan bütün İngiliz tebeasım kurtarmayı taahhüt ettiğ i gibi —şimdi veyâhud sonra İngiltere'de bulunabilecek— Türk esirlerinin de serbest bırakılmasını Kraliçe'den talep etti.

Harbone'nin halefi Edvar Burton, İspanyolların Hind Denizleri'nde tüccar gemilerine karşı o taraflarda dolaşmak üzere bir donanma gönderilmesi ve Don Antonio'nun Portekiz tahtına oturmasına yardım edilmesi talebini tekrar etti. Zât-ı şâhâne elçiyi iltifata boğmakla iktifa etti ve donanması Kızıldeniz'de görünmüş ve ciddî endîşelere yol açmış olan İspanya hükümetine İngiltere tarafından harb îlân edilmesi için elçiyi her bakımdan teşvik etti.

trân muhârebeleriyle Safiyye Sultân'm himâyesi, Trablus valisi Ramazan'ın kadirğasının Venedik donanması kumandanı Emmo tarafından zabtedilmesinin açacağı vahîm neticelerden Venedik'i muhafaza etti. Ramazan, yeniçerilerin isyanında öldürölünce,- zevcesi 800.000 duka ile 40 Hristiyan köleyi ve 40 genç kızı bulan ve kocasından intikal eden servetiyle İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştı. Gemisi Zanta'da durarak orada kendisine hürmet gösterildiğ i ve hediyeler verildiğ i halde tekrar yola çıktı. Lâkin Emmo, sonraları Venediklilerden iddia ettiğ i gibi, taifenin yaptığ i bîr-iki yağmadan dolayı intikam almak kasdıyla, yâhud servet hırsı ve sefahat sâikasıyla, Kefalonya açıklarında kadirğaya saldırdı. Geminin 250 Türk neferi öldürölldü; Ramazan'm oğ lu, anasının göğ sü üzerinde Öldürölldü. 40 kız, bu alçakça saldırıdan sonra memeleri kesilerek denize atıldı/Bunlardan en güzeli genç kardeşinden ırzına dokunulmamasını istirham etti. Lâkin ne bu

istirhamın, ne de kızın Hristiyan olduğuna ve henüz küçük iken adanın zabtında Kıbrıs'tan alındığına dâir yemininin hiçbir te'siri olmadı. Genç Venedikli'nin arzusunu hiçbir şey men' ede-miyerek vahşetinin mağdûresi olan kızı, ismetini mahvettikten sonra denize attı. Bu vahşîyâne mezâlimin İstanbul'da yaratmış olduğu umûmî nefret balyosun hayâtını tehlikeye düşürdü. Bafa'nın himâyesi olmasa yedi elçi için Yedikule(nin/kapıları açılmıştı. Hasan Çavuş, bu son vak'adan dolayı tarziyye istemek üzere tehdîkâr bir mektupla Vene-dik'e gönderildi. Senato felâketli bir muharebe başlayacağı korkusuyla Osmanlı Devleti'nin taleplerine muvafakat gösterdi. Piyer Emmo'nun başı kesildi, Ramazan'ın zevcesinin kadirgası ve bütün serveti Preveze kadısına teslim edildi, serbest bırakılmış olan 400 Hristiyan kölenin yerine başkaları (yâni başka Hristiyan köleleri) konuldu³²⁴.

Venedikliler, daha sonraları Uskoklar*'in Bosna ahâlîsinden gasb yoluyla aldıklarını da bu suretle geri vermeğe mecbur oldular. Sultân Murâd, 1585 Hazîrân'mda Venedik Docu'na husûsî bir mektup yazarak Cumhûr'un bir kadirgası Zanta sularında bir İspanya kadirgasına hücum edip 39 Müslüman esirini kurtarmış olduğundan dolayı teşekkür etti. Hemen yine o sıralarda yazdığı başka bir mektupta dahî Venedik tebeasının Osmanlı hududunda yaptığı akınlardan görülen zâyîâtın tazminini ve son ahidnâmede kararlaştırıldığı veçhile Skardona tuzlalarının tekrar açılmasını istedi. HarenVin kilercisi Yahûdî kadın Kiraze (? Kira?)'ye Venedik'te bir piyango icadı "hakkında verileri zımnî imtiyaza mukabil Senato, Kıbn's'da Venedik ticâretine. mühim menfaatler sağlayan yedi fermana nail oldu.

Osmanlı Devleti ile İspanya arasında bir sene için yapılan mütâreke (1581) Moden beldesinden —oraya çekilmiş olan— Marigliano'nun idare ettiği müzâkereler sayesinde üç sene uzatılmıştı. Bu üç sene sona erdiğinde, 5.000 duka vererek hâce-i sultanî müverrih Sa'deddîn'i kazanmış olan İngiliz elçisinin entrikaları, İspanya ile bir mütâreke akdini bir müddet geri bıraktı; lâkin iki sene için olmak üzere, iki taraf arasında 1587 senesinde imzalandı.

Toskana Dukası, eski muahedenin yenilenmesini talep etmesi üzerine, bunun için bir sefaret göndermesi ve donanmasının Papa'mn deniz kuvvetine katılmayacağını vaad etmesi tebliğ edildi.

³²⁴ Knolles, s. 689. Levanklo, «Tfiifcfoe Vekayli», «Ve»»*; V*fc*ytl», «Tör-Uye Yaagmfillan MtentiMtn» eserlerinde bu İşe ve Padisflh'n Venedik balyosuna ihtarlarına dâir birçok vesikalar vardır: «La serenisslma Sultana lo advertisce esser stata lettera scriltta al suo Marito, ebe cred ala dal Capltano del maw, nellaquale gU vleio detto ehe la savorra della galera di Tripoli pres* «ra tntta di lastro d'oro.> 4 Mayı» 1584.

Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri

Yine bu sıralarda Gürcistan PatriM memurlarının ³²⁵, evvelce zikri geçen îrân sefirlerinin, itikâdlarıyla arazîlerinin mevkileri kendilerini Osmanlıların Acemler aleyhine tabîi müttefikî yapan özbekler'in murah-hasları İstanbul'a geldi.

Sultân Süleyman zamanında İstanbul ile Semerkand, Osmanlı Pâdişâhı ile Burak Hân arasındaki münâsebetleri Süleyman zamanı vak'ala-rmda yazarken beyân etmiştik. Burak Hân'ın nâm-ı diğerle Burhân-Şâh'-ın yerine Pîr Muhammed Şeyh geçti (3 Ağustos 1587). Pîr Muhammed'in torunu Abdullah tahta çıkınca ³²⁶ III. Murâd'a tahta çıkışına ve her iki tarafın bütün güçleriyle İran üzerine hücum etmelerinin tam zamanı olduğuna dâir bir mektup gönderdi ³²⁷. Abdullah tarafından iki sene sonra Osmanlı Devleti'nin İran hakkındaki düşmanca tavırlarının yerini barışçı niyetlere terkettiği bir zamanda gönderilmiş olan, birincisi gibi, müsâid cevâba mazhar olmaktan uzak kaldı.

Papa'nın Asya Hristiyan Cemaatlerine Elçisi

Burada Patris'in kürsüsüne revnak vermiş olan Papa'larm en büyük-lerinden birinin, yâni V. Sixt'in Ermeniler, Melkîler, Ya'kûbîler, Keldâ-nîler gibi Asya'da yayılmış Hristiyan cemâatlerine göndermiş olduğu bir sefareti kaydetmemiz lâzım gelir ³²⁸. Onun maksadı, Papalık nüfuzunu bu dört kilise üzerine te'sîs etmek ve mümkünse bunları Katolik mezhebine bağlamaktı. Bu memuriyet Sidon (Sayda) Piskoposu'na verildiyse de, ümîd edilen netîceyi vermedi. Ermenî Kilisesi iki patrike bağlı idi ki, bunların biri Büyük Ermenistan'da Açmiyazin, diğeri Küçük Ermenistan'da Sis ³²⁹ beldesinde

³²⁵ «Arivo in Constantinopolli Il Patriarca del Georgiani con prometter l'amicitia di questi paesi a sua Maesta, il quale insieme col Alvaro Mendes era stato a baciar la man al Signore.» Venedik Mtnâsefbetjeri Hülâsası, 1586. «Dan Alvaro Mendes creditore di 12.000 scudi del Re di Francia sopra l'anello di Rucellai venduto al G. Sr.» Venedik Münasebetleri Hülâsa», 23 Aralık 1583. Alvaro bir serseri olmalıdır, nasıl İd yine raporda elcimin su İfadesinden anlaşılır: «Quel Spagnol Flghefoa era andato a larsl Turco, haveva detto al Bassa, Il negoziLo del padre Posaevlno dicendo ene per mezzo suo s'era conelusa lega tra il Re di polonla e il Moscovi-ta.» 1583.

³²⁶ Özbek Ham'nin m. Murad'a 3 Ağustos 1587 tarihli mektubu Pezen'in raporunda, dercedilmtotlr.

³²⁷ «Difficilta avuta dal uomo del Osbek Tartaro di foaciare la mano del Signore ed havere Il banchetto, superata per concigUo del G. Bassa.» Venedik Münasebetleri Hülâsası, 24 Mart 1589.

³²⁸ Papa, Osmanlı ülkeleri Hristiyanlarını «sfid etmek İstiyordu. (Mttter-clm).

³²⁹ «Le f amlglie ehe sono sotto questo Patriarcha deli, Armenia magglore pas-sano 260.000, altre i cherlct 11 maestri e predicatori Mortabl.» Küçük Ermenistan Patrikliği: «Tiene sotto la sua a'bbedlenza 24 prelati et sltri

ikaamet ederdi. Dominik papaslanndan Bar-tolome'nin Roma için kazanmış olduğu Katolikler Nahcivan mıntıkasında on iki kazada otururlardı. Papa'mn vekili, Ermenî Kiliseleri'nin Floransa Râhibler Meclisi'nin kararlarına uygun olarak Roma Kilisesi'yle birleşmesi için uzun müddet Sis Patriki'yte müzâkere etti. Patrik, Katolik Mezhebi î'tikad-nâmesi'ni imza etti ve eğer düşmanı olan bir papasın suçlamalarına karşı kendisini müdafaa etmek üzere İstanbul'a gitmek mecburiyetinde bulunmasaydı, şüphesiz ki vaaz kürsüsünde dahî bunu ilân edecekti. Ermenî mu'tezüesi (yâni, Roma'ya tâbi olmayanlar)¹ Yesu'da ancak bir tabiat, bir irâde, bir hareket tanırlar ve ilk üç Râhibler Meclisi'nden başkasını tanımazlar. Söylenen ilâhînin «Üç defa mukaddes» sözlerine «ki bizim için çarmıha gerilmiş» ibaresini de ilâve ederler³³⁰. Cahîm-i tathîre (Cehennem temizliği yahut Temizlenme cehennemi) inanmazlar; Yesu'nun Doğuşu Yortusu'nu 6 Ocak'ta yaparlar. O gün kiliseye —boynuzlarına çelenk ve mumlar konulmuş buzağı ve boğa götürerek «mukaddes su» serptikten sonra— Ermenî Kilisesi papaslarından Narses'in «Mekâtib-i Râiyâne» (Çobanlık Mektupları) ndaki mâ-nâya aykırı olarak— Mitra Mezhebi'ndeki kurbân merasimini tamamen icra ederek hayvanları öldürürlerdi³³¹.

Papa vekilinin Şam yanında bir ovada sakin olup Melkî, başka bir tâbirle Rum Mezhebinde bulunan Hıristiyanların patrikine Roma Kili-sesi'yte Floransa Rûhânî Mezhebi'ni ve yeni takvimi kabul ettirmek üzere gösterdiği gayretler de beyhude oldu. Hattâ patrik, mezhebdaşlann-ca Roma Kilisesi'nin ve Floransa Rûhânî Meclisi'nin isimlerinin bile meçhul olduğu cevâbını vererek, Katolik akidelerinin ve yeni takvimin kabulü İstanbul ve İskenderiye'deki iki büyük-patrik tarafından kararlaştırılmak gerekeceği ifadesiyle, görüşmeye son verdi³³².

12 vescovl, 1 plû vlelni tocca l'elezione del Patriarcha; famigUe 20.000 nelli castelli deli Sorlae e Ciicia, 20 monasterl.> Sayda Piskoposu'nun memuriyetine dair eserden, 19 Nisan 1587

³³⁰ cAggtungono nel trizagolo: nvi cruciflsus est pro nobis; conseerano il vno puro senza aqua.»

³³¹ İstanbul mu'tezile patriki (Yâni Katolik olmayan Ermenî Pat-riki?) tarafından tazyik olunan Ermenî Katolikleri tarafından 1759 (?) târihiyle tanzim olunup Lehistan elçisi Kont Dö Pö-tükü'ya verilen arızada —Doğu Kilisesi Târihi yazarlarının hepsi tarafından şimdiye kadar meçhul olan— bu putperest Litonya Âyini'nden bahsedilir. Pölavi Kütüphânesi'nde bulunan bu vesikada (o sefârete âit resmî Türkçe evraklar) Ermeniler, Patrik'in kendilerini aşağıdaki hususlarda zorlamasından şikâyet ediyorlar. Evvelâ, Mukaddes Kitaplar'dan birçok fıkraların tahrifine; ikinci olarak, Halkidonya Rûhânî Meclisim mahkûm etmeğe; üçüncü olarak, cahîm-i tatmYi (günâh çıkarma?) inkâra; dördüncüsü, Allah'ın günde dokuz defa öldüğü î'tikadının kabulüne, beşincisi, faizin meşru olduğuna inanmağa, altıncı olarak, İsa'nın Doğuşu Yortusu'nun 6 Ocak'da icrasına; yedinci olarak, sayılan putperest âyinleri ile birlikte boğa kurbam takdimine. .Bu hususta «Mitra Mezhebi Hakkında Muhtıra» eserine müracaat, Paris, 1828.

³³² «Ragguaglio delil due Patriarchi di Greel In Soria et Palestina dettl Melehiti dal Vescovo di Sidonla a Slsto V.»

Üç sene önce kendisine iki Yesû'î (Cizvit) gönderilmiş olan Ya'kû-bîlik Patrik'i Fırat üzerinde Garga yakınında ve Haleb'e 10 ve Diyâr-bekir'e 13 günlük mesafede bulunan Marbitay Manastm'nda ikaamet ediyordu. Mezopotamya Ya'kûbîler'i —ki takriben 50.000 aileden mürekkep olup bâzıları Haleb ve Diyârbekir'de büyük ticâretle uğraşırlar— ilk kiliseleri olmak üzere Cizre Manastın'ndaki Mardin Kilisesi'ni tanırlar. Pa-pa'nın vekili oraya kadar giremediği cihetle Trablus, Hama, Şâm, Kudüs, Haleb, Urfa, Marbitay yâhud Mararbisa'daki Ya'kûbî kiliselerini ziyaretle iktifa etti. Lâkin başhcaları îsâ'nın (Yesu'nun) tabîat-ı uknûmiyyesi* ni (hipostaz; Teslîs'in üç uknumu; unsuru) ³³³ inkârdan, IV. Halkedon-ya Râhibler Meclisine itaat etmekte çekimserlikten, Papa Leon'un tas-dîk kudsiyyetine muvafakat göstermekten, Dioskorus, Severus, Makarios, Jâk ismindeki mu'tezîlîleri mukaddes tanımaktan ibaret olan mu'tezîlî i'ti-kadlanndan hiçbirini ibtâle muvaffak olamadı. Diyârbekir ve Siirt taraflarında bulunan ve Papa III. Jül zamanında Roma mezhebini kabul etmiş olan Hristiyanlar Roma'da Keldânî, Asûrî, yâhud Şark Kilisesi adıyla anılırdı. Musul yakınında Aziz Hermes Manastırında bulunan Nes-iûrî Patrifci'ni, Papa vekili, Ya'kûbiye Patriki gibi istikbâline davet etti. Lâkin Patrik buna muvafakat edecek olursa Türkler tarafından tâkîbâ-ta uğrayacağı bahanesiyle icabet göstermedi. Gerçi Roma, Asya'daki Hristiyan cemâatleri için üç patrik tâyin etmiş ve Bülbüliye'deki Âsûr, yâni Musul kiliselerinin kazâî işlerini bunlara vermişse de, rakîbleri olan mu'tezîlî patriklerin ahâlî üzerinde büyük nüfuzları olmasından dolayı, bu patriklerin kiliselerini tesellüm edememişlerdi. Nestûrîler, insanlık tabiatının îsâ'da kemâlini ³³⁴ inkâr ederler, Azize Meryem'i Allah'ın anası olarak tanımazlar, I. Efes Rûhânî Meclisi'ni ve ondan sonrakilerini tasdik etmezler, papaslara günah çıkartmazlar, Katolik kilisesinin mahrem saydığı derecedeki akrabalanyla Patrik'in müsâadesi olmaksı-' zın izdivaç ederler; bir de onlarda kilise riyaseti makamı seçime tabî ol-mayup, bir ailede irsen devam edip gider. Sayda Piskopösü'nun mu'tezîlî Ermenileri Ya'kûbîler'i, Nestûrîler'i Roma i'tikadlarına çekmek işin-deki gayreti tam mânâsiyle semeresiz kaldı. Lâkin gerek onların, gerek

³³³ Dlcono non esser in Chrsto l*unlone hipostastica,, una natura resultan-te da due non personate, benche sogglungono senza mlstone ni con-fusione, di alteiazlone, dlcono esser una sustanzla risultante da due, una essentla da due, una volunta da due, et tuna operazione da due, agglun-gono nel trlsagio: qui crueifixuiT est pro nobls, non appUcandolo alla santlssima trlnlta.»

³³⁴ «Credonoo che la natura humana, İn Ohristo non si& perfetta senza l* persona humana, e perciò dicono in Ohristo esser nue persone, benche non negano che Chrsto dal prncplpo della sua coracezione sla perfetto Dio e perfetto uomo.>

Ermenistan, Suriye, Keldâniyye Katolikleri'nin kabul sureti şikâyet edilecek tarzda değildi. Ük sayılan dört takım mu'tezile kiliseleri Katolik i'tikadlarını tasdikten ve yeni takvimi kabulden istinkâf göstermiş iseler de, bütün Hristiyan kiliseleri anasının gösterdiği alâkadan ve dînin yayılması için bir medrese ve Roma'da bir Şark matbaası kurulacağına dâir vekilin verdiği haberden samîmi bir sevinç duymaktan da geri kalmadılar ³³⁵.

Kırım Ve Arabistan Vekayü

İrân seferinin hikâyesine tekrar başlamadan, naklettığımız sefaretler sırasında zuhur eden deniz vekayîine bir göz atalım. Afrika sâhilleriyle Osmanlı eDvleti'nin iki yarımadası —ki Arabistan ve Kırım'dır— nazar-ı dikkatimizi celbeder.

En eski zamanlardan beri gemicilik için pek elverişsiz sayılan Karadeniz, 1582 senesinde Kapdân Kılıç Alî Paşa kumandasıyla Kırım'a gitmek üzere İstanbul Boğazından çıkan Osmanlı donanmasını uğrattığı hasar ile, şöhretini yeniden te'yîd etti. tki sene sonra, yeni kazalar zuhura geldi ³³⁶. Bu ikinci kazaların vukuu senesinde idi ki, Sultân Murâd İstanbul'da büyük bir bastarda ³³⁷ yâni amiral gemisi inşâ ettirdi. Bu gemi, büyüklük bakımından, Süleyman ve Selîm zamanlarında payitaht tersanelerinden çıkan iki gemi ile rekabet ediyordu. İstanbul tersanesinin bu yeni eserinin ne vakit denize indirileceği müneccimler tarafından tâ'yîn edildi. Geminin denize indirilişinde Pâdişâh, vezirler, ağalar hazır bulundukları gibi, hafızlar Kur'ân(-ı Kerîm) okuyarak şeyhler tarafından dualar edilmiş ve muzika coşkun havalara çalıp ahâlî tarafından alkışlarla tezahürat yapılmıştır.

1586 senesinde Kılıç Alî Paşa Yeni Saray'da zât-ı şâhâne için masrafını kendi karşılayarak bir hamam yaptırdı. Bu hamamla, Paşa'nın adını taşıyan iki cami hâtırasını te'yîd etmiştir. Başarda'nın indirilmesi, hamamın tamamlanmasıyla hâsıl olan pâdigâhın memnuniyetine, Osmanlı amirali Sinan Paşa'nın Kızıldeniz'de 4 Portekiz kadırgasını zaptetmesi haberi de eklendi.

³³⁵ «Non chlamano la B. Veng. Madre di Dio, perchje significarebfoe che fosse madre di tutte le 3 pergone, ma dicono dhe sla madre dt Dio. Verbo e figlio. Ouando si udisse in Levante la elettione che si fa İn Roma dello collegio « stampe in tutte le Ungue orientall, tutti 11 uomini da bene si sono rallegati.»

³³⁶ cUluc Ali avuto grandisslma tortuna nel passeglar pei mar nero nel quale si perdono tre «alere e più de 30 vascelU.» Venedik elçisinin 1584 tarihli raporu, İmparatorluk Arsivi'nde. «Onferma la rotta deite galie nel mar negro al numero di çl'ue.» Venedik Münasebetten Hülâsa*, 5 Ağustos 1586

³³⁷ Bizim eski târihlerde «besterde» imlâsıyla (eiifslz) görölrse de «bastarda» okunur. Mütercim.

Ancak, bunun bir nevi karşılığı olmak üzere, az sonra, Malta tarikiyle Floransa Dukalığımdan dokuz kadırganın Urla sahillerine taifelerini çıkararak bütün memleketi harâb etmiş oldukları haberi alındı. 27 Haziran 1587'de Kılıç Alî Paşa ansızın vefat ederek altın ve kıymetli taşlarla dolu büyük bir hazîne ve nakid olarak 60.000 duka bıraktı. 500.000 duka tahmin edilen serveti tamâmiyle Devlet hazînesine alındı. Herne-kadar 90 yaşma varmışsa da, harem zevkine doyamamış idi. Bir cariyenin âgûşunda can verdi. Hazînesi, cömertlikleri, muasırlarının şiddetli tenkîdlerinden hâtırasını kurtaramamış, hattâ mevkiine yaraşır bir defin merasimi yapılamamıştır. Kılıç Alî'ye ve kendinden öncekilere tahsîs edilmiş olan Galata, Gelibolu, Limni ve diğer adalar varidatı, Devlet hazîne-nesine avdet etti. Sultân Murâd'ın nedîm ve dâmâdı İbrahim Paşa kap-dân-paşağha tâyin olunduysa da, bü makamda bir seneden fazla kalmadı. Kıbrıs vâlisi Ca'fer Paşa, tahsisatı 200.000 akçeye indirildiği için bu memuriyeti kabul etmedi ³³⁸; bundan dolayı kapdân-paşalık Cezayir beğlerbeği bulunan Venedikli Hasan Paşa'ya verildi.

Hasan Paşa memuriyetine başlar başlamaz, kız kardeşine ikaamet-gâh olmak üzere, Doc'dan Venedik'in «Prokürati» denilen mevkiinde bir hâne istedi ³³⁹. Murâd'ın cülusunda Milânlı bir mühtedî, Hasan'ın hazînelerini, zulüm mahsûlü olmak üzere sadrâzama haber vermişti; So-kollu, Hasan'ın servetinin bir kısmı olarak 200.000 duka zabtedip, gerçi bu muazzam servetin kaynağının temiz olamayacağını tahmin etmişse de, Cezayir beğlerbeğiliğinden azletmemişti. On sene sonra (1586) Kılıç Alî, yine bu Hasan Paşa hakkında, aynı şekilde bir tedbîr aldı. Kılıç Alî, Hasan Paşa'nın gözdesi olan genç bir köleyi alıp hadım yaparak günde 100 akçe ile bir harb gemisine kapdân tâyin etmişti. Hasan, Kapdân Paşa'nın bu hareketinden defalarca o kadar acı şikâyetlerde bulundu ki. Pâdişâh Kılıç Alî'yi azletmek istedi. Kılıç Alî, kendisini tehdîd eden fırtınayı atlatmanın çâresinin bir para yağmuru yağdırmak olacağını anladı. Genç köleyi ele geçirmekten maksadı, Hasan Paşa'nın topladığı hazînelerin yerini öğrenmekten başka birşey olmadığını, teşebbüsünün tam neticeye yaklaştığını, Cezayir valisinin zulümlerinin semeresinin bir hamam külhanında saklı bulunduğunu öğrendiğini Pâdişâh'a arz etti. Defterdar îbrâhîm, bunun üzerine Cezayir'e

³³⁸ «GiafferbaSsa di Cipro non ha voluto accettar l'offerta del Capltanato del mar per 200.000 zecchinl». ven@a& Münasebetleri, 28 Aftustos 1588.

³³⁹ «Cap. del mar prega che sia data a sua sorella una casa dt quelle delle Procuratie.» Venedik Mtnnasebetlfi, 9 Aralık 1589

gönderilerek belirtilen yerde 130.000 duka buldu. Daha sonra kapdân-paşalığa getirilen Hasan Paşa, Bovania ve Siraküs (Serkusta) arasında bulunan Augusta şehrine beş kadirge ile bir gece hücumu yaptıktan sonra 20 Eylül 1588'de İstanbul'a geldi. Pâdişâh'ın elini öpmek üzere kabulünde 300.000 duka kıymetinde hediyeler 30 genç köle, 40'dan fazla cârîye takdim etti.

Yemen'de, —II. Selîm saltanatının Arabistan muharebelerini yazarken defalarca kendisinden bahsetmek fırsatı bulduğumuz— Zeydiyye reî-si Mutahhar, ölümünde hükümetini oğluna bırakmıştı. Bu da bir müddet sonra yeğeni Alî Yahya'yı kendisine halef bırakarak uzletgâhma çekildi. Sekiz seneden beri sükûnet içinde günlerini geçirmekte olduğu halde, Yemen valisi Hasan Paşa, duasını almak üzere Pâdişâh'ın bizzat görmek istediği cihetle İstanbul'a çağırdığını bildirdi. Takva sahibi şeyh aldandı. İstanbul'a vardığında Yedikule hapishanesine atıldı (3 Haziran 1587). Yemen vâlîsi bu sırada Alî Yahya'yı da ele geçirerek, Mutahhar ailesinden diğer dört kişi ile beraber Kaahire'ye ve oradan İstanbul'a gönderdi. İşte Osmanlı —siyâseti dâima serkeş olan Arabistan (Yemen) ahâlîsi üzerindeki nüfuzlarından haklı olarak endîşe ettiği— Zeydiyye reîs-lerinden bu suretle kurtulmuştur. Lâkin bu şiddet, beklenen neticeyi sağlamak şöyle dursun, Yemen'in asayişini mahvetti ³⁴⁰. Zeydîler, Ye-men'in göbeğinde istiklâllerini ilân ettiler ve hâlâ orada (müverrih zamanında) hükümetlerini sürdürmektedirler. Osmanlı müverrihleri bile Zeydîler'in ihtilâlde muvaffak oluşlarını Şeyh Mutahhar hakkında gösterilen gadrin haklı cezası olarak addederler. Vezirlerinin böyle bir haksızlıkta bulunmalarına muvafakat etmekle m. Murad'ın gösterdiği zaaf, yine o sene, mukaddes râyihalar içinde irtihâl eden kazasker İvaz Efendi'nin ³⁴¹ kabrini ziyaretle yeni bir delilini gösterdiği dindârâne temayüllerle garîb bir tezat teşkil eder.

Kırım Girayları Osmanlı siyâsetine, Yemen'in Mutahharlar'ı kadar aldanmadılar. İslâm Giraydın Osman Paşa tarafından hanlığa nasbim mü-teâkib İstanbul'da haber alındı ki Mehmed Giray —selefinin Nogay çöl-lerinde vefatından sonra— 10.000 Nogay ile Bahçesaray'a hücum etmiş, Osmanlıların oturttukları hânî firara mecbur etmiş ve Hân muharebede yaralanarak galibinin elinden güçlkle kurtulmuştur. Sadrâzam ve serasker

³⁴⁰ Ali, 34. vak'f'te, varak: 449; diyor M: «Ol mazluma cevri ve foldâd kılmalı umûr-ı devlet-i Osm&nlyye çend&n muntazam olmadı; Yemen vilayeti hod bl'l-külllye ihtilâle yit* tuta»

³⁴¹ Selânikî. İvaz Efendi 1 Zilhicce 994 (14 Skim 1586)'da vefat etmişdir. Befrz&v'l'nin tefsirine, HHâye'e, Mftrt&h'ft, Tetah'e, Mevâki'f'a ta'Ukat ve diğer bazı eserler bırakmıştır. Eğrlkapı diflmda, yaptırdığı Cami'de med-fündür. Atal'nın Terafcfn-i AhTftl'i.

Osman Paşa, mevsimin m s adesizliğine bakmıyarak, Mehmed Giray'ın üzerine bizzat yürümek istedi. Kılıç Al , Osmanlı bahriyesi kronolojisinde benzeri olmayan bir vak'a olarak, Ekim'de Karadeniz'e çıkmağa emir aldı. Ordunun g zidesi olmak üzere 10.000 yeniçeri, 6.000 muntazam süvari, 1.000  avuş, sadr zamlar beraber Kırım'a gitmekle vazifelendirildi. Osman Paşa, Kapdân Paşa'nın bastardasına çıktığı vakit sırmalı kumaşa sarılmış bir hatt-ı hümâyûn gelerek sel m topları atıldı. Pâdişâh, bu hatt-ı hümâyûnda ser-askere bildiriyordu ki, Rumeli beğlerbeği Al  Paşa'ya vezirlik mansıbı vermiş, yeniçeri ağası Mehmed'i Rumeli beğ-lerbeğ iğine, baş-imrahor Halil'i yeniçeri ağalığına tâyin etmiş, vezîr Me-s h Paşa sadâret kaymakamı sıfatıyla İstanbul'un idaresine memur olmuş idi,

Bu sırada Nişancı Mehmed'in kâtibi bulunan müverrih Selânikî, Osman Paşa'yı tuğray-ı hümâyûn ile damgalanmış olup sadrâzamanın istediği gibi doldurulmak üzere açık bırakılmış beşbin k ğıd getirdi. Re s l-küttâb Hamz  Efendi, bu seferde sadrâzama refakat ediyordu. Müverrih Hasan Beğ-zâde'nin pederi Hasan Beğ, Hamza Efendi'ye vek lete memur oldu. Donanma ile ordu Sinop ve Kastamonu'da kışlamağa gittiler. Bununla beraber, Bahçesaray'dan Kefe'ye kaçmağa mecbur olan  l m Giray, kardeşi kalgay Alp Giray'ın yardımıyla gaasıb Saadet Girayla No-gaylar'ı Kefe yakınında Andal sahrasında mağlûb etmişti. Bu muvaffakiyet, artık Osmanlı ordusunun imdadını lüzumsuz bırakmıştı. Bundan dolayı, bahar başlarında, Osman Paşa İran'a yöneldi. Ölüm Giray, ilk defa olarak hutbede kendi isminden evvel P dig h'm ismini zikr ettirmiştir. 1588 N s m'nda —genel olarak zannedildiğine göre zehirlenerek— vefat edip Akkırman Câmi-i Keb ri'ne defn olunmuştur. Hanlık, kalgay Alp Giray'ın ³⁴² hakkı olduğu halde — r n seferinde Semiz Mehmed Giray'ın maiyyetinde il en esîr düşüp yedi sene İran'da kaldıktan Sonra Erzurum'da Osmanlı ordusuna ve oradan İstanbul'a gelmiş olan— G z  Gi-ray'a verildi. Gâzî Giray, kardeşi Fetih Giray'ı kalgay,  dil Giray'ın oğlu Baht Giray'ı n redd n nasb etti. Lâkin, bir müddet sonra bir ihtilâl, Alp Giray'ı hanlığa,  l m Giray'ın oğlu Mübarek Giray'ı kalgaylığa getirdi. Pâdişâh, bu fetrete nihayet vermek için iki Giray'ı İstanbul'a çağırdı: Mübarek Giray, Gâzî Giray tarafından Çerkesler*e ilticaya mecbur kalıncaya kadar Pâdişâh'in emirlerine muhalefet gösterdi. Alp Giray ise, fermân-ı p diş hiye uyarak 160 kişi ile İstanbul'a gelip, hay tının geri kalan kısmını Edirne yakınındaki Yanbolu kasabasında s k netle geçirdi.

³⁴² Pezen, raporunda «Haleb-Giray» diye isimlendirilmiştir

KIRKINCI KİTAP

Tebri̇z Seferi.....

Sadrâzam Ve Müftîlerde Değişiklikler

Asker Abasında İntizamsızlıklar

Sikke Tağşışı Ve Yeniçerilerin İsyanı

İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü.....

Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı

Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor

Geylan Şahı.....

Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema

Haricî Münasebetler.....

Uskoklar Meselesi.....

Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi.....

Vesprim Ve Paluta'nın Fethi

Raab'ın Geri Alınması

Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslerinin İhanetleri

Hz. Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna Götürölmesi

Halîl Paşa'nın Düğünü.....

Cağala-Zâde'nin İkbâli.....

Sultan II. Murad'ın İrtihâlî.....

III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrââtı

III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı

Tarikatler

Hariciye Teşkilâtı.....

Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları.....

KIRKINCI KİTAP

Tebriz seferi. — İran'da karışıklıklar. — Bağdâd mıntıkasında muhasaralar, fetihler. — Osmanlı Devleti ile İran arasında sulh. — Birbirini müteâkib sadrâzam ve müftî-lerde değişiklikler. — Asker arasında büyük intizamsızlıklar. — Sikke tağşışı; askerin dîvâna hücumu. — İstanbul'da veba. — Anadolu'da bir cedvei inşası. — Onbirin-cl hicri asır bağlarında sipahiler isyanı. — Voyvodalar nasbi. — Gîlân Şahı. — Osmanlı Devleti'nin İran ile münâsebetleri. — Özbekler, Fas, İngiltere, Lehistan, Transil-vanya, Rusya, Venedik, Avusturya. — üskoklar. — Bosna vekayîi. — Avusturya ile harb i>atlak vermesi. — Vesp-rim ve Paluta'nın fethi. — Gran ve Hatvân muhasaraları. — Raab'ın lâdesi. — Transilvanya'nın, Boğdân'ın, Eflâk'ın hiyanetleri. — Pâdişâhın sancağının Macaristan hududuna götürülmesi. — Halil Pasa'nın düğünü. — Ca-ğala'nın ikbâli. — m. Murâd'ın vefatı. — Zamanının meşhur binaları, şâirleri ve fakıhleri. — Tfertkatler, Reis Efendi. — Devlefin vüâyetlerinin genişlikleri ve taksimatı.

Tebrîz Seferi

Bundan evvelki kitapta ara verdiğimiz İran seferinin hikâyesine şimdi dönebiliriz. Kırım'da, sükûnet sağlandıktan sonra Osman Paşa, 200.000 kişiyi bulan ordusundan —yakında kıtlık çıkacağı korkusuyla— 40.000'ini bıraktı. Ondan sonra Kastamonu'dan Erzurum'a hareket etti. İran hududundaki Osmanlı kuvvetlerinin kumandanı Ferhâd Paga'yi davet ederek, İstanbul'a gitmek üzere Tokad'da kendisine ruhsat verdi. Erzurum'da asker, yiyecek azlığından şikâyetle başladığı gibi, Çaldıran ovasında da homurdanmalar arttı. Van vâlîsi vezîr Cağala (Cığala)-zâde, 6.000 seçme askerle Çaldıran'da orduya iltihak etmişti. Ser-asker, geçit resmi yaptırdıktan sonra gidiş yönünü değiştirerek Nahcivân yolunu bıraktı, Tebriz üzerine yürüdü. Merend ve Hoy'u arkasında bırakmış olan Osmanlı ordusu öncüleri Sofyân'da kahraman İran prensi Hamza Mîrzâ'nın ânî hücumuna tutuldu; 7.000 maktul verdi. Osman Paşa, bu mağlûbiyetin intikamını almak için Cığala (Cağala)-zade ile Diyârbekir beğlerbeği Meh-med Paşa'yı 10.000 kişi ile ayırdı; lâkin bu yeni kol-ordu da Hamzâ Mîrzâ tarafından mağlûb edilerek, evvelki ordu derecesinde zayıata uğradı. Bununla beraber İran şehzadesi payitahta doğru ric'at ettiğinden Cağalazade ile Mehmed Paşa Tebriz önünde Şenb-i Gâzân'a, yâni Moğol îm paratoru Gâzân'ın türbesi

yakınma kadar giderek, orada çadır kurdular (26 Ramazân 993 -. 21 Eylül 1585).

Şehrin Alî Kulı Hân kumandasında birkaç bin kişiden başka müdafii yoktu. Çünkü Türkmenler'in reisi Emîr Hân'ın vefatından sonra bı aşiretler, alenî düşmanları olan Alî Kulı Hân'ın emri altında hizmetter istinkâf etmiş idiler. Tebrîz kumandanının, Cağala-zâde ordugâhına kadar gelmek suretiyle yaptığı bir hücum, Osmanlılardan 3.000 zayıata sebep oldu. Mar'aş paşası da maktuller arasmda idi. Âlî Kuh Hân ise, gece esnasında ric'at ederek şehri Osmanlılarca bırakmış oldu. Sadrâzam, Tebriz'i kati ve yağmadan muhafaza etmek istedi. Lâkin birkaç Türk hamamda Acemler tarafından öldürüldüğünden, askerin söz anlamaz takımı bunu pek çok aradıkları bir bahane sayarak, her türlü kötülüğü yaptılar.

Tebriz'in, Batlamiyus'un «Gabris» diye tesbit ettiği şehir olduğu anlaşılr. Şark menbâları bunun Hârûnü'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde tarafından bina olunduğunu rivayet ederler. İnşâsından altmış dokuz sene sonra bir zelzele ile harâb olarak, Halîfe Mütevekkil tarafından yeniden yaptırılmıştır. Moğol imparatoru Gâzân Hân umûma âit binalarla süsleyip, 6.000 zira muhitinde bir duvarla çevirerek, kapılarından yarım saatlik bir mesafede de kendisine muhteşem bir türbe yaptırdı. Bu hükümdarın iki sadrâzamı olan Reşideddîn ile Tâceddîn Alî Şâh'dan birincisi Tebrîz hâricinde Velîyân mahallesini ve ikincisi hâlâ kendi adıyla anılan iç kısımda çevresi 250 zira genişliğindeki büyük câmü yaptırdı. Tebriz'in pazar ve meydanı, iran'ın en güzel pazar ve meydanı olarak tanınmıştır ³⁴³. Sehend Tepesi'nden Urmiye Gölü'ne kadar uzanan Tebriz ovası letafetinden dolayı, yalnız Şark'in dört ovası, yâni Soğd, Şa*b-ı Bevân, Dimaşk ile Ebleye (?) değil, sekiz ulvî cennete benzetilmiş ve bundan dolayı «Sekiz Cennet» adı verilmiştir. Tebriz ovası en alâ cinslerinden armut, elma, kayısı, üzüm yetiştirir; sanâyî ile ilgili mahsûlleri pamuk ve iplik kumaşlarıdır, ki bunlardan «kisâb-ı deryâî» denilen ve dört renkli olan nevi, eski AcemlerMn «çihâr-renk»leri olacaktır, iran'ın diğer beldeleri imamların ve evliyanın makberi olmakla meşhur ise de, trân şâirlerinden en ma'rufların doğum yeri, yâhud ölüm mahallidir. Tebriz'in doğduklarını gördüğü, yâhud na'şlarını dinlendirmiş olduğu kişiler arasında şunlar nazar-ı dikkati çeker: Enverî, Hâkanî, Faryâbî, Sa'dî ile muasır Hâce Hemânî, Mihr ü Müşteri nâmında ve efsâne vadisindeki nazımın sahibi Muhammed Asar; büyük mutasavvıflardan üç zât ki büyük

³⁴³ Sarden ve Döpre'nln eseri. S, s. 240.

Mevlânâ Celâleddîn'in manevî üstadı Şemseddîn-i Tebrîzî, şâir-î rebâbî Kaasimü'l-Envâr, Avrupa'da şimdiye kadar ancak ismi malûm olan Gülşeni Râz isimli mutasavvîfâne gürlerin sahibi Mafamûd-ı Şebüsterî³⁴⁴. Sadrâzam Tebriz'e mâlik olunca, şehri tahkim etmeyi düşündü. Otuz beş gün zarfında 12.700 zira' uzunluğunda bir duvarla çevirdi. Osman Paşa, hasta olmakla beraber, fethi tâkîb eden ilk cuma günü Tebriz Câmii'nde namaz kıldı ve Kaanûnî Sultân Süleyman'ın fethi zamanından, yâni 50 seneden beri ilk defa olmak üzere minberde yalnız (Hz.) Alî'nin değil, ondan önceki üç halîfenin de isimleri okundu.

2 Şevval 993 (27 Eylül 1585)'de îrân şâh-zâdesi Hamza, 20.000 kişi ile Cağala-zâde'nin Şenb-i Gâzân'daki ordugâhına hücum ederek, yirmi bin tahmîn edilen miktarda telefât verdirdi³⁴⁵. Diyârbekir vâlîsi Meh-med Paşa ölümler arasında, Karaman vâlîsi olup atıyla beraber bir kuyuya düşmüş olduğu için o zamandan beri «Kuyucu» lakabı verilen Murâd Paşa esirler arasında idi. Bu çengin elem verici neticesinden sonra (1 Zilhicce 993 - 25 Ekim 1585) sadrâzam, Diyârbekir beğlerbeğiliğine Hadım Cafer Paşa'yı tâyin etmiştir ki, bu Ca'fer Paşa, Suriye'de Trablus hükümetinde bulunurken İbrahim Paşa maiyyetinde Dürzi seferine gitmekten imtina göstermişti. Sadrâzam, kendisine Budin valiliğini ve üç tuğlu paşa rütbesini (vezirlik) vaad etti. Osman Paşa Erzurum'dan hareketinden 85 gün sonra —oradan orduya vaad etmiş olduğu veçhile, ric'ate başlamak üzere— ordugâhını Şenb-i Gâzân'a nakletti. Şu vekâyi sırasında korkunç îrân şâh-zâdesi Hamza, üçüncü defa olmak üzere, 20.000 süvârî ile göründü. Sadrâzam hasta olduğu ve ayakta güçlülkle durabildiği hâlde, muharebeye girişti. Bu cenkte 20.000 Türk maktul düşerek, Osman Paşa da muharebenin sonunda ruhunu teslim etti (29 Ekim 1585).

Osmanlûar'ın Hamza Mirza ile olan dört muharebelerinin dördü de İranlılar'ın galebesiyle nihâyetlenmişti. Cağala-zâde'nin başkumandan sıfatıyla ve Osman Paşa'nın vasiyyeti mucibince beşinci defa giriştiği muharebede, İranlılar ilk defa olmak üzere tâlinin müsâadesizliğine uğradılar, 3.000 kişileri bir bataklıkta telef oldu, kaldı. Cağala'nın buna dâir yazışmaları İstanbul'a varınca, Osmanlı askerinin muzafferiyetinin teşhiri için şenlikler yapılması emredildi.

³⁴⁴ Tuluk (Tholuck) bu şiirden epeyce parçaları tercüme etmiştir. Lâkin müellifin Mahmûd'uu ismini ve Tebriz yakınında, Şebüster nâmında bir kariye olan doğum yerini bilmiyor.

³⁴⁵ Mlnadoa, s. 319. Âli, Peçeyi, Selanik!, Hasan Beğ-zad© bir paşanın ve birinin esir olduklarını hakikaten itiraf ederler. Lâkin maktullerin ve esirlerin miktarını o kadar çok göstermezler. Bundan başka Osmanlı müverrihlerinin hemen hepsi bu muharebe ile bundan sonra vukua gelen cengi karıştırırlar.

Osman Paşa'nın vefatı  zerine Cağala-oğlu'nun Mehmed Beğ vâsita-siyle İstanbul'a göndermiş olduğu mühr-i hümâyûn, 90 yaşında ve hemen hemen bunamış halde bulunan Mesih Paşa'ya verildi. Osman Paşa, Pâdişâh'a yazdığı son arızada mühr' n Cağala'ya verilmesini bilhassa tavsiye etmişti. Lâkin başlarında hâce-i sultanî müverrih Sa'deddîn bulunan muarız fırka, bu tevcihe muhalefet etmek isteyerek, Ferhâd Paşa'yı namzed olmak üzere arz etti. Her taraftan birbirine muhalif bin türlü entrikalar çevrildi. Nihayet Pâdişâh, Cağala'yı mı, yoksa Ferhâd Paşa'yı mı t y n etmenin münâsip olacağı hakkında, dîvân erk nının hepsinin fikirlerini sordu. Reylerin büyük ekseriyetiyle Pâdişâh'ın kararsızlığı, iki rakibin her ikisine birer hatt-ı hümâyûn gönderilmesini gerektirdi. Bu suretle ikisi de İran'daki Osmanlı kuvvetlerinin baş-kuman an-lığına t y n olunmuş oldular.

Ferhâd Paşa, 21 Mayıs 1586'da 5.000 yeniçeri, sipâhî ve silâhdâr bölükleri; 1.000 topçu, 1.000 cebeci, 1.000 top arabacısı ile Erzurum'a müteveccihen hareket etti. Tebriz muhafazasında bırakılmış olan Ca'fer. Paşa ise, Tokmak H n ve Al  Han kumandasındaki İran askeri tarafından muhasara edilmişti. Ferhâd, Van, Revân ye Tiflîs kalelerinin oldukça sıkışık bir durumda bulundukları için, Erzurum'dan sonra yolunda dey -ma cesaret edemedi. Tebrîz, iki ay muhasaraya mukavemet etti. Bu müddet içinde Osmanlılar'la İranlılar arasında kırksekiz cenk oldu. Acemler, kaleye 18 defa hücum ettiler ³⁴⁶. Hamza M rza dahî hareketsiz durmadı; Selm s ve Revân Paşalarını mağlûb ve Selm s şehrini yağma etti. Yine bu sırada Gürcistan hâkimi Simon, Tiflîs muhasarasını tazyik ediyordu. Ser-asker, İran orduşundaki Türkmen beğleriyle muhaberesinin te'-s ri sayesinde Tebrîz ve Tiflis'i muhasaradan kurtarmağa muvaffak oldu ³⁴⁷. Hamza M rza, Türkmenler'in Osmanlılar tarafına meyletmesi ne-t cesinde öldürüldü.

Birbirini tâkîb eden bu kadar mağl biyetlerden sonra neticenin Osmanlılar tarafında kalmasını  z h edecek şey, ancak birkaç saltanat iddiasının arasında paylaşılan İran'ın iç karışıklıkları ve Özbeklerde muharebenin buna eklenmesidir. K rdilerle m nazaaları, daha önce naklettiğimiz gibi,  r n hükümdarlarını tahtları üzerinde titretmiş olan bağımsız Türkmen aşiretleri Tebrîz seferinin devamı müddetince Hudâbende'-nin askerini mağlûb durumda bulundurdular. Türkmenler, Acemlerdin, ne reisleri Emîr

³⁴⁶ Ali, varak: 440. Peçevl ve Selânikl bu muhasaranın dikkate değer veka-yilinden olmak üzere 120 ilbrellk gülle atar bir topun zabt olunmasını ve daha sonra Eğri muhasarasında da kendini gösteren Dell F ik'in birçok kahramanlıklarını naklederler.

³⁴⁷ D st n l- mel (nu: 109). Cağala'nın Türkmenler'e bir mektubunu dere eder ki, İranlılar'ın hiyanetle mahvetmiş oldukları Emir Han'dan dolayı  ntikam almayı teşrik etmektedir.

Hân'ın îdâmım affedebilirlerdi, ne.de onun halefi olarak Alî Kılı Hân'ın intihabım; bunun içindir ki, İran ordusuna, cesur aşiretleri mensuplarıyla yardım etmekten istinkâf ettiler. Şâh, son raddeye gelerek, bunların bağlıca reisleri olan Mehmed Hân ile Halîfe Sul-tân'ı askerleriyle kendisine iltihak etmek üzere davet etti. Bunlar kendilerine kumanda etmek üzere Şâh'm üçüncü oğlu Tahmâsb'ı istediler. Şâh'ın diğer iki oğlu olan yiğit Hamza Mîrza'yı ve daha yakınlarda Ho-zâsân vâlîsi olarak tâyin edilen genç Abbâs'ı mahrum edip de trân tahtına Tahmâsb'ı çıkarmak ümidinde idiler. Mehmed Hân ve Halîfe Sultân 10.000 kişi ile Şâh'm ordugâhına gittiler. Şâh da taleplerine muvafakat gösterdi. Bunun üzerine şâh-zâde kendilerine teslim edilince Tebriz'e gidecek yerde Kazvîn'e doğru hareket ettiler ³⁴⁸. Hamza, Türkmenler'in teşebbüsünün ne kadar vahîm olacağını takdir ederek, 12.000 kişi ile tâ-kîb etti; onları yendi ve başlan Mehmed Hân ile Halîfe Suîtân'ı îdâm ederek kardeşini de «Kasr-ı Nisyân» (Kahkaha kalesi)'a gönderip, orada Öldürttü. 5.000 Türkmen Bağdâd'a kaçıp Osmanlı ordusunun hizmetine girdiler; diğerlerini Hamza itaate mecbur etti. Muharebe mevsimi geçince Hamza Mîrza askerini Kazvîn'de kıslattı. Bir ziyafetten sonra uykuda bulunduğu bir sırada Cûdî ³⁴⁹ adındaki dildâdesi tarafından öldürüldü. Cûdî, Şamlı aşireti reîsi Esmâ Hân tarafından bu cinayete teş-yîk edilmişti. Müverrihlerin ifâdelerindeki ihtilâf ³⁵⁰, Hamza'nın katli Esmâ Hân'ın tertibi eseri midir; ve biri kardeşinin, diğeri oğlunun mahvından müteessir olan Abbâs Mîrza ile Şâh'ın bunda katkıları yok mudur, burasını tâ'yîn etmek için yetersizdir. Abbâs, rızâsıyla veyahut mecburiyet tahtında babasının muvafakatini ³⁵¹ alarak, henüz o hayatta iken îrân tahtına çıtkı (Hazîran 1587 - Receb 995). Bir sene sonra Üstadî, Şamlı, Rumlı, Zülkadiriyye isyancı aşiretlerinin reislerinin kanlarını dökmek suretiyle, hükümranlığını sağladı. Hamza'nın idamından sonra, Şâh Hüdâbende, Osmanlı Devleti'ne sulh teklifinde bulunmuş ve Hamza'nın oğlu Haydar Mîrzâ'yı barışçı temayüllerinin te'mînâtı olmak üzere İstanbul'a

³⁴⁸ Minadoa, kitap- 9, s. 341. Tftrfh-i Ebft'l-Vefa, Maikolm'un trân Târihi Hülâsası eserinde bu mühim vak'adan söz edilmemiştir. Şarden, bunu sdy-fcrse de daha eski bir zamana atf eder. Mlnadoa, Nuhbetüt-Tevârih, Zübde*Ü»t-Xevarlî Hamza'yı Şfth değil, çah-zade göstermek (hususunda müteffikirler.

³⁴⁹ Cûdî; Malkolm'un dediği gibi «Hoodee». değil.

³⁵⁰ Nuhbetüt-Tevftrlb'e nazaran bu kati hadisesi, Esmâ Hân'ın tahrikiyle vuku bulmuştur. «TâUhli Umûmi» Hamza'nın kardeşi İsmail'in (Abbas olacaktı, çünkü H&mza'nın İsmail nâmında bir kardeşi yoktur) hesabına geçirir. Zübdetüt-Tevârth şübheyi Abbâs'ı Üzerine düşürür. Hamza'yı, Hristiyanlar'a gösterdiği muhabbetten dolayı mutaassıbların İdâm ettiklerine dâir Abbâs tarafından Portekiz misyoneri Govovah Antonyo'ya vâki olan ifâde İse Nohb**nin rivayetini kıymetten düşürecek bir mâhiyette değildir.

³⁵¹ NahbetÜ't-Terârth «hüsn.-l rızâsıyla» diyor. Pezen'ln raporu aksini söyler.

göndermek istemişti. Hüdâbende bu arzusuyla, Abbâs'ın korkacağı yegâne rekabeti uzak bulundurmak, yâhud daha hakikate benzer olmak üzere, genç mirzayı amcasının taarruzuna karşı korumak niyetinde bulunmuştu. Hudâbende'nin imajı üzerine yapılan mütârekeden sonra, yeni husûmetler ortaya çıktı. Çünkü İranlılar, Osmanlıların istedikleri Gence ile Karabağ'ın terkine muvafakat etmemişlerdi ³⁵².

Ferhâd Paşa, Tebriz muhasarasını bozduktan iki ay sonra Tebriz'den Bağdâd'a giden yol üzerinde olup, adaşı Diyârbekir vâlisî Ferhâd'ın lüzumsuz yere hücum etmiş olduğu Hân-ı Güherdân nâmındaki kaleyi zabetti. Lâkin Bağdâd'a yakın Turna Çayın mevkiinde onbeş Acem sultânı kumandasında 15.000 kişi ile yapmak zorunda kaldığı muharebe, daha mühim oldu. Sultânlar Ferhâd'a bir kadın hotozu, bir miğfer, bir yay, oklar, bir topuz ile turna avlamağa mahsûs ağlar göndererek:

— «Eğer bizimle cenk etmek istemezsen bu kadın hotozunu başına geçir. Aksi takdirde, bu tolgayı, bu yayı, bu okları, bu topuzu, bu ağı al da* bizi turnalar gibi avlayıp avlayamayacağım anla!» ³⁵³ diye yazmışlardı.

Ferhâd Paşa, sultânların gönderdikleri adamları iltifatla kabul etti ve giderlerken 1.000 altın hediye etti. Fakat efendilerine tebliğ edilmek üzere tehdîdkâr bir cevap da verdi ki, esasî yâ itaat, ya muharebe tek-lîf ediliyordu. Ferhâd Paşa, derhâl toplanılan 6.000 Kürd ile kuvvetlerini takviye ederek, sultânlara ansızın hücum etti, cenk pek şiddetli oldu ve üç gün üç gece sürdü; Acemler mağlûb oldular ve güzel delikanlılardan, güzel Çerkeş kızlarından büyük bir ganimet galiblerin eline düştü. Ferhâd bu genç kölelerden 15'ini Pâdişâh'a gönderip mükâfat olarak bir taltîfnâme, murassa bir kılıç, iki kaftan aldı.

Artık, Cağala-zâde'nin Tebrîz muhasarasından evvel ve sonraki fetihlerinden bahsetmek kalıyor: Hûzistân şehirlerinden Disfûl ³⁵⁴ kazası bilinmeyen bir zamandan beri sâdâtta bir ailenin irsî malikânesi idi. Disfûl'un son sahibi olan Seyyîd Alî'nin vefatından sonra hükûmet, kardeşi Seyyîd İlyâs'a geçmesi lâzım gelirken, ondan daha küçük olan Sey-yîd Sünbûr tarafından gasb edilmişti; Seyyîd İlyâs Cağala-zâde'den yardım

³⁵² Pezenln Haziran 1587 raporu, îrfn Şâhı'nın gönderdiği elçiyi Mûsâ Han diye isimlendirir. Pezen, Selânlkl ile tamamen müttefik olmak Üzere, Hamza'nın vefatının 1587 Mayısnda yâhud Haziranı basında vuku bulduğunu, Malkolm'un dediği gibi 1585 Haziranında olmadığını kesinlikle söyler. Pezen'in 25 Haziran raporu Hudâbende'nin Abbâs Mîrzâ tarafından sürgün edilişinin doğru târihini de gösterir.

³⁵³ Ca'fer Pasa'ya bir deste turna telleri, bir topuz, tir ve keman ye bir nizkeb (?) göndürdller, eğer er isen bunları takinup mukabelemüze gelesin, eğer gelmezsen, bu nlzkebi basına takup bir bucakda çücnk egüresin diye yazdılar.» Peçevl, 2, «. 114, (Mütercim).

³⁵⁴ Peçevl'de Despûl, S; 111. .(Mütercim)

istedi. Cağala-zâde, Seyyîd'in oğlunu rehin olarak aldıktan sonra bütün kuvvetiyle yardım ederek Disfûl, Dertenek, Pilur, Nevâr kalelerini, Nihâvend cehriyle bu beldenin yakınında bulunan Serahbîd'i zab-tetti. Lûristan vâlisî Şâh-verdi Hân ve Hemedân vâlisî Şâh-mûd Korkmaz ilân³⁵⁵. Hemedân'ın zabtından dolayı kendilerini muhatarada görerek bütün kuvvetleriyle Cağala-zâde üzerine yürüdüler. Fakat ikisi de bozuldular. Korkmaz Hân esir düşüp, sekiz süvâr ile kurtulabilmiş olan Şâh-verdi Hân da az sonra Osmanlı ordugâhına gelerek itaat gösterdi. Bu askerî kuvvetin avdetinde Cağala-zâde vâlî bulunduğu Bağdâd hükûmetinde mühim ıslâhatlar yaptı. Lahsâ'dan çöl ortası boyunca giden yolun tehlike ve güçlüklerini İstanbul'a işaretlerle, bundan böyle her sene Şâm ve Bağdâd'dan iki aynı zamanda olmak üzere birer hacı kafilesi çıkarılmasını ve her iki vilâyet valisinin emîrül-hacc tâî'n edilmesini bildirdi. Bundan başka, Necef, yânî Meşhed ile (Hz.) Hüseyin'in kabrinin bulunduğu Kerbelâ susuzluktan dolayı tamâmîyle terk edilmiş olduğundan, buralara Fırat'tan su getirmek üzere bir kanal yapılmasını teklif etti. Büyük faydalar sağlayacak plan bu tasavvurlar hakikatte* uygulanamamış ise de Venedikli mühtedînin idarî liyâkatine ve becerikliliğine delildir. Cağala-zâde her ne kadar Sünnî ise de Şîî denilen İran mutezilesinin Mekke'yi ve İmamları (Hz.) Alî ve (Hz.) Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmelerini kolaylaştırmak için çalışmasıyla Sünnîler'in taassubundan hissedar olmadığıni göstermiştir^{356 357}.

996 (1588) baharında serdâr Ferhâd Paşa ve Şirvan valisi Ca'fer Paşa kuvvetlerini birleştirip güzel. Karabağ ülkesi üzerine sevk ederek, payitaht olan Gence'yi zabt ettiler. Gence, Hüsrev ti Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Hamse,

³⁵⁵ Peçevlî'de <Korkmas> Hân'dır. (Bekir KütÜkoğlu, Osn'unlî-İran Siyâsî Mü-n&seebleii I 1578-1590, İstanbul, 1962'de ise Şamlu Korkmaz Han'dır. Hazırlayan)

³⁵⁶ Hakikaten iranlılar, Osmanlılarca husûmeti polltikajarının esâsı bildikleri Sibl, bu taraf (Osmanlılar) da onlara düşmanca davranmışlardır. Fakat bu hâl Sünnillk'ten değil, siyâsetten kaynaklanan bir tutumdur, fici Devletin uyuşması gereğini takdir eder Nâdir Hân da sonraları hac kafileleri ve emrlül-hacc znes'elesinl başka bir surette ortaya koyduğu İnşâattan yeri geldiğinde görülecektir. Hammer'in Sünniler nazarında da oldukça, saygıdeğer plan İmâm Hz. Alî ve İmam Hz. Hüseyin İÇla Suler'e nlsbetle «İmamları» demesinin yanlış olduğunu İsfha hacet yoktur. Mütereta).

³⁵⁷ Reisü'l-küttâb San Abdullah Efendi'nin mecmuası, Bağdâd Vâlisî'nin oniki mektup ve raporunu içine alır: 107 ve 108, DizfûTun fethini bildiren iki mektup; 109, İhtilâle teşvik için Türkmen reislerine yazılmış mektup, 110, Özbek hükümdarı Abdullah'm Horasan'dan ric'atinden sonra Meşhed'in Şâh Ab-bâs tarafından tekrar zabt olunduğuna ve Şâh'm yakında Kaz-vîn'e geleceğine dâir Cağala-zâde'nin raporu; 111 ve 112, Mekke hacılarına ve Necef ve Kerbelâ su yollarına dâir iki rapor; 113, Cağala-zâde'nin 17 Safer 998 (16 Aralık 1589) tarihli mektubu ki, Dertenek valisinin hıyaneti sebebiyle Pilur'un kaybından dolayı şikâyeti ve bu hıyanetin vezîr-i âzam Siyâ-vuş Paşa'nın himayesiyle cezasız bırakıldığını belirtmektedir; 114, Muharebeye devam edilerek Erdebil ve Kazvîn üzerine yürünülmesindeki faydalara dâir Cağala-zâde'nin mektubu; 115 Maiyyetinden birine timâr verilmesi teklifine dâir Ca-ğaloğlu'nun mektubu, 117-120, eyâletine, idarî işlerine ve kendi aleyhine olan sulh ahidnâmesinin akdedilmesine muhalefet edeceğine dâir Cağala-zâde'nin müftîye mektupları.

Behr mg r,  skender-nâme manzumelerinin nâzımı Nizam  ile haklı olarak gurur duyabilir. Ferhâd ve  a'fer, askerlerine Gence'nin, etrafını 6.000 zira' uzunluğunda bir duvarla çevirtti.  n  atı ba landıktan henüz 40 gün geçmişti ki, yeni yapılan istihk mların üstünden atılan sel m toplan bu heybetli eserin bittiğini ilân ettiler (9 Ekim - 18 Zilka'de). İranlılar zamanında ekserisi harâb olan camiler de tamir edil-di. Pa alar, d n  lerinde  ehre 3.000 muhafız bıraktılar.

Gence ve Karaba ın zabtı —   'in Horasan'da  zbek Hânı Abdullah ile meşgul olmasından dolayı— Osmanlılar için zor olmamıştı.  zbek Hânı, birkaç ay muhasaradan sonra Herât'ı ist l  ederek  i'a mezhebinde bulunan ahâlîyi kamilen  d m etmişti. Ertesi sene Horasan'a g nderdiğı Abdülmü'min H n adlı oğılu Me hed'i zabt edip, hiçbir İranlı'yı kılıçtan affetmedi. Abdullah H n da Ni  b r, Sebzv r, Esfer yin, M   -l t, T n, Hay b d, Tabes, Hez r şehirlerinde   ileri katliâm etti. Batıda. Osmanlıların hücumundan ziyâde doğıda Özbekler'in hücumundan sıkılmış olan Abbâs    , Osmanlı Devleti ile sulh akdine *l z m gördü. Bu maksadla, Hudâbende'nin Osmanlı ordugâhına göndermeyi teklif ettiğı Hamza Mîrzâ-oğılu Haydar Mîrzâ,  stanbul'a müteveccihen hareket etti.

Mîrzâ'nın maiyyetinde elçi sıfatıyla dört h n ³⁵⁸, —ki birincileri  av  lı Mehdî-Kuh H n'dır— ve binden ziyâde İranlı bulunduğı gibi, kafilede 1.500 at, 360 y k beygiri vardı. Sip  h  k tibliğinden bir sene önce azledilmiş olan müverrih Selânikî İran    -z desine mihmandar tâyin olundu. Ecnebiler hakkında her türlü misafirperverlik vazifelerini yerine getirmekten ibaret olan «mihmandar» lık hizmeti, Doğı'da en eski zamanlardan beri c dir: Hattâ D r 'nın sarayına gelen misafirler hakkında bu vazifenin Omares tarafından  f  edildiğini görüyoruz ³⁵⁹.

Mîrzâ'nın  stanbul'a gelişinde, ah l den pek çok kişi    -z deyi g rmeğ   ıktılar. Bilhassa her sınıftan birçok kadın görüldü ki, ya alelade bir merak sâikasıyla, yâhud   ikane bir görüşmelerde bulunmak maks -diyle pek çok zamandır bekledikleri böyle bir fırsattan istifâde etmek arzusuyla gelmişlerdi. 500'den ziyâde kadın Bâyezîd'in hamamında gecelediler. Birçok erkek, sebepsiz olmamak üzere, kadınların bu garîb «hız-l hklanndan»   bheye düşerek kanlarını bo adılsa da, sonra hemen hepsi barı tılar.

³⁵⁸ Bu sefirler be  kişidir; isimleri şunlardır: Erdebl  Haklini Mehdi Kul  H n,    -Kul  Halife, Mehdî-Kuh Sultân, Alt Can (?Han?), tabl  Eb  Talib. m. Murad'ın     Abbas'a mektubu, Fer d n Befi'de, c. 2, a. lfi7-160'dadır. Mütercim.

³⁵⁹ Arlapl,  skender'in Sef le , fcitaj): 1, s. 16.

Pertev Paşa Sarayı Mirza ile maiyyetinin kabulüne tahsîs olunmuştu. Pâdişâh ta'yâmât-ı yevmiye (günlük tayin bedeli) olarak 100 koyun, 100 şekerli çörek, 100 mum, o nisbette diğer şeyler tahsîs etti. Vezirler, Haydar Mîrzâ'ya verdikleri ziyafette tantana göstermek için birbirleriyle yarıştıkları gibi, şâirler de trân sefaretinin barış taleb edici memuriyetini teşhir için her türlü övgüleri tüketmekte kusur etmediler.

Uzun müzâkerelerden sonra sulh akdedildi (21 Mart 1590 - Nevruz 998)', Bu ahidnâme Tebrîz ile Azerbaycan'ın Tebriz'e bağlı olan kısmını, Şirvan'ı, Gürcistan'ı, Lûristân'i, Şehr-i Zör'u Osraanlılar'a verdi. Erzurum beğlerbeği ile Müteferrika Hüseyin —yalnız saydığımız memleketlerin terkinden dolayı değil, Sünnîler*le Şîîler arasında ihtilâf sebebi olan dînî işler hakkında İranlılardı yeni kaaidelere uymakla mükellef kılmasından dolayı da gayet mühim bulunan— akdedilmiş olan ahidnâmeyi Şâh Abbâs'a ulaştırmağa memur oldular. Ancak bu şart yalnız resmî bir muamele olmak ve Pâdişâh'ı vicdanen müsterih etmek için, yâhud daha sonraları yeni bir muharebeye bahane yaratmak için yazılmıştı. Bu madde hükmüne yürürlülük kazandırılması, Şîîler'i Sünnî akideleri dâiresine almak demektir. Bu ise, Rûm ve Lâtin kiliselerini birleştirmekten daha güçtür ³⁶⁰. Bu ahidnâmede, ashâb-ı güzîn ve müctehid imamlar hakkında seb ü şetm (sövüp sayma) olunmaması, ve Âişetü's-Siddîka (Hz. Ayşe) hakkında kazf edilmemesi (yâni, namusu hakkında ileri geri atılıp tutulmaması) şartıyla, sulhun iade edildiği bildirilmiş ve ashâb-ı kiram ile (Hz. Peygamber'in zevceleri hakkında bâzı hadîs (-i şerifler) belirtilmiş ve bu durumun daha önce Şâh Tahmasb tarafından dahî yemîn edilmek suretiyle kabul edildiği dercedilmiştir ³⁶¹. Sultân Selim saltanatında îranla muharebenin alevlendiğini yazarken Sünnî ve Şîîler*'in hem dînî, hem siyâsî olan ihtilâflarından kâfi surette bahsetmiştik ³⁶².

Sadrâzam Ve Müftîlerde Değişiklikler

³⁶⁰ Rûm ve Katolik Kiliselerininin İtikadlarındaki muhalefet, Hristiyanlıksın esâsına aittir. Ekseriyetle dağılımsız olup şimdi bafcıyeleri bulunsa da pek nadir olan guiât-ı Şt'a hârlc olmak üzere, Sünnî ve Şiîler arasındaki ihtilâflar buna benzemez. Mütercim.

³⁶¹ Bu ahidnâme, Sultân İH. Murâd'm bir mektubu seklinde olup, Mfins©-ftt-ı Feridun'da vardır.

³⁶² Hammer o vakit kâfi derecede bahsetmiş olmakla beraber, bu defa ihtilâf sebeplerine dâir burada bir saftife kadar tutabilecek ifâdelere yer verir. Lâkin bu ifâdeler islâm târihine tamamen aykırı -olduğu gibi, Kur'ant nasslan da İnkâr eden akald-i zâiga erbabı müstesna olmak üzere Şl'a mezhebine d« muhaliftir. Binâenaleyh bunların tenkidslz naklini mütercim doğru bulmadığı gibi, tenkidll tafsilât verilmeğe muhtâc ve meselenin esasi «Osmanlı Devleti Tarihi» konusunun dışında oldu-ğundan, çıkarılması uysun görülmüştür.

 r n seferi esnasında v l ler, defterdarlar, h kimler, k tibler ³⁶³ arasında bir haylî değişiklikler vukua gelmiştir. Bunları tafsilden vazgeçerek, yalnız mühim olan sadrâzam ve m ft  değişmelerini kaydedeceğiz.

Osman Paşaya halef olan doksanlık Mesîh Paşa, bu makama getirildikten altı ay sonra azledilerek, sadâret, ikinci defa olmak üzere, Siyâvuş Paşa'ya verildi. O da yeniçerilerin, ileride yazacağımız bir isyanından dolayı, mevkiini Sinan Paşa'ya terketmeğe mecbur oldu. Sinan Paşa, haremın kadınları ve hadımları nezdindeki entrikaları ve Pâdişâh'a takdim ettiği 100.000 altın sayesinde Malkara sürgün-yerini ş m valiliğine  evirt-mişti. Oradan sadâret hizmetine getirildiği için ayrıldı (Nîsân 1589 - Cw m de'1- uhrâ 997). fik defa olmak üzere bir sadrâzam, yâni Osman Paşa tarafından ziyaret edilmek şerefine nail olan ve kez lik ilk olarak kazaskerlere ve hâce-i sultan ye tekaddüm eden Müftî  ivi-zâde'nin yerine şeyhi t y n olunarak, onun yerine de Türkçe ve Arabça şiirleri bulunan Bostân-zâde t y n olundu. Bostân-zâde'nin zamanında senenin yedi mukaddes gecesi olan Reg ib, Mi'r c, Kur'ân'ın indirilmesi (Kadir), iki bayram, Ber t geceleri ilk defa olarak bütün camilerde kandil yakılmıştır ³⁶⁴. Mekke şerifi Eb  N meyy K 'be örtüsünün yenilenmesi gerektiğini bildirmiş ve atlas, pamuklu ve bug s den kıymetli kumaşlar, Sukotura ve Kumar od'undan 10 kantar ve Hind şekerlemeleriyle dolu 65 kavanoz hediye göndermişti ³⁶⁵. Dört sene sonra da,  sl m'ın mukaddes beldelerinin h m si olan zât-ı şahanenin elini öpmek üzere bizzat istanbul'a geldi. Eski Karabağ vâlîsi Gerice i Ziy d-oğlu, vaktiyle ecdadının mâlik bulunmuş oldukları memleketlerin irsî bir sancak hâline getirilmesini Bâb-ı Devlet'ten istemek üzere gelmiş olduğu halde, Yedikule hapishanesine atıldı. Yine bu sıralarda, trân seferi esnasında Osmanlılar hakkında hiçbir dostluk eseri göstermemiş olan G l n şahı Ahmed, kendisi-rin G l n şahlığını tasd k ettirmek üzere istanbul'a bir elçi gönderdi. Fakat şah Ahmed'in elçisi dîvânda iyi kabul edilmedi, çünkü

³⁶³ Müverrih Sel nkl de birbirini m teft k b' silfthdfr ve sipahiler k tlbli- tae, ve r z-n mect ğe, Anadolu muhasebeciliğine, m teferrikkahęa t y n olunmuştu.

³⁶⁴ 996 Rebl' l-evvelinde Pâdişâh'dan tezkire-i şerif gelüp vel det-i Peygamberi, Reg ib, Ber t giceleri minarelerde kandil yakılmasının i'tiyâd  dilmesi ferman olındı. (Sel nkl 'den telhis, c. 1, s. 238). şu halde, diğer dört gecede kandil yakılması zaten mu'tâd olduğundan, kandil yanan gecelerin o zaman yediye çıktığı anlaşılır. Mütercim.

³⁶⁵  995 Ramaz nı ev ilinde Meleke şerifi Eb  N meyy'den kisve-1 Beyt-1 M kerrem't n ici >e dışı te d l olunması lâzım geldiği hakkındaki mektuplar geldi; Hind ve Sind kumaşlarının a'l lanından bin k ' . rengârenk atlas ve kemha ve katnl ve bugas  (Hammer'de  Bogazin ), şâir m -nakkaş ve reng n nefislerinden ve dest&r k sminun ellişer zira'  'l ların-dan bin aded,  d ağacının maverdl ve kum rlsinden    yük —ki on kant rdur—, Hind ve Sind meyveleri ve murabb lar ve meşrubat  le m li olup her birini bir adamun g   kaldırabileceği altmış beş k '  fağf rl kavanoz, her birini m te d l adam götürür sekrl murabba ile dolu dört' k fa fağf rl k p d van-ı aliy   sal olındı.> Sel nUd'den s. 227. Mütercim,

sefirin ta-leblerinin yerine getirilmesi İran ile muhaberenin kesilmesine yol aççağaktı. Hakîkaten, daha sonra İran'dan iki elçi gelerek Ahmed'in Gîlân (Geylân) hükümdarlığı hakkındaki dâvasının asla kabul edilmeyeceğine dâir Şâh'dan mektuplar getirdiler. Bu elçilerden evvel ve anlaşmanın yapılmasından sonra Kara Ahmed Sultân (Soltan) Abbâs Şâh tarafından Nihavend'in iadesini, hududun belirlenmesini, Haydar Mîrzâ'ya başka bir memuriyet verilmesi hususlarını teklif etmek üzere İstanbul'a gelmişti. Elçiye hüsn-i kabul gösterildi. Lâkin Nihâvend mes'elesinin açılmasına izin verilmediği gibi, Şâh Abbâs'm, yine muhasamata başlamak üzere Osmanlıların elinde kendi aleyhine bir silâh olan yeğeninden kurtulmak istediğinden şüphelenildiği için, Mirzâ'ya başka bir idâri vazife verilmesine muvafakat gösterilmedi. İhtiyat tedbîri olmak ve harbin alevlenmesini şiddetle arzu eden Simon Levend'in teşebbüslerine karşı Gürcistan'ı mahfuz bulundurmak için Sultân Murâd Tomanis, Lûrî, Gûrî, Ah'ıska kalelerinin tamirini emretti. Donanma vüzerânın, bahriye kumandanlarının harcamalarıyla tâmîr edildi ve sayıca artırıldı. I. Selîm zamanında sadrâzam da bu şekilde yedi kadirge ve bir kapdân-paşa gemisi yaptırmış ve vezirler, beğlerbeğleri, beğler memuriyetlerinin ehemmiyet derecesine göre, donanmanın teçhiz edilmesine yardımcı olmuşlardı. Sadrâzam Sinan Paşa, bundan başka Boğaziçi sahilinde sarayın ahır-kapısı yanında muhteşem bir köşk inşa ederek, buna kendi ismini verdi ³⁶⁶.

1591 Hazîrânı'nın 20'sinde (27 Şa'bân) Sultân Murâd, kıymetli ku-maşlar döşenmiş bir yoldan Sinan Paşa Köşkü'ne gitti; şâhâne bir ziyafet, pâdişâhı bekliyordu. Ziyafetin sonunda mîmâr, sadrâzam kethüdası, şehremini ve harâb olan Sultân Bâyezîd Köşkü'nü kendi kesesinden tâmîr eden kapdân-paşanın adanılan hü'atla taltîf edildiler.

Osmanlı târihinin en mühim anlaşmalarından olmak üzere, İran'la muahedenin akdedildiği sene, buraya kadar kısaca yazdığımız vak'alar-dan daha ağır durumlar ortaya çıkmıştır. Hakîkaten, o sene içindedir ki, yeniçeri isyanlarının, temelini kazmakta olduğu Devlet'in zaafını örten perde, ilk defa olmak üzere düşmüş ve Osmanlı hükümetinin düşüşüne sebep olacak olan yaraların derinliğini anlamak mümkün olmuştur. Lâkin çöküşün bu delilini hazırlayan sebepler on sene evvelinden, yâni So-kollu'nun vefatından başlar.

³⁶⁶ Sinân Paşa Köşkü 1827'de yıkılmaktır. Onun yerine Sultan im kökü yapılmıştır.

Asker Abasında İntizamsızlıklar

Sadr zamn nüfuzunun, m. Murâd'ın c lusundan beri ne kadar mah-d d bir d ire içinde kalmış olduğunu daha önce söylemiştik. Lâkin, So-kollu'nun —nüfuzunun azalmasına rağmen— kendisinin tahsisatları eski vaziyetinde kaldığından makamının haricî parlaklığı, sadrazamlıkta ken-disine selef veyâhud halef olan zevatın hepsinden ziyâde bir ihtiyaçla muhafaza edilebilmişti. Senelik varidatı bir milyon altını bulurdu ³⁶⁷. Ancak onun vefatından sonra sadrâzam tahsisatından birkaç yüzbin duka indirilerek, yeniçerilerin maaşlarına, yâhud tımarlar ihdas edilmesine tahsis edilmişti ³⁶⁸. Son p diş hlar zamanında Ebussuûd 30 sene m ft  ve Sokollu 15 sene sadrâzam olarak bulundukları halde, 10 seneden beri müftî 4 defa, sadrâzam 7 defa değiştirilmişti. Kazaskerlerin memuriyetlerinde dahî emniyet kalmamıştı; bunlar ise eskiden 10-15 sene o makamda bulunur ve ondan sonra günde 150 akçe ile tekaüd edilirdi. Sadr zamn nüfuzu düştükçe —her vakit pâdişâhın huzuruna girmek imtiyazına mâlik olan ve devletin bütün işlerine müdâhale eden— nedimlerin, mahremlerin, m beync lerin ve sarayda görevli ulemânın te'sir-leri artardı. Paşalara tahsîs edilmiş olan varidat «arpalık» nâmiyle bu ulem ya ve «paşmaklık» nâmiyle sultânlara tahsîs olunurdu. Bununla beraber h k met üyelerinin ve büyük memurların kapılarında eskisi gibi para ile alınmış köleler değil, askerî hizmetler için ayrılmış olan akçeden ücret verilir hademe bulunurdu. Tim r ve zeametler  ingenelerde verildi; saraya Yahudiler girip çıkmağa başladı. Bütün memleketi saran r şvet ilikle beraber zulüm ve haksızlıklar da yaygınlaştı. Adet  bir tazyik us l  teşekkül etti; defterdarlar, valiler umûma  it mallan yağma ederlerdi; bunları doyurmak için halk ihahbeslere, işkencelere konulurdu. M liye idaresi, baskı v sıtalarından olmak üzere «teftiş» adı altında bir nevi engizisyon  cad etmiştir ki, bundan târihte defalarca bahsedilmiştir.

Mansûr'dan ve onun mahremi olup tbrâhîm Paşa'nın haz nesini dol-durmak için vâsita ittihaz ettiği Gam z  (Gumeyza)'dan bahsetmiştik. Mansûr, Beyrut ve Trablus arasındaki araz nin mutasarrıfı idi. Gam za ise senelik 500.000 duka vermek üzere o taraflarda Devlet'e  it varidatın

³⁶⁷ Peçevl, 400.000 guruş diyor; o zaman 120 akçe yerine geçen guruş, iki-(buçuk duka ve 50 akçe bir duka, ve 40 akçe bir «eifeli» kıymetinde idi.

³⁶⁸ <ştati tolti 100.000 zecefc ni della paga oel G.Vezit Mehmet bassa per dar pagha all  Oeniaari.> Venedik Harici M nas< ertien H lasam , 23 Kasım 1679.

mültezimliğini ele geçirmişti. Beş sene sonra tbrâhîm Paşa'nın bu iki şekavet ortağı, hizmetlerine mükâfat olmak üzere Trablus beğlerbe-ği tarafından îdâm olundu. Yine o zamana doğru, yeni Kudüs sancak-beği Suriye piskoposunu kazığa vurmak ve kilisesini camie çevirmekle hizmet ifâsına başladı ³⁶⁹. Bedbaht piskopos müdhiş işkenceler içinde can verirken, sancak-beği şehrin dört manastırının duacılarından onar bin duka isteyerek, kısa bir müddet için herhangi birisi bu parayı ge-tirmiyecek olursa, hepsini aynı cezaya çarptıracağını bildirdi. «Tera-San-ta» yâni Mukaddes Topraklar Katolik Manastırın 6.000 duka toplayabildi, diğer üçü de ancak o kadar bulabildiler. Bu hususta İstanbul'daki yabancı devlet sefirleri, bilhassa Fransa ve Venedik elçileri tarafından yapılan şikâyetler üzerine, Şâm valisine tahkikat yapması emr edildi. Vâli, Kudüs'e bir kapıcı-başı gönderdi; lâkin duacılar sancak beğinin kininden kurtulmak için kaçmış olduklarından tâkîbât daha ileri götürüleme-di. İstanbul'da Patrikhane Kilisesi, II. Mehmed tarafından verilen te'mî-nât hilâfına, camie çevrildi ³⁷⁰.

³⁶⁹ «Questo Febraro passato havessimo un Sangiaco U quale enrato nell' offlelo pochl giorni dopo fece impalar U Vescova della chlesa soriana.» 15 Ağustos 1587 târiRH rapor, Türkiye Yazışmaları, c. 4.

³⁷⁰ İstanbul'un fethi sırasında Aziz Petro ve Azız Paolos Kilisesi, Patrikhane Kilisesi idi. Patrikhane oradan Bammakariston Manastırına nakl olunmuştur. (Krosii nâm müverrihin Rum Târihi'nde s. 15). Bu kilise ve Patrikhane, limanın nihâyetinde Blahern Mahallesi'nde idi. Yakovski Rizon'un «Şimdiki Rumca Edebiyat Dersleri» kitabında zannettiği gibi Galata'nın karşısında Gül Câmii'nde değil. Gül Camii, eskiden Ar-giopulus Tiryakontafilus Kilisesi idi. İstanbul ve Boğaziçi eserine bakınız: 1, s. 382.

(Yukarıdaki Not: 2*'den sonraki üç sahife içerisinde bahis konusu edilen sikke ayarının düşürülmesi meselesine âit mükerrer not): Osmanlı müverrihleri burada ilk defa olarak sikkenin bozulmasından bahsettiklerinden, XVI. asır ile XVII. asrın ilk yarısında Türk sikkesinin hakiki kıymeti (yâni mâden itibariyle taşıdığı kıymet) hakkında Avrupa'nın o zamanki yazarları tarafından verilen muhtelif malûmatı buraya almayı münâsib gördük.

Bizans Akçeleri ve daha ziyâde altın ve gümüş Bizans meskukâtı hakkında tafsilâta girişmeksizin, (Dukas'da 120, s. 90)', Menavio'dan başlayacağı ki, bu hususa temas eden en eski müverrihidir. «Dei Commariieri del gran Turco», yâni Bâ-yezîd-i sâni'nin hadım-ağalan reisi (dârüssaâde ağası) hakkındaki bâbda şöyle diyor: «Kendi idaresi için günde yüzaltmış aspero alır ki, bizim paramız hesabıyla üç büyük altın dukadan fazladır.» Şu halde büyük altın duka, 53 asper (akçe) ve üçte biri değerinde (53 tam 1/3) idi.

Türkler'in âdetleri hakkında Kardinal Ridolfi'ye hitaben yazılan raporda (Sansovino'nun Umûmî Târihinde, c. 1, s. 77) şunlar okunur: «Her aspero bizim paramızdan yedi buçuk ku-vatrini kıymetinde olup Roma'nın Bayoka, yahud Venedik'in eski Marketo sikkesine benzer, fakat biraz daha kalındır. Bu asperolardan bir Türk, yahud bir Venedik dukası (altını) mukabilinde 60 aded verilir.»

Solak-âde'nin 1512'de I. Selim'in cülusunda yazdığı şu filç-ra: «Çünkü ol târihde altın altmış akçeye ve gürüş kırk'a geçerdi.» önceki ifâdelerle tamamen uyusmaktadır.

Sultân I. Süleyman'ın bütün saltanatı müddetince bu kıymet sabit kalmıştır. İbrâhîm Paşa'nın Zapolya elçisiyle görüşmesinde duka'yı 50 altın tahmin etmesine gelince, ya İbrâhîm Paşa aldanmıştır; yahud Laçki «Koronatorum», yâni «kron sikkesi» yerine yanlışlıkla «dukatorum» yazmıştır. Vâkiâ 6 liv-relik ektiler (yâni kronlar) o zaman elli akçe tutardı.

Katona (c. 20, s. 302) şöyle yazıyor: «XXVIII argenti sum-mas, at rationem vestramfecit hoc 56 mülia ducatorum.» Ka-tona'nın «summa» (beygir yükü) dediği, Türklerin «yükü», yâni 100.000 akçeden ibaret olan bir beygir yükü'dür; nakledilmiş olan ibareye göre 28 yük, 56.000 duka tutması cihe-tiyle, her duka 50 akçe olmuş olur.

Busbek (Birinci Mektup, 1555); «Aspri L coronatum cons-titunub» diyor; yâni 50 akçe'nin, 6 livrelilik bir korona tuttuğunu beyân ediyor ki, bu korona altmış akçe değerinde olan bir dukadan 1/6 noksaniyle carî idi. Yine Busbek (Dördüncü Mektup, s. 229): «Erant mihi in numerato quinque millia ducatorum quos vocant, ea sex millia

coronatorum conficiunt» ifadesiyle beşbin dükânın altı bin kuron tuttuğunu bildiriyor. O zaman Macar dukası, iki florin onbeş krayçır (4 frank 99 santim) tutardı; bundan dolayıdır ki, İmparatorun Bâb-ı Hü-mâyûn'a gönderdiği hediye teşkil eden 30.000 dükânın bütün târihî eserlerde 45.000 ekü tahmin olunduğu görülür; özellikle «Specificatio honorariorum», sene 1567, adil eserde (Almanca) (Miler, Ferdinand'a Mektup, 1; Peşte 1808, s. 383) şu ibare mevcuttur: «Erstlihen Türk İmparatoru'na 30.000 duka hediye getirdi; bir duka eski birbuçuk taler kıymetindedir.»

Busbek'in arkadaşısı Verantius, İmparator'a 1 Mart 1554 târihiyle yazdığı bir mektupta (Katona'da 22, s. 557) şöyle yazıyor: «Burada .Macar dukası 140 dinâr tutuyor (2 florin 15 krayçer yerine, ^florin 20 krayçer yahud 5 frank 21 santim); 112 dinârda alelade 56 akçe değerindedir.» Lâkin bu hakikî kıymetin üstünde idi. Çünkü 6 livrelük ekü 50 akçe tuttuğuna göre, duka'nın 60 akçesi tutması gerekir.

Sekiz sene sonra Venedik elçisi Nisân 1562 tarihli raporunda şöyle malûmat verir: «Pâdişâh, beraberlerinde 300.000 aspero, yâni 6.000 skodi bulunan İran elçilerine buraya kadar rehberlik etmek için pašalardan birini Acem hududuna göndermeğe karar verdi.» Demek olur ki o vakit skodi (skoda) 50 asper, yâni 50 akçe idi. Verantius'un 1568 senesi sefaretinde kâtibi bulunan Pigafetta şöyle yazar «Yüzelli yük akçe (15.000.000), yüzbin sultanıye dukasına muâdildir.» Burada bahis konusu olan duka, Venedik dukaları kıymetinde bulunan büyük Türk altını olmayıp, bir skoda, yahud 6 livrelük bir ekü kıymetinde bulunan daha küçük altınlardır. Ungand'm 1575 sefâretnâmesinde (Gerlach'm Jurnalı, s. 98) şu sözler görülür: «300 akçe 7,5 ekü eder», binâenaleyh o zaman ekü —63 sene evvel olduğu gibi— 40 akçe tutardı. Bununla beraber bu ifâde, 214. sahifede kayıtlı şu «100.000 akçe senelik îrâda mâlik idi ki, 2.000 ekü tutar» sözüyle mütenakız görünür. Lâkin burada maksad, 6 livrelük ekü'dür, çünkü, s. 330'da, sarî-hen söyliyör M: «6 livrelük bir ekü 50 akçe tutar.»

Krosius, Türk ve Yunan adlı eserinde (s. 64), bir akçenin kıymeti hakkında aşağıdaki tafsîlatı veriyor: «Mangur cup-rea octava pars asperi. Asper valens apud nos 2 circiter cru-ciatis.» 198. sahifede dahî şöyle yazıyor: «... sunt 6 millia flo-renorum quindenis Baciis, aut 60 Cruciatis nostrae monetæ Constantinum aut 5294 Taleri, donum septenium Baciurum.» (Akçe 2 krayçer, yahud takriben 10 santim tahmin olunmuş.) Soranzo ise şunları yazıyor: «Bir aspero 24 manguri (mangır) kıymetindedir; manguri tunçtan bir sikke olup nomoloya muâdildir. 5 aspero bir dirhem ağırlığındadır. 12 dirhem bir tale-ro'dur. 1,5 talero bir Venedik zegino'suna, bu da bir Türk sul-tâniye'sine muâdildir. Sultaniye altın bir sikke olup, Türk-ler'in en kıymetli sikkesidir.

Bundan anlaşılıyor ki, I. Selim'in cülusundan II. Selim saltanatının sonuna kadar bir ekü (guruş) 40 akçe tutardı; sultaniye dukası, yâni skodi (skoda, skodo), başka bir tâbirle 6 livrelük ekü 50 akçe, Macar dukası ise 2 florin 15 krayçer, yahud 60 akçe kıymetinde idi; akçe takriben 2 krayçer'e geçerci.

996 (1587) senesine kadar Osmanlı paraları bu halde iken o zaman Selânikî'nin (s. 228) beyân ettiği veçhile, sikkede o kadar çok değer kaybı yapılmıştır ki, hakikî kıymeti 40 akçeden ibaret olan guruş 50 akçeye, duka, 120 akçeye geçerci.

Elçi Vrantislav'ın 1591 seyahatnamesinde bir mahbusun günlük mâişetine mahsûs olan üç akçenin ancak dört Bohemya krayçeri tuttuğu, hâlbuki eskiden akçe iki krayçer ve bir çeyrek (2 tam, bir çeyrek krayçer) kıymetinde bulunduğuna okunuyor. Müellif bundan başka 26 mahbuse taksim olunan 8 dukadan her birinin 40 akçe aldığını beyân etmektedir; şu halde dukayı almış akçe yerine 130 akçe tahmin ediyordu demektir.

O zamanlar bâzan Suriye'de, bâzan İstanbul'da bulunan Rovigolu tabîb Minadoa'dan öğreniyoruz ki, duka İstanbul'da 85 akçeye geçerken, Kaahire mal sandığına 43 akçeden ziyâdesine kabul olunmamıştır. Bu husustaki ifâdesi aynen şudur: «Amurat —riscontendo nella città del Cairo il zecchino d'oro per maidini quaranta tre, lo spende poi in Costantinopoli nelle paghe de Capigi et Gianizari per maidini ottanta cinque.» (Minadoa, İran Muharebesi, s. 75)». Osmanlı hükümetinin Mısır ahâlisini dukayı 43 akçeye kabule icbar etmesi, şundan dolayı daha zalimane olmuştur ki, bu sikke İstanbul'da 60 akçeye geçerken, Kaahire'de 80 akçeye kabûl olunmaktaydı.

Arab müverrihi diyor ki «Bugün 2 dirhem ve iki kırat ağırlığında olan dinâr-ı pâdişâhî, İstanbul'da 60 osmânî (Osmanlı akçesi) rayicinde iken, Mısır'da 80 osmânî yerine geçmektedir.» (Paris'te Milli Kütüphâne'nin El Yazıları Katologunda, c. 4, s. 454'e bakınız). Osmânî ve maidini akçe ve asper'in diğer isimleridir. 40 akçe bir" piyaster, yâni bir guruş, başka bir tâbirle bir ekü idi; lâkin sikkenin hakikî kıymetine nisbetle 2 ve hattâ 3 misline çıkacak derecede değerce düşüklük peyda edince, şimdiki paralar (müverrihin zamanında geçerli olan bir paralıklar) akçe yerine geçmiştir. Bir para, üç akçe, bir guruş da 120 akçe kıymetindedir.

Sicilyalı Ottavio Sapiencia «Nucuo Tradodo de Turanla» adlı eserinde (Madrid, 1622, varak: 28), XVI. asır başlarında Osmanlı paralarının durumuna dâir şöyle malûmat veriyor: «Şark taraflarında Pâdişâh'ın paralarından bir takımının ismi aspero (akçe), bir takmanın para, bir takımının yen'dir; bunlar gümüşten ise de ekserisi düşük ayardı, yâni gümüş ile demirden ve bir kısmı bakırdandır; bu son kısma mangui (mangır) tâbir edilip 12 adedi bir aspero ve 10 aspero bir r-yal kıymetindedir. Bir para da üç 'akçe, ve bir yen beş akçedir. Altından yapılmış diğer sikkeler de vardır ki, sultanine (sultaniye) denilir; bir sultaniye 130 asperodur. Umûmî surette geçerli olan bu paralardan başka, altın ve gümüş ecnebi sikkelerinin dahî vezinleri (ölçüleri) itibariyle kıymetleri olup Osmanlı ülkesinin her tarafında geçerlidir. İspanyol riyalı diğer hükümet ve prensliklerin riyyallerinden sekiz aspero fazla

Her gün yeniçerilerde, bölüklerde, timâr ve zeametler idaresinde intizamsızlık zuhur ediyordu. Kanun iktizâsmca timâr ve zeametlerin si-pâhî evlâdından başkasına verilmemesi ve her mahlûlde bunun müdde-isinin nizâm gereğince iki zaîm (zeamet sahibi) ve on timarhmn şehâ-detiyle verasetini isbât etmesi lâzım gelirdi. Umar sahihlerinin terakkisi harbte gösterecekleri hizmete göre tâyin edilmişti; düşmandan baş veyâhud dil getiren ³⁷¹, timârının kayıtlı hâsılatına göre 10 akçede 1 akçe alırdı. Onbeş baş veyâhud dil, daha büyük bir timâra yâhud zeamete hak verirdi. Ancak vakıalarını yazdığımız zamanlarda sipahi tımarları harem dilsizlerine, çingenelere, her sınıfın entrikacılarına terk edildi. Sadrâzam Özdemir Osman Paşa hâriçten sipâhî-zâde olmayan kimselere, kâtiplere, çavuşlara, konak memurlarına üçer bin akçe irâdlı zeametler verdi. Harem kadınlarının kendi adamlarına verdirdikleri zeametlere «sepete düşmüş» tâbir olunur ve bâzı nedimler bunun yirmisine otuzuna birden mâlik bulunurdu. Zeamet tevcihleri beğlerbeğlerinin ellerinde bulundukça bir haksızlıktan şikâyet edecek olanlar istanbul'a müracaat edebilirlerdi; lâkin şimdi bizzat sadrâzam zeamet tevcih ettiğinden bir şikâyet mercii kalmamıştı. Bundan dolayı Rumeli'nin 12.000 timâr ve zeametinden silâhı mükemmel 40.000 atlı çıkaran Sipâhî Ocağı şimdi yedi-sekiz binden ziyâde çıkaramazdı. Muharebe zamanında zât-ı şahanenin ve Livây-ı Saâdet'in muhafazasına memur bölük halkı, yânî muntazam süvârî sınıfını teşkil eden

tutar.»

Bu ifâdeden anlaşılır ki, o zaman dukanın kıymeti iki misline çıkmıştı. Çünkü altmış akçe tutacak iken 130 akçeye geçiyordu. O vaktin akçesi 12 mangır (dînâr) tutuyordu; hâlbuki Soranzo 24, Krosius ise (Türk-Yunan Târîhi) yalnız 8 dînâr hesap eder. Sapienciya (s. 33), bir yük, yâni 100.000 akçeyi 1.000 duka tahmin eder; bu hesaba göre 100 akçe tahmin olunan bir duka, 60 akçeden ibaret olan ilk kıymetiyle sikkenin mağşûsiyetinden (değer düşüklüğünden) sonra tuttuğu 130 akçe arasında bir kıymet tutuyordu. Bu müellif daha sonra yeniçerilerin günlük tahsisatlarından bahsederken, bir neferin JCastilya sikkesine göre 12 akçe aldığını yazar. 1006 (1597) senesinde Osmanlı Devleti paralarının islâhını düşününce, Kanunî Süleyman zamanında 5 akçe ve III. Murâd zamanında 12 akçeye tedavül eden bir dirhem gümüşün, bundan böyle ancak 8 akçeye geçmesini emretmiştir (Selânîkî, s. 744).

Lâkin bu tedbirler icra olunmadı; bilakis sikke bir kat daha değer kaybına uğradı. Zîrâ bir duka müteakiben 180 akçeye çıktı (Selânîkî, s. 764). Kanunî Süleyman zamanındaki sikke rayicine göre (o zaman duka 60 akçe idi) bir altın sikke, 12 dirhem gümüş kıymetinde olup, Arablar'm eski usûl paralarından pek farklı değildi. Çünkü Arablar'da bir dînâr (yâni bir altın) 13,5 dirhem (gümüş) tutardı. Demek olur ki akçe (asper), o zamanın, yâni sikkenin henüz bozulmamış bulunduğu vaktin küçük altın sikkesinin 12'de birine eşitti (1). Yine o zamana doğru VIII. Hanrı tahta çıktığında altının onsu ve gümüşün livresi İngiltere'de 40 şilin tutardı. (Liniard, 4, s. 432); yâni altının livresi, gümüşün livresinden 12 kat kıymetli idi. Buna nazaran gümüşün dirhemi (bir ons'unun dörtte biri) o zaman 40 şilin, yâhud 5 pensin 96'da bir kısmına muâdil idi ki, 5 akçe tutan gümüş dirhemine eşittir.

(D O zaman" bir akçenin kıymeti altının 60'da birine eşit olduğundan, burada bahis konusu o'an sikke, o' vakte «Öre P&ra birimi demek (dan altın degll, onun beşte biri kadar olman gerekir ki, «tfteltk»le de bu kastediliyor. Mütercim.

³⁷¹ «Dil getirmek>ten maksat, esir getirmektir ki, bu tarihin başka bir yerinde de hatırlatıldığı gibi, sorguya çekilerek düşmana dair bilgiler alınır. Muharebeler hakkında «dil kurtulmadı» tâbiri vardır ki, haber verecek bir kimse dahi kurtulmadı demektir. Mütercim

10 bölük de intizamsızlıkta sipâhîlerden aşağı kalmazdı. 992 (1546) târihine kadar bölüklerde şiddetli bir intizam uygulanmış, bunlar ve timârîh sipahilerle yeniçeriler arasında âkilâne bir eşitlik muhafaza edilmişti. Timârîh sipahilerde intizamsızlık görölünce, bölük halkının ve yeniçerilerin üstünlüğü umûmî asâyîş için muhataralı oldu. Timâr ve zeamet usûlüne ilk darbeyi vurmuş olan sadrâzam Osman Paşa, bölük halkından günde dokuz akçe ile kayıtlı bulunanların, yerlerini kendi oğulları olarak bildirdikleri yabancı adamlara iki-üç bin guruş mukabilinde satmalarına müsâade etmekle, bölüklerin nizâmını da ihlâl etti. Timâr ve zeamet mülâzimlerinin, yâni adaylarının mikdârını da artırdı; o dereceye kadar ki, boşalan bir yer için ekserisi dilenci ve serseri güruhundan olmak üzere on rakîb bulunurdu. Yine o zamana doğru yeniçeri safları yabancılara açıldı. Sünnet düğünlerinde su taşıdıkları ve halkı, üzerlerine su atmakla tehdîd ederek asayîşi sağladıklarını gördüğümüz şakalar ³⁷², yeniçeri ortalarına yazıldı. Yeniçeri ağası Ferhâd Ağa, buna muvafakat etmektense istîfâ etmeyi tercih etti. Halefi mîr-i alem Yûsuf ise, muhtelif sınıflardan toplanmış olan bi adamları namzed (aday) olmak üzere kaydetmeğe muvafakat gösterdi.

m. Murâd'ın cûlusuna kadar bölükler her yedi senede bir kere yenilenirdi. Bölüklerde münhal olan mevkiler hizmetlerinden en ziyâde basan göstermiş yeniçerilere, cebecilere, topçulara verilirdi. Yeniçeriler her sene delikanlılardan toplanır ve bu muamele, kanun gereğince yalnız Bosna'da, Yunanistan'da, Ermenistan'da uygulanmak lâzım gelirdi. Bölükler ancak İstanbul, Edirne, Bursa muhafazasında bulunur, yeniçeriler ise payitaht kışlalarından başka hiçbir yerde durmazdı. Yeniçeri saflarına hâriçten adamların, hattâ Hristiyanların ³⁷³ kabulü, bu ocağın intizâmını bozdu; yeniçerilerin serkeşlikleri o dereceye vardı ki, yeniçeri ağasının pâdişâh tarafından tâyin olunması hakkında I. Selîm tarafından konulan hakimane usûl kaldırılarak, ağalarını kendilerinin seçmesine izin verildi ve bu

³⁷² Şeyhülislâmın tercüme-i hallerini ihtivâ eden ve 1280 senesinden sonra basılan Ravzatü'l-Meşâyih'in 62. sahlfeskide 1081 senesinde vefat eden Şeyhülislâm Abdurrahmân Efendî'nin tercüme-i hâli haşiyesinde bu zâtin pederi olup 1055'de vefat eden Tulumcu Koca Hüsâm Efendî, Sultân Süleyman'ın Atmeydanı'nda sünnet düğününde seyircileri def için tulum tâbir olunan bir nevi zararsız âlet icad ettiğinden arzusu veçhile mülâzım ve daha sonraları müderris olarak Tulumcu lakabının o bulusundan dolayı kaldığı kaydedilmiştir. Şu kadar ki, yalnız Tulumcu'nun vefatı tart-toi de gösterir ki, bu düğün. Sultân Süleyman zamanının değil, in. Mu-râd zamanının düğünü olacaktır. Mütercim.

³⁷³ Yeniçeriliğin kadim usûlü gereğince, 'bunlar Hristiyan evladından devşirme suretiyle alındığı vefakat «Acemi Oğlan» kışlalarında bir müddet tâlim edildikten sonra yeniçeri kışlalarına konulduğu ma'lûm olup, bu ibareye göre, daha sonraları yetişmiş, tâlim görmemiş ve çocukluğunda İslâm, terbiyesi görmemiş Hristiyanlar'dan alınmağa, başladığı anlaşılır.

müsâade, kendilerini ho n d etmeğe yetecek sanıldı ³⁷⁴.

Sikke Ta    i Ve Yeniçerilerin İsyanı

Bütün bu intizamsızlıklara rağmen, 992 (1584) senesinde ba layan ve ondan sonra dâima ziy dele en «ta    -i sikke» (sikke ayarının, değerinin d g r lmesi) kaaidersizli i olmasaydı, orduda is  n zuhur etmiyece i samlanabilir. Bu muameleden dolaydır ki, o vakte kadar kabul edilen r yic gereğince 500 ak elikten ziyâde sikke kesilemiyecek olan bir okka gümüş 1000 akçe ve daha ziyâde bir i'tib r  değer alarak, g m   n dirhemi 2 akçe yerine 10 ve 12 akçe tutar oldu. Mesuk t (para i leri) Yahûdîler'in elinde idi; bunların ise Migez zamanından beri İstanbul'da nüfuzları arttı a artmıştı. Altı sene sonra darbh ne mültezimi,   l nin ifâdesine göre defterdar Mahmûd'a «Bir badem ağacı yaprağı kadar ince ve bir  ebnem katresi kadar hafif» bir sikke getirerek mevâcib te'diyesi için böyle sikke kabul ederse, kendisine 200.000 akçe takdim edeceğini söyledi. Defterdar, teklifi de, hediye de reddetti. Yah d  ise, Sultân Murâd'm her şeye kaadir musahibi olup, Pâdişâh nezdindeki ikbâli do ancılıktan ba lamı  olduğundan «Do ancı» lakabıyla anılan Rumeli be lerbe i Mehmed Paşa'ya başvurdu. Mehmed Paşa, takdîm olunan parayı alarak, o sikkenin mevâcib için m  kil tsızca kabul edilmesini defterdara emretti.

İşte bu karar duyulunca bölüklerde, yeniçerilerde gizli gizli mevcûd olan ho nudsuzluk meydana çıkararak, Mehmed Paşa'nın düşmanı olan Sinan ve İbrahim Pa aların tahrikleri isyan ate ini  iddetlendirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri ilk defa olmak üzere yeniçeriler —vezirlerin dîvân odasında toplantı hâlinde oldukları bir sırada— Pâdişâh'ı sarayını muhasara ederek, be lerbe i ile defterdarın ba larını istediler. Hünkar vakit kazanma a çalışarak, yeniçerilerin önüne birçok para d k-t yse de, hiçbir faydası olmadı; asker, be lerbe i ile defterdarın ba ları kesilmedikçe içlerinden mevâcib alacak olanı  ld rme e yemin ederek:

— «Be lerbe in  bize teslim ediniz, yoksa Pâdişâh'a kadar kendimize yol a aca ız!» diye ba rı tılar.

Sultân, hademenin, bekçilerin, bostancıların, baltacıların, kapıcıların s  hlanmalarını emretti. Dîvân ise ne tedbîr alınacağına dâir Pâdişâh'a

³⁷⁴ M. D'Ohsson, *Tableau d'Ottoman Empire*, c. 7,  . \$14, 828. 1691 senesinden beri Bekta i deni leri 99. yeniçeri orin u kayd olunurdu.

takdîm olunacak arızayı müzâkere ederek; ar za, kazasker Bostan-zâde tarafından kaleme alındı. Sultân Murâd, buna cevaben askerin ho n d-

luğunu sağlamayı emreden bir hatt-ı hümâyûn yazdı. Kapıcılar kethudâsı beğlerbeği Mehmed Paşa'ya Pâdişâh'ın irâdesini tebliğ ederek, belinden hançerini aldı. Mehmed Paşa, d v ndan çıkararak derhâl cellâda teslim edilip ba ı kesildi. Defterdar, her ne kadar m s m ise de, o da aynı akıbete uğradı (3 Nîsân 1589 - 17 Cum del l  997).

Pâdişâh, bu isyanın kısmen —musahibinin düşmanları olan— vezirler tarafından k şk rtıldığından şüphesi olmadığı için, onları da cellâda tes-l m etmediğine nadim olmuş, ve:

— «O sırada, iktizâ ettiği veçhile şiddet göstermekte kusur ettim.» demiştir.

Sultân Murâd, vezîr-i  zam Siy vu  Pa a'yı, ikinci vezîr bulunan damadını, üçüncü vezîr Cerrah Mehmed Paşa'yı azletti. Birinci makamı,   m valiliğinden az önce Üsküdar'a gelmiş olan Sinan Paşa'ya, ikinci vezirlik Ni ancı Mehmed Paşa'ya, Rumeli laeğlerbeğiliği Yûsuf Paşa'ya verildi. Beğlerbeğinin  d mı gerektiğini bildiren arızanın kâtibi Bostan-zâde, müftîlik makamına çıkarıldı. Diğer kazaskerin rütbesi yükseltildi. Yeniçeriler tarafından defalarca çıkarılan yangınlar, bu vahşi kuvvetin ho n ds uzluğun un henüz yat madığını gösterdiğinden, Pâdişâh yeniçeri ağası Hızır Ağa'nın yerine m r-i alem Mahmûd Ağa'yı ve onun yerine Saatçi Hasan'ı t y n etti. Bu suretle, Osman Gâzî'nin Sultân Al edd nV den alem ve tuğ ile Karacahisar beğliğini aldığından 300 sene sonra —evvelki padişahlar zamanında dahî defalarca isyan etmiş bulunan— yeniçeriler, ilk defa olarak sarayda toplantı hâlinde- bulunan dîvâna karşı sil hl  bir n mayi  yapmışlardır. Bu vak'a, Devlet için felaket sebebi olmak üzere, p di  hların ve vezirlerin kuvvetten d  mesine ve yeniçerilerin üstünlüğüne bir ba lang  olmuştur. İsyancı askerlerin dîvâna karşı bu hücumları ve beğlerbeğiyle defterdarın  d mi «Sedler» Günü'nden bir yıl sonra ve III. Hanri'nin  d m edildiği sene vukua gelmiştir. Demek oluyor ki, bu devirde, Ceyhun Nehri'nden Sen sahillerine kadar isyanlar ve  d mlar yaygın surette hüküm sürüyordu.

Bundan sonra    sene zarfında Osmanlı memleketlerinin her tarafında kar ı ıklıklar çıkmıştır.   h Tahmaa.vn oğlu İsmâil olduğunu ileri sürerek ortaya çıkan bir serseri, Kiği'da saltanat davasıyla ayaklanarak sancak beğine galebe etti. Fakat Erzurum vâlîsi tarafından mağlûb edilerek, tutuldu ve idam edildi (Ağustos 1589 -  evval 997). Senelik vergisi 800.000 dukadan

600.000'e indirilmiş olan Mısır'da mahallî askerler Öveys Paşa aleyhine isyan ettiler. Mısır kadısının müdâhalesi bunları güçlkle yatıştırabilirdi. Üveys Paşa'nın bu vak'ada hareket tarzına mükâ-fâten vezâret, yâni üç tuğlu paşalık verildi (Aralık 1589 - Safer 998). Bundan başka birçok vak'alar, Devlet'in o zaman intizamsızlığın ne derecesine vardığını gösterir. Mehdî nâmında bir Mağribî, Dünyâ'nın sonunda beklenen bu isimdeki onikinci imâm olduğunu iddia ederek ortaya çıkıp, vaktiyle remil dökerek halka istikbâlleri hakkında haber verdiği Bâ-yezîd Camii avlusunda kazığa vuruldu. Apostol Hasan ismindeki ağalarının şiddetli bir intizam sayesinde itaat dâiresinde tutacağım ümîd ettiği yeniçeriler, zabıtlarından birinin pencerelerini kırdılar ve Pâdişâh'ın ittirâhoru Mehmed, ağalığa getirilmedikçe sükûn bulmadılar (Ekim 1590-Zilhicce 998). Dîvân kâtiblerinden sahte emirler tanzim etmek üzere tuğ-rây-ı hümayûnu taklide cür'et eden altı kişi asıldı ³⁷⁵.

Avusturya Hânedânı'nın alenî düşmanı olan sabık Budin valisi Sinan Paşa bir gün evinde ölü bulundu. Bu cinayetin faili oldukları zannedilen iki köle kaçmış idiler. Kırk gün şiddetli, fakat beyhude araştırmalardan sonra cesedleri şehrin duvarları altında bulunarak, bu yeni katlin de büyüklerin te'sirleriyle vukua geldiği şüpheleri hâsıl oldu. Ancak daha mühim hâdiseler, Devlet'in doğu ve batı hududlarında, yâni Budin ve Tebriz kalelerinde vuku bulan karışıklıklardır. Peşte ve Budin muhafızları ³⁷⁶ altı aydan beri mevâcib verilmeyip birikmiş olmasından dolayı isyan ederek vâlî Ferhâd Paşa'yı öldürdüler; defterdarı da öldürmek istedikleri halde güçlkle kurtulabilirdi. Tamişvar paşası Budin valiliğine tâ'yîn olundu. Karışıklıktan dolayı tahkikatı yürütmek üzere gönderilen bir müteferrika ile bir çavuş mücrimlerden 35 kişiyi ³⁷⁷ emsaline ibret olmak üzere astırıp, birkaç ağayı da azlettiler. Ertesi sene, sadrâzam Sinan Paşa'nın oğlu Budin valiliğine getirildi. Tebriz'de Ca'fer Paşa, isyanı müdhiş bir surette âsîlerin kanıyla bastırdı. Ca'fer Paşa'nın askeri İstanbul'da darb olunan düşük değerli sikke ile mevâcib kabul etmeyip hazîneyi ve ağalardan birini ele vezîr yaparak idareyi ele geçirmiş idiler. Defterdar, bu vak'alar hakkında İstanbul'a onların ağızlarının-

³⁷⁵ Şark seferlerine gönderilen beyaz tuğralar hâin k&Ublar elime geçtiği gibi, bunlar kâğıdın üzerindeki yazılar silinip yerine başka yazı yazılmak üzere bir mürekkep icad etmiş idiler. Divandan ve mâliyeden «Acduram ve Şemsî Ahraed İsimli iki kâtib asıldı. Altısının bir elleri kesildi, yedisi küreğe konuldu, birkaçı divândan çıkarıldı, evâsıt-ı zilhicce 998. Selâ-nikl'den telhis, s. 271 ve 272. Mütercim.

³⁷⁶ Bunlar «beşli» denilen yerli askeri idi. Selanıklı, s. 278. Mütercim.

³⁷⁷ Selânlık'ın rivayetine göre, bunlardan din değiştirmek suretiyle Avusturya'ya iltica edenler dahi orada *tfam edilmişlerdir. Mütercim,

dan çıktığı gibi bir arıza yazmağa mecbur oldu, Ca'fer Paşa, iki ay kimse ile görüşmeyerek mevkuf kaldı. Ondan sonra tasavvurunun icrası için o civardaki Kürd beğlerinin yardım edeceklerinden emin olunca, bütün Tebriz muhafızlarını görünüşte barışıklık hâsıl olduğunu îlân etmek üzere tertîb ettiği ziyafete davet etti. Paşa, artık geçmiş şeylerin unutulması lâzım geleceğini söylüyordu. Lâkin buluşma yerine gitmeden evvel askere kendilerinin silâhları teslim edilmedikçe ve 50 rehin gönderilmedikçe, savunmasız bir surette aralarına gitmeğe cür'et edemeyeceği şeklinde bir haber gönderdi. Asker, Ca'fer Paşa'nın arzusuna uygun şekilde hareket ettikten sonra, pusuda saklanmış olan Kürdler ansızın bunların üzerine hücum ettiler, içlerinden 1.800 kişiyi öldürdüler (Mayıs 1592 - Şâbân 1000).

İstanbul'da kazaen yâhud kasden zuhur eden bir yangın yeniçerilerin isyanına sebep oldu. Bunlar, yangın çıkan mahalleye yardım ettikten sonra, kethüda Cafedâ Kadın'ın kardeşi Diyârbekir valisi İbrahim Paşa'nın hanesine giderek Erzurum valisi iken bir yeniçeriyi dayakla öldürmüş olduğunu iddia etmek suretiyle, intikam almağa kalkıştılar³⁷⁸. İbrâhîm Paşa'nın zât-ı şahane için getirmiş olduğu hazîne ve hediyeleri yağma ederek, hanesini yaktılar, ondan sonra da idamını talep ettiler. Sultân Murâd bu valiyi Yedikule hapishanesine atmağa mecbur oldu. Lâkin bu mecburiyetinden dolayı sadrâzam Sinan Paşa'yı azledip yerine Ferhâd Paşa'yı getirdi (2 Ağustos 1591). Sekiz ay sonra, gürültü çıkaracakları zaman mutâdları olduğu veçhile, yeniçerilerin çorba içmemeleri ve birkaç yangın çıkarmaları üçüncü bir isyanlarını îlân etti. Pâdişâh, ağalarını değiştirdi ve sadrâzama azl ve sürgün etmek suretiyle karışıklığın yayılmamasına çalışarak, yeniçeri ağalığına mîrâhoru Anko-nah İtalyan mühtedîsi Halil'i³⁷⁹ ve sadrazamlığa üçüncü defa olmak üzere Siyâvuş Paşa'yı tâyin etti (23 Mart 1592 - 9 Cumadel-uhârâ 1000)³⁸⁰.

³⁷⁸ Yangın Ramazân sonuna doğru halk teravinde iken Tophane civarında vuku bulmuştu. Yeniçeriler varmadan yangın söndü. Divâne nâmıyle lâ-kablandınlan İbrâhîm Paşa Şehzade Camii civarında «Perl Peyker Bvle-ri» diye meşhur evlerde otururdu; yeniçeriler o gece güruh ile ellerinde balta ve nacak, hanesine musallat oldular. Selânlık, s. 293. Mütercim.

³⁷⁹ SelânlıkTnın (s. 312) rivayetine göre, yeniçerilerin suna buna lakap koymaları mutâdları olduğu cihetle, Halil Aga'nın Kıbrıs fethinde ele geçmesinden ve Rum iken ismi Vasil olmasından dolayı buna da «Vasil Ağa» diye lakab koymuşlar Rumca olmak üzere «Vasil Ayuya» derlermiş (Mütercim).

³⁸⁰ Ferhâd Paşa sabahleyin divân-ı hümayûna gelirken yeniçeriler üzerine hücum etmişler; o sırada, yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nirt azliyle sllah-dâr Halil'in yeniçeri ağalığına tâyinine İrâde sadır olmuş. Ferhâd Paşa, Mehmed Ağa'yı Anadolu beğlerfoeğUiğlne tayin ettirmiş ise de Mehmed Ağa, yeniçeri ağalığını kaybettiğine kızarak askerin yarın bl-ltllflk hareket edeceğine dâir kelftm-ı vc&set-engiz (yâni hal'e dâir söz) arz eylediğinden, der-akab Ferhâd Paşa azl edilmiştir. Mühr, Malkara'da Sinan Paşa'ya gönderilecek zannolunurken o «ece bir karışıklık çıkacak korkusuyla İkinci vakti Siyavus Paşa'ya verildi Selanik! bu vak'anın târihini 21 Cumâde'l-uhârâ gösterir ki, doğrusu bu olacaktır, s. 310 ve 311. Mütercim.

Bu suretle , dört sene içinde yeniçerilerin üç defa isyanı, üç defa sadrâzam değiştirilmesine yol açmıştır.

*i*üi ouyükləri arasında zuhur eden bir ihtilâftan dolayı müftî de sadrâzâmın değiştirilmesinden sonra azledildi. Osmanlıların en büyük şâiri olup o zaman Anadolu kazaskeri olan Bakî —Bostan-zâde'nin Anadolu kazaskerliğine biraderini tâyin etmek üzere kendi hakkında şikâyet ettiğine muttali' olmasından dolayı— kendi dîvânında müftî Bostan-zâde ile İstanbul kadısı olan kardeşi aleyhinde birkaç söz söylemişti. Bu sözler Bostan-zâde'ye duyuruldu, o da hiddet sâikasıyla, Bakî makamında kalırsa kendisi istifa edeceğini söyledi. Bu durumu Bakî sadrâzama ve hâce-i sultanîye, onlar da Pâdişâh'a arz ettiklerinden, müftî azledildi, yerine Zekerîyyâ Efendi tâyin olundu (10 Mayıs 1592). Bakî Rumeli kazaskerliğine terfi ettirildi, Bostan-zâde'nin kardeşi azledildi. Lâkin üç ay sonra Bakî tekaüd edilmiş ve Zekerîyyâ Efendi dahî bir sene sonra Pâ-dişâh'ın elini öperken «hıçkırık» (hastalığı) ndan vefat ederek Bostan-zâde ikinci defa şeyhülislâm olmuştur (Temmuz 1593) ³⁸¹. Pâdişâh» Zekerîyyâ Efendi zamanında ulemânın büyüklerine yazlık elbise tevzii usûlünü koymuş ve Bostan-zâde vaktinde de, o zamana kadar müftîlere arpalık nâmiyle verilen muayyen olmayan varidat «vazife» nâmiyle muntazam maaş hâline dönüştürülmüştür. Müftî Zekerîyyâ EfenöYnin füc-ceten vefatı —bu sene ve evvelki sene İstanbul'da hükmünü yürütmüş olan vebadan sonra— şaşılacak bir şey değildi. Vebadan dolayı halk tersane arkasındaki Okmeydanı'nda ve Boğaziçi'nin öteki taraflarında bulunan Alem Dağı'nda duaya çıkarak, bu âfetin ortadan kaldırılmasını Hu-day-ı Müteâl'den istirham ettiler (10 Eylül 1592 - 3 Zilhicce 1000) ³⁸². Pâdişâh, denizden Boğaziçi kasırlarına gitti. İstanbul'da dükkânlar kapandı*

İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü

İki sene evvel de, Venedikli kapdân Hasan Paşa—ki Karadeniz'i Sapanca Gölünden başlayacak bir kanalla İzmit Körfezi'ne bağlamak gibi güzel bir tasavvurda bulunmuştu— Zekerîyyâ gibi ansızın vefat etmiştir. Plin, Bitini mıntıkasını idare ederken Trayan'a böyle bir teklifte bulunmuş ve bu

³⁸¹ Zekerîyyâ Efendi, allâme-i asr, sârih-l Hıdyö ve Mlftfeh ve muba»I-l Sadrü'ç-Şerta olan devletlidir; dest-toûs-ı hil'at-ı bahar için saray-ı sultanîye vardıkda ol anda fevâk maraziyle vefat etti. 1000.> Naîmfî, c. 1. b. 112. Mütercim.

³⁸² Selânlık'ye nazarın bu târih evfısıt-ı sflfa'ıcece olacaktır. (Mütercim)

mes'ele Karadeniz'den İstanbul'a kereste ve şâire nakli masraflarını azaltmak maksadıyle Sultân Süleyman zamanında dahî bahis mevzuu olarak tasvîb edilmişti. Vâkîâ, daha kanunî zamanında Sapan-c?fdan İzmit Körfezi'ne kadar olan mesafeden 20.000 zira' (1 zira 75-90 cm), Osmanlı Devleti'nin en büyük mîmân olup İstanbul'da Süleymâ-niye ve Edirne'de Selimiye'yi inşâ etmiş olan Sinan ve Rûm olması muhtemel bulunan usta Gürz Nikola³⁸³ tarafından tesviye olunmuştu. Lâkin o aralık Pâdişâh'm nazar-ı dikkati muharebelere teksif edilmiş olduğundan, bu kazı işine ara verilmişti. Sinan Paşa'nın teklifi üzerine İzmit'e 30.000 ameale gönderildi. (11 Mart 1591 - 15 Cumâde'1-ulâ 999). Çalışmalara nezâret etmek üzere Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa görevlendirildi. Bizzat sadrâzam da, kapdân-paşa ve Anadolu kazaskeri refakatinde olduğu halde, bastarda ile İzmit'e gidip üç gün arazînin tesviyesine nezâret etti. Lâkin bu teşebbüse karşı çıkanlar, buna benzer işlerin halka zararlı olacağını söyleyerek icrasına mâni oldular³⁸⁴. Sultân Murâd, bu telkînler üzerine:

— «Kanallar açmaktansa gemiler yapmalıdır; İstanbul'a kereste nakli, şimdîye kadar nasıl olmuşsa, yine öyle olur» dedi.

Bu iktisadî düşünceye karşı vükelâ:

— «Pâdişâhların sözü, sözün pâdişâhlarıdır»³⁸⁵ demekten başka bir cevap bulamadılar.

Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı

1592 senesi gündönümünde Hicret'in onbirinci asrı başladı, bütün fikirler büyük vak'alar olmasını bekliyordu. Çünkü Şark telâkkilerine nazaran her asrın ve bilhassa her on asrın (bin yılın) başı —kudretli de-hâsiyle zamanına hâkim— büyük bir adamın zuhûruyle nazar-i dikkati celb eder. Bu bekleyiş, büyük Şâh Abbâs'ın cülûsuyla İran'da yerini bulmuş gibi ise de, onbirinci asrın ilk yarısı kendisi için bir harb ve ihtilâl zamanından başka birşey olmayan Osmanlı Devleti'nde beyhude kalmıştır. En çok ihtirama, mazhar olan iki Osmanlı müverrihi —M biri Hacı Kalfa, diğeri Naîmâ'dır— yalnızca yeni bir asırlar silsilesinin başlamasından dolayı târihlerine XI. asrın ilk senesinden başlayarak, bu azîmet noktasının ihtiyarı için eserlerini büyük

³⁸³ Bu üstad, Selânikrde (s. 5) «Gürz Nikola» İsmiyle geçmiştir, '-Rum olacağına &ttbhe yoktur. Mütercim.

³⁸⁴ Venedik elçisinin 1 Nisfîn 1591 raporu: «Opposizion fatta al primo Vezir nel taglio di Nicomedia da Fterrat âai Capitan del mar.»

³⁸⁵ «Kelftmül-mülûk,

bir vak'adan yâhud yeni bir târihî asır açacak büyük bir zamandan başlattırmak gibi bir lüzum ileri sürmek zahmetine girişmezler.

XI. asrın ilk senesinde sadrâzam Siyavuş Paşa'nın azliyle, yerine Sinan Paşa'nın getirilmesine sebep olan isyan, bundan evvelki üç isyandan büsbütün başka bir şekil göstermiştir. Bu defa yeniçeriler değil, si-pâhîler isyan etti. Yeniçeriler ise sipahileri öldürerek, asayişin sağlanmasına yardımcı oldular. Hicrî XI. asrın ilk senesi olsa olsa muhtelif askerî sınıflara yayılan ihtilâllere başlangıç olduğu için, yeni bir devre açmış olabilir. Öte yandan, II. Murâd'dan beri 150 sene zarfında, yâni II. Mehmed, II. Bâyezîd, I. Selîm, hattâ Süleyman'ın saltanatlarında nadiren vukua gelen intizamsızlıklarla kendini göstermeğe başlayan bu isyan fikri, yeniçerileri daha ciddî ve daha sık ayaklanmalara sevk etmiş ve bu hâl sipâhî saflarına da sirayet etmiştir. Bir mevâcib te'diyesi günü (27 Ocak 1593 - 23 Rebû'1-âhir 1001) yeniçerilerin tahsisatının hepsi ve sipahilerin tahsisatının yalnız bir kısmı verildiğinden, bu ayırım ve rüc-hân, bir gürültüye sebep oldu: Sipahiler dîvâna hücum ederek defterdar Emîr Paşa'nın başını istediler. Pâdişâh, münazaayı yatıştırmak için derhâl iç-hazîneden 100 yük akçe verdi. Sipahiler parayı almayıp taleb-lerinde ısrar ettiler. Çavuş-başı ile kapıcılar-kethudâsı üç dört defa gidip:

— «Ulufenizi alınız, defterdarın başını ne yapacaksınız?» dedikçe, taş yağdırdılar. Kazaskerler çıkıp:

— «İşte ulufeniz verildi, defterdar Âl-i ResûTdür. Şerîate rağmen nasıl Öldürebilirsiniz?» dediler, dinlenilmedi.

Nasihati mutazammın çıkarılan hatt-ı hümayûnu kazaskerler askere okudularsa da, kulak asılmadı. Vezirler karşlarına çıktılar; onları da taşladılar. Süleymânîye ve Ayasofya vaizleri sûfîleriyle (mürîdleriyle) (?) davet edildi; bunlar vezirlerin önünde iskemle üzerine oturup macerayı anladıktan sonra iki defa sipahilere nasihat ettilerse de, bunun da faydası olmadı. Yirmi kadar sâdât gelip:

— «Âl-i Resul günahsız kati olunur mu?» diye feryâd ettiler. Onlara da taş atıldı; birkaçı yaralandı. Bilâhare defterdar mücevvezesini çıkarıp başına yeşil sarık sararak ortaya atılmak istediye de, çavuşlar ve dîvân halkı feryâd ederek döndürdüler. Defterdarı sevmeyen Boyalı Mehmed Paşa, sadrâzama hitaben:

— «Devletlüm, bu adamı daha ne kadar sıyânet edeceksiniz? Bu bir defterdardır, verip fitneyi def edin» diyecek olduysa da, kazasker Bos-tanzâde yüksek sesle:

— «Bu dîvân Yezîd dîvânı mıdır ki Âl-i Resûl'ün başı burada pâ-mâl olsun?» diyerek susturdu.

Bu aralık, yeniçeri ağası hatt-ı hümayûn ile dîvâna çağırıldı; bütün yaya-başılar, yeniçeri çavuşları, neferlerle çarşıları dolaştılar. Saray seyirci ile dolmuştu. Çekişme ikindiye kadar uzadı. Nihayet kapıcılar ilerideki seyircileri, şikâyetçileri sürüp ürküdürken «Bre urun!» sesi işitilip, Pâdişâh tarafından emir çıktı sanılarak hükümet erkânı, mutbah hademeleri odunlarla, bahçe parmaklıklarıyla, mutfak aletleriyle sipahilere hücum ettiler. Bu aralık, saray mutfağına odun getirmiş olan arabalar yolu kapamış olduklarından, kargaşalıkta 357 kişi hayâtından oldu. Bunlar defn edilmeyip, leşleri denize atıldı. Nihayet yeniçeri ağası geldi, dışarıdaki seyircileri dağıttı; yol açıldı, hükümet erkânı döndüler. Pâdişâh âsîlerin dağıtılmasına memnun olarak, Siyâvuş Paşa'ya hil'at verdi. Bununla beraber Sultân Murâd, yeni karışıklıkların Önünü almak için sipahilerin ulufesini verdirerek üç defterdarı azletti; iki gün sonra da sadrâzam Siyâvuş Paşa'yı azlederek yerine — Malkara sürgün mahallinden davet edilen— Sinan Paşa'yı tâîn etti.

O sırada dîvânın diğer altı veziri şu surette tertîb edildi: Sadâretten azledilmiş olan Ferhâd Paşa, III. Murâd'm damadı îbrâhîm Paşa, kap-dân-paşalıkta Hasan Paşa'ya halef olan Cıgala (Cağala)-zâde Sinan Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Boyalı Mehmed Paşa, Hızır (Hıdır) Paşa³⁸⁶.

Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor

Dîvâna ilk taarruzları nüfuzlarını artırmış olan yeniçeriler, Boğdân beğliği tahtına istedikleri birini çıkardılar; Aron isminde bir Boğdanlı —ki seyislikten boyar olmuştu— gösterdiği cömertliklerle bu askerin teveccühünü kazanmış ve bu suretle beğ olmuştu (Mayıs 1592 - Şâbân 1000). Lâkin Aron, vergiyi tamâmiyle ödemediğinden memuriyetinden bir sene geçmeksizin, kapıcı-başı Mehmed marifetiyle azl edilerek İstanbul'a getirildi. Yeniçeriler, kendilerini gözeten zât hakkında böyle muamele edilmesini takbîh ederek, voyvodanın bu kadar kısa bir sürede azledilmesinin haklı olmadığını bildirdiler. Bunların tehditkârca hareketi dîvânı korkuttuğundan, Aron yine Boğdân beğliğine gönderildi. Lâkin bir müddet sonra voyvoda, borçlarına vermek üzere üç milyonla gelip İstanbul'da

³⁸⁶ Yukarıda «Sipahiler dîvâna hücum ederek...» ibaresiyle başlayan tasımdan buraya kadar Hamine? Nalm&'dan tercüme ettiğinden, bizim tercümemizde aslına müracaat edilmiştir. Mütercim.

Galata'da gizlendi. Yeniçeriler bunun münzevîyâne ömür geçişiğini kendilerine karşı bir hatâsı bulunduğuna atfederek, bu basit şüphe üzerine evine hücum edip getirdiği hazîneyi yağma ettiler. Osmanlıların «Deli» diye lakablandıkları Piyer —ki hazîne-i pâdişâhîye daha çok para göndermek bahanesiyle Boğdân'ın ihtilâline sebep olmuştu— İstanbul'da Balıkpazarı'nda asıldı.

Eflâk'da Mihne, İslâm'ı kabul ederek Niğbolu sancak-beğliğine tâîin olunduğundan ve halefi Radu ³⁸⁷ hal' edildiğinden Aleksandr voyvodalığa getirildi ve mîr-i alem Kurd Ağa marifetiyle tahtına oturtuldu.

Geylan Şahı

Yine o sırada Şâh Abbâs'ın yeğeni Haydar Mîrzâ'nın oğlu İstanbul'da sünnet ³⁸⁸ edildi ve sünnetinde bir îrân elçisi hazır bulundu. Pâdi-şâh'a bağlılıklarını arzetmek üzere Şîrvân valisi aracılığıyla izin alan Gîlân (Geylân) Hânı Ahmed dahî, bu aralık İstanbul'a geldi. Şark'taki ilimlerin hepsine vâkıf olan Ahmed Hân iyi karşılanarak, müverrih Se-lânîkî kendisine mihmandar verildi. Özbek Hânı tarafından memleketinden çıkarıldığı cihetle Pâdişâh, talebi üzerine Kerbelâ'da ikaametine müsâade etti ve yevmî 285 akçe ve senelik 500 kile buğday ve arpa tâîin etti. Ancak Ahmed Hân, sonraları Bağdâd'dan gizlice Şîrvân'a gitmek istediğinden, Gence vâlîsi kendisini hapse attı.

Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema

Hicret'in XI. asrının ilk senesi, Osmanlı ulemâsından yedi zâtın vefatı ve Macaristan muharebesinin alevlenmesiyle de şöhrat bulmuştur. Bu müelliflerden dördü tercümeleri, şerhleri, lügatleri ile Osmanlı, Acem, Arab edebiyatının karşılıklı te'sîrlerini kolaylaştırarak, bu üç lisâna büyük hizmet etmişlerdir: Sûdî ve Şem'î İran'ın en büyük ahlâkî, tasavvu-fî şâiri olan Hâfız'ı, Sa'dî'yi, Celâleddîn-i Rûmî'yi tercüme etmişlerdir ³⁸⁹; Van-Kulî (kul,

³⁸⁷ «Rado stato demesso come uomo di poco gludizio» Venedik Münâsebetleri Hülâsası, Mart 1591.

³⁸⁸ Sünnet edilen «Şehzâde-I Acem Mîrzâ Haydamn kendisidir. Bu münâsebetle Mehmed Paşa Sarayı denilen yerde büyük ziyafet verildi. Nâimâ, c. 1, s. 8. Mütercim.

³⁸⁹ Sûdî, Hz. Mevlâna'yı ve Sa'dî'yi şerh etmiştir; Kâfiye ve Şafiye'ye de tercümeleri vardır. Bosnalıdır. Şem'î, Mesnevîmi, Hâfız'ın Dîvân'ını, GttUstân ve Bratân'ı Türkçe şerh etmiştir. Mütercim.

köle manasınadır) Cevher 'nin Arab   l gatinini tercüme etmiştir ³⁹⁰. II. Mehmed zamanında meşhur olan Molla Husrev'in neslinden Husrev-zâde dahî Kutbeddîn-i Mekki'nin. Yemen T ri-hi'ni tercüme ve Galat t nâmiyle bir eser tertîb etmiştir. Bu Galat t, kelimelerin asıllarına bakılmıyarak tel ffuz suretlerine göre yazılması gibi hat ları göstermekte olup,  smi olan «Galat t» kelimesi «galimatias» şeklinde birçok Avrupa lisanlarına geçmiştir. Beşincisi Kmal -zâde Abdur-rahîm, yeğeni Kmal -zâde Hasan'm Tezkire-t ş-şuarâ'smda Kir m  mah-l sıyla zikredilmiştir. Altıncı ve yedincisi, M nş  mahlasını taşıyan ve Tefsirdi ve Har r 'nin meşhur eserine şerhi bulunan Aydınlı Mehmed ve Dört Halîfe'nin menkıbelerine dâir bir eser, bir Mevlid-i Nebevi ile Hest Behişt» ve diğer tasavv f  eserlerin sahibi olan Sivash şemsî'dir ³⁹¹.

Haricî Münasebetler

Yeniçerilerin mütemadiyen yenilenen ihtilâl fikirlerine ve sipahilerle çatışmalarına son vermek için, kendilerini acilen hududda bir muharebe^ ile meşgul etmek gerekiyordu. Bu güne kadar Osmanlı Devleti târihi yazmış olan Avrupalı müverrihler bu husus için dîvân-ı hümâyûnda sekiz muhtelif fikir ortaya konulduğunu ve sekiz vezirin (aslında yedi vezîr idi) her biri İran, Fas, Malta, İspanya, Venedik, Napoli, Lehistan, Macaristan memleketlerinden birinde harb edilmesine taraftar olduklarını yazarlar. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dört sene zarfında Asya ve Avrupa hükümetleriyle muharebelerin alevlenmesi esnasındaki haricî m n sebetlerine dâir verdiğimiz hülâsa, Avrupa tarihçilerinin kanaatine göre dîvânda vuku bulmuş olan müzâkereler ve uzun  zadıya  r d edilen nutuklar hakkında ne hüküm vermek lâzım geleceği hususunda şüphe bırakmaz.

Osmanlılar'ın kendi emniyetleri için arzuları hilâfına olmak üzere, Özbekler'in  ran ile muharebelerinde talihin müsâadesine mazhar olduklarından ve Murâd'm müttefiki G l n H n 'n  ülkesinden çıkararak istanbul'a sığınmaya mecbur ettiklerinden beri, dîvânda siyâsî menfaatler, d n  menfaatlerden üstün tutulmağa başlamıştı.  zbek H n 'nın  r n'ı hükmü

³⁹⁰ Van-kuh'nm tercüme ettiği «Sihah-ı Cerherb»dir. İlm  eserlerinden D f r r haşiyesi ve Terc h-f Beyy t adlı kitapları ve siyasiyata dâir risaleleri vardır.  m m Gaz li'nin Farsça K my y-ı Saadetini de tercüme etmiştir.

Mütercim

³⁹¹ Mehmed, Aydın Akhisar'ındandır. Sivaslı şemsî'nin eserleri den: «türü-n m , Men lnb-ı Hulef y-ı Erbaa, G tş n b d, M  l d-ı Nebi, Heşt Be. hlşt, Me  r f , Mirit i-Ahl k, Nakatn-H tir.» Mütercim.

altına alıp da Osmanlı Devleti için tehlikeli bir komşu olması korkusu, îrân Şâhî'yle muharebe etmek fibrini gündemden çıkardıktan başka, özbekler'e karşı yardım istemeğe gelmiş olan İran sefiri hakkında hüsn-i kabul gösterilmesine de yol açtı ³⁹². Osmanlı müzâheretiyle tahta kavuşmuş olan ve Osmanlı Devleti'nin sâdık emîrgüzân olmakta devam eden Fas hükümdanyile dahî bir muharebe mes'elesi ortaya konulamazdı. Edvar Burton marifetiyle son ticâret ahidnâmesinin imzalanmasından beri de III. Murâd'm İngiltere ile münâsebetleri daha az dostâne değildi. Külliyyetli paralarla İngiliz menfaatleri için kazanılmış olan müverrih Sa'deddîn'in muvafakati ³⁹³ ve Elizabet'in Katolikleri putperest ve Presbiteryenler'le ³⁹⁴ Hugnotlan ³⁹⁵ bir nevi Müslüman ³⁹⁶ addetmek suretiyle Türkler'in düşüncelerine pek uygun gelen sürekli siyâsî yazışmaları da bu neticelerin sağlanmasında haylî te'sîrli olmuştur. Bununla beraber, İngiliz elçisinin Navar (Navarra) Kralı lehinde ve İspanya aleyhinde bir Osmanlı donanması gönderilmesi hakkındaki talebi biçbir muvaffakiyete nail olmadı ³⁹⁷. Fransız elçisi Lanskom IV. Han-ri'nin cülusunda Marsilya ahâlîsine karşı bir pâdişâh fermanı alabilmişti ki, bunda eğer Marsilyahlar Fransa tarafını terk edip de İspanya tarafını tutacak olurlarsa, kendilerine harb açılacağı bildiriliyordu. IV. Hanri, tahta çıkışını Osmanlı Devleti'ne İngiliz sefiri marifetiyle tebliğ etmiş ve Lanskom'un «müttefikler kadrosu» nun hizmetinde olduğunu beyân ile onun iadesini bildirerek, yerine Mösyö Dö Brev'i göndermişti. Yeni sefir geldiğinde Pâdişâh, o zamana kadar kapalı bulunan Galata Ki-lisesi'ni açtırdı. Lanskom İspanya casusu olmakla itham edilerek Gala-ta'da

³⁹² «Îl Ser; di Gilan fu tenuto În prtione dall' avo del presente He per anni 22, e a preghler di suol parenti lo libero dfendogli la flgliola per moglie con la restltuton del suo paese, havendo uno sola. flglloja.» V«-nedtfc Hülâsası, 12 Eylöl 1591.

«H Sgr. non perslstera nella protozione del Prlnclpe di Gllan, della quale non e fatta menzione nella captulazlone-vale plü il rispetto di stato, di queUo di reUgl«ne» Kezallk, 4 Mayıs 1592. Selanik!:> <n persl-arao Intesa la, untone tfo P»toe*Pe d Gilan con Oöeek Tataro era andato senza aspettar rlsposta della risoluzione di quanto haveva trattato il suo Capiglbascchi a quello porta İmpatronandosi del suo stato.» Kezalik, 13 Haziran. «L'ambassador di Persla licentio alla promessa che 11 suo Re sara assistito contra Osbeck Tataro.» Kezalik, 10 Agustoc 1598. «Doppo l'arrlivo del Ambassador di Persia si e publicato che U Principe di Gilan sia mancato di vita cosl per U molti annl come per il travaglio perso per il cattivo esito della sua negoziazione.» Kezalik, 13 Temmuz 1593.

³⁹³ «İngiltere elçisi Hoca ile ziyade samimiyet peyda etmiştir, başka biriyle münâsebette bulunmaz.» Yenegüt Münâsebetleri Hülâsası, 31 Ağustos 1592.

³⁹⁴ İskoçya Protestan Kilisesi'ne tâbi olanlar (Mütercim).

³⁹⁵ Fransa'da Protestanlara verilen tahkir edici lakab. Mütercim.

³⁹⁶ Sinan Pasa elçi Pezeo'e diyordu ki: «İnglllzler"İn Müslüman olmaları için parmaklarını kaldınp «Eshedü» demelerinden başka birşeye lüzum yoktur.» tçmg'in raporu, 1588. Burton, bâb-ı hümayûna muhtırasında zftt-ı Sâhâne yedi seneden beri her sene Elizabefe bir mektup yazarak n. Pe-Up'e karşı yardım vaad etmişse de, şimdiye kadar mektuplardan başka blrsey görölmediğini yazar.

³⁹⁷ Venedik Münasebetleri Hülâsası, 2 Kasım 1591.

hapsedildi; sonra bırakılarak Ma ta'ya gönderildi ³⁹⁸.

Osmanlı Devleti'nin, Sigismund'un tahta çıkışından beri Lehistan aleyhine birçok Şikâyetleri vardı. Zamuaski kumandasında bulunan Lehistan ordusu tarafından esîr edilmiŐ  bulunan ArŐ d k Maksimilyen serbest bırakılmıŐ tı. Ondan baŐ ka, Lehler Kırım Tatarları'nı ciddî bir mağ l biyete uĐ ratmıŐ  idiler. Lehistan tnternonsu'Andre Fodere, yakında bir sefirle geleceğ ini bildirerek, dîvân'ı muvakkaten teskin etti. V k  , bir ay sonra, 12 Nîsân 1589'da, Pol Ohanski nâmında bir elçi çıkageldi M, 180 seneden beri iki devlet arasında mevcut anlaŐ manın yenilenmesini talep etmekle görevli idi ³⁹⁹. Sefirin i'timâd-nâmesinde kral, P diŐ hla Sultân Süleyman ile I. Sigismund, Sultân II. Sel m ile II. Sigismund ve Etiyen Batori ile III. Murâd arasında carî olan barıŐ klıĐ ı hatırlatıyordu. Diğ er taraftan Ohanski, Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne vergi vermeğ e ne iktidarı, ne de arzusu olmadığ ını bildiriyordu. Bu ifâde sadrâzamı son derecede  fkelendirerek, sefir hakkında o kadar ağ ır muamelelere sebep oldu ki, az bir müddet sonra istanbul'da öldü.

Pâdişâh, Kazaklar'ın Biyalgrod, Tezen, Audi taraflarına taarruzlarından Şikâyet etmek üzere Kral'a uzun bir mektup yazdı, M r   Haydar'ın parlak bir sefaret heyeti ile birlikte istanbul'a geldiğ ini ve İran'la muahede akdedilmiŐ  ve dokuz sancak ile birçok haz neler kazanılmıŐ  olduğ unu da o sırada bildirdi.  ki milyon akçe, baŐ ka bir hesapla 100.000 duka kıymetinde samur k rkten ibaret olmak üzere bir vergi talebini tekrar ediyordu. Buna muvafakat edilmediğ i takdirde bütün Lehistan'ı tahrîb etmek üzere Osmanlı ordularının Tatar ordusuyla birleŐ eceĐ ini, Rumeli beğ lerbeğ inin bundan dolayı hudûd üzerinde kıŐ lamak üzere emir aldığ ını da ilâve ediyordu. Bununla beraber Kral'a ne karar vereceğ ini düŐünmek üzere iki ay mühlet veriyordu. Lâkin İngiltere sefirinin ve Moldavya voyvodası Boğ dan'ın aracılığ ıyla ⁴⁰⁰ sadrâzam i in 12.000 guruŐ  ve 500 samur k rk ve ayrıca 100 balya samur 100 kat elbise verilmek Ő ar-tıyle anlaŐ ma oldu (15 Mayıs 1590).

³⁹⁸ «Lancome vlen spedito e dato ui mani del ambassador d'Nghilterra con la restitutlon delle magglor parte della roba Lancome ha ottenuto di far suo viaggio  n ltberta col gluramento che ha prestato a Navarrlstl di appresentarsl  i termine di mesl  a Navarra, e restato col Brevi il flglio suo magglor.» 25 Mart 1593, Venedik elcisinin rapora.

³⁹⁹ Bu hesaba g re T trkler'in 1492'de Lehistan'a yaptıkları b y k istilâları memleketi sarsıntıya uĐ ratmıŐ  sayılmadığ ı gibi, iki devlet arasında Hk muahede 1410 senesinde imza edilmiŐ  olmak gerektir. L kin t rih, Ya-gellon'un h k mranlığ ı zamanında 1489 senesinde addolunan muahededen evvel bir ahidname bilinmiyor. Krommer, kitap: 29.

⁴⁰⁰ «Confirmazione della pace con Foloni rlcercata da un Nonsio loro e traU tata per 11 Bogdano (Venedik Münâsebetleri H l lasası, 13 Haziran 1591) ve «Partlta del amb. di polonla manda la copla delil captoll conclus» 31 Ekim 1691.

Lehistan elçisi Zamoaski tasdiknamelerin mübadelesine memur oldu ⁴⁰¹.

⁴⁰¹ Evvelce söylediğimiz sefirlerden başka, Kont Stanislas Rzevos-ki'nin bana gönderdiği liste diğer isimleri ihtiva ediyor: Plok palatini Laçki —Miskovski'nin ajan diplomatik sıfatıyla bulunduğu sırada— görevli olarak İstanbul'da idi. Sefir Pran-dota DÖ Nyeznya Dziyersk ki 1579 ve 1589 senelerinde görevli olarak İstanbul'da bulunan Dziyersk'ten başkadır; tercüman Remyz Dziyersk ki Çekura muharebesinde telef olmuştur.

Bâb-ı Hümâyûndun Lehistan üzerinde hâkimiyet hakkına dâir iddialarını daha iyi göstermekte olan üç mektubu buraya alacağız. (Mütercim'in İlâvesi: Bu mektupların ikisi Türkçe'den tercüme edilmiş ve 1 Cumâde*-ı ulâ 984 (17 Tem* muz 1576) tarihlidir. Meali: «Taraf-ı şahanemizden Lehistan Krallığı tahtına oturtulan Etiyen Batori bâzi fesâd erbabının Lehistan Krallığı'na hasar vermek tasavvurunda olduklarını yazıyor. Bu hükümet memâlik-i mahrûsemizden ve ahâlîsi diğer tebeamız gibi tebea-i şâhânemizdendir; bir avuç toprağına taarruz olunmasına rızamız yoktur. Zâten sizinle akdedilmiş olan ahidnâmelerde de Erdel ve Lehistan hududuna tecâvüz olunmıyacağı açıkça belirtilmiştir. Eğer dâima Lehistan'a göz diken Moskof Kralı sizinle ittifak ederek bir ordu gönderecek olup da, siz ona yardım edecek iseniz, ahidnâmele-re mugayir ve nâ-meşrû bir harekettir. Bir hükümdar sıfatıyla size lâıyk olan ahidlere ve maddelerine riâyet etmek ve her vakit verdiğiniz vergiyi elçilerle göndermekte acele davranmaktır. Verginin henüz gönderilmemesi sulhun kesilmesine sebep olur. İşbu mektup ulaştığında vergiyi göndermelisiniz; huddudaki kumandanınıza da kimsenin vazifesi dâiresinden hârice taaddisine müsaâde etmemek için emir vermelisiniz. Sulhun ve iyi münâsebetlerin bekaaaı arzusunda iseniz, Erdel ve Lehistan hakkındaki iddialarınızdan vazgeçip vergiyi gönderiniz; başka bir tasavvurunuz varsa bildiriniz ki hâkim-i âlem olan himâye-i şahanemizi icra edelim.»

Sokollu tarafından dahî bununla beraber bir mektup gönderilmiş ve onun mührü üzerine «Tevekkeltü alâ Halikı» ve bunun etrafında: «İlâhî, mübâdâ cûda, Muhammed zi-lutf-i re-sûl-i Huda» beyti yazılı olduğunu Hammer ilâve eder. Halbuki iki mısra vezinli olmadığından, beyit: ilâhî mübâdâ Muhammed cûda Zi-lutf-ı Muhammed Resûl-i Huda veyâhud «Muhammed» lâfz-ı şerifi ortada kalarak: İlâhî mübâdâ cûda Zi-lutf-i resûl-i Huda olması gerekir.

İkinci mektup, Sultân III. Murâd tarafından İmparator II. Rudolf a yazılmış ve 1 Zilka'de 995 (3 Ekim 1587) tarihlidir. Bunda Rudolf a: «Vişana ile Almâniyân ve Romaniyân İmparatoru» unvanı dahî dercedilmiştir. Meali: «Lehistan Kralları her vakit Asitâne-i Saâdet'den nasb olduğu gibi, müteveffâ kral dahî tarafımızdan tâyin olunmuştur. Onun vefatında küçük büyük ahâlînin hepsi tarafından bir kral nasbî hakkında vâkı olan müracaat üzerine beğ-lere ve Boyarlar'a yazılan hatt-ı şerifimizde, içlerinde krallığa lâıyk bir kimse olduğu takdirde seçilmesi ve bize işâr olunması bildirilmişti. Beğ ve Boyarlar evvelce müsaâde edildikten sonra İsveç Kralı'nın oğlunu seçtiklerinden muvâfakat-ı hümâyûnum vuku bulmuş, ve o, Kral olmuştur. Müteakiben sizin kardeşiniz Maksimilyen'in krallığa seçilmesi yolsuz olduğundan, ahidlerin ve barışın bekaası niyetiniz ise, kardeşinizi bu işten çekip yanınıza abnız, tâ ki evvelce seçilmiş olan Kral, makamında bulunsun; aksi takdirde sulhu bozmuş olursunuz; düşününüz ve cevâbını sür*atlı bir şekilde bildiriniz.»

Bu defa dahî vezir-i âzam Siyavuş Paşa'nın bir mektubu beraber olup, onun mühründe «Zi-dergâh-ı Hudây-ı hatâ-puş Mağfîret-i dâred ben-de-i Siyâvuş» beyti okunuyor olduğunu Hammer yazıyor. Bu da beyit olabilmek için şöyle olsa gerektin

Zi-dergâh-ı Hudâvend-i hatâ-puş Ümîd-i mağfîret dâred Siyâvuş)

Üçüncü mektup taraf-ı şahaneye Lehistan Kralı taraftan-dan yazılmış ve Krajrovi'den 13 Mayıs 1588 tarihlidir (Latince);

Exemplum Uterarum Rogis Polonioe ad Sulthanum data-rura.

Serenissimo ac Potantissimo Principi, Sulthano Chan, im-peratori Maximo Constantinopolitano, Assyriae, Europae, Per-sarum, Arabum, Syriaeque, ac ^gypti Domino et amico et Vicino nostro, carissimo Sigismundus Tertius, Dei gratia Po-loniae Rex, Magn is Dux Lythuaniae, Russiae, Prussiae, Mas-soviae, Samogitia, Lyvoniaeque, nec non eadem gratia de-signatus Rex Sueciae, Magni Ducatus Finlandiae princeps, Sa-lutem ac perpetuam felicitatem nostrique mutui amoris conti-num. Serenissime et Potentissime Princeps; Dönüne amice et vicine noster charissime! Cum jam hoc tempore majorem Legatum Nostrum, propter vetustum iliud sanctissimum foe-dus, quol a majoribus traditum, Serenitati Vae. cum hoc Reg-no intercedit* confirmandum veteraque pacta novo jurejuran-do sciendi atque corroboranda. mittere constitutum habe-remus, praemittendum existimavimus hunc Legatum, Gene-rosum Joannem Samoyski, Aulicum et Secretarium nostrum, qui et de adventu ac nomine Legati nostri majoris Serenitati Vae. nunciaret, et nonnulla etiam alia, sibi a nobis commissa, ad Serenitatem Vam. perferrel quid post inaugurationem, co-ronationemque Nostram felicem, ac suscepta a Nobis

Lehistan Krallığı tahtına nail olmak için Padişaha 100.000 ve sadrâzama 50.000 duka teklif etmiş bulunan Transilvanya büyük-prensi, Sigismund'un cülûsuyla emellerinin beyhûda kaldığını görmüştü. Bu taraftan genişleme ümidi kalmayınca Toskana Gran-dukasmm kızını almak suretiyle hanedanının iktidarını pekiştirmeğe çalıştı; fakat Osmanlı Devleti bu tasavvurun icrasına mâni oldu (13 Ekim 1592).

İran'dan dönerken, Rusya'nın alacağı ipek balyaları mukabilinde top ve mühimmat vereceğine dâir Gürcistan beğleriyle bir ahidnâme akdetmiş olan bir Rusya memuru o sırada İstanbul'a geldi. Zât-ı Şahaneye samur kürkleri, beyaz doğanlar, suaygırı dişleri takdim ederek camie çevrilen kiliseye karşılık Hristiyan dîni âyininin icrası için yeni bir kilise tahsis edilmesini ve Ruslar'ın Tatarlar'a verdikleri vergiden vazgeçilmesini istedi. Ertesi senenin baharında (1593) Fedor İvanoviç yeni bir se-fîr gönderdi; bu elçi iki hükûmetin Kazaklar'la Tatarlar'm tecâvüzlerine karşılıklı olarak meydan vermemeleri hakkında bir ahidnâme akdin» dâir olan memuriyetinde muvaffak oldu.

Uskoklar Meselesi

Uskoklar'ın Osmanlı memleketlerindeki haydutlukları bir aralık Venedikle Osmanlılar arasında harb tehlikesini gösterdi. Lâkin her vesile

Regni, more et instituto majörüm Regni hujus, sceptræ et gubernæ-çula, in Regno Nostro sit subsecutum, quique proelio supremo exercitus Nostri Duce, Ulustri viro Joanne Samoyski, cum Maximiliano Archiduce Austriæ, aemulo Nostro, commissi eventus faerit, non dubitamus Sereniatem Vam. nonnihil in-tellexisse ex üs literis nostris, quas Generoso Durguth Chya-usio ad Serenissimum Vestram Portam perferendas die 13. Februarii dedimus. Cessit nobis, Deo opto: Max. justissimam nostram causam adjuvante, victoria eo insignior, quod non tantum aemulus et adversarius noster Regno Nostro depulsus sit, æ illius exercitus- ultra Regni Nostri fines, in Silesia, Cae-saris Germanorum provincia, novonim Hungarorum et Ger-manorum auxiliörum adventu auctus, at idcirco spei et fi-duciae plenus, opportunoque loco instructa acie, in Nostros superbe signa iuferens in acerrimo confictu, fortissime cons-tantissimeque Nostris depugnantibus, magna caede, non solu mprofligatus, verum etiam ipse, amissis tormentis, fuga cum reliquis in infaustæ pugnae oppidum Bicinam illapsus, admo-to exercitu nostro ad muros, potestati Nostræ sese dediderit, atque cum eo etiam plerique ti subditi Nostri, qui Regnum hoc turbaverant, et illi pertinaciter adhaerebant, Nobis autem adversabantur. Agimus itaque gratias Deo, qui Nobis felicitæ-tem hanc, et tam praeclaram de adversariis Nostris victoriam tribuit. Cum autem majörüm Nostromm familiae Jagellonicae, Poloniae Regum exemplo, juxta sanetissimi foederis vinculum amicitiam cum Serenitate Va. bonaque vicinitatis studia co-lere, constitutum habearaus, mandavimus etiam praefectis et subditis Nostris omnibus, qui Serenitatis Vae. provinciis sunt vicini, ut quamvis nondum per Legatum Nostrum pacta, cum Serenitate Va. confirmata sint, nihilominus tam en foederis sanetissimi inviolabiles et integras rationes conservent,-et ora-ni studio pacate et tranquille vicinitatis officia a sua parte praestent. Caetera hic Internuncius noster, Joannes Samoiski, Serenitati Vae. exponet, cui ut plenam adhibeat fidem; roga-mus, atque Serenitatem Vam. bene et feliciter valere cupimus. Datium Gracoviae die 13. Maji 1588. Regni vero nostri anno primo. Ex Commissione Hegiae Mtis. propria.»

İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde Mülkî Târih Mecmûası'nda (Nu: 138, c. 8). Bundan evvel Sigismund'un 18 EMm 1587 târihiyle Danzig'den yazdığı ve Zât-ı Şâhâne*-ye elçi Samueski'nin takdim ettiği bir mektup daha vardır.

düşükçe vatanlarının menfaatine hizmet eden Venedik mühtedîsi Hasan ile Bafa (Safiyye) Sultân Osmanlı hududunda vukua gelen taarruzdan dolayı Pâdişâh-ın hissetmekte olduğu hoşnudsuzluğu, Avusturya İmparatoru üzerine çevirmeğe muvaffak oldular. «Uskok» kelimesi Dalmaç lisanında «kaçgın» mânâsına gelir. Türkler'in Hırvatistan'a, Dalmaçya'ya, Arnavudluğa istilâları, bu memleketler ahâlîsinden birçoğunu girilmesi imkânsız sayılacak yerlerde sığınak aramağa mecbur etmişti. Salona harabeleri yanındaki Klis kalesini işgal eden Piyer Grosiç, XVI. asrın başlarında bu firarilerden birçoğunu kabul etti. Bunların Osmanlı arazîsi üzerinde mütemadiyen yaptıkları akınlar, Osmanlı askeri sevk edilmesini gerektirdi. KUs'ten çıkarılmaları üzerine Guarnoro Körfezi nihâyetinde bulunan Sönya limanına girdiler. Senya'ya kara tarafından girilmesini dağlar ve ormanlar önlediği gibi, deniz tarafından da hafif sandallardan başka birşey girmesine birçok taşlıklar mânidir. Bu mevkide yerleşmiş olan Uskoklar, yaşamak için ne ziraat, ne de balıkçılık edebilirlerdi. Hırsızlığı, haydudluğu meslek edinmiş olduklarından Türklerin arazîsinde yağmacılığa devam ederlerdi. Lâkin denizin yakın bulunması kendilerini başka bir -unsur üzerinde talihlerini tecrübeye sevkettiği gibi, dâima fırtınalı ve pekçok girintili çıkıntılı bir sahil dahî tâkîb edilmekten koruyordu. İhtiyaç, kendilerini kara haydudu yapmıştı; deniz kenarında yerleşmiş olmaları da, deniz haydudu olmalarına yol açtı. Bunların silâhlendirilmiş sandalları, Türklerin gemilerini buldukça musallat oldukları ve iskele ve limanlardaki gemileri zabta; kadar cür'et ettikleri cihetle, en ziyâde Osmanlılarca zararlı oluyorlardı. İmparator, Uskokları alenen muhafaza ederek, onlar gibi hududun bütün serserilerinden toplanmış bulunan Martolozlar'a muâdil tutuyordu. Tatarlarla Kazaklar Lehistan hududunda, Akıncılarla Heydökler Macaristan hududunda haydutluk imtiyazına mâlik oldukları gibi, Uskoklar'la Martolozlar da Dalmaçya ve Venedik hududunda bu imtiyaza sahiptiler ⁴⁰².

Venedik hükûmeti Osmanlı Devleti ile muahedelerinde, VenecoTfc*e tâbi memleketlerde Osmanlı ticâretinin masuniyetini garanti etmiş olduğundan, Dîvân-ı Hümâyûn Venediklilere taahhütlerinin muhafazasını, aksi takdirde Adriyatik Denizi'ne bir donanma göndereceğini ihtar etti ⁴⁰³.

⁴⁰² Bu kelimeler hep Türkçedendir: Heydük, «haydud»dandır; «Kozak», «Uskok» ve «Akıncı» ile müteradiftir. Yalnız «Martoloz» kelimesi Macarca'dan alınmış görünüyor. Pokvll «Artoli» kelimesinden iştikak ettirir. (Heydök) «haydud»dan alınmış olabilir de, «haydud»un hangi dilden olduğu meçhuldü. Hele eskiden «Hiyâldd» şeklinde çoğulu yapılan bu kelimenin, Arakça olmadığı açıktır. «Kazak», «Kaçak», «Akıncı» bizim kelimelerimizdir. «Uskok»ın Dalmaç lisanından olduğu yuikanda geçti. Mütercim.)

⁴⁰³ İmparatorluk Arşivi'nde «Xürk Yazışmaları» mecmuasında 1 Safer '99 (27 Kasım 1590) tarihiyle Uskoklar

Venedik'in bu tedbîrden daha büyük bir korkusu olmadığından Uskoklar'ın Venedik bayrağına taarruzlarını ortaya koyup da bu hususta berâat-i zimmetini isbât edebilmesini bir muvaffakiyet saydı. Birbirini müteâkib İstanbul'a gönderilen Venedik balyosu Morö, Zani, Lipomani ⁴⁰⁴, sulhu korumak için hiçbir şeyde ihmâl göstermemek üzere emir aldılar. Bu hususta kapdân-paşa ile Bafa-Sultân tarafından müessir yardımlar gördüler. Diğer taraftan Venedik, bu tahribçi eşkiyayı memleketlerinden çıkarmasını İmparator'dan talep ederek, hattâ Avusturya'nın Uskoklar aleyhinde şiddet göstermesini temin etmek için Roma SarayVnı aracı koydu. Hakîkaten bunların üzerine, birçok asker sevk edildi. Lâkin elde edilen neticeler, Osmanklar'ın. hoşnudsuzluğunu artırmaktan başka bir şeye yaramadığından, bu eşkiya İmparator'un ve Venedik'in arazîsi içinde bile Türkler tarafından tâkîp edildiler. Bununla beraber Uskoklar Macaristan ve Hırvathk hududundan ve Türkiye ile İtalya'ya hem-hu-dud memleketlerden birçok şirretlik erbabını topluyorlardı. Az vakit içinde Senya, komşu memleketlerin bütün serserilerine sığmak olmuştı. Ancak Osmanlı* hükümeti nihayet Uskoklar'a karşı o nev'idenden bir yerli asker tertîb eylediğinden, Uskoklar karadaki taarruzlarını hemen büsbütün ta'tîle ve san'atlarını deniz haydudluğuna hasr etmeğe mecbur oldular. Bundan dolayı Venedik Senatosu da o taraflarda mütemadiyen sığılarda gezebilecek çekdiri ve sandallar bulundurmağa ye ticâret gemilerini harb gemileriyle muhafaza ettirmeğe karar verdi.

Artık gasbetmek müşkil ve tehlikeli bir şekil aldığından Uskoklar tahrîb maksadıyla o vakte kadar pek çok sataşmadıkları Dalmaca adalarını seçtiler: Veglia, Arabu, Pago adaları hasara uğradı; köyler yakıldı; köylüler şehirlere iltica etti. Venedikliler defalarca Senya'ya taarruz etmeği düşündüler; lâkin Türkler —mekvii bakımından mühim olan bu yeri bir daha terk etmemek gizli niyetiyle— bu teşebbüslerinde dâima Venediklilere yardım arzettiklerinden, Venedikliler'in bu tehlikeli yardımı reddetmeleri üzerine haydudluk devam etti.

Bosna vâlîsi Hasan Paşa, ne Venedik'in, ne de İmparator'un önleye-

hakkında şikâyetleri bildirerek İmparator Rudolf'a Doc'a Pâdişâh'ın ve sadrazâmın İkışer mektubu vardır. Pa-disah'ın Doc'a yazılmış Eylül 1589 tarihli başka bir mektubunda, Uskok-lar tarafından zabt olunmuş birçok gemiler talep ediliyor. Yine aynı mecmuuda Sebenko hududunun tâyinini ve Trablus-ı Şâm saneak-beği Ka-asım'm Venedikliler'den zabtettği eşyanın lâdesi ve Bosna valisi Derviş Paşa tarafından Uskoklar aleyhine ileri sürülen şikâyetler hakkında bir. ferman vardır. Pâdişâh'ın diğer birçok mektupları da mevcuttur.

⁴⁰⁴ Lipomani, İspanya'nın Osmanlı Devleti ile barış müzâkerelerinde ta'llimftU dışına çıkmış olduğu için, Venedik'in emriyle mahbus sıfatıyla Girit adasına gönderildi. Navar Krah'yla İngiliz elçisinin müzâkerelerini İfşa etmiş olmakla da itham <diliyordu. Avusturya elçisinin raporun müracaat.

medikleri, yâhud önlemek istemedikleri bu dâimi yağmalardan bıkarak Uskok takımını yalnız kendi hükümetinin kuvvetiyle mahvetmeğe karar verdi. Beşbin kişi ile Hırvatistan'a geçerek ne deniz haydudlarını, ne de Avusturyalılar*! ayırd etmeksizin Grüz ve Suaniş arasındaki araziyi baştanbaşa tahrîb etti. Tomas Erdodi'nin ailesinden mîrâs kalmış olan Muslovina kalesini Türkler'in elinden almakta olduğu sırada Sisek'i muhasara etti. Türkler, Gran taraflarına yaptıkları diğer bir akınlarda dahî o tarafın bütün hayvanlarını muhafızların gözü önünde alıp götürdüler (Ağustos 1591).

Avusturya tarafından ödenecek 30.000 duka senelik vergi 1589'da Jan Dö Molard ve Reyner'in ve ertesi sene Şvarzeno sinyoru ve Arşidük Ernst'in sakisi Streins De Heranreyştayn ma'rifetiyle ulaştırılmıştı. Yine o sene —kısa bir müddetle Pâdişâh ile İmparator arasında muharebeye sebep olan— üç esîr beğ serbest bırakılmıştı; İmparator tercüman Ojelin de koyuverilmesin! İstanbul'a yazmıştı. Pâdişâh, bir çavuş vâsıtasıyla İm-parator'a gönderdiği mektupta Bosna ve Hırvathk hududunda bir takım vak'alar meydana gelmiş olmakla beraber, sulhüh bekaasım arzu ettiğini Boganz ve Bakibenia münferid çatışmalarıyla sulhu ihlâl ettiğinden dolayı Feridun Beğ'in azl edildiğini de bildiriyordu.

İmparator, bâb-ı hümayûnun bu müsâadekâr temayülünden fırsattan istifadeyle, Pezen'i, sulhu daha sekiz sene için yenilemek itere görevlendirdi. Bu ahidnâme (1 Safer 999 - 29 Kasım 1590) 30.000 duka senelik vergiden başka olmak üzere, ertesi sene özel olarak görevlendirilecek bir se-târet hey'eti vâsıtasıyla, bir gümüş sofrası takımı hediyesi getirilmesi kararlaştırıldı.

Bununla beraber, Pâdişâh, Senya Uskoklannın haydudlukîanndan dolayı İmparatora şiddetle şikâyetten hâli kalmadığı gibi, üç sene önce Palaton Gölü kenarlarında yapılan kalenin de yıkılmasını istedi.

öte taraftan İmparator, Osmanlılar'ın Avusturya eyâletlerinde sık sık akınlarda bulunmalarından şikâyet ederek, fevkalâde bir sefaret gönderilmesinin geri bırakılmasını buna isnâd etti. Bununla beraber sadrâzam Sinan Paşa'nın ⁴⁰⁵ ve Budin beğlerbeğinin acele edilmesini isteyen mektupları üzerine sefareti bir ay sonra gönderdi ⁴⁰⁶.

⁴⁰⁵ Bunlardan Cumâdel-uhra 1001 (Mart 1593) tarihli birçok mektuplar İmparatorluk Kançılıyasındadır. Birinde Sinan Paşa hediyelerin gönderilmesini amirâne şekilde İs'âr ve aksi takdirde hart) olacağını ihtar ediyordu, ttalyancaya tercüme edilmiş diğer birinde Zerrini, Batyanî, Na-dasdi haklarında şikâyet ediyor. Budin ve Bosna valileri Mehmed ve Hasan Paşaların diğer iki mektubu 1593 Ocak ve Temmuz tarihlerini taşır.

⁴⁰⁶ 19 Ağustos 1591 tarihli mektubunda İmparator, Hasan Paşa'nın İstilasından şikâyet ediyor: <Quae sane res

İmparatorluk Sarayı m   aviri Bohemyah Frederik Hergeviç, maiyetinde elli kişi ile İstanbul'a gitti. Frederik'in kardeşi Baron Torn, Baron Malovez, sefaret k tibisi Han, tercüman Mâlik, eczacı Seidel, hademe-  hassadan Metrovi eli Vratislav bunların arasındaydı. Seidel ile Vratislav, elçilik heyetinin seyahatini ve u radı ı elem verici durumu yazmışlardır ⁴⁰⁷. Hergeviç, zât-ı  ahaneye 30.000 duka vergiden başka sulhun yenilenmesi için t   n olunan ve g m  ten m m l k seler, kupalar,  eker sepetleri, tepsiler, s rahilerle, musanna surette i lenilmi  asma saatten ro etteb bulunan hediyeleri takdim etti. Bu saatlerin    nde, her  alı ında birtakım suretler görülürdü. Birincisinde birbiriyle cenkle en süvariler, ikincisinde bir Türk tarafından tâkîb edilen ve yakalanan bir kurt, üçüncüsünde gözlerini, ağzını, kulaklarını oynatan bir Türk vardı. Sefir, Arnavud Ferhâd Paşa'ya, vezîr Cerrah Mehmed, Siy vu , İbrahim Pa alarda, kapdân-pa a'ya, Ceneviz mühtedîsi Cıgala'ya. da hediyeler verdi. K pelerden, k selerden, billur s rahilerden, güzel i lenilmi  olmaları Almanya'da Rudolf zamanında san yiin geli mi lik durumunu gösteren asma saatlerden başka sadrâzama 3.000 ek , diğer vezirlere 1.000'er ek  verildi.' Sinan Pa a, yakın bir zaman önce sadrazamlıktan azledildi i cihetle, elçilik hey'eti kendisini en sonra ziyaret etmiştir. Bu hâl ise Pa- a'nın Avusturya hakkında  tedenber  defalarca eserlerini açıkça gösterdiği kinini artırdı. Pezen'den 1.000 ek  hediye isteyip alamamış olduğu için, ona husûmet beslemi ti. Bundan dolayı ikinci defa sadârete t   n edilince, dîvân hey'eti huzurunda kaba bir tarzda kendisine hitâb ederek hiddetle:

— «Verginin te'diyesinde niçin bu kadar gecikme gösteriliyor?» dedi. Pezen, bunun sebebini bilmediğini ve Viyana'ya yazaca ını söylemesi  zerine, Sinan Pa a yine aynı şiddetle devam etti:

— «    bir yazıcıyı (Pezen'i kasedediyor) elçi yapmak iktidarını Viyana kralına kim vermiştir?»

Pezen:

— «Pâdişâh bir domuz  obanını vezîr yaptığı gibi, İmparator da bir yazıcıyı sefir yapabilir» cevabıyla mukabele etti ki, Sinan Pa a'nın  ocuklu unda Arnavudluk'ta domuz  obanlı ını yaptı ını telmih ediyordu

dublos nos et animo suspensos reddidit, ut neque Oratorem nostrum progredl, neque munus honorarium ulterius quam. Comaram usque perferl pateremur Signlficatur Interea nobis eundem Bassam magno cum exercitu confinia nostra ingressum, Minzanth castellum oppugnasse atque incendisse. Zyzeck alteram arcem majoribus machlnis bellicis adortum fuisse, tandem etlam Cucrudellder-que et plane hostl ter per Illas partes grassarU

⁴⁰⁷ Baron Vratislav'ın «İmparatorluk Sefaretinin İstanbul'a Seyahati» eseri Lelbzig'de 1587 ve Frederik Seldel'in «İmparatorluk Sefaretinin Bab-ı Ono&nlye Seyahati» eseri 171 rde Oerlitz'de basılmıştır.

Sinan Paşa bu cevaptan öfkelenmedi; hazır bulunanlara karşı tebesüm ederek:

— «Kâfir benim verdiğim parayı o cinsten akçe ile ödedi» sözlerini söyledi.

Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi

Son ahidnâmede mukaveleye bağlanan mu'tâd ve fevkalâde hediyelerin Hergeviç tarafından henüz takdim olunduğu bir sırada, Bosna vâ-lîsi Hasan Paşa, Harstoviç ve Gura'yı zabt etmek, Petrina ve Kulpa ırmakları mansabında Trina palangasını yapmak, IV. Bela'dan beri 350 senedir Macaristan hududunun en mühim mevkîlerinden olan Bihaç'ı ele geçirmek suretiyle yeniden sulhu bozdu (Nîsân 1592). Mikaçi Sisek'de güzel bir müdâfaada bulunduydu da bu kahramanlığını vahşiyâne hareketleriyle lekeledi: Hasan Paşa'dan mektup getirenleri hisarın üzerinden Tuna'ya attırdı ve teslim olacak gibi görünüp kale içine aldığı sipahileri barut fiçilerine bağlatarak, fiçilere ateş verdirdi (19 Ağustos). Hasan Paşa, bunun intikamını alacağına yemin ederek, sonbaharın bitmesinden evvel yeminini yerine getirdi: Kendisini muharebeye davet etmiş olan Nadasdi'yi mağlûb ederek ⁴⁰⁹ 1.000 esir, 12 top, 7 bayrak aldı. 300 esir zafer alayıyla Avusturya sefirinin ikaametgâhı önüne getirildi. Alayın Önünde vahşice sesler çıkaran muzıkacılar, ondan sonra düşmandan alınmış silâhlar, ganimetlerle dolu arabalar bulunuyordu. Nihayet erkek, çocuk, kadın karmakarışık bîcâre esirleri âdî bir hayvan sürüsü gibi değneklerle tâkîb ediyorlardı (19 Ekim 1592) ⁴¹⁰.

Türkler'in her gün yenilenen ve hemen dâima zaferle neticelenen husûmetleri, Hristiyanlık âlemini o kadar telâşa düşürdü ki, II. Rudolf Roma ve Macaristan mukaddes devletlerinde «Türk Çanı» âdetini ihdas etti: Kiliselerin çanları sabah, Öğle, akşam ehl-i îmânı (yâni: Hristiyan-lar'ı), korkunç düşmanlarına galebe için Allaht'an yardım dilemek üzere ibadethaneye davet ederdi.

⁴⁰⁸ <E Sinan ambizioso, In costante, cootumelioso, Infiato, Imprudente, su-perbo, e mella pratica senza nessuaa sorte di manlera çivile, e anco chl-amato da Turcha maeto aventuroso.> «Gftaagr Attuj» Hükümdartan *• Ahalisi» adlı eserde Rank'dan naklen Floitan'a ifâdesi.

⁴⁰⁹ Macaristan müverrihleri bu bozgunluk hakkında sükûtu tercih ederler. Hergeviç'in raporlarında Vrantislav'm «İmparatorluk Sefaretinin İstanbul'a Seyahati» eserinde, s. 232'de dercedilmiştir.

⁴¹⁰ O zamanlar bu durumlara medeni (!) Avrupalılar pek «ok örnekler verirlerdi Mütercim.

Üç ay sonra, 1593 Ocak ayındadır ki, evvelce nakl ettiğimiz iki vak'a, yâni sipahilerin isyanı ve Sinan Paşa'mn sadrazamlığa getirilmesi hâdiseleri olmuştur. Tunus ve Yemen Fâtîhi olan seksenlik Sinan, Macaristan'da muharebe etmekten başka birşey düşünmezdi. Pâdişâh'ı sulhun bozulmasına ikna etmek için her vâsıtaya başvuruyordu. Bosna ve Macaristan'ın nâ-hoşnûd Manyatlarından düşmanlık kapısının açılması hakkında umûmî bir arzihâl getirtti ⁴¹¹.

Gizli talimatı sefaret maiyyetinde bulunan bir mühtedî tarafından sadrâzama haber verilmiş olan Avusturya elçisi, Hasan Paşa'mn Sisek yakınında uğradığı mağlûbiyetin haber alınmasını müteâkib habse atıldı. Artık bundan sonra Sinan Paşa, Hunkâr'ın muharebeden nefretine galebe ederek, II. Rudolf ile ceng kararlaştırıldı. «Tilli» lâkabiyle anılan Hasan Paşa, Siyâvuş Paşa'mn sadrazamlığı esnasında Avusturya aleyhindeki teşebbüslerinde Rumeli beğlerbeği Hasan' Paşa'nın yardımcılarına istinâd etmişti. Lâkin Sinan Paşa, hükümet dizginlerini eline alınca Rumeli beğlerbeğiliğine kendi oğlu Mehmed Paşa'yı getirdi. Zâten Bosna valisi Hasan Paşa için de gizli bir husûmet besliyordu. Çünkü ikinci defa sadârete geldiği zaman Hasan Paşa İstanbul'daki konağını muvakkaten kendisine vermişken, ayrıldığında geri almıştı. Yeni Rumeli beğlerbeği, Bosna valisini kendi kuvvetiyle başbaşa bıraktı. 15 Hazîrân 1593'-te Hasan Paşa 25-30 bin ⁴¹² askerle *Culpa'ıın sağ sahiline çadır kurdu.

Gece, îzvornik beği Memi'nin piyâdeleriyle nehri geçerek, 19 Hazîrân'-da Blez Gyurak nâmmdaki papasın kahramanca müdâfaa etmekte olduğu Sisek'i muhasara etti. Erdodi, Auersberg, Felemenk muharebelerinde tecrübe edilmiş bir general olan Egenberg, Redren, Paradeizer kalenin imdadına koşuşup Kulpa ve Odra nehirleri mansabının teşkil ettiği zaviyede, Hasan Paşa ile harbe tutuştular (20 Hazîrân). İki nehrin kenarlarına ric'at

⁴¹¹ Bu arzihâlin ihtiva ettiği bağlıca şikâyetler şunlardı: İmparatorun Lehistan ve Transilvanya işlerine karışmakta gösterdiği şiddet; Rauber'in Hatvan üzerine teşebbüsü; Turpazarı'nın yağması; Kopan Beği'nin esir edilmesi ki, orada Alay-Begî zevceleri ve çocuklarıyla beraber diri diri hanesinin mahzeninde âteşe atılmış ve birçok imâm ve şeyhler öldürülmüştür; bin genç cebren alınarak esaretle satılması; Sen-Mar-ton'un yakılması; Simontorna yakınında bir kalenin yağma edilmesi; Kekü mevkii hârici istihkâmlarının zabtı; Vesprim ve Tata'nın istilâ edilmesi ki, bu kaleler vaktiyle Türklerle âit bulunduğu halde, Pâdişâhta mektubunda Hristiyan «domuzlar» tarafından pâmâl edildiği ve Hristiyanların istilâ ettikleri yerlerin herbirinin, bütün Acemistan'ın fethinden daha kıymetli olan dağ şehirlerine uzanmakta bulunduğu bildirilmiştir. Buna dâir olan ibarenin Lâtince'ye tercümesi: «in Persia quanta regna Celsitudo Vestra cepit utilitate una fodina omnibus -illis praevallet, fadilime autem fodinae capiuntur; fodinae autem sunt 13 civitates Adrianopoli simi-les: Zolium, Novumzolium, SelmerUbana, Kormizbana, Baka-bana, Zamakonbana aliaeque ad formam harum civitatum appellatione. Inter civitates praedictas 1700 sunt pagi quorum sin-guli 700 aut 1000 domos habent fodinarum, etc.»

⁴¹² Nalına, Osmanlı ordusu kuvvetini 10.000 ve düşman kuvvetini 40.000 gösterir, îstoanfl İse Türklerle 30.000, Macarlar'a 8.000 kişi der.

ettirilen Türkler, köprüler üzerine hücum ettiler ve baskıya dayanamıyarak kırıldılar, Osmanlı ordusundan 18.000 kişi ya muharebe meydanında yâhud dalgalar arasında kaldı. Hasan Paşa, îzvornik Beği Gazı Memi Ahmed Paşa ile Sultân Süleyman'ın kerîmesi Mihrimâh Sul-tân'm kızının oğlu olduğu için «Sultân-zâde»⁴¹³ denilen Klis Beği Mustafa, Mihrimâh Sultân ile Rüstem Paşa'mn bir kerîmelerinin oğlu Mehmed telef olanlar arasındaydı. Türkler'den alınan toplardan üçü 60 libre çapında idi; üzerine Maksimilyen'in arması olan birinci top îstir-ya hududu kumandanı Bon tarafından kaybedilmişti. İkincisi Matyas Kor-vinus zamanının Piskoposu Erdodi'nin armasını gösteriyordu. Üçüncüsü I. Ferdinand'ın armasını taşıyan Kaçyaner topu olup Sokollu, Zerrini'-nin başını bunun üzerinde kestirmişti. İnsanca ve top bakımından bu kadar büyük zâyîât ile, birçok beğlerin ve iki sultân-zâdenin vefâtıyla câlib-i dikkat olan sene, Osmanlı târihinde «Bozgun senesi» adını almıştır.

Vesprim Ve Paluta'nın Fethi

Bununla beraber, İmparatorun sâkîsi Baron P.upel Dö Lubkoviç 1592 ve 1593 sfeu-lflri hediyeleriyle Prag'dan yola çıkarak Komorn'a varmıştı. Sinan Paşa, gelecek olan 60.000 dukayı alıp da, bununla askerin ulufesini artırmak üzere, harb ilânını paranın ulaştırılmasına kadar geciktirmek istedi. İstanbul'a Hasan Paşa'nın bozgunluğu haberi gelince, halk paşanın ve sultân-zâdelerin kaybindan dolayı yüksek sesle intikam istediler. Oğlunun kaybindan dolayı derin üzüntü duyan Ahmed Paşa'nın zevcesi ve Rüstem Paşa'nın kızı, Pâdişâh'ı harbe teşvik etti. İmparatorluk sefaretinin bütün üyeleri hapishaneye atıldı. Bu vak'alardan vaktinde haber alan Pupel, artık sulhun muhafazası için ümîd kalmadığını görerek geri döndü.

⁴¹³ «Sultân-zâde», bir sultân'm (yâni pâdişâh kızı) kerîmesinin oğullarına verilen unvândır. Muasır müverrihler, bir sultânın (yâni pâdişâh kızının) torunlarıyla oğullarını ayırmazlar; ancak bunların oğulları doğdukları vakit ölmeğe mahkûmdur (Müverrihin bu ifâdesi, kendi vaktine olan zamana aittir. Mütr.); çünkü kanun, göbek hablinin (göbeğinin) kesilmemesini emreder. Bundan dolayı istoanfi «Mehmetes praefactus Herzegovinae e Turcici principis sorore genitus» demekle al-danıyor; zirâ Mehmed Beğ III. Murâd'm halasının küçük oğlu olup Pâdişâh'ın hemşiresinden doğmuş değil, zikr olunan hala sultânın kızından doğmuştu. Naîmâ, s. 44. Kampana, Compendio storico delle guerre tin ali' anno 1597. Venezia» eserinde Klis Beği Mustafa Beği «Hazanet Begi di Clissa» diye yâd eder. Peçevî, (s. 206 ve 207) bu münâsebetle Peçuylu Derviş tdris Baba'nın bir kerametini ve Hasan Paşa'nın birkaç rüyasını nakleder. Bu muzafferiyet hakkında Viyana'da basılmış şu esere de bakınız (Almanca): «Avusturya Arşidükü Fehametli Prens Ernst Hazretlerinin İdaresinde Hırvatistan ile Venedik Hududunda Bulunan Sisek Mevkiinde Cenâb-ı Hakk'ın Harikulade İnâyetiyle Bizimkiler Tarafından Hristiyanlığın Doğuştan Zâlim Düşmanı Olan Türkler Üzerine İşbu 1595 Haziranının 22'inci Günü Kazanılan Gerçek Muzafferi-yetin Yeni Vekaaynamesi.»

Sadrâzam Sinan Paşa ordunun baş-kumandanlığına tâyin olunup ⁴¹⁴, Ferhâd Paşa'yı İstanbul'da kaymakam bırakarak Macaristan'a hareket etti. Dervişler raks ederek ⁴¹⁵ ve «Hû!» çekerek orduya refakat ediyorlardı. Bâzıları kâğıdlardan yapılmış top, topuz ve diğer silâhları taşıyorlardı. Bir takımı birbiriyle irtibatlı şekilde bir zincir teşkil etmiş ve ayı kıyafetine sokulmuştu ⁴¹⁶. İmparatorun elçisi askerin arkasından götürüldü. Sefirin hanesi halkı evvelâ küreğe konulmuş, sonra Bo-ğaziçi'ndeki müdhiş Kara-Kule'ye nakledilmişti. İstanbul'dan 12.000 yeniçeri, kethüdaları kumandasında hareket ettiler; Livâ-i Şerîf muhafazasına memur altı bölükten dördü ordu ile gidip ikisi payitahtta kaldı. Uzunca-ova'ya varıldığında Sinan Paşa, ahâlînin talebi üzerine iki çifte han, bir cami ve imaret, çifte hamam ve dükkânlar yapılması için kendi kesesinden 30.000 gurusu verdi. Mühim olan Uzuncaova Derbendinde de iki köy te'sis ederek, Yagodina kazasına tâbi' Batçm Boğazı'nda bir palanga ve bir han yapılmasını emretti. Ordu Belgrad'da 10 gün kaldı. Hregeviç (Hergeviç) uğradığı kötü muameleden dolayı burada zincirler içinde hayâtı terketti (4 Eylül 1593 - 7 Zilhicce 1001). Sinan, Efendilerinin vefatı için Hergeviç'in uşaklarını mes'ûl tutmaktan çekinmeyerek, bundan dolayı împarator'a hesap vermeleri lâzım geleceğini hiçbir hicâb duymadan söyledi ve kendilerini Budin'e gönderdi.

27 Eylül (1 Muharrem 1002) tarihinde ordu Essek Köprüsü'nü geçti. Düşmanın Raab altında mevki tuttuğuna dâir alman haber üzerine Sinan Paşa Vesprim ve Paluta üzerine yürüdü. Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya da Budin'den sekiz büyük topun Ştuhlveysenburg önüne getirilmesini emretti. İki gün Ştuhlveysenburg ovasında orduya geçit resmi yaptırmak ve ulufe dağıtmakla vakit geçirildi ⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Sinan Paşa'nın tâyin edildiği târihi Venedik ve İmparator sefirleri raporlarının karşılaştırılması suretiyle tesbit edebiliriz. Naîmâ (c. 1, s. 45), Sinan Paşa'nın İstanbul'dan çıkışı yanlış olarak 12 Şevval, perşembe günü olmak üzere gösterir. Çünkü 12 Şevval, pazartesiye tesadüf ediyordu. Bu müverrih, askerin azimetini 18 Temmuz'da göstermekle hatâ eder. Zîrâ, elçinin raporuna göre bunlar ancak 29 Temmuz'da hareket etmişlerdir. Venedik Münâsebetleri Hülâsasının 3 Temmuz târihinde şunlar yazılıdır: «n generale Sinan si elevato elli 29 Luglio con 25 o 30.000 persone, offrendo la parten-za». Venedik Münâsebetleri Hülâsası, 3 Temmuz. (Mütercim*-in İlâvesi: Vâkıâ Naîmâ'da ve me'hazırlarından olan Kâtib Çe-lebî Fezlekesinde, «12 Şevval perşenbenih» denilmiştir; perşenbe (perşenbenih) günü ise ayın 12'sine tesadüf etmez; çünkü 1001 Şevval'ın birinci günü, takvim hesabıyla perşen-be'dir. Sinan Paşa'nın hareket gününün doğrusu Şevvâl'in 22'si ve ordunun «keti Şevvâl'in 28'i olsa gerektir. Zîrâ Zilka'de'nin birinci gününde Karaman beğlerbeğinin Kirk-Ki-lise (Kırklareli)'de ordu-yı hümâyûna mülâkî olduğu Fezleke'-de yazılı olup, Kirk-Kilise'ye kadar olan mesafe ancak üç günlük kadardır. Fezleke ve Naîmâ'daki 12 Şevval, «22 Şevval* olarak tashih edildiğinde, perşenbe'ye. rastlaması tahakkuk edip, Venedik elçisinin raporuyla da yalnız bir gün ihtilâf kalır.)

⁴¹⁵ Mevlevîler'in semâ'i'ni kastediyor olsa gerek. Mütercim.

⁴¹⁶ Arkalarına ve önlerine post almış demek olacaktır. Mütercim.

⁴¹⁷ Naîmâ'da (c. 1, s. 84, 1283 basımı) Eşek: ösek; Raab: Yanık; Vesprim: Bisperm; Paluta: Bulata; ştuhlveysenburg: Ustoni Belgrad şeklinde yazılıdır. Mütercim.

Sinan Paşa, Bosna beğlerbeğini orada bırakarak Vesprim'i muhasara gitti. Bu kalenin muhafızları serbest çekilmek şartıyla üç gün sonra teslim oldular (13 Ekim 1593 - 28 Muharrem); sekiz gün sonra da küçük Paluta kalesi teslim olarak muhafızları yapılmış olan anlaşma hilâfına îdâm edildi. Takve Tepesi yanındaki ordugâhında ansızın bir hücumla uğramış olan sipahiler ağası Hurrem'in bozulması ve ölümü üzerine (16 Ekim - 1 Safer) ⁴¹⁸ Sinan Paşa Budin'e giderek, yeniçerileri orada kışlattı. Yeniçeri kethüdası, zağarcı, turnacı Budin kalesi muhafazasında; cebeci, topçu, arabacı takımı Peşte'de kaldı; diğer yeniçeriler Segedin'e gitti. Aziz Dimitrius Yortusu'na rastlayan ve mu'tâda göre karada, denizde Osmanlı muhâreeblerinin bitiş zamanı olan Kasım'dan -10 gün sonra, asker bu kadar yorgunluktan fütur getirerek söylenmeğe başladı ve ser-askerin çadırının iplerini kesip Belgrad'a dönmeğe mecbur ettiler.

Sinan Paşa Belgrad'dan muharebenin başarıyla neticelendiğine dâir bir yazıyla Rıdvan Ağa'yı İstanbul'a gönderdi.

Çatışma başladığında Transilvanya askeriyle Osmanlı ordusuna iltihak etmesi gereken Sigismund Batori, sadrâzâmın hiddetini ancak hediyelerle geçirebildi. Sinan Paşa, gelecek baharda açılacak olan sefer için hazır bulunmasını emretti.

Sinan Paşa, Belgrad'da kışlamak üzere yerleştiği sırada, Komorn'da Nadasdi, Pafi, Zerrini, Hardek kumandaları altında bir Alman ordusu toplandı, Ştuhlveysenburg üzerine yürüdü. Kasım ayının 3'ünde İmparator askeriyle Ştuhlveysenburg'un müdâfaasına koşmuş olan Budin valisi Hasan Paşa arasında bir cenk vukua geldi. Osmanlılar muharebe meydanında 6.000 kişiye 44 top bıraktılar; ferd ferde bir çatışmada da Yan Tapolçani tarafından yaralanan Hasan Paşa ⁴¹⁹ istifade etmeyi bilemediler. Gran'ı muhasara etmiş olsalar düşeceği muhakkak iken, bunu yapmadılar. İstirya umumî kumandanı Kristof Töfenbah Türklerin kışın savaştan nefret etmelerinden istifâde ederek, kendi kuvvetini Palfi'nin kuvvetiyle birleştirip Kasım ayı içinde Zabandina Dvin kalelerini aldı. Balassa'mn yaptığı Füleke ve Ke-kü kalelerini yıktı. Forgacz ailesine âit Hölökü ile Sömöskü, Devam, Bo-

⁴¹⁸ «Hurrem bölük halkından cem-i kesir ile Yakve dağına gitmiş di. Düşmen kartb İdi. Gice orada geçirildi. Sabahlayın düşmen bizim asker namazda iken hücum idüp ağayı seccadesinde setaid eylediler.» Nalmft, c. 1, s. 86 (Mütercim)

⁴¹⁹ O zaman diğer bir Hasan, Pasa Tamisvar valisi idi. Bu Hasan Pasa birçok mektuplarında Etiyen Batori'ye — itaat arzedecek olursa— kendisine Kaso valiliğini (Prorex) alacağını vaad ederek, Anadolu ve Rumeli beğlerbeğleriyle Tatar Hanı'nın ve Moldavya ve Eflâk beğlerinin kendisini Kaşo'ya götürmek üzere emir aldıklarını bildiriyordu.

yak, Zeçeni Dregeli, Hayaskû Alman ordusuna teslim oldular ⁴²⁰, Töfenbahi'n muvaffakiyetinde devamla Neograd'ı alması kolaydı ⁴²¹; lâkin burası ancak Aralık ayında Arşidük Matyas tarafından zabt edildi. Sadrâzam, mümkün olan müdâfaayı göstermeyen birkaç kale kumandanını, diğerlerine ibret olmak üzere habs ettirdi; Neograd kumandanı Ka-rakaryeli Mehmed Beğ yeniçeriler tarafından gizlice ⁴²² asıldı. 4 Mayıs 1594'de ve altı defa hücumdan sonra sadrâzam Sinan Paşa'nın önünden geri çekilmeğe mecbur oldu (1 Haziran 1594). İmparator ordusu Tunayi geçerek Raab yakınında çadır kurdu; Arşidük Maksimilyen de bir taraftan Grastoviç, Gora, Petrina, Sisek kalelerini zâbt etti. Lâkin Maksimilyen gittikten sonra ilk üç kaleyi Türkler geri aldılar.

Bu muharebeyi çıkardığına defalarca pişman olmuş olan sadrâzam Sinan Paşa, kış içinde İstanbul'dan yardım istedi. İşte ilk defa bu seferde olmak üzere, yeniçeri ağasının seferde sadrâzam maiyyetîne memur olduğu görüldü. Şimdiye kadar yeniçeri ağaları —gerek bizzat başkumandanlığı eline alsın, gerek İstanbul'da kalsın— Pâdişâh'ın yanından ayrılmazlardı. Zât-ı şahanenin ve payitahtın muhafazası, yeniçeri ağasının birinci kaaim-i makamı (kaymakamı) demek olan sekban-başı'ya tevdi edildi. Cebeci-başı 1.000 .kişi ile ağa'ya refakate ve Kırım Hânı sadrâzama yeniden yardım göndermeğe memur oldu.

İlkbahar nihayetlerine doğru Avrupa ve Asya askeri Sirmi sahrasında toplandılar. Sadrâzâmın oğlu Mehmed Paşa topçu kumandanı, Budin vâîsi Hasan Paşa çarhacı, yâni avcı kumandanı; Bosna vâîsi ka-rakolcu, yâni pişdar kumandanı yapıldı. Anadolu beğlerbeği Satıra Mehmed Paşa sağ kola, diğer beğlerbeğileri sol kola tâyin edildi. Dümdârlık Mar*aş valisine verildi. Bütün vazifeler bu şekilde dağıtıldıktan sonra ordu Tata (Dotis) üzerine yürüyerek, Arşidük Matyas hâzır olduğu halde gerek orasını, gerek

⁴²⁰ Bu mevkiiin zabtı Viyana Piskoposu'nun verdiği vaazlarda dahî zikredilmiştir. Hiristiyanlara Vaazler nâmıyla Leonar Formika marifetiyle basılan bir risalede (Almanca) (s. 65), şunlar yazılıdır:

Etrafı idam ile, kemend atılarak boğmakla, cellâd ve kaatillere mahsûs fiiller ile fazlasıyla çevrilmiş olup, da-ğılmakta bulunan dünyevî saltanatının muhafazası için bedeni ve kanını sakınmadığından ve kardeşlerinin, babalarının dahî kan dökücülüğe yemini ve merhameti mefkûd olarak zehir ve kemend ile idâm ettirdiklerinden dolayı yukarıda zikr olunan vasıflar kâfi derecede açıktır.» (Mütercimin İlâvesi: Görülüyor ki bizim târihlerde tesadüf olunan bâzı mutaassıpça tâbirler, o asırda Avrupalıların kullandığı lisana nisbetie pek hafif kalmaktadır.) Risalenin yazarı, Sabaka'nın zabtını 16 Ka-sım'da gösterir. Şu esere dahî bakınız: De expugnatione Filleri et attanım castrorum narratio.» Sindromus'da, s. 203 ve 208.

⁴²¹ «Newe Victoria und Zeitung,- etc. aus dem Christiechen Feldlager î-ei Pet-rinla de 6 und 7 hernaeh de 10 und 12 August. dieses 1594 Jahrs awisirt und zammengesete. - Brevls rerum tnter Turcas et Caristianos per Hungariam et Croatiam a mense septembrt anü 1593 gestarum relatlo.»

⁴²² Gerek Nalmâ'da, gerek F*ri*ke'de «Yeniçerilerden hafıyyeten selb olundu» diye yazılıdır. H*mnWtn metindeki gibi anlamağa hakkı yok değilse de «Yeniçerilerden «fctt olarak asıldı» demek olacaktır. Mütercim.

San-Marton'ı aldı. Sinan Paşa, yeniçeri ağası Es-tergon fâtihi Şahin Mehmed oğlu Mehmed'i —fevkalâde hizmetlerine rağmen— azletmeğe bahane buldu; onun mevkiini Yemişçi Hasan'a verdi.

Raab'in Geri Alınması

40.000 kişi ⁴²³ Raab ⁴²⁴ üzerine yürümekte olan Kırım Hânı Gâzî Giray'm geldiği işitilince, Töfenbah Maroş'u geçip Kaşo'ya çekildi. Sadrâzam beğlerbeğlerini, bölük ağalarını, müteferrikaları, çavuşları Hân'ın istikbâline gönderdi; Gâzî Giray sadrâzamanın çadırına girince, Sinan Paşa, altından bir leğen ve bir ibrik, kıymetli eyer vurulmuş bir at, murassa bir kılıç, murassa bir topuz, 5.000 duka hediye etti ⁴²⁵ ⁴²⁶.

Ertesi gün Osmanlılar cebren Tuna'yı geçip Raab nehriyle aynı isimli kale arasındaki ulaşımı temin eden köprüyü yıktılar. Kalenin muhasarası yirmi gün sürdü; bu sırada Budin vâîsi Sokollu-zâde Hasan Paşa ile Rumeli beğlerbeği Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa yerlerini değiştirdiler.

Kont Hardek, sadrâzamanın bekleyişine aykırı olarak, muhafızların silâh ve eşyalarıyla çekilip gitmeleri şartıyla kaleyi teslim etti; birçok top, birçok yiyecek ve mühimmat gâliblerin eline, geçti ⁴²⁷ ⁴²⁸. Sadrâzam Komorn'a gitmezden önce, Osman Paşa'yı Raab sancak-beğiğine tâyin ederek, günde dokuz akçe verilmek üzere üç sene için asker yazılmış 2.000 kişi, 3.000

⁴²³ Nalmâ, Macaristan müverrihleri 80.000 diyorlar.

⁴²⁴ Raab'ın «Yanık» diye isimlendirilmesinin sebebini Kâtib Çelebi şöyle izâde eder: Sultân Süleyman Beç hisarına (Vlyana'ya) giderken ahalisi gelip itaat arz etmemişlerdi Alarga topu atılarak emr-i pâdişâhî ile varoşu yakılmakla Yanık denildi. O zamanda küçük palanga İdi. Sonra ke-mâl-i İstihkâm üzere blnâ etmişlerdir. (Alarga topu atılmaktan maksad, nüfus bakımından zâyîât olmaması için İhtarda bulunmaktır.) (Mütercim).

⁴²⁵ Hân Zlika'de'nin onunda orduya «elüp sadrâzam ile at Üzerinde musâ-faha etdiler, ve yan yana oturdular. Ba'de't-taâm bir murassa altın leğen ve ibrik gelüp el yıkanıldıktan sonra Hân'ın silâhı Oıdânna verildi; bir murassa semşir ve raht-ı zerrin ve gaddâre ve debûs İle bir mükemmel «sb-l müaeyyin hediye olunarak hân bu ata süvâr oldu. Miriden beş bin altın teştîr kudüm i'tâ olundu. Bütün beğlerbeğleri, vücûh-ı asker, ağalar hânın önüne düşüp bargâhına îşâl etdiler. Nalmâ, s. 96. Mütercim.

⁴²⁶ Alfî, Fezleke, Naîmâ, Peçevî Kınm Hânları'nın Sultân Süleyman zamânında kabul ediliş şekillerinden ve sadrâzamanı yaya olarak hân'ın istikbâline gitmesinden tafsîlâtı şekilde bahsederler. Sadrâzam, Hân'ı istikbâlden sonra, Hân'ın koltuğuna girip huzur-ı hümayûna çıkarır ve dönüşünde dahî böyle yapardı. Lâkin Peçevî'nin zamanında Hânların haysiyeti o derecelerde azalmıştır ki, sadrâzam eteğini öpmeye mecbur olmuşlardır. Diez'in El Yazılan Mecmûası'nda (17, s. 29) mev-cûd olan inşâya nazaran Kırım Hânı o kadar güzel techîz olunmuş bir orduda yan çıplak Tatar askerine ihtiyaç görülmesine taaccüb etmiştir.

⁴²⁷ Nalmâ, Kont Hardek İmparator'un dâmâdına olmak üzere zikir eder; Ra-ab'dan çıkan muhafızların adedini iki bin olmak üzere tayin edüp üç topun rehin olduğu beyânıyla iadesi talep olunmuş İse de şerfate mugayir olduğu ifâde olunarak verilmediğini yazar. (Nalmâ'da bu miktar iW bta değil, on bindir. Mütercim).

⁴²⁸ İmparatorluk Kütüphanesinde Şvandler El Yazılan arasında, (Nu: 875), ateşli silâhlar ve mühimmatın bir hesabı vardır; 5 Ocak 1595 tarihli olan bu varaka topçu mahzeni muhafızı Jorj Taeschler'in imzasını taşımaktadır. En küçüğünden en büyük çapa kadar 290 ateşli silâh (top), 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20.000 zira' lâğım fitili, 66'şar livrelilik 250, 40'-ar livrelilik 400, 34 Hvrelilik 3001, 15 livrelilik 200, 10'ar livrelilik 150, 6'şar livrelilik 300, 2'şer Hvrelilik 4000 gülle gösterir.

yeniçeri ile 300 top ve 1.000 cebeci bıraktı. Papa kalesi silâh patlatmaksızın Sokollu-zâde Hasan Paşa ile Tatarlar'a teslim olmuştu. Kornom, hisarlarının sağlamlığı, muhafızlarının şecaati ile sadrâzâmın hücumlarına mukavemet ettiğinden, Sinan Paşa mevsimin de geçtiğini görerek çekilmeğe mecbur oldu. Kırım Tatarları'nın dönüşünden sonra Sinan Paşa Rumeli askerine Budin, tistolni-Belgrad ile Bel-grad'ı kışlak olarak tâyin edip Sivas, Diyârbekir, Rakka, Haleb, Şâm askerinin gelecek bahara kadar kendi yerlerine gitmelerine izin verdi. Rıdvan Ağa, bu seferin vak'alarını bildiren arızayı Pâdişâh'a takdim etmek üzere yine İstanbul'a gönderildi; dönüşünde bir hatt-ı hümayûn ile birlikte sadrâzamı ve ordu kumandanlarını gösterdikleri gayretlerden dolayı taltif için kılıçlar, sorguçlar getirdi.

Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslerinin İhanetleri

Sinan Paşa, Sultân Süleyman zamanından beri misâli görülmemiş bir ordunun kumandanı ve Kırım Hânı da imdâdcı olmakla beraber —kendilerine ağır gelen boyunduruğu çıkarmak için üçü de birer taraftan elerinden geldiği kadar çalışmakta olan— Transilvanya (Erdel), Moldavya (Boğdân), Ulahya (Eflâk) prensleri tarafından kendisini tehdid altında gördü. Bu prensler împarator'la taarruzî ve tedafüi bir ittifak yapmışlardı. Hakikaten maksadlarına kan dökmeksizin nail olamadılar. Çünkü bu üç prensliğin her birinde Osmanlılar'a taraftar bir fırka vardı. Si-gismund Batori Osmanlı Devleti ile mi, yoksa Avusturya ile rni ittifak edeceğine dâima mütereddid kalarak Jorj Ravasdi ve Yan Buldog vâsi-t&siyle İstanbul'da müzâkerelere girişmek suretiyle vakit kazanmağa çalıştı. Transilvanya'nın muavenetini kaybedeceğinden korkmakta bulunan Sinan Paşa da, mühtedî Mehmed (Greguvar Veresmarti) ile ihtida etmeden Önce Pol Marhazi adıyla gördüğümüz Lippa sancak-beğini Sigis-mund Batori'ye gönderdi. Seniey, Sigismund Batori tarafından görevli olarak gelmesi üzerine sadrâzam, Osmanlı Devleti'nin kuvvetini tasvir eden bir tablo çizerek ve kendisinin Tunus, Arabistan, îrân, Afrika, Gürcistan taraflarını fethetmiş olduğunu hatırlatarak, gelecek kış da Prag ve Viyana önlerinde ordu kuracağını söyleyerek Seniey'i korkutmak istedi. Bununla beraber Batori'nin hıyaneti ihtimâli her gün biraz daha arttığından Mustafa Çavuş, Pâdişâh, sadrâzam, Tamışvar beğlerbeği taraflarından Transilvanya beğine ve Transilvanya Meclisi'ne hitaben yazılmış mektuplar götürdü. Batori bu defa da bâb-ı hümayûna sadâkatini arz etti. Lâkin müteakiben, Papa'nın ve İmparator'un

elçileri Papas Ama-lete ve David Ungand ile Cezvit Alfons Karel'in ikna etmesi üzerine, Türkler'le başlarını koparacağını yemin ederek İstanbul'da memurları olan Kristof Torma ve Etiyen Ovari'yi geri çağırdı. Bunlar bir nâme-i hümayûn getirdiler ki, mealinde, yapılacak anlaşma için Prens'ir. sadrâzama ve Tamişvar Paşası'na müracaat etmesi lâzım geleceği ve Tamişvar beğlerbeğinin Transilvanya'yı hiçbir veçhile telâşa düşürmemek için emir aldığı beyân ediliyordu. Sigismund, bir karar vermek için împarator tarafından sıkıştırıldığından, Türkler'le birleşmek mi, yoksa alâkayı kesmek mi lâzım geleceğini tâyin etmek üzere Torda'da bir «Diyet» (Millet Meclisi) topladı. Osmanlı Devleti lehine rey veren Aleksandr Kendi, meclisin büyük ekseriyetini kendi tarafına çekti. Sigismund burada maksadına ulaşamaması üzerine, Klozenburg'da yeni bir diyet toplayarak, kendisi de askeriyle birlikte oraya gitti. Etiyen Yesika'nın nasihati gereğince Aleksandr ve Gabriel Kendi ile Ban İfo'yu Klozenburg pazarında astırarak, başlıca taraftarlarını da tevkif ettirdi. Baltazar Batori ile Wolfgang Kovaçoci Samosi-Uyvar'da; Frahsuva Kendi ile Yan Bor-nemisa'yı Gyula'da öldürdüler. Kardinal Andre Batori, kardeşi Baltazar'ın idamından dolayı Papa'ya ve İmparator'a şiddetle şikâyet ettiğinden, Sigismund, 1595 senesi diyetinde Kardinal'in uzaklaştırılmasına karar verdirdi;

Artık, Avusturya ile Trânsilvânya arasında anlaşmaya mâni bir hal kalmadığından, bu iki hükümet Moldavya ve Eflâk'a şâmil olmak üzere 28 Ocak târihiyle Türkler aleyhine taarruzî ve tedâfûî ve aşağıdaki şartları içine alan bir ittifak akdettiler: Transilvanya hükümeti Macaristan'ın saltanat hukuku altında- olmak üzere, Sigismund'un erkek evlâdına doğrudan doğruya intikal edecekti (hatt-ı amâdî); Sigismund erkek vârisi olmadan vefat ederse, Transilvanya Macaristan Kralı II. Rudolf a ve onun vekillerine avdet edecekti. Transilvanya millet meclisi bu şartı kabul ederek, buna uygun hareket edeceğine, İmparator da memleketin hürriyetini muhafaza edeceğine and içeceklerdi. Sigismund «Transilvanya'nın pek şanlı prensi» unvanını, Tuvazendor Nişanını, Avusturya Arşidükü Şarl'ın kızını alacaktı. Bundan başka İmparator, eğer Osmanlı ordusu Transilvanya'da muzaffer olursa Sigismund ve bütün taraftarlarına Avusturya memleketinde yer gösterecekti.

Moldavya'da Voyvoda Aran, Yaş'ı yakan Kazaklar tarafından sıkıştırılarak ve yerine Ferhâd Paşa'nın gözde hademesi genç Boğdan'ın.tâyî-ni hakkında dîvân-ı hümayûnca verilen karardan öfkeye kapılarak, Osmanlı hükümetine isyan etti. Boğdan'ı makamına oturtmak üzere birkaç bin kişi

ile gelmiş olan sabık Mar'aş valisi Mustafa Paşa Yerk ki'de Tu-o&'yı geeeği sırada Aron tarafından üzerine hücum edildi ve maiyyeti öldürüldü. Eflâk Voyvodası Mihail ise daha s r'atli, daha z limce bir karar aldı ki, gerçi kendisine —v k   haksız olmayarak— «Gayy r» unvanı verilmişse de, asıl hakettiği unvan «hâin» ve «vahş »dir; Mih l, Moldavya ve Transilvanya temsilcileriyle taarruzî ve ted f   bir anlaşma yaptıktan sonra, bütün Osmanlı alacaklılarını Bükreş'te bir hana toplayarak, bunları boğazlatmak suretiyle hesaplarını kapattı. Bu suretle 4.000 Türk hâince öldürülmüştür. Bükreş um ih  katli mının bir numunesi de Yerk ki'de yapıldı. Mih l, n ib Al  Can tatftttthd* alacaklıları  le tiyisaağını söyleyerek onları kandırdı ve sonra hepsini ansızın öldürmüştür ⁴²⁹;

H . Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna G t r lmesi

1594 Kasım ayının nihayetine doğru (H .) Peygamberce mensup olmak üzere tanınmış olan ve Mısır fethinden beri oradan getirilen eserlerin en kıymetlilerinden olarak şam'da muhafaza edilmiş bulunan IA-v y-ı Saadet, bu defa Suriye yeniçerileri ma'rifetiyle İstanbul'a getirildi: İstanbul'dan da 1,000 yeniçerinin muhafazası altında Macaristan hududundaki orduya gönderildi. Asker bu sancağı görüp şevklenerek cihâd esnasında açılıp yukarı kaldırılmasını istediler. Lâkin yeniçeri ağasının gitmesi sebebiyle askerin moraline gelen h el zail olmadı; ağa, seleflerinden hiçbirinin kiş zamanını Pâdişâh'dan uzak geçilmemiş olduğunu bahane ederek, İstanbul'a döndü. Ordunun hoşnudsuzluğu ve intizamsızlıktan doğan korkular, Pâdişâh'ın hastalığına dâir dolaşan rivayetlerle de ziy deleşti. III. Murâd'm irth linden bahsetmezden evvel, Macaristan seferi esnasında payitaht ve vil yetlerde zuhur eden başlıca vak'alan hülâsa etmemiz gerekir. .

Kendilerine suç isnâd edilen valiler arasında ş rv n beğlerbeği Hadım Hasan ile Keth da Kadın'ın kardeşi olan Diyarbekir beğlerbeği dikkati çeker. Hadım Hasan, «vezâret»le İstanbul'a çağırıldıktan sonra idare etmiş olduğu yerler ahâlîsinin şikayetleriyle azledildi. Lâkin tahkikat, suçluluğunu isb ta k f  gelmediğinden vazifesine iade edildi. Diyarbekir beğlerbeği, hediye kuvvetiyle ye hemşiresinin nüfuzu sayesinde ancak —şahs  düşmanı olan—

⁴²⁹ Bu vak'ada 4.000 kfei deffl. Sfl&k'da bulunan Müslümanların hepsi kat-le< lmi|ttr. Hemmer pttTONftt vermek İstemiyor.

Sinan Paşa'nın sadâreti kadar kendisini muhafaza edebildi. Sinan Paşa'nın ısrarı  zerine Boğaziçi'nde Kara-Kule*ye atılıp, oradan bir nevi atıfet olmak üzere Yedikule'ye nakledildi. Birkaç defterdar ve matbah-ı  mire memurlarından birkaçı da Diyarbekir beğ-lerbeğinin hâline uğratıldılar. Hazîne, askerin birikmiş maaşlarını veremediğinden, Sinan Paşa, iadesini kendi servetinden te'm n ederek, Pâdişâh'dan beş milyon akçe ödünç istedi. Zât-ı şâhâne bir milyon akçe verdi. Lâkin bu para haz nenin borçlarına yetişmediğinden, yeniçeriler bütün alacakları verilmezse Macaristan  zerine yürümekte devam etm ye-ceklerini söylediler. Bu derece ağır bir baskı  zerine Hünkâr Belgrad'a, Mısır vergisinin bir seneliğine bedel 600.000 duka gönderdi. Osmanlı ordulanmn zaferi için Tersane arkasında Okmeydanı'nda dahî du  edilmesini emretti. Vezirler, şeyhler, ulemâ, d v n n büyük memurları bu merasimde hazır bulundular.'

Halîl Paşa'nın Düğünü

 zbek elçisinin gelişi ve Ankonalı mühtedî Paki'nin (Halîl) P di-gâh'ın kızlarından biriyle izdivacı düğünü (6 Aralık 1593 - 12 Reb ' 'l-evvel 1000) bir dereceye kadar ihtiyaç gösterisine vesile olmuş ve Sultân Murâd saltanatının bu son senelerine biraz parlaklık vermiştir. Tam bir hafta d v n n ve h k metin işleri t t l edildi. Mevlid-i Peygamberi günü nikâh Eaki Saray'da Sultân tarafından dârüssaâde ağısının, güvey tarafından vezîr Mehmed Paşa'n m vekaletleriyle hâce-i sultanî Sa'deddîn Efendi tarafından akdedilmiştir. Damadın geline verdiğı ağırlık, 300.000 duka idi.    gün 300 katar hayvan 40 had m ağısının nez retiyle d n -d n sarayına cihaz naklinde istihdam edilmiştir. Eski bir âdet mucibince Halîl, harem müstahdemlerine 180.000 akçe tevzî'ine mecbur oldu. Eğer bu para dağıtılsa kimse cihaz nakline yardım etmezdi. Ulem ya ve devletin büyük memurlarına mükellef ziyafetler ve uğurlandıklarında fil, ars an, at, deve, geyik ves ir şeklinde şekerlemeler verildi. Prenses, murassa takımlı bir ata bindirildi. Başının üzerinde had mlar kırmızı atlastan bir s yeb n (gölgelik) tutarlardı.  nden 300 nahl giderdi. Bu suretle (5 Ocak 1594 - 12 Reb ' '1-ah r) damadın sarayına gidildi.

Bir ay sonra  zbek H n' mn elçisi gelerek efendisinin Hârizm h -Mimd r  Hacım H n'a galebesini bâb-ı hümâyûna arzetti. Hediye olarak Pâdişâh'a iki Mushaf, Niz m 'nin bir Hamse'si, bir ş hn me, samur ve kak m kürkleri, Horasan kuzu derileri getirmişti.

Yine bu sırada Diyârbekir vâfisi İbrâhîm, dîvâna bir takım hediye-tei gönderdi. Bu suretle hakkındaki suçlamalardan kurtulacağını ümîd ediyordu. Bu hediyeler ile üç Mushaf ile murassa birer kılıç ve hançer, altından dokuz sürâhî, dokuz sahan ve dokuz kâse, birçok kadife ve sırmalı kumaş, kırmızı renkte yüz ve muhtelif renklerde altmış destâr, 16 Arab atı idi. Hepsinin sayısı 1.100'ü bulmakta, Mahmûd ve Süleyman Pa-şalar'ın Sultân Süleyman zamanında Arabistan'dan getirdikleri ve Mu-fâd'ın damadı İbrahim'in Mısır ve Suriye dönüşünde kayınpederine tak-dîm ettiği hediyelerle rekabet ediyorlardı.

Cağala-Zâde'nin İkbâli

Kapdân Cığala-zâde'nin her sene Pâdişâh'a sunmayı alışkanlık hâline getirdiği hediyeler bu kadar muhteşem değilse de, Akdeniz'deki gezintileri esnasında İspanya, Floransa, Malta» Kaguza gemilerinden alınmış ganimetlerden olduğu için, millî gururu daha çok okşardı ⁴³⁰. Cığala-zâde'nin Pâdişâh'a sıhriyetinden dolayı hâiz olduğu nüfuz ve ikbâl, Napoli'den kendisini görmeğe gelmiş olan kardeşi için Moldavya Prenslüğünü, sonra Naksos dukalığını istemesine müsâid oldu ⁴³¹. Hattâ kayıinvalidesinin yardımıyla, Devlet'in en büyük mesnedine (sadrızamlık) bile göz atmağa cesaret etti ⁴³².

Sultan II. Murad'ın İrtihâlî

Sultân Murâd, Özbek elçisini kabul ettikten bir ay sonra irtihâl etti (İ6 Ocak 1595) ⁴³³. Bir hiss-i kablelvuku (Önsezi) vefatı kendisine haber vermiş ve ihtimâl ki evhamlarını ziyâdeleştirmiştir. Sırdaşı ve mî-râhoru olup saraydan çıkışında Diyârbekir valiliğine tâi'n edilmiş ve kısa bir zaman önce

⁴³⁰ «Cap. del. mar ha tardato a baceiar İa man al Signor per metter insieme 1 denari cavalli e mercanzie delle navl prese da lui ragusee, che venivamo da Soria sotto pretesto che non erano di naztone amica.> VoiedBc Mû-nâsebetleiti Hülâsası, 16 Ocak 1594; Selânikl.

⁴³¹ «II Sr. Carlo Cicala (Cağaloğlu'nun kardeşi) ha domandato il Valvodato di Bogdanla overo il ducato di Nlxia, del primo ha avuto Ta repulsa per esser questa utilita come regale della Porta.> V«n«dik Mtnnasel»e*İe-ti Hülâsası, 3 Ocak 1593.

⁴³² «II Cicala aspiro ancora İud al posta del prtmo Veziro fondato nel poter eh' ha la sua suocera dal Signor; e leggiero mutatoile, solito a mangiar due volte il giorno, vituperato d'oppio.> 3 Nisan 1592 ve mutedlnin ebeveyni İstanbul'a gelip yerleştiler.» Ömer aga Eunuco Zaratino uno deltt giovani del Seraglio fatto andar a Costantinopoli la madre e surella.» 25 Ağustos 1591.

⁴³³ Pazar, 6 Cum&del-ulâ 1003, Pecevi, c. 2, s. 162. Nalına, s. 106, Cumade*İ-ulâ'nin 5'inci pazartesi gecesini gösterir. Müttercim

maiyyet-i şahanedeki eski görevine dönmüş olan saatçi Hasan bir rüya gördü: Bu rüyanın şahısları kendisi, Sultân Süleyman, Şeyh İştîbî⁴³⁴, Sultân Murâd idi. Saatçi rüyasını yazıp efendisine verdi, efendisi de üç gün sonra midesinde ağrı hissederek, bunu yakında öleceğine kafi bir alâmet saydı. Murâd, Sultân Süleyman'ın rüyada Ha-san'a söylemiş olduğu veçhile dördü siyah, sekizi benekli, kırkı beyaz olmak üzere elli iki koyun⁴³⁵ kurbân etmesini mîrâhoruna emretti. Pâdişâh, bir hâl-i hayrete uğramış olduğu halde, Sinan Paşa tarafından deniz kenarında yapılmış olan köşke gitti ki, Boğaziçi'nde dolu-yelken giden gemileri oradan temâşâ edebilirdi. Hunkâr*ın âde^î, çalgıcıları istedikleri havayı çalmağa bırakmaktı; bu defa —i'tiyâdî hilâfına— daha ük nağmeleri hüznü verici olan bir şarkı istedi. O sırada iki Mısır kadırgası gelip limanı topla selâmladılar; köşkün camlan gürültü ile kırılıp düştü; — «Evvvelce bütün donanmanın toplan camlan kıramazken şimdi bu kadırgalann top sesiyle düşüyorlar. Görüyorum ki, benim hayâtım harâb olmuştur» dedi. Gözyaşları yanaklarından sakalından akıp gidiyordu⁴³⁶.

Tab'an zayıf ve vehimli olmakla beraber gaddar ve zâlim olmayan bu pâdişâh, ertesi gece hayâta gözlerini yumdu.

III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrââtı

Sultân III. Murûd, kanunun her pâdişâha cülusunda yüklediği kardeş kaatilliğinden ve büyü yapmakla itham edilen birkaç cariyenin idamından başka vezîr ve vâlî öldürmek gibi târih nazarında leke sayılacak hallerde bulunmamıştır. Bunları cellâda teslim etmek üzere azleden kendinden öncekilerin i'tiyâdma muhalif olarak, yalnız mevkîlerinden indirir ve hapse attırırdı. Bu suretle, yirmi sene süren hükümdarlığı müddetinde onbir defa sadrâzam, yedi defa müftî değiştirdi. Fikirlerindeki bu kararsızlık, harem

⁴³⁴ M. D'Ohsson'a bakınız, c. 1. s. 399 ve Ali.

⁴³⁵ Ali'ye nazaran dört siyan koyun Murad'ın oğlu olup servet toplamış olan dört şehzade idi. Bekiz beneklisi, servetlerini sarfetmiş olan diğer sekiz şehzade idi. Kırk beyaz koyun da haremın kırk cariyesi idi.

⁴³⁶ «tbtidâ-ı İnkisâr-ı mizaçlarında Sinan Paşa kasrına gittim. Hanendeler dâhl-i meclis olduğunda «filan murabba yahud falan nakş-sûret okusun» dimeleri nâdir olurdu. Bu defa ise der-akab tBimaram, ey ecel, fou gice bekle yanım al okusun» buyurdular. O esnada tskenlerlyye gemilerinden iki kadırga geldi ve mukabele-1 kaşır-ı hümayunda adet üzere senlik toplan atdı. Bu kadar azim donanmalar oraya geldikçe büyük toplanrı atarlardı; köşkün bir canibinde zelzele asan müşahade olunmazdı. Bu kerre oturdukları pencerenin camları döküldü, hatta Mr nicesi oturdukları mak'ad üzerine düştü. Defa-1 saniyede toplan atılınca kasra bü zelzele virdi ki herkese havf ve haşyet arız oldu. Ekser pencerelerin camları düşüp tozu köşkün içini doldurdu. «Bu kâfir yoksa yıkılır mı?» dediler; ondan sonra bir müddet düşündüler, ve «Bizüm bu köşke son ge-lişlmüzdür!» sözlerini söylediler. Gözleri yaş ile doldu, ve yüzüne kat-releri döküldü, pek mahzun ve mükedder oldular.» Peçevî'den telhis. Mütercim,

kadınlarının kendi üzerindeki nüfûzlannın zarurî ne-tîcesiydi. III. Murâd yalnız Venedikli Bafa'ya (Safiyye) tutkun olduğundan, diğer hiçbir cariyeyi yatağına almazdı. Lâkin Pâdişâhın vâlîdesiyle hemşiresi Venedikli'ye rakibe çıkarmaktan geri kalmadılar; o andan i'ti-bâren bu hükümdar, kadınlara olan tabîi meyline o derecede zebûn oldu ki, 50 yaşında iken 102 defa baba olmuştu. Murâd, bir taraftan da zevke, tetayyür ve teşe'üme, tasavvufa ve şiire mail olup etrafında remmâller, müneccimler, şeyhler, şâirler bulunurdu. Kendisi birkaç gazel tanzim ederek «Murâdî» mahlasıyla meydana çıkardığı gibi, Osmanlı pâdişâhları içinde yegâne olmak üzere riyâzet'e dâir Fütûhât-i Siyam ismiyle bir kitap yazmıştır. Saltanatı zamanında yapılan istihkâmları, dârü's-safâları zikretmiştik; henüz velîahd iken Manisa'da bir cami ve bir medrese yaptırmış, tahta çıktıktan sonra bir imaret ile bir hastahâne ilâve etmiştir. Kabe'nin tavanını mermer sütunlarla takviye Mîzâbü'r-Rahme ile Ha-tîm'i tamir ettirdi. Sultân Süleyman'ın süt kardeşi Yahya Efendi'nin îs-tanbul civarının en güzel nûzhetgâhlarından olan Beşiktaş'taki türbesine bir kubbe yaptırmıştır.

III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı

Sultân Murâd, kendisi şâir olmakla, şâirlere ve bilhassa üç pâdişâhın mahremi olan ve fakat bundan dolayı nazmına bir letafet gelmig olmayan Şemsî'ye oldukça mültefit davranırdı. Şemsî'nin Osman'dan Murâd'a kadar yazmış olduğu ve Sultân Murâd adına kaleme aldığı manzum târihinin hiçbir şairane meziyyeti yoktur. Şehnâmecilikte Sultân Süleyman fütuhâtının nâzımı İranlı Fethulâh Arife halef olan ve bu memuriyyeti sıfatıyla senede 400.000 akçe⁴³⁷, yâni 8.000 duka tahsisat olan Lokman'ın Şehnâme'si de Şemsî'nin târihiyle aynı ayardadır. Lokman, bu memuriyette bulunduğu yirmi sene zarfında yalnız kötü bir manzum vekayi-nâ-me ile Osmanlı pâdişâhlarının bir «Şemâil-nâme»sini tanzim etmiştir. Şehnâmecilikte Lokmân'a Kadı Talîkî'nin oğlu olan ve TaşkÖprülü-zâde'nin Terâcira-i Ahvâl-i Ulemâsı tercümesinden dolayı, şiirinden ziyâde şöhet kazanmış olan Mecdî halef olmuştur. Nâmî isminde üç şâir kendilerinden sonra şeref verecek bir eser bırakmadıkları gibi, Nigârî ismindeki ressamın resimleri de, Ötekilerin şiirlerinden daha kıymetli değildi.

Sultân Süleyman'ın derecesinin yüceliğini takdir ettiği en büyük Os-

⁴³⁷ Alf, Lokman «İbi adi bir «Aiid «şehnameci» t&y!n ettiği için Sokollu'yu şiddetle takbih eder.

manlı şâiri Bâkî'den (III. Murâd zamanına kadar hayatta idi) sonra Emri ve Azeri'yi zikretmek lâzım gelir. Rif atî —şâir birçok şâirler gibi— pek şairane olan Yûsuf ü Zeliâ ve Leylâ vü Mecnûn mevzularını işlemiştir. İki Ulvî ve iki İlâhî eserlerinden ancak birkaç beyit kalabilmiştir. Lâkin bu numuneler geri kalanlar için teessüfû gereksiz kılar. Kınalı-zâde Hasan altıyüzden ziyâde şâirin tercüme-i hâlini yazmıştır ki, aile muhabbeti «Kınalı» lakabından oniki akrabasını bunlar arasında zikretmeğe kendisini mecbur etmiştir. Nasıl ki, vaktiyle Lâtifi de birçok çağdaşlarına şairane bir dehâ bahsetmişti. Kaf-zâde birçok şâirlerin eserlerinden bir mecmua yapmış ve fakat bunların tercüme-i hallerini yazmamıştır. Nazmî de Câmi'ü'n-Nezair unvânıyla 270 şâirin 3.000 gazelini toplamış ve bu gazelleri kaafiyeleri ittibâıyla tertîb eylemiştir. En büyük ve en kıymetli «Osmanlı Şiirinden Seçmeler Mecmuası», işte budur. Rîyâz-ı Cennet isminde bir manzume sahibi olan Mustafâ Cenânî Garâib-i

Emsal nâmıyla bir latifeler mecmuası vücûde getirmiştir ki, Sultân Mu-râd bu okumaktan pek mahzûz olurdu.

Sultân Murâd'ın devri Osmanlılarda hüsn-i hattm (güzel yazı sanatının) en yüksek dereceye ulaştığı devirdir. Yazıları şimdi pek yüksek bir kıymet bulmakta olan şöhretli İranlı hattat Hüseyin-i Tebrîzî, Murâd'ın tahta çıktığı sene vefat etmiştir. Bu zât birçok talebeler yetiştirmiş olup, bunlardan bir takımı Türkiye'ye gelmiştir. Güzel bir yazı, o zaman —Timur zamanında olduğu gibi— yüksek derecede bir terbiyenin mükemmellik şartı sayılırdı. III. Murâd'a gönderilen sefir îbrâhîm —İstanbul'da yaşayıp, İstanbul'da vefat etmiş olan— Abdullah Kirimi, Emir Mehmed, Mevlânâ, Babaşâh İsfahanî, Kutbeddîn Yezdî gibi, meşhur hattat idi.

Evvelce, fakîhler arasında müftîlerle râsîd (astronomi âlimi) Takîyyeddîn'i ve tabîb Ğiyâseddîn'i zikretmiş idik. Üç defa nişancılık makamına ve nihayet vezirliğe yükselen Boyalı Mehmed Paşa şiiir söylediği gibi, fakîhleri de pek ziyâde sever idi. Hattâ beş kızım bunlardan en meşhur beş zâta vermiştir. Fâzıl Efendi, münhasıran ilimlere tam bir vukuf kazanabilmek için fetva mansıbını kabul etmemiştir. Mısır'da bulunduğu bâzı kıymetli eserleri İstanbul'da neşretmiştir. Abdülkaadir ve Molla Hüseyin gibi Taşköprülüzâde'nin Terâcim-i Ahvâl'ini zeyleden Bah-zâde, bir Yemen Târihi bırakmıştır. Cenâbî güzel bir umûmî târih yazmıştır ki, Avrupa'da ancak ismi işitilmiştir. Müverrih Ramazan'ın oğlu, Sangürz, İvaz, Kefeli Mahmûd, Pervîz Efendi, Abdülazîz, Lügat yazarı Sinan fikh'a dâir eserler bırakmışlardır.

Sultân Murâd zamanında dîn için, bir kişiden başka, kimse îdâm olunmamıştır. Cûlusundan az vakit sonra (Hz.) îsâ'nın (Hz.) Muhammed'e

üstünlüğünü iddia eden Hamza, mülhid (dîninden dönmüş) sayılarak Atmeydanı'nda parça parça edilmiştir. Lâkin Atmeydahi'nda bu hükmün icrası ihtilâle sebep olur korkusuyla hapisten çıkar çıkmaz boynu vurulmuştur ⁴³⁸.

Avrupa devletlerinin elçileri, yukarıda gördüğümüz gibi, bâzı taas-sub erbabının Hristiyan kiliselerini ve hattâ Kudüs'teki Kamâme Kili-sesi'ni camie çevirmek hakkındaki fikirlerine mâni olabilmişlerdir ⁴³⁹.

Tarikatler

III. Murâd zamanı üç yeni derviş tarîkatinin zuhurunu görmüştür: Celvetî, Uşşâkî, Şemsî tarîkatleri ki, müessisleri olan Celvetî Bursa'da, Uşşâkî İstanbul'da, Şemseddîn-i Sivâsî Medine'de son nefeslerini vermişlerdir. Her riyazeti (perhizi) icra eden bir hükümdarın vaktinde bu üç tarikatın ortaya çıkışı Kanunî Süleyman zamanında Gülşenî, Yiğitbaşı, Ümmü Sinânî tarikatlerinin zuhurundan daha az hayret verici olmak gerekir.

Hariciye Teşkilâtı

Hâriciye nâzın demek olan «reîs efendi» (reîsülküttâblık) mansıbı bu devirde büyük bir ehemmiyet kazanmıştır; bu unvan Kanunî Süleyman'dan evvel mevcûd olmayıp, dîvânın yazı işlerine bakan nazırına «emîn-i ahkâm» tâbir olunurdu. Lâkin Sultân Süleyman bu vazifenin sahibine «reîsül-küttâb» unvanını vermiştir. Süleyman ve Selîm zamanlarında reîs efendiler nişancıdan, yâni tuğray-ı sultanî (padişahlık tuğrasını) vaz'a memur olan zâtтан sonra ikinci derecede gelirdi; lâkin Murâd zamanında Feridun'un, Okçu-zâde'nin, Lâm Alî Çelebî'nin iktidarları sayesinde nişancılık'a muâdil olmuştur.

Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları

Sultân III. Murâd zamanında Asya'da Osmanlı hududu genişlemiş ve

⁴³⁸ «Animadversum in Theologum scheSch Hamza Bosniensem, qui auondam Pertafbassae dispensator fuerat, Jesum maximi facie fiat Decretum quod İn Hlppodromo la pidaretur, sed quia tdmebatur tumultus İn egressu carceris ei gula amputata fuit. Janltzarus ad pedes ejus se projiciens gu-lam slbi aJbscidit, corpus crematum, tertla die post duo ejus asseclae unus inuncatus alter tmcldatus.» Ungand'm 1575 senesi raporu.

⁴³⁹ «Proposto che la chlesa del S. Sepolero sia cangiata İn Moschea.» Ve-nedUc Mün. Hülâsası, 1 Haziran 1591. «La chies adi Stanco liberata per la consegnazione di 30 schiavi Turchi llberati, che costane aı Perotl colle spese 230 zecöhlnl uno.> «6.900 duka». KezaHk, 8 Nisan 1592.

Gürcistan, Derbend, Şirvan, Karabağ, Azerbaycan'dan bir kısmı vezîr-i âzam Sinan, Osman, Ferhâd Paşalar'm himmetiyle fethedilmiş olduğu gibi, bu muzafferiyetlerle ele geçirilen ve maiyyetlerinde bir tuğlu san-cak-beğleri bulunan vezirlere, yâni üç tuğlu paşalara ve beğlerbeğleri-ne, yâni iki tuğlu paşalara taksim olunan Osmanlı vilâyetlerinin daha muntazam bir şekilde düzenlenmesi de, bu Pâdişâh zamanının muvaffa-kıyetlerindendir ⁴⁴⁰. Murâd'ın vefatında Devlet, 40 eyâlet ile 4 vergi veren memleketi içine alıyordu. Bu 40 vilâyetten sekizi Avrupa'da, dördü Afrika'da, yirmisekizi Asya'da idi. Avrupa'dakiler: Macaristan, Tamişvar, Bosna, Semendire, Rumeli, Kefe, Kıbrıs, Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Mora, îne-bahtı da buna tâbîydi); Afrika'dakiler: Mısır, Cezayir, Tunus, Tarablus -(Trablus-ı Garb). Asya'dakiler: Anadolu, Karaman, Mar'aş, Adana, Kıbrıs (?), Haleb, Sayda, Şâm, Tarablus-ı Şâm, Sivas yâhud Rûm, Trabzon, Çıldır, Gürcistan, Dağistan, Şirvan, Kars, Van, Erzurum, Şehr-i Zör yâ-hud Kürdistan, Basra, Bâğdâd, Rakka, Musul, Diyârbekir, Cidde, San'â, Zebîd, Şerifin karargâhı olan Mekke, Osmanlı Devletfnin himayesinde olan dört vergi verir memleket: Transilvanya, Moldavya, Eflâkiya, Raguza ⁴⁴¹. Binâenaleyh Devlet, Avrupa'da bütün Yunanistan'la îlîrya, Muzi, Makedonya, Panoni, Trakya, Daçya ⁴⁴² yâni kadîm Pirroş, Perse, Reskoporis, Desebal ile Tribalyenler'in ve Bulgarların ⁴⁴³ krallıklarını; Afrika'da Batlamyuslar*ın hükümrân oldukları memleketlerle Kartaca ve Nümidî ⁴⁴⁴ arazîsini; Asya'da Mitridâd (Mihrdâd), Antiokus, Attale, Pro-sias, Herod ile Tigra'nın ⁴⁴⁵ krallıklarını, bunlardan daha az tanınmış olan Kapadokya, Kilikya, Komaj an, Iberi, Siti hükümdarlarının memleketlerini ve Part devletinin bir kısmını içine alıyordu. Kısacası, Atlas Okyanusumdan Kafkas'a ve Habeş hududundan Tuna sahiline kadar uzanın 20 vilâyete ayrılmış 20 hükümdarlık memleketler.

KIRKBİRİNCİ KİTAP

⁴⁴⁰ M. iyOhsson (c. 7, s. 277) şunları yazmakla hatâ eder: «(Murâd) âdî liva (sancak) beglertnl mlr-İ mlr&nlğa (beğlerbeğliği), başka bir tâbirle paşalığa yükseltti». Sancak-beğlerbeğüerlnln yalnız bir, vâlt beglerbeğile- İki tuğlan bardı; Tâililer, vezir oldukları takdirde üç tug alırlardı

⁴⁴¹ Bizim târihlerde: Erdel, Boğdân, Eflak, Dubrovenedik. Geniş arazisi bulunan ve civarındaki hükümetlerden vergi alan Kınım Hanlığı da Osmanlı memleketleriyle, parçası İdi. Hammer bunu unutmış olmalıdır (Mütercim).

⁴⁴² «La Grece, l'Illyfie, la Moesle, la Macedonie, la Pannoole, la Thrace, la Dacle.»

⁴⁴³ Pyrrhus, Persee, Rheacuporls, Decftbale; les Trl balüens et les Bulgares.

⁴⁴⁴ Chartace, Numddle

⁴⁴⁵ <Mlthrlrdatef Antlochoe, Attale, Pruala>jfB*rode, Tigranes.

Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu	
Sadrazam Sinan Paşa'nın Azli	
Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı	
Eflak Ve Macarîstan Üzerine Sefer	
Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik	
sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi	
Ferhâd Paşa'nın İdâmı	
Akıncı Ocağı'nın Mahvı	
Estergon'un Düşmesi	
Sinan Paşa'nın Vefatı	
Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn	
Eğri Seferi	
Eğri Fethi	
Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri	
Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi	
İran Ve Avrupa Elçileri	
Hasan Paşa'nın Sadâreti	
Yanık'ın Düşmesi	
Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi	
Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması	
Neticesiz Müzâkereler	
İbrahim Paşa'nın Tabiatı	
Kaniye'nin Alınması	
Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler	
Şâh'ın Elçisi	
Valide Sultan Ve Vezirler	
İsyanlar	
Yahüdî Kira'nın Katli	
Karayazıcı İsyanı	
Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları	

KIRKBİRİNCİ KİTAP

III. Mehmed'in cülusu; Ondokuz kardeşin ortadan kaldırılması. — Sadrâzam Sinan Pasa'nın azil, İstanbul'da si' pâhîlerin isyanı. — İbrahim ve Sinan'ım entrikaları. — Ferhâd Pasa'nın katil. — Eflak ve Macaristan'a asker sev-kediknesl. — Gran'in zabtı. — Sinan Pasa'nın tekrar sadarete getirilmesi ve azli, tekrar nasbi, vefatı. — Valide Süitin, ve hacâ-l sultani Sa'deddin. — Erlau (Egri)'nun ele geçirilmesi — Krestes (Hacova) muharebesi. — 8ar-r&zam Cığala-zade'nin felâkete yol açan tedbirleri. — Sultân Mehmed'in İstanbul'a girişi. — İran ve Avrupa elcileri — Raab'ın Palfi tarafından zabtedilmesi; Grosvara-din ve Budin'in kaybedilmesi. — Hafız Pasa'nın bozgunluğu. — Satırcı'nın idamı. — İbrahim'in tabiatı. — Avrupa Devletleriyle dostâne münâsebetler. — Valide Sultân ve vezirler. — İsyandar. — Yahudi Kira'mın katil — Sa' deddin'in, Bakî'nin, AU'nin vefatı.

Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu

Bir hükümdar irtihâlinin halka, ancak halelinin tahta çıkmasıyla ilân edilmesini isteyen siyâsî düşünceye uygun olarak ve I. Mehmed'den beri bozulmaksızın devam eden i'tiyâda uygun şekilde (İmparatoriçe Livi ve Agripin dahî August ile Klod'un saltanatları sonunda bu i'tiyâda riâyet etmişlerdir), Sultân III. Murâd'ın vefatı, Sultân III. Mehmed'in ge* işine kadar İstanbul'da bütün âlem için bir sır olarak kalmıştır. Bu ihtiyata son defa olmak üzere lüzum görülüyordu. Zira III. Mehmed, bir vilâyet idaresi için payitaht hâricine çıkarılan şehzadelerin sonuncusudur. III. Mehmed'in bütün halefleri —saltanatlarına bir hazırlık devresi olmak üzere devletin bir eyâletinde valilik etmeksizin— şehzadelere tah-sîs olunan kafesten doğrudan doğruca atalarının tahtına geçmişlerdir. Mehmed'in validesi Venedikli Bafa —ki Valide Sultân sıfatıyla te'sîri daha da artacaktı— Murâd'ın vefâtını vezirlerden bile saklayıp tahtın boşaldığını haber vermek üzere bostancı-başını oğluna gönderdi⁴⁴⁶. Bostancı-başı Manisa'ya, gidişinin

⁴⁴⁶ «Sultân Murâd'ın İrtihâUnden mukaddem bir İki hafta vezir ve kadı-askerlerin arzına girüp İs görmeleri teehhür itmiş idi. trtihar üzerine b&bt'ts-saâde ağası kimseyi muttali' itmeyüp bostancı-başı Ferhâd Ağa' yi su getirmek bahanesiyle daVet ve bu sırrı kesf' idüp Magnisa'da bu lunan ekber-i şehzâdegân Sultân Mehmed'e gönderdi. İki gün sonra ve-zîr İbrahim Paşa isi anlayup Sofu Osman nâmındaki ağasını bostancı-foaşmın arkasından gönderdi. Ondan sonra Ferhâd Pasa duyarak em-nlyet hâsıl İtmek üzere son divânda iki hüccet telhis ve irsâr eyledi, ve bunlar çıktığı zeman üzerlerindeki hatt-i hümayûnun taklîd olunduğunu anlayarak pâdişâhın irtihâl itdifine hiç şübhesi kalmadı. O gün bilâ-arz bir kaç sancak tevcih eyledi; ta'ziyye ve tehniyye-nâme ile Wr ağasını şehzadeye gönderdi. İrtesi gün zindandan birkaç vâcibü'l-izâle çıkarup îdâm itdirerek halkı korkutdu.» Nalmâ'dan, c. 1, s.

dördüncü günü vardı; Mehmed de pek acele etmeksizin, validesinin mektubunu aldığının sekizinci günü İstanbul'a geldi (18 Ocak 1595 - 27 Cumâde'l-ulâ 1003) ⁴⁴⁷.

Sultân Mehmed, Bâyezîd Köşkü'ne çıkınca sarayın topları ve del-lâllar yeni pâdişâhın cülusunu îlân ettiler. Sadrâzam, müftî, vezirler, kazaskerler, ordu ve saray ağaları, silâhdâr, baş-mâbeynci (kapıcılar kethüdası), hükümet mektuplarının ulaştırılmasına memur zabıtlar (yânî çavuşlar), mâbeynciler (kapıcılar), çaşnigîrlar, müteferrikalar, sakalar, mehterler Sultân III. Mehmed'in elini eteğini öpererek, tahtı önünde yüzlerini yerlere sürerek bîat ettiler. Sultân Murâd'ın cenazesi mu'tâd olan tantana ile kaldırıldı; dört büyük memur, yânî kapı-ağası, saray ağası, ha-zînedâr-başı, kilerci-başı tarafından götürülerek Ayasofya harîminde pederi Sultân II. Selîm'in türbesine bitişik husûsî türbesine defn olundu.

Cenaze namazı kaymakam Ferhâd Paşa'nın muvafakati üzerine hâ-ce-i sultanî Sa'deddîn Efendi tarafından kılınacaktı; müftî, Sa'deddîn Efendi'den evvel gelip III. Mehmed'in huzûruyla namazı kıldırdı. Sa'deddîn tekrar etmek istedi; lâkin müftî, Pâdişâh'm namazı kılmış olduğunu ileri sürerek muhalefet etti. Bu hususta Ferhâd Paşa'nın Sa'deddîn Efendi hakkında gösterdiği temayül, müftînin kalbinde kin bırakmıştı ⁴⁴⁸.

Murâd'ın 102 çocuğundan 27 kız, 20 oğlan babalarından sonraya kalmıştı. III. Mehmed, kardeş katli kanununu sadıkane muhafaza ederek, 19 kardeşini îdâm ettirdi; bunlar yirmîdört saat fasıla ile babalarını tâ-kîb ettiler. Osmanlı kanunî usûlünün şehîdleri olan bu talihsizlerden dördünün yaşlan haylî ilerlemişti; muallimleri Nev'î tarafından —felâketli bir boyun ilmiğine değil, tahta namzedmişler gibi— büyük bir i'tinâ ile terbiye olunmuş idiler. Me'yûsâne mukaavemetlerinin, kaatil-leri hakkındaki tel'inlerinin derîn bir mechûliyyet içinde kalması için, şehzadelerin îdâmı dilsizlere havale edildi. Şehzadelerden en ziyâde ümîd verici olan Sultân Mustafa idi ki, edebiyat ve şiirle meşgul olduğundan, pederinin irtihâli

107. Mütercim.

⁴⁴⁷ Naimâ'ya nazaran Sultân III. Mehmed 16 Cumâde'l-uhurâ 1003 cuma günü sa:â vakti İstanbul'a gelmiş, vâldesiyle görüşükten sonra camiden çıkıncaya kadar emr-i biat hitâm bulmuştur. Takvim hesabı gereğince, 1003 Cumâde'l-ulâsının 16'sı cumaya tesadüf eder. Bu târihin yeni takvim (tarz-ı cedid) olan milâdiye göre mukabili 27 Ocak 1595'tir.

⁴⁴⁸ cHâce Sa'deddîn Efendi «Âhir hıdmetimdür, cenâze-l pâdsâha edâ-i namaz ideyüm» dlyü istlcâze ve iltimas itdikde vezir Ferhâd Paşa arz idüp izn-l hümayûn sudur eyledi; lâkin Sa'deddîn Efendi çıkınca (çıkıncaya kadar) müftî Bostân-zâde Efendi imamete şüü' idüp tekbir etmiş bulunmağın nâcâr İktidâ İdüp İtımamından sonra hâce efendi dilgîr olup «Vell-l meyyit bana izin virmiş idi, iade-i salât lâzımdur» dldikde müftî efendi ce-vâb virüp «Pâdsâh-i cih&nun bizzat İktidâ ibneleri izin dūr; namaz tamam oldı; iade lâzım degüldür» diyü men' ttdi.» Naimâ, s. 107 ve 108. Mütercim.

haberini alınca kendisinin de ne hâle uğrayacağını hissederek, bu hâle muvafık bir şiir söylemişti. Sultân Mehmed'in bulûğ çağındaki iki kardeşinden hâmile kalmış olan yedi cârîye, denize atıldı. Şehzadelerin resmî kavuk ve sorguçlarla müzeyyen 19 tabutu —ki her-biri dört baltacı tarafından götürölmekteydi ve vezirlerle sarayın büyük memurları tarafından teşyî olunmaktaydı— babalarının yanına konuldu. Murâd'ın 27 kızı, haremın bütün cârîyeleriyle kethüda kadınları, hasekî sultân, kethüda Canfedâ, cüceler, dilsizler —ki geçen saltanat devresinde te'sîrleriyle çok zararlı olmuşlardı— Yeni Saray'dan Eski Saray'a nakledildiler. Mehmed'in süt ninesinin kardeşi Manisa'dan Pâdişâh ile birlikte gelmiş olan Lala Mehmed vezirliğe yükseltildi. Hâce-i sultanî Ne-vâlî daha önce vefat etmiş olduğundan, Hoca Sa'deddîn, Sultân Murâd zamanında işgal ettiği me'mûriyeti muhafaza etti. Ancak hemşiresi Can-fedâ'nın te'sîriyle Yedikule'de hayâtını muhafaza edebilmiş olan tbrâhîm Paşa'nın îdâmı gecikmedi. Mehmed, cûlusundan üç gün sonra bu gibi durumlarda yapılageldiği gibi, askere her biri onbin dukalık 136 kese dağıttırdı; fakat bu para, ordunun sükûnunu satın almak için sarfedilmesi gereken meblâğın ancak bir kısmı idi; yalnız yeniçeriler 660.000 duka ihsan aldılar ⁴⁴⁹.

Pâdişâh cûlusundan sekiz gün sonra bütün büyük mülkîye memurları ve ordu kumandanları refakatinde olduğu halde, cuma namazı kılmak üzere camie gitti. İki seneden beri Cuma Alayı olmamıştı. Çünkü, haremın dilsizleri, kadınları —asker tarafından tahkir olunur korkusuyla— Murâd'ı dâima halkın karşısına çıkmaktan men' etmişlerdi. 4 Şubat 1595 (24 Cumâde'1-ulâ 1003)'de her yeni hükümdar cûlusunun gerektirdiği muhtelif terakkiler yapıldı. Edirne ve İstanbul saraylarının 1.200 genç hademesi, askerî ve mülkî kademelerde muhtelif memuriyetlere tâyn edildiler.

⁴⁴⁹ Selânikî, yalnız yeni hâzineden çıkan meblâğlardan bahsediyor; o zaman yeniçeri kâtibi olup bütün hesap ve paralar kendi elinden geçen Âlî, tevzî edilen akçeyi şu şekilde sayar: Yeniçeri ağası 10.000 akçe, sekbanbaşısı 30.000, zağarcı-başuara üçer bin, kâtiblere dokuzar bin akçe; Erzurum ve Bağdâd defterdarlıklarında bulunmuş olan Âlî bu parayı haysiyetine muvafık görmiyerek reddetmiştir; Âlî, o zaman muvakkaten yeniçeri kâtibliğini ifâ ediyordu. Bununla beraber 50.000 akçe almıştır. İstanbul bostancıbaşısı 50.000 akçe; Edirne bostancı-başısı 7.000 akçe; İstanbul bahçesi kethüdası 2.000, Edirne bahçesi kethüdası 1.500; yeniçeri kethüdası 7.000, Gelibolu ve İstanbul Acemi-oğlanları ağaları altışar bin; Rumeli ve Anadolu ağaları beşer bin; yüzbaşılar üçer bin; süvârî sekbanlar üçer bin yüz kırk; her yeniçeri üçbin akçe, yâni 25 duka (o zaman duka, 50 yerine 120 akçe tutuyordu). Âlî, Pâdişâh'ın cûlusu münâsebetiyle devlet büyüklerine verilen hediyeleri de sayar: Sadrazama 300.000 akçe, diğer vezirlere 200.000'er akçe, müftîye 30.000, iki kazaskere 20.000'er, mollalara 15.000'er, müderrislerin büyüklerine 10.000'er, diğer müderrislere 3.000'er, meşâyihin büyüklerine 3.000'er, meşâyihin küçüklerine 2.000'er, diğer şeyhlere 1.000'er, defterdar ve nişancılara 40.000*-er, silâhdârâ ve kapıcılar kethüdasına 15.000'er, rikâb ağalarına 10.000'er, defter eminine 5.000, reis efendiye 7.000, rûznâ-meci ve muhasebecilere 5.000'er hazine odası başkâtiblerine 3.000'er; hepsine paradan başka hil'at da tevzî olunurdu ki, bunların en kıymetlisi iki üç bin akçe tutardı.

Mehmed kazaskerleri, defterdarları dğıştirdikten, kapdân Cığa-la-zâde'nin yerine Halil'i getirdikten, yeniçeri ağası Yemişçi Hasan'ı azlettikten sonra, Semerkand ve Buhârâ Pâdişâhı Abdullah Hân'a, trân Şahı Abbâs'a, Gürcistan Prensleri Levend ve AleksandYa, Mingreli ve Kol-gid beğleri olan Açıkbaş ile Dadyân'a, İngiltere, Fransa, Lehistan Krallarına, Venedik ve Raguza «doc»larına, Devlet'in kırk valisine cûlusunu bildirdi. Murâd'ın vefatından az evvel Şâh Abbâs, Kazvîn Hânı Kerîm Han'ı yeğeni Mîrzâ Haydar'ın sıhhatinden malûmat almak üzere sefaretle İstanbul'a göndermişti. Genç Mîrzâ, cûlus esnasında Pâdişâh'm elini öpemediğinden, Kerîm Hân ve muallimiyle beraber bu şerefe nail oldu.

Sadrâzam Sinan Paşa'nın Azli

11 Şubat'ta kadîm âdetler gereğince vezirlere, kazaskerlere, nişancı-lara, defterdarlara, kışlık kürkleri verildi; 16 Şubat'ta yâni Murâd'ın vefatından ancak bir ay sonra şehryâr-i cedîd'in (yeni pâdişâhın) mührü sadrâzam ve ser-asker Sinan Paşa'ya değil, onun rakibi Ferhâd Paşa'ya gönderilerek, Eflâk âsî prensinin üzerine yürüyecek ordunun ser-asker-liğini almak üzere hareket etmesi emredildi. Sinan, 300.000 akçe ile Malkara'da tekaüd edildi ki, evvelce de iki defa yine tekaüd edilerek oraya gönderilmiş ve oradan sadârete gelmişti ⁴⁵⁰. Rumeli beğlerbeği olduğu halde Budin muhafazasına tâyin edilmiş olan oğlu Mehmed ⁴⁵¹ bu makamı Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa'ya bırakmağa mecbur oldu.

⁴⁵⁰ Sagredo'nun (s. 497). Lala'nın vefatından sonra sadâret-i uzmanın İki ay açık kaldığını yazması hatadır. (MÜtercim'in ilâvesi: «Esnây-ı cûlus-da kaa'im-i makam-ı sadr olan Ferhâd Paşa hasbe'l-me'mûrlyye zat-ı şahaneyle tekarüb ile İlkaâtta bulunduğundan sadâret kendisine tevcih ve mühr-i hümayun it'a olundu. Eski mührü almak üzere Sinan Paşa'ya adam gönderildi. Kendisi Ma'lkara'yü sürüldü.» Ptçevt'den telhis, c. 2, s. 125. Ferhâd Paşa Belgrad taslağından can atup gelirken mühr-i sadâret için gönderilen adam müsâdif olarak mührü aldı, ve Ma'lkara'ya sürgün olduğu tebliğ . olundu. Belgrad'da Satırcı Mehmed Paşa kaalim-İ makam, defterdar Hacı İbrahim Bfmodl haite» ve deftarhıfne nftnn ol-muşldı. Defterleri mUhürleytp kal'aja k*Jdtl»r> Nalma'dan. c. 1, s. 117)

⁴⁵¹ «Şark El Yazıları Encümen-i Dâniş-i İmparator! ve Kralîde», Nu: 6, Budin vâlisi sadrâzam, Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa tarafından Sultân III. Mehmed'in cûlusunu bildiren Arşidük Matyas'a yazılmış bir mektupla, Nu: 7, Matyas'm cevâbı vardır. Bu iki vesika, iki tarafın birbirini muharebeye dâvetine dâir acâib fıkraları ihtiva eder. Mehmed Paşa Arşidük'e bildiriyor ki, İstanbul fâtihinin namdâşı olan yeni pâdişâh asker kullarını Viyana'dan tasavvur edilen fethine teşvik için, kendilerine 50 milyon akçe (500.000 duka) tevzi etmiştir. Mat-yas, cevâbında, diğer şeyler arasında, Mehmed Paşa'ya soruyor ki: İstanbul'u Kostantin adına bir hükümdar te'sis ederek nasıl bu isimde diğer bir hükümdar kaybetmiş ise, bir Sultân Mehmed tarafından fetholunan Osmanlı Devleti Payitahtını Hristiyanların Ut Mehmed'den alacaklarını bilmiyor mu? İlâve ediyordu ki: III. Mehmed'in tahta çıktığı gün İmparator, silâhlânyle feth olunan 18 kalenin reislerini kabul ve Moldavya, Ulahya, Transilvanya prenslerinin bağılıklarını kabul etmiştir.

Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı

Sinan Paşa, Macaristan seferi hakkında gerekli bâzı bilgiler vermek bahanesiyle, ordunun İstanbul'dan giderken ilk merhalesi olan Halkalı-Pınar'a kadar yakınlaştı. Kızlar-ağası Macar Gazanfer Ağa'ya gelişinin sebeplerini bildirerek, İstanbul'a girmek için izin istedi. Cevap olmak üzere, Devlet işlen hakkında Pâdişâh'a malûmat arz etmek münhasıran sadrâzama âid oMuğundan, Malkara'ya dönmesi emri verildi. Ferhâd Paşa vezîr İbrahim, Cerrah Mehmed, Halil, Hasan Paşaları, müftî Bostan-zâde'yi, kazasker Abdülbâkî ve Ebussuûd-zâde'yi, nişancı Hamsa Paşa'yı, dört defterdarı, yeniçeri ağası ve bölük ağalarını, rikâb-ı hümayûn erkânını dîvânda toplayarak, orduyu Budin üzerine mi, yoksa Eflâk üzerine mi hareket ettirmek lâzım geleceğini müzâkere mevkiine koydu. Müzâkerenin neticesi olarak Osmanlı ordularının uğradığı yeni bir mağlûbiyetten dolayı intikam almak için Eflâk üzerine yürümesi kararlaştırıldı ⁴⁵².

Birkaç gün sonra (22 Nisan - 12 Şâbân) Ferhâd, at ile saray-ı hümayûndan kendi sarayına giderken Haseki Sultân Hamamı civarında —kendilerine vaad edilen sipahi mansıbı verilmemiş olan— 1.000 sipâhî oğlanı ⁴⁵³ ile cûlus bahşişinden hissedar edilmeyen Martolozlar yol üzerinde toplanmışlardı ⁴⁵⁴. Paşa yaklaştığında bunlar, alacakları olan akçenin ödenmesini bağırarak istediler. Sadrâzam:

— «Hududa gidiniz; paranız orada verilecektir» dedi.

Bu cevâp, homurdanmaları çoğaltmaktan başka birşeye yaramadı. Bunun üzerine Ferhâd Paşa:

— «Ulû'l-emre itaat etmeyen kâfir, karılarının boş olduğunu bilmez misiniz?» diye bağırды.

tsyân eden asker takımı sadrâzamanın kendilerini tahkir etmesinden şikâyet etmek ve onun aleyhine fetva istemek üzere müftîye gittiler. Müftî

— «Kardaşlar, sadrâzam ne söylemiş olursa olsun, siz bununla kâfir olmazsınız, karılarınız da boş değildir; müsterih olunuz.» cevâbım verdi.

Asker, müftînin bu sözünden pek memnun olmadıkları halde, dağılıp,

⁴⁵² Eflâk eşkıyası Mîhâl ile beraber o sene Tuna'yı buz Üzerinden geçüp Rusçuğu ve o tarafın kasaba ve köylerini tahrib ile kadınları, çocukları esir almış ve erkeklerin zenginlerini zincire vurup diğerlerini öldürmüş oldukları rikâb-ı hümayûna arz olunması üzerine Ferhâd Paşa askere si-pehsalar nasb olunup evvel-bahârda o canibe gitmeğe me'mûr oldu.» Pe-cevî'den telhis, s. 165. Mütercim.

⁴⁵³ «Edây-ı hizmetden sonra bölüğe mülhak olmak üzere Gence muhafazasında üç sene kapanmış olan on bin kadar kul-oğulları.» Nahnâ, s. 110. Mütercim.

⁴⁵⁴ A't varak: 470. Nalma, Fpileke, Pecevî, Hasan Beg-zâde yalnız Tebriz'den gelmiş sipahi oğlanlarından bahseder. Selânlkt. Raab'ın zabtından sonra hrtanbul*» gelmiş »0 Martoloz'un da dâhil olduğunu söyler.

müftî efendinin parasız fetva vermediğini bağıra bağıra söyleyerek, diğer bölükleri de isyan ettirmek için çalışmaya başladılar. Ertesi gün askerin ulufesini ve sipahilerin terakkisini vermek üzere, hazîneden altın ve gümüş olarak 40.000 duka çıkarıldı. Müverrih Selânîkî «rûz-nâ-meci» sifatiyle keseleri Saray meydanına yığıldı. Lâkin sipahiler para almaktan imtina ederek, Ferhâd Paşa'nın kendileri hakkında ve zevceleri için söylemiş olduğu sözleri bir türlü affetmediklerinden, onun başını istemekte ısrar ettiler. Kazaskerle müftî, bunları yatıştırmağa çalıştıysa da faydası olmadı. Müftî'yi tahkâr ederek vezirleri taşa tuttular. Vezîr Lala Mehmed Paşa elinden, kapdân Halîl Paşa kulağından, vezîr Cerrah Mehmed Paşa göğsünden yaralandı. Lâkin yeniçeri ağasının artık sabrı tükenerek, yeniçerilere sipahileri değnekle def etmelerini emretti. Saray bostancıları da silâhlanarak bâğîleri dağıtmağa koştular. Vezirler emniyetle evlerine dönebildiler.

Ertesi gün yeniçerilere 100.000 akçe dağıtıldı ve ağalarından on kişiye hil'at ihsan edildi. Sinan Paşa ile ittifak ederek bu isyanı tahrik etmiş oldukları zannedilen vezir Cıgala ve Siyâvuş Paşalar'dan birincisi Karahisar'a, ikincisi Konya'ya sürüldü. Ertesi gün asker tarafından hiçbir intizamsızlık vuku bulmaksızın, vakti gelmiş olan ulufeler verildi.

Eflak Ve Macarîstan Üzerine Sefer

Bu isyan ve Eflâk Prensi Mihal (Misel)'in Tuna nehri kenarındaki askeri hareketleri, sadrâzâmın azimetini ta'cîl etti. Ferhâd Paşa, mutâd üzere Edirne-kapısı'ndan, fakat büyük bir tantana gösterisinde bulunmaksızın çıktı. Türkler'in Yerkökü'de ve Bükreş'te hâince katliâm edilmelerinden (Aralık 1594) bir ay geçtikten sonra, Mihal ordusunun başkumandanı olan Macar Alber Giralî Rusçuk ve Niğbolu'ya eşit mesafede bulunan Filok şehrini ve îbrâîl 'kalesini de —evvelce dış mahallerini yaktıktan sonra— 1 Ocak 1595'de yakmış idi. Çavuş Mehmed ve Mustafa, ahâlînin serbestçe çekilmesine izin verilmek şartıyla Giralî'ye teslim oldular. Lâkin bunlar kaleden çıkınca Eflâklüar üzerlerine atılarak bir kısmını öldürdüler, bir kısmının da eşyasını yağma etmeğe başladılar. Kara Mehmed Çavuş Giralî'ye hitaben:

— «Yalancılar, verdiğiniz söz nerede kaldı?» diye bağırdı.

Giralî, bu ayıplamasına müstehak olmadığını ve bu nizamsızlıklar, kendisinin de dahli olmaksızın yapıldığını göstermek için birkaç Eflâk-h'yı

astırdı (6 Ocak 1595).

Altı gün sonra, Macarlar'la Eflâklılar Silistre taraflarını yağmaladılar ve Silistre'yi yaktılar. Lâkin Silistre sancak-beği Mustafa bunları firara mecbur etti ve içlerinden 4.000'ini öldürerek, yukarıda öldürüldüğünü yazdığımız Mar'aş beğlerbeği Mustafa Paşa'nın intikamını aldı.

Sadrâzam Ferhâd Paşa 27 Nîsân (17 Şâbân)'da İstanbul'dan çıkarak Dâvudpaşa'da ordu kurdu. Orada, gece vakti asker, çadırının Önündeki tuğlardan birini yerinden çıkarıp ucundaki altın topu kırdılar. Bu durum, bu sefer için herkesçe bir uğursuzluk alâmeti sayılmıştır. Zât-ı şâ-hanenin eniştesi vezîr îbrâhîm Paşa —ki yeniçeri ağasıyla beraber payitahtı muhafaza etmek üzere sadâret kaymakamı tâyin edilmişti— sadrâzama tarafdâr görünüyorsa da, hakikatte Sinan Paşa menfaatine çalışıyordu. Binâenaleyh, Pâdişâh'a ordunun Ferhâd Paşa'yı sevmediğini ve onun kumandası altında muharebede gayret göstermiyeceklerini arz ederek, mevcûd askerin artırılmasına âid her itürlü tedbîre mâni olmağa çalıştı. Müftî Bostan-zâde, kazasker Bakî Efendi, vezîr Cerrah Mehmed Paşa, Çağala (Cığala)-zade, hep îbrâhîm Paşa gibi lisan kullandılar. Ordu yoluna devam ederek, kısa müddet içinde Edirne'ye vardı ve orada da 10 gün kaldı. Edirne'de orduya iltihak eden 400 topçu mütekaidi bu şehirde gayet büyük bir çadır satın almışlardı. Onlardan evvel yeniçeriler bunun pazarlığım yapmış olduklarından, iki sınıf asker arasında çekişme zuhur ederek, yeniçeriler topçulara hücum ettiler ve fena muamele gösterdiler (14 Mayıs - 5 Ramazân). Topçular, haklarında reva görülen muameleden dolayı sadrâzama şikâyet ettilerse de bir faydası olmadı, bilakis ordudan uzaklaştırıldılar.

Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik

O zamana kadar vergi verir bir memleket olmak üzere idare edilen Moldavya ve Eflâk, ilk defa olmak üzere, Osmanlı vilâyeti hâline konularak, birincisi Şirvan vâlisi Ca'fer Paşa'ya ve ikincisi Satırcı Mehmed Paşa'ya verildi ve Yenişehir beği Mehmed Beğ defterdar olmak üzere Sa-tırca'nın maiyyetine tâyin edildi.

Vezîr-i âzam, İstanbul'dan çıkışından yedi hafta sonra (8 Temmuz 1595 - 1 Zilka'de 1003) Rusçuk duvarları önüne vardı; Rumeli beğlerbeği Hasan Paşa da Misel (Mihal) ile muharebesinde almış olduğu 500 esîri muzafferiyet armağanı olmak üzere getirerek Ruscuk'a girdi. Paşa, Tuna

üzerine köprü kurulmasını emr etti. Kendisi de sekiz sütun üzerine kur-
durmuş olduğu bir çadırdan inşâata nezâret etti, köprü birkaç gün zarfında
bitti.

İbrâhîm Paşa ile Sinan'ın diğer tarafdârları ise entrikalarını o kadar
maharetle idare etmişlerdi ki, kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa Ferhâd
Paşa'yı îdâm etmek üzere orduya gönderildi' (7 Temmuz 1595 - 29 Şevval
1003). Payitahtta sâdık ve faal casusları bulunan Ferhâd Paşa, Ahmed
Ağa'nın gelmesinden birkaç gün evvel İstanbul'da kendisi hakkında ne
entrikalar tertîb edilmiş olduğunu haber almış olduğundan mühr-i hü-
mâyûnu Satırcı Mehmed Paşa'ya tevdî ederek eşyası ve kendisine sadakatli
olan 1.000 süvari ile İstanbul yolunu tuttu.

sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi

Dördüncü defa olarak sadârete geçen Sinan Paşa, 30.000 akçe ver-
mek suretiyle müftî Bostan-zâde'den de bir fetva almıştı ki, asker hakkında
ve zevceleri için söylediği sözlerden dolayı Ferhâd'ı mahkûm ediyordu.
Askerin Sinan'a rakîb olan Ferhâd hakkındaki düşmanlığına pek uygun
düşen bu fetva mes'elesi, Sinan Paşa'ya askerin muhabbetini celbet-mekte
az yardım etmedi. Yeni sadrâzam, ordugâha gitmek üzere Şâm
yeniçerileriyle yolda bulunduğu sırada, Ferhâd Paşa'ya tesadûf etti. Ve:

«Başı benim, hazîneleri sizin» diyerek, Ferhâd'm hasmı olan askere
hücum etmelerini emretti. Ferhâd Paşa, düşmanının takibinden kurtulmak
üzere eşyasını bıraktı; bir tepenin üzerinde bunların yağma edildiğini
gördükten sonra İstıranca Dağlarına girip, nihayet İstanbul civarındaki
Litroz'daki çiftliğine geldi; valide sultânın kuvvetiyle, servetini feda etmek
suretiyle başım kurtardı. Bir inayet olmak üzere çiftliğine çekilip Oturmasını
bildiren bir hatt-ı hümayûn aldı. Hatt-ı hümayûn Yahûdî Sa-lomon
Eskinazi'nin tavassutuyla alınmış ve Salomon, zât-ı şahaneye murassa bir
hançer takdîm etmiştir.

Ferhâd Paşa'nın îdâmı

Ferhâd Paşa, Sultân Mehmed'in sözüne güvenerek Litroz'da ikaamet
ederek, dostlarının ziyaretlerini kabule başladı. Lâkin bir gün bostancı-başı
gelerek kendisini derdest edip, Yedikule hapishanesine attı. Dâmâd-ı
pâdişâhî ve vezîr İbrâhîm Paşa'mn Okçu-zâde'ye yazdırdığı bir arz tezkiresi,

üzerine, zavallı Ferhâd'm îdâmma dâir bîr hatt-ı hümayûn çıkarıldı. Başsilâhdâr, bu hatt-ı hümayûnla Yedikule'ye giderek, sabık sadrâzamı boğdurdu. Na'şî Eyüb Camii, yanında inşâ ettirdiği mezara defn edildi.

İşte, îl. Murâd'm imrâhor (emîr-i âhur)u iken Bafa'nın (Safiyye Sultân) te'sîriyle îrân ordusu kumandanlığına nail olarak Mîrzâ Haydar*! İstanbul'a getirmiş ve iki defa devletin en büyük makamına çıkmış olan Ferhâd Paşa'mın yaptığı hizmetlerin mükâfatı da bundan ibaret oldu. Valide Sultân, bu vak'ada onu kurtarmağa çalıştıysa da muvaffak olamadı. Cağala-zâde Macaristan ordusuna gitmek için Pâdişâh'tan aldığı emir üzerine Ferhâd'm atlarını satın almak istemiş, lâkin Valide Sultân, kendisinden intikam alacağını bildirerek Cağala-zâde'yi men' etmiş idi. Cağala-zâde, Pâdişâh'a validesinin —kendi emrine muhalif olan— emrini göstererek, Ferhâd'm felâketini çabuklaştırmıştır.

Ferhâd'm idamından on gün sonra Sinan, Livây-ı Saadet ile İstanbul'dan çıktı (17 Ağustos 1595 - 11 Zilhicce); Çalıkavak Boğazı, Şumnu, Hezargrad, Yerkökü (Curcu) yoluyla yoluna devam. etti. Top mühim-mâüyle dolu yedi kadirge Karadeniz'den Tuna'ya girerek Ruscuk'a kadar çıkmıştı. Asker, Sinan Paşa'mın Tuna üzerine kurulmasını emrettiği köprüyü tamamlayınca (23 Ağustos -17 Zilhicce) Bükreş'e yöneldi. Bu şehre dört mil mesafede ağaçlar ve bataklıklarla kaplı olan Kalogeran Boğa-zı'nda Eflâk.ordusu ile karşılaştılar.

Sadrâzam yenîçerileri bir meşe ormanı üzerine yerleştirerek, bir teppeye de on toptan mürekkep bir batarya tapydu. Kendisi Kalogeran Köprüsü civarında bir bataklıkta mevki aldı. Dört paşa, yâni Satırcı Mehmed, Haydar, Hüseyin, Mustafa Paşalar köprüyü geçip sabahtan akşama kadar düşmanla vuruştular; düşmandan 12 top aldıktan sonra bir bataklığa düşerek, Satırcı'dan başka hepsi orada telef oldular. Sinan Paşa da bir bataklığa düşmüş olduğu halde cesur bir neferin yardımıyla kurtulmuştur M, bu nefer o münâsebetle «Batakçı Haspan» diye adlandırılmış ve sonraları sadrâzam Murâd Paşa maiyyetinde hizmet etmiştir.

Gece esnasında Eflâklı bir esîr, yenîçerilerin barut ve mühimmatından bir kısmını havaya uçurdu: Asker düşmanın hücum etmiş olduğunu zannederek karmakarışık kaçtılar. Bununla beraber Misel (Mihal) Bükreş ve Targovişte üzerine ve oradan Transilvanya hududuna çekilmişti. Bu haber üzerine sadrâzam, askeri toplayarak Bükreş'e doğru yürüdü ve bu şehri aldı; mutantın bir surette kiliseleri camie çevirdi. Bir harb meclisinde Targovişte istihkâmlarının güçlendirilmesine karar verdi. Voyvoda Aleksandr'm

Bükreş'teki sarayı oniki gün zarfında kale şekline sokularak, Eflâk vâlîsi Satıra Mehmed Paŗa kumandasında 1.000 yeniŗeri ve 1.000 kul-oŗlu muhafız bırakıldı. Bir ay zarfında Bükreş ve Targoviŗte etrafında ahŗaptan bir istihkâm yaptırıldı.

5 Ekim 1595 (12 Safer) târihinde Misel (Mihal) Targoviŗte önünde görünerek,    gün muhasara etti ve mevki ele geçirdi. Al  Paŗa ve Ko ı Beŗ kumandasında olup mevkiin müdâfaasına memur olan 3.500 kiŗi esîr edilerek kazıŗa vuruldu ve reisleri pek hararetli olmayan bir ateŗte ⁴⁵⁵ kızartıldı; kale yakıldı.

Sinan Paŗa Bükreş'e çekilip 14 gün orada oturdu ve ahŗ b istihkâmı yaktıktan sonra Bükreş'i terk etti. Ordu büyük bir karıŗıklık içinde Yer-kökü'ne çekildi. Toplar araba ile nakledildi.

Akıncı Ocaŗı'nın Mahvı

Vakitsiz yapılan bir m l  tedbîr de orduda hüküm süren intizamsızlıŗı aŗırlaŗtırdı. Yaz akınlarında asker birçok araba, birkaç bin koyun, birkaç yüz esîr almıŗ ve bunlar için «pencik», yâni esîr resmiyle haz neye  it diŗer vergiler verilmemiŗti. Yerkökü Köprüsü baŗına m fettiŗ ve k tibler konularak bunlar, köprüden geçmek isteyenlerden beŗte bir (ga-n metin haz neye  it olan beŗte birlik hissesi) talep ettiler. Bu mesele ordunun ilk saflarını durdurduŗu sırada, Misel (Mihal), Sinan Paŗa'nın arkadaki kuvvetlerine hücum ederek, esîr ve hayvanlar aldı. Bunun  zerine vezîr-i  zam ganimetten alınan beŗte birlik hazîne hissesinin tahsilini ta'til ederek, gece köprüyü geçti. Ertesi gün, Akıncılar henüz köprüyü ge ememiŗ idiler; çünkü köprünün üzerine askerin topları ve eŗyası yıŗılmıŗ, geliŗ-gidiŗi kesmiŗti. Misel ise topla köprüyü yıkarak Os-manlılar'ın üzerine ateŗ etmeŗe baŗladı. Bunlar, toplanla eŗyayı, d ŗman eline geçmemesi için Tuna'ya attılar. Efl kl ar, Tuna'yı geçmekten önledikleri askeri vurarak, Akıncılar'ın en mümtaz kısmını mahvettiler. Akıncılar, burada Miŗel'in vurmuŗ olduŗu darbeden bir daha kendilerini toparlayamamıŗlardır.

Misel (Mihal)    gün sonra Yerkökü'n  topa tutarak ve mevkie hücum ederek yaktı ve muhafızlarını katliâm etti (27 Ekim 1595). Osmanlı ordularının uŗradıŗı musibetlere raŗmen Kırını H n-z delерinden birine Eflâk beŗliŗi verilirse Misel (Mihal) Voyvoda'yı tutup teslim edeceŗine dâir,

⁴⁵⁵  ŗkenceyi  zatma  için

Kırım Hânı Gâzî Giray Hân tarafından yapılan teklifi dîvân-ı hümayûn kabul etmedi⁴⁵⁶.

Estergon'un Düşmesi

Sinan Paşa'nın Livây-ı Saadet ile İstanbul'dan hareket ettiği gün, Macaristan'daki İmparator ordularının başkumandanı Prens Mansfeld'in Gran'ı (Estergon) muhasarasının yedinci günü idi. Almanya'nın, Macaristan'ın, Bohemya'nın, İtalya'nın, Belçika'nın en mâruf asilzadeleri Mansfeld'in kumandası altında idi. Almanlar içinde Baron Adolf Dö Şvarzen-berg ve Herman Dö Rösorm dikkatleri çektiği gibi, Macarlar'da Nikola Palfi ve Fransuva Nadasdi; Bohemyalılar'da Treska ve Kinsky; İtalyan-lar*da Jan Dö Medici, Vensan Dö Gonzag, Dük Dö Manto vardı. Bu isimlere Kont Dö Hohştate'nin neslinden Belçikalı Harikur ile Mansfeld'in yeğenini de ilâve edelim. Gran'ın muhasarası bir aydan beri devam etmekte olduğu halde — düşmanın mesaîsi Budin şehrini hedef alır zannıyla uzun müddet orada kalmış olan— Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa, ordusuyla Mansfeld'in ordugâhı önünde göründü. Macaristan'ın en ehemmiyetli valileri olan Budin beğlerbeği Sofu Sinan Paşa, Tamişvar beğ-lerbeği Mihaliçlı Ahmed Paşa, Siget beğlerbeği Tiryaki Hasan Paşa, Raab (Yanık) beği Osman Paşa ile sonraları îdâm edilen Diyârbekir beğlerbeği İbrahim Paşa'nın kardeşi olup Haleb beğlerbeği olarak bulunan Çerkeş Mahmûd Paşa, Sinan Paşa-zâde'nin emri altındaydı. İki ordu Ştraze-berg ve Jorjanfeld arasında muharebeye tutuştular (4 Ağustos 1595). Ştra-zeberg'den ric'at ettirilmiş ve maiyyetinden Nasûh Ağa nâmırda bir kahramanı kaybetmiş olan Osman Paşa, dörtbin kişilik kuvvetiyle Tepede-len yakınlarında mahv oldu. Bütün ordugâh —ki içinde kıymetli kumaşlardan 1.500 çadır, 39 kalanborne, 27 sancak bulunuyordu— gaaliblerin eline geçti. Siget beğlerbeği Tiryaki Hasan Paşa, Sultân Süleyman'ın şanlı fütuhatlarının armağanı olan büyük Varadin toplarını Budin'e güçlkle gönderebildi.

III. Mehmed'in lalalığında bulunduğu için «Lala» lâkabıyla anılan Mehmed Paşa'nın akrabasından Kara Alî Beğ, müdâfaayı uzatma sebepleri hakkında Sinan Paşa ile müzâkere etmek üzere Estergon kalesinden çıktı; 1.500 süvârî kaleye dönmek için koştular. Bolu sancak-beği Şemsî Paşa-zâde

⁴⁵⁶ Nalmâ. öelânki'ye nazaran, Gâzî Giray, Lehistan Kralı'nın sözü üzerine Moldavya'yı Üç milyon akçe vergi mukabilinde bir Ermeni için İstemiş, ihtlmâl ki, bu, Jereml Mugila'dır Ü, Zamoëska tarafından tahta oturtulmuştur. Engel'in Moldavya Tftrih*ne bakınız, a. 241.

ve Anadolu beğlerbeği Mehmed Paşa bunların arasında idi. Kara Alî Beğ ondan sonra Fransuva Nadasdi ve Nikola Palfi'yi müzâkereye davet etti ki, bunların her ikisi Macaristan hududunda Türkler için dehşet saçıyorlardı ⁴⁵⁷. Kara Alî Beğ kaleyi teslim etmektense uçurmayı tercih edeceğini bildirerek, düşman askerinin çekilmesini tek-lîf etti. Ötekiler ise, Alî Beğ'in teslim olmasını talep ettiler, fakat kabul ettiremediler. Müzâkerelerin neticesiz kalması üzerine muhasaraya yeni bir şiddetle başlandı. Lâkin şehir Avusturyalılar tarafından ele geçirilip de kale içinde bir içim su birkaç dukaya satılacak derecede susuzluk çekilmeğe başlayınca, Kstergon'un kahraman beği Kara Alî. Beğ hendekler üzerinde canını verdi ve onun yerine geçen Anadolu beğlerbeği Mehmed Paşa, Sinan Paşa-zâde'den yardım istediği halde bir faydası olmayınca, Kuban beği Abdullah Beğ esîr edilerek saldıranları korumak ve Türk topraklarını susturmak için şehrin istihkâmları üzerine konulunca, Nadasdi ve Palfi ile müzâkereye başlandı. Üzerine günde 1.500, 1.800 gülle atılan kale •—Türkler'in kadınlarıyla, çocuklarıyla, eşyalarıyla çıkıp îm-parator'un gemileri içinde Vişgrad'a nakledilmeleri şartıyla— teslim oldu. Kadınları, çocuklarıyla birlikte 500 erkek, yaralılar, hastalar yapılan anlaşma mucibince gemiye bindirildiler. Türkler, istilâları müddetince antikalara, hattâ şehrin tablolarına hürmet göstermişlerdi. Onların el do-kundurmaksızın muhafaza ettikleri kale, gaalibin kabalığından ve barbarlığından kurtulamadı.

Anadolu beğlerbeği ve Estergon muhafızı Mehmed Paşa, Hristiyan generallerinin kendisiyle müzâkere etmek üzere yaptıkları teklifleri reddetmiş, kendi yerine Kızıl Ahmedli Şemsî Paşa-zâde'yi göndermişti. Vişgrad'ın da düşman eline geçmesi gecikmedi. Bu netice ise bir taraftan Medici, Aldon Brandini, Gonzag, Gizlieri kumandaları altında yapılan mâhirâne hücumlar, bir taraftan da sabık Budin yeniçeri ağası Osman Ağa'nın hem efendisini, hem de dînini terk ederek gösterdiği hıyanet sa-

⁴⁵⁷ Peçevî (İstanbul basımı, c. 2, s. 182-188). Estergon'un teslimi müzâkeresi bir Macar generalinin mezarı yakınında vuku bulmuştur (1). Peçevî, Palfi ile yaptığı görüşmeyi aynen naklediyor ve kendisiyle Şemsî Paşa-zâde'ye verilen ziyafeti tarif ediyor. Palfi teşbihlerle söz söylemeyi sevmiş; Peçevî bunlardan birini hikâye eder: «Biz, dedi, Müslüman kavmini bir kutuya benzetiriz ki, bizden öncekiler bunu açmağa cür'et etmemişler; 'Bunun içinde ne var?' diyenlere 'Bu dopdolu yılan, çyân, akreptir; eğer bu kutu açılırsa bunlar memleketimize yayılır, ve halkı sokarlar, öldürürler' cevâbını verirler-miş. Birbirinden duyarak o i'tikada gitmişler. Bu kutu açılmasın, âlem benim zamanımda harâb olmasın, diye her çâsâ-nımız bir kilid daha vurmuş. Şimdi, iktizâ ettiği için kutuyu açtık; meğer bomboş imiş. Hayf, o iHikad ile geçen ömrümüz!» Peçevî cevaben demiş ki: «Ya şimdi siz o i'tikadda mısınız ki, seleflerinizi bunu bilmemişler ve hatâ etmişler?» «— l'tikadımız odur.» «— Seleflerinizi hatâ etmemiş, hatâ sizdedir: Siz henüz kutunun üzerindeki zarfı açtınız; kutunun kapağını açmadınız; bundan sonra açılırsa o sokucu mahlûkun zararını görürsünüz!» Peçevî, Eğri'nin fethi ve düşman ordusunun hezimetini üzerine, Palfi'nin bu konuşmayı hatırlamış olacağını ilâve eder.

yesinde te'm n edilmişti (8 Eylül 1595). Osman, mahsurların (kaledeki-lerin) barut mahzenlerinin yerini İmparator ordusu kumandanlarına haber vermişti. Onun tarifleri üzerine, metaneti yerinde birkaç kişi barut mahzenlerine hücum ederek Osmanlıların m himmatını aldılar. edilmesinden dolayı— gözden düştüğü cihetle, azl edilerek Ma'lkara men-fasına gönderildi. M hr-i hümâyûn III. Mehmed'in lalası Mehmed Paşa'-ya verildi (19 Kasım 1595 - 16 Reb ' l-evvel 1004). Mehmed Paşa, Samban za mlerinden birinin oğludur. Gençliğinde  avuş olarak, sonraları k -tib sıfatıyla Mekke-i Mükerreme vakıfları idaresine girmiş, III. Murâd zamanında şehzade Mehmed'in süt ninesi olan zevcesinin sayesinde bir-birini müteâkib defterdarlık, vel ahde lalalık hizmetlerine nail olmuş, Meh-med Hân'ın c lusunda vezirliğ  y kseltirmişti. Osmanlı Devleti'nde bugüne kadar sayılmış olan sadr zamlar içinde hiçbiri, idarenin en geri hizmetinden en büyük mevkiine bunun kadar az bir zaman içinde ulaşmamıştır: tki1 sene içinde  avuşluktan sadrazamlığ  yükselmişti. Lâkin bu büyük makama gelişinden    gün sonra vefat etti. Mehmed Paşa'nın vefatı, mühr-i h m y nun azledilmiş olan Sinan Paşa'ya verilmesi için bir semav  işaret olarak telâkki edildi. Yaşı sekseni geçmiş olan Sinan Paşa, beşinci defa olmak üzere sadârete t y n olundu.

Sinan, Osmanlıların Marius'udur. Meşhur Romalı'ya yalnız muzaf-feriyetleri, cesareti, zikr-i m teşebbis nesi, tab atmdaki şiddeti ile değil, mukadder tiyle de benzerliğı vardır. Marius, Romalılar'da yedi defa kon-solos olmuş, buna mukabil şimdiye kadar Türkler'de beş defa sadrâzam olan, Sinan'dır ⁴⁵⁸. Sinan Paşa sadârete geçince, Pâdişâh'ın eniştesi ve-z r  br h m Paşa'nın alenî düşmanı oldu. Ferhâd Paşa aleyhinde Sinan Paşa'ya yardım etmiş olan  br h m Paşa, son değilişlikte Sinan'ın ihtiyarlığını, ehliyetsizliğini ileri sürerek, sadrazamlıktan uzaklaştırılmasına çalışmıştı. Sertliğı yüzünden Hristiyan devletleri elçileri hakkında birçok defa kötü muamelesi görülmüş olan Sinan Paşa, ne dîvânda, hattâ ne de huzûr-ı şahanede  br h m Paşa'ya kinini izh r etmekten hiç çekinmedi. Bir gün dîvân toplantı halindeyken:

— «Kaymakamlığınızda her tarafa ehliyetsiz kumandanlar gönderdi-niz. Bu suretle bu harbin musibetlerine siz sebep oldunuz.» demiştir.

Yine bir gün  br h m Paşa ile huzûr-ı şahanede bulunarak:

⁴⁵⁸ Müverrih'in (Hammer'in) zamanına kadar; sonraları daha cok bulunanlar çıkmıştır. 1332'de vefat eden Sald Pasa, sayı bakımından en çok sadarete getirilendir. Mütercim.

— «Bana ihtiyar, düşkün demişler. İbrâhîm de böyle zannediyorsa saray meydânına gelsin, görüşelim, mızrak vuruşalım» demiş ve îbrâhîm Paşa'yı kemerinden tutup sultânın dâiresine, hâricine çıkarmıştır.

Sinan Paşa, Pâdişâh'ın bizzat sefere çıkmasını ve ceddî Sultân Süleyman'ın misâline uygun davranmasını teşvik edebilecek derecede cesaret ve nüfuz bulmuştur. Eğer Pâdişâh başlarında bulunmazsa gitmek istemediklerini beyân eden yeniçerilerin söylenmeleri ⁴⁵⁹, bu hususta sadrâzam ile sözbirliği hâlinde olan ordunun da, Devlet'in de selâmetinin Pâdişâh'ın. harb meydanında bulunmasına bağlı olduğunu pek doğru olarak düşünmekte olan Hoca Sa'deddîn'in teşvikleri, hudud kumandanlarının bu yolda birçok ma'rûzâtı, Ayasofya Şeyhi'nin Eski Saray Câmii'nde Müslümanlar'ın dîn düşmanları aleyhine teşvik edilmesini mutazamm vaazlarda düşman eline düşen cami ve kaleleri müessir bir lisanla tas-vîr ederek gerçekten Müslüman olanların bunları kurtarmakla mükellef bulunduklarını beyân etmesi de, Sultân III. Mehmed'i'n hamîyyetini galeyana ettirmiştir.

Pâdişâh'ın seferi bizzat açmağa karar vermiş olduğu bütün Osmanlı ülkelerine ve özellikle hudud valilerine bildirildi; bir taraftan da harb hazırlıkları büyük bîr faaliyetle ileri götürüldü. Vezir Cerrah Mehmed Paşa zahire toplamak üzere 50.000 duka ile Belgrad'a gönderildi. Sefer masraflarının yekûnu 600.000 dukayı buluyordu. Belgrad'da zahire nezâretine memur olan Karaman beğlerbeği ile şıkk-ı sâni defterdarı köprüler inşâatına, donanma tâmiratına, mühimmatın hazır edilmesi işlerine memur oldu. Nişancı Hamza Paşa mühimmat umûmî müfettişliğine, baş-imrâhor Tırnakçı Hasan at ve yük hayvanı toplamağa tâyin edildi.

Sinan Paşa'nın Vefatı

1595 - 1596 kışı bütün bu hazırlıklarla geçti. Bahar başlarındaydı ki, Sinan Paşa, yeni muzafferiyetlere nâû olup da Halku'l-Vâd'm, Yemen'in, Gürcistan'ın fethiyle mazhar olduğu sâni Erlau (Eğri)'nun ele geçirilmesiyle taçlandırmak ümidinde iken ansızın vefat etti. Sadrâzâmın vefatı yeni ayın ilk çarşanbasma (3 Nîsân 1596 - 4 Şâbân 1004) rastlamıştır ki, Osmanlılar'ın bâtil itikadları o günü haftanın en uğursuz günü olarak te-lâkkî eder ⁴⁶⁰. Bu

⁴⁵⁹ Selanikli, Venedik elcisinin japoru: «Yeniçeriler padigahsız sefere »ttmiye-ceklerini beyan ile yemek, »nemekten imtina ettiler.» Eylül 1596.

⁴⁶⁰ Bu güne naht-ı müstemirr tâbir olunur. Hacı Kalfa, Takv'mü't-Tevârlh, 1004 senesi. (Hacı Kalfa,

sert Arnavut, ki beş defa sadârete geçmiştir, yalnız Hristiyanlar için değil, bütün medeniyet için bir kîne sahip olup, ulemâ ve şâirlerin başlarına bir âfet idi. Müverrih Âlî —Sinan'ın kendi eserleri hakkındaki câhilce hükmünden ve bir takım cühelayı kendisine tercih etmesinden müştekidir— târihinde bu sadrâzam hakkında şâirlerin söylediği hicviyeleri toplamıştır: Bu şâirler, Pasa'nın Parmak-kapı yakınında ve bâzı şuârâ makberleri civarında yaptırmış olduğu türbeyi hiciv vesilesi yaparak, böyle bir adamın komşuluğu söz ustaları için arzu edilecek birşey olmadığını ve Sinan Pasa'nın vefatı günü —meş'ûm bir ses çıkaran kargaya benzer ruhunun kara bir bulut içinde uçuşu esnasında— Parmakkapı'da zuhur eden yangının bir hafre-i dûzâhîye benzeyen vezirin kabrinden feveran etmiş olduğunu söylerler ⁴⁶¹. Sinan'ın terk etmiş olduğu muazzam servet, yağmacılığının ve zamanının israfını gösterir. Mirasını teşkü eden eşyanın listesi şudur: 20 sandıkçe (küçük sandık) zeberced ⁴⁶², 15 inci tesbîh, 30 rûze elmas, 20 miskal altın tozu, 20 ibrik, bir satranç takımı, elmasla müzeyyen meşinden yedi sofrâ örtüsü. 16 siper, 16 eyer, 34 üzengi, güzel taşlarla süslenmiş 32 kalkan, 140 miğfer, 120 kemer, yine kıymetli taşlarla murassa 16 bilezik, sahanlar, 600 samur kürk, 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, sırmalı ve ipekli 1075 parça kumaş, 900 diğer kürkler, 61 ölçek inci, iki elmas gerdanlık, murassa iki gâşiye, inciyle işlenmiş 30 eyer, 600.000 duka altını, 2 milyon 900 bin akçe. Sinan Pasa'nın serveti ne kadar imkânsız görünürse görünsün, Rüstem ve Nasûh Paşalar'ın bıraktıkları hazînelere dâir gü^ venilir tarihçiler tarafından kaydedilen listelere nazaran, şaşılacak bir şey olmaması gerekir: Sinan'ın faaliyeti, Yemen ve Gürcistan fütûhâ-tıyla Macaristan ve Eflâk seferlerinin vesile addedildiği yağmalar düşünülecek olursa, bu derecelerde büyük bir servet toplamış olması inanıl-mıyacak bir şey sayılmaz.

Zât-ı şahanenin ve dâmâdı yeni sadrâzam îbrâhîm Pasa'nın mühim

Tafcvl'mÜ't. Tevârîh, s. 177, Sinan Paşa'nın beşinci defa sadârete getirilişine «fî yevm-i nash-i müstemirr» terkininin târih düşürüldüğünü beyân eder; Bunu Hammer yanlış anlamıştır. Çarşamba meselesine gelince, vakıa bizde çarşambaya (ve husûsıyla ayın İlk değil, son çarşamba) bir teveccühsüzlük vardır; lâkin Avrupa lisanlarında, kullanılan gün isimleri nazar-ı dikkate alınıp da «Samedî» Satürn günü, «Dimanche» güneş günü, «Lund3» ay günü, «Mardi» Merih günü, «Mercredi» TJtarid günü, «Jeudi» Müşteri günü, «Vendredi» Zühre günü demek olduğu ve Merih ile Utarid'in Dünyft'ya yakın olmalarından ve yörüngelerinin nisbeten küçük olmasından dolayı hoş görülmedikleri düşünülünce, bu bâtılın Batı'dan İntikal ettiğine şüphe kalmaz. Buna ben-zer vehimleri en ziyâde islâm seriatı meta* etmiştir. Mütercim.)

⁴⁶¹ Âlî, Sinan Paşa'yı kötü huylu, münâfık, çirkin olmak üzere tarif eder. Avrupalı müverrihler, Kardinal Granvella'ya pek benzediğini yazarlardı. Sadrâzam olunca divânının kapısı üzerine «La'nu'llahi'r-râşî ve'l-mürteşî» kitabesini yazdırmışsa da, kendisi de irtişa yoluna girince bu kitabeyi bozdurmuş olduğunu ve «Min tama*-ı züll» kitabesini yazdırmış olsa daha münâsib hareket etmiş olacağını Âlî ilâve eder.

⁴⁶² Zeberced «Ghrysolitshe»dir. Diyez'in dediği gibi «Topaze» (Kıbrıs taşı) değil.

vak'alan cümlesinden olan yine bu sene zarfında —III. Mehmed'in cülusu bir çaşnigîr vâsıtasıyla kendisine tebliğ edilmiş bulunan— Venedik Senatosu, yeni Pâdişâh'a tebriklerini arzetmek ve kapitülasyonları yenilemek üzere Donado'yu elçilikle İstanbul'a gönderdi ⁴⁶³. Şâh Abbâs, yazdığımız üzere, elçisi Zülfekaar'ı cülusundan dolayı III. Mehmed'i tebrike ve Özbek Şahı Mü'mîn Hân'a ⁴⁶⁴ galebesini tebliğe memur etmişti. Sultân Mehmed Şâh'ın mektubuna Eğri fethi hakkında tantanalı bir mektupla cevap verdi. Zülfekaar ve onun gibi cülus tebrikine gelmiş olan bir Rus elçisi —Gürcistan beğleri Simon Levend ile Aleksandr'ın aralarını bulmak için— ikisi de Gürcistan'a gideceklerdi. Lâkin Rusyalılarla Gürcülerin Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklarından korkulduğu için, bunlar İstanbul'da alıkonuldular ⁴⁶⁵. Dadyan, başka bir tâbirle Kolhida Prensi tarafından gönderilen bir elçi, 17 genç Çerkeş kölesiyle doğan hediye getirmişti. İstanbul'daki İngiliz elçisi Moldavya ve Transilvanya Voyvodaları aleyhine Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında bir, ittifak akdetmek üzere, Kraliçe Elizabet tarafından görevlendirildiğine dâir bir rivayet yaydı.

Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn

Hükümetin ruhu, dâima, III, Murad zamanında Haseki Sultân sıfatı yle hüküm süren, şimdi Valide Sultan sıfatıyla hüküm sürmeğe devam eden Venedikli Bafa idi. Oğlunu ordu kumandanlığını üzerine almaktan vazgeçirmek için elinden geleni yapmış idi. Bu da Pâdişâh'ın bir harbin muhtelif cilvelerine mâruz kalmasına analık muhabbeti kaail olmadığı için değil, kendisinin birlikte bulunamayacağı bir seferde te'sîrinin azalmasından korktuğu için idi. Oğlunun gidişini önleyemeyince, emellerinin geri kalmasından doğan bir öfke içinde, kendisini babalarının dînine bağlayan

⁴⁶³ «Çiştigâr (Çaşnigîr) Venedik'ten İstanbul'a vâsil oldu», Venedik Münâsebetleri Hülâsası, Temmuz 1595. «Hüseyin, tebliğ-i cülus için», Venedik'e gönderilen zevat listesi. Sultân Murâd zamanındaki yedi memur şunlardı: 1) 1586, 8 Haziran Hüseyin Çavuş., husûsî birtakım işler için; 2) 1580, 10 Temmuz yine onun mezkûr husûsî işler için avdeti. Pâdişâh'ın Donado'nun itimâdnâmesine cevâbı «Türkiye Yazışmaları» meyânındadır. 3) 1581, 2 Eylül, Pâdişâhın Fransa Krah'na sefiri ki, Cumhura tavsiye mektubu getirmiştir. 4) 1581, 14 Ekim, Doc Hazretlerini sünnet düğününe davet için sefir; 5) 1581, eşya mü-bâyaası için yeniçeri ağası tarafından bölük başı; 6) 1589, Ağustos sonu, ikibin zira' altın zincir mubayaası için sipahi; 7) 1589, 28 Aralık, husûsî bir takım işler için Pâdişâhın ha-zînedân.

⁴⁶⁴ O zaman Abdülmü'min Horasan'ı istilâsı altına almış olduğundan, AbdOl-mü'mîn'in hükümdarlık makamına ancak 1598'de gelmiş olduğuna dâir Sankovski tarafından tercüme edilen el yazısında bir yanlışlık oldu fu aşî-kârdır.

⁴⁶⁵ «Gli ambascadori di Persia e di Moscovia non crano lasciati partir per 11 paese di Giorgiani sottoposto ad Alexandro e Simone; voce, si era concl-USA lega ıra Quel Principe (Moscovita) 11 Persiano e la Georgla contra Il Turcho.»

her türlü bağı unutarak, Hristiyanlar hakkında bir katliâm teklif etti ⁴⁶⁶. Bu kanlı tasavvur bütün mutaassıplar tarafından tensîb olunmuş ve tspanyollar'ın Patras'ı tahrîb ettikleri haberi alınması üzerine halkın heyecanı artmış ise de, Hristiyanların katliâmı İstanbul'da bulunan evlenmemiş Rumların üç gün içerisinde çıkarılmasından ibaret kaldı ⁴⁶⁷.

Sultân Mehmed, cûlusunda validesine yevmi 3.000 akçe varidat tahsîs etmişti; her senenin yaz ve kış başlarında hediye olarak verdiği 360.000 akçe de başka idi. Bir müddet sonra «paşmak (terlik) parası» nâmıyle bir milyon akçe daha zam yaptı. Sultân Mehmed'in validesi hakkındaki irt'âmına, dâmâdı îbrâhîm Paşa tarafından da riâyât edildi: tbrâhîm Paşa zaman zaman Bafa'mn cariyelerini Boğaziçi'nde Yeni Hisar'ın (eskiden nişancı Feridun'un mutasarrıf bulunduğu yer) bahçesinde ziyafete çekerek, her ziyafet için 6.000 duka sarfederdi.

III. Mehmed, tahta çıktıktan sonra, pederinin mâliye hazînesine ve defterdarlıklarla dört emânete (cizye emâneti, arpa emâneti, matbah-ı âmire emâneti, tersane emâneti) borcu olan meblâğlar hakkında teftiş yapılmasını emretmişti. Bu muhtelif borçların te'diyesi için 50 milyon akçe tahsis etti ⁴⁶⁸. Sarayın baş idarecisi Lala Mehmed —ki sonraları, yalnız üç gün için, sadrâzam olmuştur— bu akçenin iki mislim, yâni iki milyon duka daha verdi. Bu israflar, bir tahkikat açılmasını icâbettirerek, baş-defterdâr ile kapdân Cığala-zâde bu işle görevlendirildiler. Defterdarlarla Osmanlı pâdişâhlarının vakıflarının idaresi hakkında dahî bu yolda tahkikat icrası kararlaştırılıp, bu tahkikat da vezirlere havale edilerek her vezîr, III. Mehmed'in seleflerinden birinin evkafının müfettişliğine tâyîn edildi.

Pâdişâhsın şiddeti, mâliyeyle ilgili tedbîrlere münhasır kalmadı; şerî-at hükümlerine tamâmıyle riâyât olunması hakkında da tedbîrler aldığı görüldü: îslâm şerîatinin emrettiği vazifeleri yerine getirmediikleri iddia edilen birkaç kadın boğuldu, şarâbın yasaklandığını bildiren bir emir neşredildi, bütün meyhaneler tahrîb edildi

⁴⁶⁶ <La reglma madre si dispera, che il fliglio deve partir, e fa ognl cosa per sturbarlo, proponendo anco il Vespero Sidliano contra II Chrîstianl.» Haziran 1595

⁴⁶⁷ «Ordlna 11 Sîgnor che tutti 11 Greci, eh» non haono moglle debbono partir di ConstantinopoU oel tennine di 3 Giornl. Chlaus arrtvato co l'avvlsio del sacco dato dal Spagnoli a Patrasio.» 10 Karan 1595.

⁴⁶⁸ «Inquisizione contra il Lafe. per l'esborso fatto da lui di due mllliont d'oro nel pagar 1 debiti del padre del Signor, e il Defterdaro principale col Intelligenza del Cigala ha avuto questo carlco.» Venedik Elçileri raporu, Bylül 1695.

Eğri Seferi

Sadrâzam îbrâhîm Paşa, Macaristan'a sevk edilecek ordunun ser-as-kerliğine memur oldu. Hoca Sâdeddîn bu seferde Pâdişâh'a refakat ederek, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle münâsebetlerinde faydalı olduğu gibi, bulunduğu meşveret meclislerinde dahî faydası görülmüştür. İbrâhîm Paşa'nın sadâretinden üç gün sonra, Sa'deddîn, oğluyla beraber memuriyetini tebrike gittiği zamant müftî Bostan-zâde'yi orada bularak Osmanlı Devleti emirgüzârlığını kabul edeceğini bildiren Mihal Voyvoda tarafından gönderilen mektuplar hakkında sohbete girişmişti. Reîsül-küttâb imiş gibi mektupları okuyan Sa'deddîn Efendi, oğullarını rehin göndermek şartıyla Voyvoda'nın tekliflerinin kabulü re'inde bulundu. Bos-tan-zâde, Voyvoda'nın isyanından sonra Osmanlı Devleti ile barışmak tek-lîfinin kabul edilemeyeceğini ileri sürdü ve çıktı gitti. Hoca, müftî'nin bu muamelesinden dolayı büyük bir hayrete düştüyse de, hasmının çekilmesinden istifâde ederek Mihal ile Boyarlar'a yazılmak üzere reîs efendiye bir cevâb yazdırdı.

III. Mehmed İstanbul'dan 21 Haziran 1596 (24 Şevval 1004) târihinde hareket etti ⁴⁶⁹. En önde humbaracılar, piyade tüfeköiler, atlı mızraklılar, çavuşlar, yeniçeriler vardı. Ondan sonra seyisler yedekte on at götürüyorlardı ki, bunların gemleri, eyerleri, dizginleri murassa olduğu gibi, üzerlerinde de kalkanlar bulunuyordu. Onları takiben ata binmiş oldukları halde paşalar, Pâdişâh'm şikâr (av) takımını teşkil eden 100 yeniçeri geliyordu. Bu yeniçeriler ikişer ikişer yürümekte, sırmalı ve kılâbdânlı elbise giymiş oldukları halde her biri iplerle bağlı iki av köpeği çekip götürmekteydiler. Daha sonra solaklar geliyordu. III. Mehmed bunların ortasında idi. Beyaz kadifeden bir üst libas giymişti; kavuğu birçok elmaslar ve sorguç ile müzeyyendi.

Ordunun Edirne'de bulunduğu esnada Sa'deddîn —ki her sabah o gün ne yapılacağını kararlaştırmak üzere vezirlerden evvel Pâdişâh'ın yanma giderdi— henüz 20 yaşında bulunan oğlu Es'ad Efendi ⁴⁷⁰ için İstanbul

⁴⁶⁹ Selanikî'ye nazaran (s. 293), Sultân Mehmed hazineden 550 deve yükü altın ve gümüş alarak İstanbul'da Valide Sultân'ın nezâreti altında 400 yük; yâni bir yük 40.000 duka tahmin olunduğuna göre, 16 milyon duka ve 100 yük «ürus; yâni her yük 10.000 gurus tahmin olunduğuna göre bir milyon gurus, ve yeni darb olunmuş 50 yük <gurus bırakmış ki, toplamı bin milyon akçe tahmin edilen 10.000 yükten fazladır.

⁴⁷⁰ Burada birkaç senelik bir hatâ vardır: Es'ad Efendi'nin 978 Muharreminin onuncu persentoe gecesi dünyâya geldiği şeyhülislâmların tercüme-i hallerini bildiren «Rava'tü'l-Meşâyih»de kayıtlı olduğundan, molla efendi 1004 senesinde yirmibeş yaşında, idi. Bununla beraber Kaanûnl Süleyman'ın ilmiyyedekl usulü bozulmuş olduğundan, Sa'deddîn Efendi-za-de ilmiyye mertebelerinin bir kısmını anasının rahminde, hattâ Âlem-i Ervah'da Jcat'etmiştir. (Mütercim)

kadıılığı'm aldı ⁴⁷¹. Lâkin Sa'deddîn'in ikbâli her ne kadar zirvede ise de Valide Sultân'ın nüfuzuna galebe edemedi. Valide Sultân, azledilmiş olan Kadı Abdülhalîm Efendi'yi yerinde bıraktırarak Es'ad Efendi'yi İstanbul'da kaymakam olarak kalan Hasan Paşa tarafından babasının yanına iade ettirdi ⁴⁷². Sa'deddîn'in hâmisî olan sadrâzam İbrahim Paşa» Es'ad Efendi hakkında reva görülen bu tahkir edici muameleden dolayı şikâyet ettiyse de, bir faydası olmadı. Pâdişâh bir ferman çıkardı ki, bunda «Mehd-i ulyây-ı saltanat, sade-i dürr-i hilâfet» Valide Sultân'ın iradesiyle her ne yapılmış ise onu tasdik ederek Sa'deddîn Efendi-zâde'ye, oturtulamadığı mansıba muâdil bir hizmet verileceği beyân ediliyordu. Bunun üzerine sadrâzam Es'ad Efendi'ye kazaskerlik tevcih etti. Lâkin oğlu hakkında cömertçe gösterilen bu ihtiram eseri, kendisinin sıtmaya tutulmasına mâni olamamış ve bundan ancak seferin hitâmında kurtulabilmiştir.

Pâdişâh dört gün Filibe'de şehir kadısının Meriç kenarındaki köşkünde ikaamet ederek, misafirperverliğine mükâfeten kadıyı kayd-ı hayât ile yerinde bıraktı. Pâdişâh'm Batoçina'ya gelişinde müteveffa sadrâzam Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, el öpme râsimesine kabul olundu. Lâkin Belgrad'da Mehmed Paşa ile defterdar Gücdehân Alî Çavuş Ester-gon'un tesliminden mes'ul tutularak zindana konuldu ve bütün malları müsadere olundu. Alî Çavuş hakkında îdâm karan çıkmış olduğu halde affedilerek orduda defterdarlık hizmetinde bırakıldı, Sinan Paşa-zâde'nin de vezâreti iade edildi; lâkin Sinân-zâde'nin müsadareden dolayı elinde malı olmadığından, Belgrad muhafazasında kaldı.

Salankamen civârında Pâdişâh, Komorn'un mu, yoksa Erlau (Eğri)'-nun mu ele geçirilmesiyle işe başlamak lâzım geleceğim tâîn etmek için bir harb meclisi akdetti. Cıgala, Kornom üzerine yürünölmek fikrinde bulunduysa da, diğer vezirler Eğri üzerine gidilmesini tercih ettiler. Titel ve Petervaradin (Petervardayn) arasında Tuna kenanna varıldığında, Pâdişâh, dubalar üzerine köprü attırdı. Nehirden geçildikten beş gün sonra Segedin sahrasına ordu kuruldu ⁴⁷³. Rumeli beğlerbeği Sokollu-zâde Hasan Paşa —

⁴⁷¹ tEdlrne'ye muvasalat olundukda, mahdûm-ı sân! Es'ad Efendi Edime kadısı bulunmağla babasına ta'zîmen İstanbul kazası ihsan buyuruldu; mev-keb-l hümayûn Filibe'ye teveccüh idince Ed'ad Efendi İstanbul'a gıtdl.» Nalmâ, c. 1, s. 144, Mütercim.

⁴⁷² «Kaalm-i makam Hadım Hasan Pasa kadı-i sabık Abdül-hallm Efendi tarafında bulunduğundan Valide Sultân hazretlerinden şefaât istedi; İstanbul, Es'ad Efendi'nin selefinde ibkaa olundu; Es'ad Efendi'yi İstanbul'a koymayup geri gönderdiler «Nalma, a. 144,

⁴⁷³ Nalma, s. 78. Peçevî, varak: 330. Fezleke, varak: 41. Hasan Beğzade, varak: 70. Nuhbettt-Tevârth ve sonraları kapdan ve sadrazam olan Hain Paşa. Bu zat, mlrahor-ı sultani sıfatıyla Eğri muharebesinde dahi bulunmuştur. Bunun Padisah'ın damadı olan ve Bgr'lînl fethi senesi ticari gemilerin te'min-i mevari&tı zımnında İstanbul

hepsi altın ve çeliğe gark olmuş olan— kapısı halkından mü-rekkeb tantanalı bir maiyyet ile burada orduy-ı hümâyûna iltihak etmiş ve Hatvan'ın kuşatıldığı haberi burada alınmıştır.

Vezîr Cığala-zâde Hatvan'a imdada memur oldu, lâkin o gelmeden evvel düşman, kaleyi istilâ edip muhafızlarını katliâm etmişti. Bu im-dâd hususunda lüzumu kadar gayret göstermemiş olan Cığala-zâde, herkesin taaccübünü mûcib olduğu üzere, gözden düşmediği halde, yeni senenin ilk rub'u (4'te biri, yâni ilk üç ay) mevâcibinin ödeniş şeklinden dolayı yeniçeriler arasında dolaşan söylentiler üzerine defterdar İbrahim'in yerine Gücdehân Alî tâyîn edildi (18 Muharrem 1004 - 11 Eylül 1596).

Dedikoduların ciddî karışıklıklara dönüşmemesi için, Pâdişâh yeniçerilere, her seferin başlangıcında verilmesi mûtâd olduğu veçhile, biner akçe ihsan etti. Sokollu Hasan Paşa Segedin'de topları —Solnok'a gitmek üzere Teis nehri üzerinde gemilere koydu; Solnok'dan kızaklarla Eğri üzerine çekti. Mühimmatın bir kısmı katır arkasında götürüldü; bir kısmı askere dağıtılıp hedef yerine vardıklarında teslim ettiler. Ordu Sol-nok'tan hareketinden üç gün sonra, güzel Erlau (Eğri) sahrası üzerine çadır kurdu (21 Eylül - 22 Muharrem)

Eğri Fethi

Ömer'in «Kendinden evvel vaad gönder» ⁴⁷⁴ sözüne uygun olarak, Sultân Mehmed Eğri muhafızlarına yazdığı bir mektupta kendilerini İslâm'ı kabul etmeğe çağırdı ve kaleyi teslim etmek istedikleri takdirde serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceğini «Bindiğim at, kuşandığım kılıç için» tabiriyle emniyet ve taahhüd altına almaktaydı; bu tâbir ise şimdiye kadar hiçbir zaman kullanılmamıştı ⁴⁷⁵. Bu müzâkereler bir netice sağlamadığından, Pâdişâh, ateşe başlanılmasını emretti. Yedi gün sonra düşman askeri şehri yaktılar ve terkedip kaleye çekildiler. Vilhelm Dö Trečka teşvikleri ve mukaavemetine rağmen, «Valon»lar kaleyi tes-lîm ettiler. Zabitler rehin olarak Osmanlı ordusuna gönderilerek, Karaman beğlerbeği Mehmed Paşa'nın çadırı kendilerine ikaametgâh olarak gösterildi.

Umanından 110 kadırğa ile çıkmı« bulunan Halil Paça İle kansturmamahdır. Hacı Kalfâ, T*k-rt 522 ErfarttlLfilhar, a. 46.

⁴⁷⁴ «Kendin gitmeden önce tabvif et» (Mütercim)

⁴⁷⁵ Naimâ'ya nazaran (s. 149), mektubun meali şudur: «Eğri içindeki beğler ve şâir ahâli, biliniz ki niyyetli Eğri fethidür; evvelâ, sizi İslâm'a da'vet ideriz; müslüman olmazsanız kal'ayı bırakup memleketimize gidiniz. Her İkisini yapmayup muharebe idecek olursanız Allah ve Res'ûlullah hakkı için sizi katliâm İde rem. > (Mütercim).

Pâdişâh'ın yeminine muhalif olarak muhafızlardan 4.500 kişiyi —Hatvan katliâmına mukabil— yeniçeriler kılıçtan geçirdiler. Valonlar Hatvan'da ele geçirdikleri Türkler'in derilerini yüzerek organlarını parça parça etmişlerdi; yaptıkları vahgîyâne muameleye onlar da uğradılar: Azalan kesildi, diri diri derileri yüzüldü. Osmanlı müverrihleri, Eğrili-ler'in Türkler'e teslim oldukları takdirde başına büyük felâket geleceğini haber vermekte olan bir şarkı nakaratının hükmünün zuhur etmiş olduğunu söylerler ⁴⁷⁶. Defterdarın çadırında idamdan kurtulmuş olan on zâ

— «Bir Osmanlı Pâdişâhının sebepsiz yere düşmandan yüz çevirdiği işitilmiş şey değildir.» dedi.

Bâzıları askerî harekâtın idâresinin Sokollu Hasan Paşa'ya verilmesi fikrini ileri sürünce, Sa'deddîn şu cevâbı verdi:

— «Bu iş, paşaların istihdam olunacağı umurdan değildir, bu türlü ahvâlde Pâdişâh'ın huzuru mutlaka lâzımdır.»

Reis efendi, düşmanın durumunu keşfetmek ve esîr tutup getirmek üzere, "Tatar Hânı Fetih Giray Hân'a, derhâl bir mektup yazmakla görevlendirildi. Sa'deddîn Eğri muhafızı Mehmed Paşa'ya bir tezkire gönderdi ki, bunda şöyle yazılıydı:

— «Her ne kadar Anadolu askeri Eğri muhafazasına tâyin olunmuş ise de, vukua gelecek muharebede sağ kolu teşkil etmesi gerekir.» ⁴⁷⁷

Dellâllar ertesi günü cihâd vukua geleceğini ilân ettiler. Ertesi sabah Mehmed Paşa, Pâdişâh'la birlikte şehirden çıktı. Yine o gün öğleden sonra Sultân Mehmed, sadrâzama şu mealde bir tezkire gönderdi:

— «Benüm Lalam, seni burada serdâr bırakarak benüm İstanbul'a gitmemde ne mahzur vardır?»

Sadrâzam, reis efendiye hemen bir cevap söyleyip yazdırdı, bunda Pâdişâh'ı niyetinden vazgeçirmek için, ikna etmeğe çalışıyordu. Pâdişâh ikisini de huzuruna çağırdı. İbrâhîm Paşa, böyle bir niyetin muhtemel neticelerinden korktuğu halde, Pâdişâh huzuruna kabulünü beklemek üzere çadırın ön tarafında ak-ağalar ağası Gazanfer Ağa ile konuşmakta iken, Fetih Giray tarafından gönderilmiş 63 esirin çıkageldiği görüldü. Arşidük ile

⁴⁷⁶ Peçevl. Nalmâ, şu nakaratı yazar:

«Yokdûr sizlinle viremüz, Egrell, gidi Egrelî!»

(Hammer bu nakarattaki «gidi» kelimesini doğru yazmış olmakla beraber «kedi» diye tercüme etmiştir, garlb bir hatadır. Bu bahsi Nalmâ da Pe-çevl'den almış olacaktır. Peçevl'nin buna dflr ifâdesinin özeti sudur: «Egri'den çıkanları yeniçeriler kırdılar, zâbtll«ln meni fayda vermedi, ser-hadler de eskiden beri söylenen bir varMgı -ki bendi «Yokdflr slzlinle

⁴⁷⁷ Naîmâ, «UsûM kadime mucibince» diyor. Lakin bu usûl Avrupa tarafındaki muharebelerde Anadolu askerinin sol cenahda bulunması sekindedir.

Transilvanya prensinin birleşik kuvvetleri hakkında istenilen malûmat alındıktan sonra, esirler katledildiler.

24 Ekim 1596'da, Sokollu Hasan, Sinan, son olarak îdâm edilen sad-râzâmın oğlu Ferhâd Paşa'lar, sadrâzam kethüdası Keresteş sahrasını (Haçova sahrası) kat'eden bataklığın girişlerini tutmak üzere Şvarven-berg ve Töfenbah ile muharebe ettiler. Her iki taraftan maktul olan birkaç yüz kişi içerisinde Ditmar Dö KÖnigsberg, Bavyeralı Fronsberg gibi mümtaz zabitler vardır.

26 Ekim 1596 ⁴⁷⁸,da, iki ordu karşı karşıya bulunuyorlardı: Pâdişâh, Livây-ı Saadet ile askerin ortasındaydı. Arkasında altı bölük halkı, sağında vezirler, solunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle —meşveret meclisinde olduğu kadar fiiliyatça da faydalı olan— Sa'deddîn bulunuyorlardı. Ordunun cebhesinde mûtâd olduğu üzere zincirlerle birbirine bağlı bulunan toplar müdhiş bir müdâfaa hattı teşkil ediyordu. Arka tarafta eşyalar bulunuyordu ve muhafazası müteferrikalara bırakılmış idi. Sağ cenah Anadolu, Karaman, Haleb, Mar'aş beğlerbeğleri; sol cenah Rumeli ve Tamışvar beğlerbeğleri kumandasında idi. Diyârbekir beğlerbeği, vezir Cığala-zâde'nin nezâreti altında pişdarı sevk ediyordu. Bir bataklığın geçit yerine yakın bir kilise yeniçeriler tarafından zabte-dilerek, içine birkaç top konuldu. Öğleye doğru Macarlar ve Almanlar, orduda Pâdişâh'ın bulunduğu cihete taarruz ederek kargaşalık verdiler; Pâdişâh tehlike yakınlaştığı sırada, eşyanın arkasında müteferrika ağası Yûnus Beğ'in çadırına çekildi ⁴⁷⁹. Muharebe Macarlar ve Almanlar tarafından kazanılmış, 109 top ellerine geçmiş, artık o günün cengi bitti sayılacak dereceye gelmiş iken, neferlerin hırsı bu (Hıristiyanlar için) şerefli neticeyi berbâd etti. Arşidük yağmayı önlemiş ise de, faydası olmadı; asker, Maksimiyen'in emirlerine rağmen Pâdişâh'ın çadırları üzerine atıldılar. Hizmetçiler, aşçılar, sakalar, deveciler, bütün saray hademesi, — başka silâhları olmadığı için— değnek, kepçe, balta, bıçak, şiş, kazık ile savunmada bulundular.

Bu tehlike esnasında —ki Kur'ân(-ı Kerîm)'in beyânı veçhile «yürekler boğazlara çıkmıştır» ⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Macar ve Osmanlı müverrihleri 5 Rebî'ül-evvel (26 Ekim) târihinde müttefiktirler. Târihteki bu uyuşma —ki Müslüman ve Hıristiyan müverrihlerinin mukabelesiyle ekseriya görülür— «San'at Târihi Tedkikleri» 16 Temmuz 1622 târihinin yanlış olduğunda ve De Guignes'in 15 Temmuz târihim koymakla yanlış bulduğunda şüphe yoktur.

⁴⁷⁹ Naîmâ, Hasan Beğ-zâde, Pecevî. Sultân Mehmed, ne Istoañfı'nın dediği gibi Solnok'a, ne de Janson'nun zannettiği gibi Bgri'ye kaçmış değildir.

⁴⁸⁰ Bülğatü'l-kulûbri-hanaclı».

- Hoca Sa'deddîn, Pâdişâh'a hekîmâne nasihat vererek:
- «Nusret sabır iledir; kolaylık güçlüğü tâkib eder»⁴⁸¹ dedi.

III. Mehmed, Osmanlı Pâdişâhları hazînesinin en kıymetli yadigârı olan Hırka-i Peygamberî'yi üzerine alarak Livây-ı Saadet yanında sebat ile durdu. Macarlar ve Almanlar, yağmadan başka bir şey düşünmediklerinden ve Osmanlı sandıkları üzerine haçlı bayrakları dikerek, sandıkların etrafında muzafferâne raksetmekte bulundukları halde⁴⁸², Cıgala bu karışıklıktan istifâde ederek, gizlenmiş olduğu pusudan pişdar süvarileriyle çıktı, düşmanın arkasından büyük bir şiddetle hücum etti. Askerlerine, muharebeler kazandıran savlet ve harareti telkin ederek çengin seyrini tersine çevirdi ve yirmi dakikadan az bir zaman içinde —Osr manii ordusunun sağ cenahını bozmuş olan— 20.000 süvariye, bataklıklara sokarak mahv etti. Hristiyan ordusuna dehşetli bir korku yayılarak, bir an içinde umûmî hezimet oldu. Bataklıklar içinde, yâhud her taraftan firarileri tâkib eden Tatarlar'ın kılıçları altında 50.000'den fazlası telef oldu. Altın olarak 10.000 duka ve Alman toplarının en güzellerinden 95'i Osmanlılar'ın eline düştü. Osmanlı müverrihlerinin Mohaç ve Çaldıran muzafferiyetlerine kıyâs ettikleri bu parlak zafer —cesareti ve belâga-tıyla Pâdişâhı harb meydânında alıkoymuş bulunan— Sa'deddîn'in himmetiyle kazanılmıştır⁴⁸³.

O günün şerefi ikinci derecede Cıgala-zâde'ye âit idi ki, akşam otağ-ı hümâyûna girdiği zaman III. Mehmed tarafından «sadrâzam» sıfatıyla iltifata nail olmuştur. Paşa'nın bu mazhariyeti, dostları olan Sa'deddîn Efendi ve Gazanfer Ağa'nın ısrarlarına dayanmaktaydı. Bu sırada sadrâzam îbrâhîm Paşa, firarilerin takibiyle meşgul idi. Ertesi sabah, otağ-ı hümâyûnda geçen ahvâlden habersiz, sadârete âit vazifeleri her zaman olduğu gibi ifâ etti, mühür-i hümâyûn da geri alınmamıştı. Sa'deddîn bundan dolayı —bu hususta tamâmiyle Hoca'nın fikrinde olan— kapı-ağası Gazanfer Ağa'ya şaşkınlığını beyân etmekten kendini alamadı. Lâkin Pâdişâh'm îbrâhîm Paşa'yı tercîh etmekte oluşundan dolayı hiçbir zât-ı

⁴⁸¹ Hadls-I şerîf; rae&il: «Nusret sabır ile, genişlik darlık ile beraberdir; şübhesiz ki, kolaylık güçlük ile birlikte bulunur.» Mütercim.

⁴⁸² Natma ve Fez'eke'de Hacı Kalfa bu muharebeyi büsbütün başka şekilde naklederler. Hacı Kalfa'ya göre Keresteş muharebesi İki gün sürmüştür; Nalmâ'ya göre, Macarlar'U) galebesi ögleden sonra, hezimetleri yine oğün akşam vukua gelmiştir

⁴⁸³ Peçevî ve ondan naklen Naîmâ, harb meydânında Pâdişâh ile Hoca'yı tasvir «den bir Alman basma resminin o zamanlarda mevcudiyetinden bahsederler. Hoca, Allah'dân mağfîret dilemek için elini göğ'e kaldırıyordu. Bu iki müverrih, bu münâsebetle, sayı üstünlüğüne mağrur olmanın ne kadar kötü bir şey olduğundan bahs ediyorlar. Çünkü, diyor Peçevî, Osmanlılar gibi Almanlar da ordularının büyüklüğüne güvenmiş ve güven her ikisini hem gaalib, hem mağlûb yapmıştır. Peçevî, Osmanlı ordusunun miktarını 100.000 olarak tâyin eder; muntazam askerler (kapıkulu) 50.000, gayrı muntazam askerler (eyâlet askeri, Tatarlar) 50-60 bin.

şahaneye fikir bey nına cesaret edemediler. Bunların görüşmelerinde hazır bulunan m r hor Mehmed Ağa, sırası düşerse Pâdişâh'a kendisinin söyleyeceğini ifâde etti. Gazanfer Ağa:

— «Bir münâsib zamanda, feth ettiğimiz ordug h  gezmek için hangi ata binmek istediğini sor!» dedi.

M r hor kaba bir adam olduğundan, Gazanfer'in tarif ettiği gibi söylemekten korkmad . Sultân Mehmed, dünkü muzafferiyeti ve bunun kimin himmetiyle kazanılmış olduğunu ihtar eden bu sözün gizli sahibini anlayarak, biraz düşündükten sonra:

— «Kapıcılar keth das  mühr-  alıp Sinan'a (Cığala-zâde) götürsün!» dedi.

Kapıcılar keth das , Sultân Mehmed'in emrini yerine getirmek üzere giderken, orduya dönmekte olan ⁴⁸⁴ sadrâzama tesadüf etmiş ve azledildiğini tebliğ ederek çadırına kadar götürmüş, ve Sinan Paşa'ya vermek üzere orada mühr-i h m y nu kendisinden almıştır ⁴⁸⁵.

Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri

Cağala (Cığala)-zâde sadârete geçince, akıllıca olmayan, şiddetli ve zararlı bir takım tedb rler aldı. Memuriyetinin ilk    gününde orduya resm-i geçit yaptırdı. Tim r ve zeamet sahiplerinden, ulûfeli askerden 30.000 kişi h z r bulunmadığından, bunların tahsisatlarını keserek kendilerine kaçak n m  verdi ve para cezasına yahut  d ma mahkûm ederek bütün Osmanlı memleketlerinde kendilerini o sıfatla tâkîb etti.   lerinden bâzılarının hemen başlarını kestirdi ki, P diş hs n muharebe esnasında çadırına gitmiş olduğu müteferrika Y nus Ağa da bunların içindeydi. Müteferrika C h  ve Haleb valisi S hr b gibi birtakımlarının da kadın urbasıyla orduda

⁴⁸⁴ İbrahim Paşa, düşmanın terkettiği mevkileri kontrolden d nt yordu (Mütercim).

⁴⁸⁵ Hammer, Gazanfer Ağa'ya tevtiyeli bir söz s yletm ş  se de. târihi hakikat böyle değildir. Sadaret mührünün, İbrahim Paşa'dan alınarak S n n Paşa'ya verilmesi, bu hususta Sa'deddîn Efendi ile Gazanfer Ağa'n n, Ahmed Ağa'n n, zat-  şahanenin konuşmaları hakkında -Hammer' n ve Na-İm ' n da kaynakları olması l z m gelen-Peçevl'nin İf desinin  z  sudur: «Hoca Efendi ale's-seher Padişahın otağına geldi; mühr-i sad retin henüz İbrahim Paşa'dan alınmamasının sebebini sordu. Gazanfer Ağa «Galiba sa detli pâdişâh o fermanına nadim olmuşdur, eğlen r (yâni te-tedd d ediyor, duruyor) diye cevap verince, Hoca: «Ya bir adam  bu kadar asker içinde bed-n m  tmeğe ihtiyaç ne idi? Ut  her dürlü fitne ve fesâd böyle televv nlerden çıkarı» dedi. Gazanfer Atfa: «Ben bunu pâdişâha arz etmekden ihtiraz ederim*» deyince, b ty lk m lahor Ahmed Ağa: «Efendi lisanında söylemekte ne-hata v r? f md  b n tabur seyri i  n hangi ata bineceklerini suâl edeceğim. Emrederseniz, ben söylerim» demeğe c r t eder. Ondan sonra   eri girip: cHoca Efendi dışarıdad r; lâkin mühr-i sadâret henüz İbrahim Paşa'da olduğundan askerde bir Mi   kaal ihtimâli vardır» diyor.> sözlerini pâdişâha söyler; «Kapıcılar keth das  var p İbrahim Paşa'dan als n, ve götürüp Sinan Paşa'ya versin» diye ferman-  hümâyûn s dır olur.» Peçevl, c. 2, s. 205 (Mütercim).

dolaştırılmasını emretti. Zannediyordu ki bu tedbirler, bozulması yüzünden az daha son muharebenin kaybedileceği, askerî intizamı geri getirecek!... Lâkin neticesi emeline muvafık çıkmadı. Cıgala-zâde'nin vakitsiz şiddeti, Devleti o hâle getirdi ki, mahvına ramak kaldı. Haklarında fevkalâde şiddet gösterilen adamlar Anadolu'ya geçtiler; birkaç sene sonra isyan bayrağı kaldırdılar. Macaristan'da Hiris-tiyanlar'm önünden kaçan bir takım kimseler, Müslüman kardeşlerine karşı me'yûsâne kendilerini savundular. Akıbetleri daha az teessüfe şâyân olmayan bir tedbir de, Kırım Hânı'nın azlidir. Çağala, Hân'ı, Eğri'ye bizzat gelmemiş ve yanına istenildiği kadar Tatar askeri koymaksızın kardeşi Fetih Giray'ı göndermiş olmakla itham ediyordu. Fetih Giray, Hân nasbedilerek, Âdil Giray dahî «nûreddîn»likte biraderi Baht Giray'a halef oldu.

Bu tedbirler, Kırım'da hemen bir isyan çıkmasına sebep oldu ⁴⁸⁶.

Sultân Mehmed, Solriok, Segedin, Petervaradin, Belgrad yoluyla İstanbul'a döndü. Harmanlı'ya vardığında henüz araba içinde iken Valide Sultanın mutemedi olan dilsiz Süleyman Ağa vâsıtasıyla bir mektup aldı ki, bunda Safiyye Sultân, kazanmış olduğu zaferden dolayı kendisini tebrik ediyor ve Çağala'nın sadrazamlığını takbih ediyordu. Pâdişâh arabadan iner inmez, mühür-i hümayûnu Çağala'dan alıp İbrahim'e iade etmesini çavuşbaşı Kitabçı Ömer'e emretti. Sa'deddîn ile Gazanfer'in İbrahim'i azlettirmek için cür'etinden istifâde ettikleri baş-imrahor Ahmed azledildi ve Çağala-zâde Anadolu'da Akşehir'e sürüldü. Belgrad muhafızı So-ko]lu-zâde Hasan Paşa da yalnızca İbrahim'in azli sırasında hazır bulunmuş olduğu için memuriyetini kaybederek, yerine Satırcı Mehmed Paşa tâyin edildi. Bu son seferin ruhu olan Sa'deddîn, bundan siyâsî işlere, hattâ ulemâ tevcihâtına karışmamak için emir aldı. Keresteş (Haçova) za-fer-nâmesini Çağala'nın medhiyle dolduran nişancı Lâm Alî Çelebi'nin yerine reîs Murâd Efendi geçti; onun yerine de tumturaklı ifadesiyle meşhur Okçu-zâde ⁴⁸⁷, tâyin edildi ⁴⁸⁸.

⁴⁸⁶ Nalina, s. 90. itaİnski'nin el yazılarında «Es-Seb'ti's-Seyy&r» varak: 76. Gazi Giray*ın cülusunda kalgay Alp Giray, Edirne'ye, nûreddîn Mübarek Giray Çerkezistan'a kaçmış olduklarından Fetih Giray kalgay. Baht Giray nûreddîn mevkiiini İşgal etmişlerdir.

⁴⁸⁷ Okçu-zade Mehmed Şâhi Efendi başka, babas: olan reis Okeuzâde başkadır. Mehmed Şah! Efendi, gayet muteber <bir inşâ ve bir hadls-ı erbain şerhi bırakmıştır. Beş defa nişancı olduktan sonra 1039 (1629)'da vefat etti. Resmi Efendi'nin Seftoeti'r-Rüesa'sıma bkz.

⁴⁸⁸ İstanbul'da kaymakam Hasan Paşa'ya gönderilen Keresteş (Haçova; Eğri) fetihnemesi Selânik'i'de ve «Türkiye Yazışma-lamnda (c. 5) yazılıdır (İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi). Bunda bâzı Kur'ân âyetleri dercedildikten sonra Erlau (Eğri) kalesi şöyle tarif edilmiştir: «Bu bir kal'adur ki, hisâr-lan Demâvend, Kafkas, Elvend (Aurunt), Kaf dağları kadar yüksek ve nâ-kaabil-i duhûldür; esâsı Kürre-i Arz'ın üzerinde bulunduğu öküzin ayakları kadar metindür; kuleleri Ak-Toros'un mızrağı gibidir; bunlar bıkır gibi el değmemişdür.» (Mütercim'in İlâvesi: Münşeât-

İbrâhîm, Sa'deddîn hakkında, hakaretlere ilâve olmak üzere, oğlunun Anadolu kazaskerliğinden çıkararak, yerine Hoca'nın alenî düşmanı olan sabık Mekke Kadısı Kuş Yahya'yı getirdi. Kuş Yahya ile Rumeli kazaskeri dâmâd efendi ve şâir-i âzam Bakî, rakîbleri Sa'deddîn'i payitahttan uzaklaştırmak üzere faaliyetlerini birleştirdiler. Bu hususta yeni reîs Ok-çu-zâde'nin kalemiyle Pâdişâh'a bir arîza yazdılar; bir taraftan da sadrâzam, o mealde tezkirelerle Valide Sultân'ın ve harem ağalarının yardımlarını sağlamaya çalışıyordu. Lâkin Hoca, aleyhinde tertîb olunan entrikalardan vaktiyle haberdâr olarak, bunları bozmağa muvaffak oldu. Sa'deddîn'in dostları, o kadar âlim ve o kadar fâzıl bir zâtı gücendirmenin münâsip olmayacağını hatırlatarak ⁴⁸⁹ Sa'deddîn Efendi'nin bundan böyle devlet işlerine ve ulemâ terakkilerine müdâhale etmemesi hakkında çıkarılan irâdenin değiştirilmesine (yâni bu kadarla iktifa edilip, uzaklaştırılmasına müsâade edilmemesine) muvaffak oldular. Bu suretle devlet işleri ve ilmiyye târihindeki terakkiler sadrâzam ile müftînin inhisarına kaldı.

Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi

Sultân Mehmed'in geldiği haberinin alınması üzerine, Valide Sultân, diğer harem sultanlarıyla birlikte Dâvud Paşa Sarayı'na giderek oğlunu bekledi. Kaymakam paşa, Bağdâd ve Tebriz vâîlîleri olup o sırada İstanbul'da bulunan Hızır ve Mahmud Paşalarda birlikte Pâdişâhın elini Öpmek üzere Çekmece'ye kadar gitti. Çekmece, kadîm «Atiras» yahud Re-gium»dur. Pâdişâh geceyi Dâvud-Paşa'da geçirerek ertesi gün İstanbul'a dâhil oldu ⁴⁹⁰.

Vezirler, ulemâ —önlerinde kaymakam paşa ve müftî bulunduğu halde— Dâvudpaşa sahrasında saf hâlinde dizilerek, Pâdişâh'ı tebrik ile alay teşkil ettiler. Sultân Mehmed'in geçeceği sokakların hepsine kıymetli kumaşlar, rengârenk çuhalar serilmişti. Yahûdî ve Frenk tacirleri yerlere serdikleri, duvarlara mihladıkları kumaşların nefâsetiyle Osmanlılar*ı geride

i Feridun'daki Eğri Fetihnamesinde: «Kal'a-i mezbûreye gelindükde evvelâ mesâfe-i baî-dede hemcû-yı küh-i Demâvend ve misâl-i cibâl-i Elburz ve Elvend bir kal'a-i bî-misl ü mânend müşahade olunup ba'de-hu yakîn vanludukda küh-i Kâf gibi bir hısn-ı hasîn ve bir kal'a-i metin görindi ki kilâl ve bürûci felekül-bürûca hemser ve biinyân-i mersûsı taht-ı fersde sevr ü mâhiye bir ser ü pâye-i esâs-ı humâsî ser-i simek ve fark-ı kule-i bâlâsı bir ebr-i simâh-felek olup (1) ankay-ı Kaf-ı rif at yanından geçse heybetinden kanadın bükürdi ve hümây-ı evc-i izzet üzerinden pervâz itse dehşetinden bâl ü berin dökürdi» ibaresi görülür; İlk fıkralar Hammer'in tercümesine muvafık ise de, sonu başka olduğu gibi, Feridun'daki fetihname (bu târihin metnine aykırı olarak) Cağaloğlu'nun ismini ihtiva etmediğinden, iki fetihnamenin farklı olması gerekir.)

⁴⁸⁹ Sa'deddîn 943 (1536)'da doğduğundan o zaman altmış yaşında idi.

⁴⁹⁰ Nalına, Padişah'ın İstanbul'a varışını <J Gumâde'l-ula 1005 olarak gösterir. Mütercim.

bıraktılar ⁴⁹¹. Camilerin ve diğer vakıflar idarelerinin yollara koydukları buhurdanlar güzel kokular neşrediyordu. Sultânların yaptırdıkları büyük camilerin mütevellileri üçer öküz, onar koyun; diğer cami mütevellileri birer öküz, beşer koyun kurbân ettiler. İmamlar, şeyhler, müezzinler, dervişler her tarafta şevke gelmişlerdi. Bu merasimde muhtelif esnaf ikibinden, ve tersane amelesi dörtbinden ziyâde idi. trân elçisi olan Erdebil Hânı Zülfekar, bütün maiyyetiyle, Fâtih Camii civarındaki sarayının önünde bulunuyordu. Özbek Tatarları usûlû üzere eyerlenmiş yedi at yedekte tutuluyordu. Bunlar yerlerinde duranuyarak gemlerini kemirmekte ve gümüş takımlarından sesler çıkarmaktaydılar. Kaymakamın tuğları arasında, mukaddes gaalibiyetin kefilisi olan Peygamberdin sancağı dalgalanıyordu. Pâdişâh Yeni-Saray'a vardığında Osmanlı dîvân şâirlerinin en büyüğü olan Bakî, bu uğurlu ve mübarek dönüşden dolayı yazmış olduğu kasideyi takdîm etti. Yedi gün umûmî şenlikler Osmanlı ordusunun muzafferiyetini teşhîr ettiler.

İran Ve Avrupa Elçileri

Cülusundan dolayı Sultân Mehmed'i tebrîk ve İran Şâhı'nın Özbek Hânı'na muzafferiyetini tebliğ için iki hafta önce (29 Kasım 1596) gelmiş olan ⁴⁹² Acem elçisi, ipekli ve çizgili bir kumaştan yapılmış ve elmaslarla, kuş tüyleriyle süslenmiş olup Acem hükümdarlarının resmî günlerdeki serpuşlarına benzeyen gayet dar bir kavuk ile önceki elçilerden ayrılıyordu. Bir hademesi önünde böyle bir kavuk götürüyordu. Sultân Mehmed'in vusulünden az bir zaman sonra, sadrâzâmın nezdine kabul olunarak, İbrâhîm Paşa:

— «Şâh Abbâs da ceddî Şâh Tahmâsb gibi ulûma mühibb midir?» diye sordu.

Sefirin «Evet» cevâbını vermesi üzerine sadrâzam:

— «Başlıca hangi ilimle meşguldür?» suâlini sordu.

Zülfekaar; «Fıkıh'la» cevâbını verdi; sadrâzam bunun üzerine:

— «Filhakika devletlerin en sağlam temeli adalettir» dedi

İran sarayı, elçi ve maiyyeti seçimi bakımından, memleketin medeniyeti hakkında ecnebilere yüksek bir fikre sahip adamlar gönderilmesini tavsiye eden millî izzet-i nefis kaaidesiyle istişare etmişti. Bu siyâset

⁴⁹¹ O zamanın reklâmıcılığı böyle olurmuş. (Mütercim)

⁴⁹² 22 Kasım: «İran elçisi maiyyetinde birçok erbâb-i necabet olduğâ halde ihûramkarane İstikbal olunarak İstanbul'a vâsıl oldu». Venedik Mîtnasebetleri Hülsası, 1596.

gereğince, Zülfekaar'm muhafızları bile san'at ve ilimden büsbütün habersiz değıldiler. Karamanlı a iretinden bir Türkmen olan elçi ise, ağırbaşlı ve sakin tabiatlıydı. Zülfekaar, maiyyetinden elli kişi ile vezirlerden sonra Pâdişâh'm huzuruna kabul olundu. İti'm dn mesini yedi vezirden en nihayetle bulunan zâta, o da üst taraf mdakine vererek ⁴⁹³, bu suretle i'tim dn me elden ele gezerek vezîr-i azama geldi ki, o da tahtın yanında ayak üzerinde duruyordu. Elçi Pâdişâh'm elbisesinin eteğini öptü ve zât-ı  ahaneye hitaben tebrik ve övgü m hiyyetinde birkaç söz söyledi. Pâdişâh bir ey söylemedi ve sâdece kabul ettiğini belirten işaretler yaptı. Sultân Mehmed,   h'a cevâp-nâmesinde Haydar Mîrzâ'nın vefatından dolayı teess f n  ve Kereste  (Haçova) muharebesinin  anlı neticesini, E -ri'nin fethini bildirdi.

Yine, c lus tebriki ile beraber altın ve gümüş evânî takdim etmek üzere F s Sult n  İstanbul'a fevkalâde elçi göndermişti. Veniero'ya halef olan Venedik balyosu Kapello da son seferin zaferle neticelenmesinden dolayı İstanbul'a Venedik'ten hediyeler, tebrikler getirdi. Kapello huzûr-ı  ahaneye kabul edildiğı zaman eski bir âdet mucibince vezîr ve kazaskerler balyosa ihtir men ayağı kalktılar; yalnız Sa'deddîn'in hasmı olan kazasker Yahya Efendi ayağı kalkmadı. Selânikî'nin rivayetine göre tercümandan müstağni olacak kadar Türkçe bilen Fransız elçisi ⁴⁹⁴ Keres-te  muharebesinden dolayı Pâdişâh'ı tebrik ederek, hediyeler sundu ve İspanyollara karşı Endel s Arablan'na yardım için Osmanlı donanmasının Fransa donanmasıyla birleşmesini teklif etti (Aralık 1596 ortası). Mekke  erifi, Kâbe-i Mükerreme ve Ravza-i Münevvere örtülerini göndererek Hal felerin ve Selçuk hükümdarlarının c luslarında kendilerine bu e yadan hediye etmek hakkında, seleflerinden intikal etmiş oldukları eski us l  yeniledi. Vezirler ve âlimler mukaddes eşyaların yüklenmiş olduğı deveyi kar ılamağı çıkarak, Eyüp Câmii'nden sar y-ı hümâyûna getirdiler. Orada hus   bir merasimle sadrâzam tarafından tesellüm olundu. Davul ve trambete sad larıyle zafer alayıyle  ehre dâhil olan mukaddes örtüleri görünce emir ve dervişlerde hâsıl olan  evk ve heyecan seyircilere o kadar te's r etti ki, birçok Yahudi ve Hristiyan parmaklarını havaya kaldırarak İslâm'ı kabul ettiler. Eskiden Mısır defterdarı ve şimdi vâlîsi bulunan  erif

⁴⁹³ 1) Vezîr-i  zam İbr hl m, 2) Cerrah Mehmed, 3) Kapdân Halil Pa a, 4) Kaymakam (-ı sabık) Hasan Pa a, 5) Tebriz v ll l vezîr Mahmûd Pa- a, 6) Bağıd d vâlîsi vezîr Hızır Pa a, 7) Belgrad muhafızı Satur c  (Sa-t rc ) Mehmed Pasa

⁴⁹⁴ Selânikî, bu el yi «Klassik » diye isimlendirir. 9u halde Savarlo Lansko-me'den başka biri olmalıdır. (Lavale'n n Osmanlı Devleti T rlhi'ne nazaran, bu Türkçe bilen Fransız elçisi Mösyö D  Brev (de Brevee) olacaktır. Mütercim)

Mehmed Paşa, eski âdetlere bağlılığı sebebiyle mukaddes Örtülerin gönderilmesini hatırlamıştı.

Yine o zaman emirlerin ve şeriflerin seyyidliklerinin nişanesi olmak üzere serpuşlarının üzerinde taşıdıkları alâmet-i mahsusaya mukabil, yeşil renkte bir kavuk ihdas edilmiştir. Bu yeşil renk zamanımızda dahî sâ-dâtın kimselere mahsûstur.

Mehmed Paşa'nın maziye muhabbeti, askere verilen ulufeyi eski miktarına indirme arzusunda bulunmağa şevketti. Zamansız olan bu tedbirin yüzünden bir isyan çıktı. Paşa'nın hayâtını kaybetmesine ramak kaldı, tsyânın önü, zât-ı şahanenin askere mûtâd olduğu kadar tahsisatta bulunulmasını emreden irâdesinin ibraz edilmesiyle alınabildi. Lâkin Kırım'da, Cağala'nın Fetih Giray'ı hanlığa tâyin etmesi ve îbrâhîm Paşa'nın Gazı Giray'ı yerinde bırakmasıyla meydana gelen dahilî muharebeler kolayca bastırılmadı. İbrahim Paşa sadâret makamına geçer geçmez başmüteferrikayı iki hatt-ı hümayûn ile Kırım'a gönderdi ki* bu hatların biri hanlığın Fetih Giray'a ve diğeri Gâzî Giray'a verildiğine dâirdi. Bu memur, ahâlî kimi isterse, onu hanlığa oturtmağa memur idi. Hâlbuki memurun Gâzî Giray ile eskiden beri münâsebeti olduğundan, onun hanlığına dâir olan hattı ilân etti. Halk iki fırkaya ayrıldı: Biri Cağala tarafından teslim olunan berâta istinâd eden Fetih Giray fırkası; diğeri yerinde bırakıldığını bildiren hatt-ı hümayûna istinad eden Gâzî Giray fırkası. Kırım kadısı Abdurrahmân Efendi, Gâzî Giray'ın yerinde bırakılmasını bildiren hatt-ı hümayûnun târihi Fetih Giray'ın berâtının târihinden sonra olduğundan, bunun ötekini fesh etmesi tabîi olduğu cihetle, yalnız hattı muteber gördü. Kefe müftîsi Molla Azakî hat ile birlikte berât veyâhud ferman olmaması sebebiyle, hatt-ı hümayûnun sıhha-tından şübhelенerek, Pâdişâhsın resmî tuğrasına i'timâd olunup, yalnızca yazısına i'tibâr edilemeyeceğini söyledi. Bu hüküm üzerine, Fetih Giray, tarafdârlarının büyük kısmını kaybederek Gâzî Giray'a itaat arz edip sâdık kalacağına yemin etmek üzere, yeni hâna gitti. Biraderinin sarayından çıkarken birçok Tatar mirzaları üzerine hücum ettiler; bunlardan biri, başına bir topuz vurarak yere yatırdı ve diğerleri kılıçla hayâtına, son verdiler. Gâzî Giray'ın vahşiliği bununla kalmadı; Cengiz kanunu mucibince hükümete karşı cinayet işleyenlerin bütün aileleri halkı son ferdine kadar cezalandırılmak gerektiğinden Fetih Giray'ın memedeki çocukları bile Öldürüldü. Sadrâzam Cağala'nın tedbirinden çıkan netice, işte budur, İstanbul'dan gönderilen müteferrika —ki Handan Ağa'dır— dâhilî muharebenin Fetih Giray'ın ve evlâdlarının kanıyla bastırılmış olduğu

haberini getirdi ⁴⁹⁵.

1597 seferi esnasında Macaristan ne büyük ordular tarafından istilâ, ne de büyük müsademeler gördü. Pâdişâh, ordunun kumandanlığını ve zîrlerin en genci olan Satırcı'ya verdi. Satırcı'nın şahsî serveti olmadığından sefer masrafları nâmiyle 10.000 duka aldı. 6.000 yeniçeriye kumanda etmekte olan kethüda Alî Ağa ile ordu defterdarlığına tâiîn edilen Ekmekçi-zâde Ahmed, Satırcı'nın maiyyetine verilmiş ve Ekmekçi-zâde'ye yüz milyon akçe verilmişti. 9 Haziran 1597 (23 Şevval 1005)'de, Satıra İstanbul'dan çıktı. Sadrâzam ve müftî, ilk merhaleye kadar teşvî ettiler. Üç ay sonra Satırcı'nın ordusu Sirmi sahrasına kondu. Anadolu beğlerbeği Belgrad'da Satırcı'ya iltihak etmiş olduğu gibi, Bosna vâlîsi Hafız Ahmed Paşa da Sirmi sahrasında birleşti. Kurtaran'da ⁴⁹⁶ Budin vâlîsi Mihalıç Ahmed ve Rumeli beğlerbeği Velî Paşalar iltihak ettiler. 24 Eylül (12 Safer)*de idi ki, Arşidük Maksimilyen'in Papa'yı (Papa kalesi) istilâsı, Sigismund Dö Herberştayn'ın îskalavonya'da Salatına'yı yakması, Raab'm (Yanık Kale) kanlı bir muhasarada birkaç bin kişi kaybetmesi, Tütis'in ⁴⁹⁷ hücumla alınması üzerine, ser-asker, atâletten faaliyete geçebildi. Bütün kuvvetiyle hareket ederek Tutis'i geri aldı ve sonra Vayçen'e yöneldi (10 Ekim - 28 Saf er). Satıra Transilvanya prensinin Tamışvar'ı muhafaza ettiğini yolda haber alarak henüz orduya ilti^ hak etmemiş olan Sivas, Rakka, Adana beğlerbeğlerinin Tamışvar'ın imdadına koşmalarını emretti. Kasım ayının birinde (21 Rebî'ül-evvel) Vayçen hisarı önüne geldi. Lâkin Koloniç, Nadasdi, Palfi tarafından hücumla uğrayarak, 3.000 zayıatla ric'at etti. Yeniçerilerin isyanı, serdârı düşmanla mütâreke müzâkeresine mecbur etti. Diyârbekir vâlîsi Murâd Faşa, Kadı-zâde Alî Paşa, Budin kadısı Hâbil Efendi Vayçen karşısındaki adada împarator'un memrulanyle görüşmelerde bulundularsa da neticesiz kaldı. Anadolu askeri memleketlerine döndü. Muntazam süvârîye (Sipâhîler'e) Fünfkirhen, Essek, Bac, Zumbor kışlak tâiîn edildi.

Bu sefer esnasında Çanad ile Arad Nagi-Lak kalelerini; Transilvanya Prensi Sigismund Fel-Lak, Marton ile Maroş nehri üzerindeki Süs- Kerek

⁴⁹⁵ Fetih Giray gayet güzel bir taze bahâdır, padişahlığa lâıyk yıglt iken Sinan Paşa'nın nâ-münâslb himmeti ile yârdan atılıp evlâd ü â'k&bı İle mahv oldu. Gazi Giray nanlıkda müstakıl oldu. Çerkeş vilâyeti ortasında ferman İle binasına başladığı kaleyi bu sırada itmam eyledi. Handan Ağa, şftd-fcâm İstanbul'a «elerek arz-ı keyfiyyet eyledi. Pâdişâh bl-huzûr olduysa da maslahat-i vakte binâen ketm eyledi. C'Nalmâ'dan telhîs, c. 1, s. 177. Mütercim).

⁴⁹⁶ Nalmâ'da «Cankurtaran». Mütercim.

⁴⁹⁷ Bizim tâirlerde «Tata* ki, Haramer yukarıda Dötlş seklinde dahi yasmıştı. Mütercim.

kalelerini zabtetmiş idiler. Etiyen Yosika Tamışvar'ı muhasara ettiyse de alamadı.

Hasan Paşa'nın Sadâreti

Satıra, seferin başarısızlığını, orduya katılması bir mektupla kendisine ihtar edilmişken memleketinden çıkmamış olan Kırım Hânı'nın bulunmayışına atfetti. Satırcı'nın bu yolda ma'zeret ileri sürmesi —Gâzî Giray'ı hân yapmak için Fetih Giray'ın bütün ailesi halkıyla idamına sebep olmasından dolayı İbrahim Paşa'yı bir türlü affedememekte olan— Pâdişâh'ın öfkesini artırdı. Sultân Mehmed yeni bir sadrâzam seçmek için müftî Bostân-zâde ile istişare etti. Müftî, evvelâ îbrâhîm Paşa'dan yana olduysa da, Pâdişâh'm onu mutlaka azletmek niyetinde bulunduğunu görerek, sadâretin usûl gereğince vezir Cerrah Mehmed Paşa'ya verilmesi icabettiğini söyledi. Zât-ı şahane:

— «Vâkîâ öyledür; fakat re*yi, ehliyeti yokdur»

Diyerek yerine Hadım Hasan Paşa'yı tâyin etti. Hasan Paşa, Mısır'daki kötülüklerinden dolayı Yedikule zindanına atılmış ve ancak para kuvvetiyle Valide Sultân'in teveccühünü kazanarak çıkabilmişti (3 Kasım 1597 - 23 Rebû'l-evvel 1006) ⁴⁹⁸.

Pâdişâhın, vezirlerin en aşağı mertebesinde bulunan Hasan Paşa'y* bütün yanındakilere tercîli etmesi, ehliyetinden ziyâde, Valide Sultân'a takdim ettiği külliyetli meblâğ ile verdiği vaadlerden kaynaklanmıştır. Lâkin makamları en çok verene satarken sağlanan meblâğların Valide Sultân'a şit olduğunu söylemek hafifliğinde bulunması, hakkında felâkete sebep oldu. Kapi-ağası Gazanfer Ağa'nın mahvına çalışarak, Pâdi-şâh'a îdâmını arz etmek hususunda da ihtiyatsız davrandı. Sultân Meh-med, Hasan'ın teklifini reddetmekle beraber Vâlide'sine de bildirdi. O da Gazanfer'e haber verdi. Gazanfer, intikam almak için, Hasan Paşa'nın Valide Sultân'ı, hükümet

⁴⁹⁸ «Pâdişâh mukaddema hân maddesi için îbrâhîm Paşa'ya muğber idi; bu defa Satırcı'ya asker gelmediği zamirae ve Valide Sultân tarafına tbrft-hlm Paşa'nın bezl-t emval ile tedbiri tetümme oldi. Bir gün ba'de'l-asr seyhu'l-İslâm Bostânzâde da'vet olundu. Pâdişâh, âgâz kelâm ile: «Sadâ-ret-l uzmâyı başkasına tevcih itmek İs terem; kim münâsibdür» didikde müfU «İbrahim Paşa kulunuzun mücib-i azl cürmü var mıdır?» diye sordu. Zftt-ı sâhâne «Cürmine nihayet yokdur; ez-cümle Gâzî Giray Hân'ı ibkaaya ayak basup Feth Giray gibi bir vücûdun ifnasına sebep olduğu cünn-i azim degül nüdür?» buyurdılar. Müftt: «Cerrah Mehmed Pasa vezlr-i sânidür; yol onun degül müdür?» dldt Pâdişâh: «öyledür; amma tedbir ve tasarruü yokdur» buyurup Hadım Hasan Paşa'yı tercih ve İstanbul muhafâzasında hüsn-l tedbirini tasrih eyledi. Müftl efendi hünkârın meylini anlaması üzerine Hadım Hasan Paşa'yı pek çok sena etdl. 23 Rebl'ül-evvel'de mtthr İbrahim Paşa'dan alınıp Hasan Pasa'ya verildi. İbrahim Paşa. Üsküdar'da Salacık kurbünde kl bağçesinde ikaamet etti Hasan Pasa, Valide Sultân'a her hafta mebâllg-i azlræ ve hedftıyay-ı vftfire hıdmet etmek çartıyle sadarete natı olmusldi.> Nalraa'dan, c. 1, s. 185. (Mütercim)

idaresinde almış yürümüş olan rüşvetçiliğin menbâi olmak üzere gösterdiğini ve irtikâblarıyla herkesi nâ-hoşnûd bıraktığını zât-ı şahaneye arzetti. Yeniçeri ağası Tırnakçı'yı da ihbarlarına şâhid tuttu. Hadım Hasan Paşa ise Bostân-zâde'nin vefatında —Pâdişâh, hocası Sa'deddîn'i nasbetmek arzusunda bulunduğu halde— müf-tlîğe iki kazaskerden yâni şâir Bakî ile Karaçelebî-zâde (bu isimdeki müverrihin pederi)'nden birinin tâyinini teklif etmek hatâsında bulunmuştu. Sadrâzâmın, iyi uyuşamadığı Sa'deddîn'in müftî olarak tâyin edilmesine karşı çıkmak için takdim ettiği üç arıza. Pâdişâh'ın hoşnûdsuzluğunu artırmaktan başka netice vermeyip ⁴⁹⁹, Hoca'nın memuriyetine mâni olmadı ⁵⁰⁰.

Yeni müftî, Gazanfer, yeniçeri ağası sadrâzâmın azli için ittifak ettiler. Hasan'ın işlemiş olduğu irtikâbları ismetli isimleriyle örtmekte gösterdiği cüveti, Valide Sultân'a arz ederek, sadrâzam hakkında îdâm emri çıkarılmasına muvaffak oldular. Valide Sultân'm Üsküdar'daki câmiinin bütün vezirlerin huzûruyla ilk taşı atıldığı gün —ki 8 Nîsân 1598'dir— bostancı-başı vezîr-i azama azlini tebliğ etti ve kendisini Yedikule zindanına götürdü. Hasan Paşa altı gün sonra îdâm edilerek, inşâ ettirdiği medreseye defn edilmiştir ⁵⁰¹. «Yeniçeri ağası hazîne nâmına olmak üzere Hasan'm sarayım ve bütün servetini mühür altına aldı; lâkin maktul sadrâzâmın hazinedarı bulabildiğini alarak kaçmış olduğundan, umulduğu kadar şey ele geçmedi. îbrâhîm paşa'nın üçüncü defa olarak ünîd ettiği mühr-i hümâyûn, Sa'deddîn'in te'sîriyle ikinci vezîr Cerrah Mehmed Paşa'ya verildi ve kendisine:

— «Eğer vazifeni yapmazsan parça parça edilirsin, rûz-ı mahşerde de bednam olursun» mealinde bir hatt-ı hümâyûn gönderildi.

⁴⁹⁹ «Hasan Paşa, menâsib taleblerine «Sizden aldığım parayı kime vîrirem, bilir misin üz ?» dldğinden ol «allyetü's-^ân» elslne-4 nâssa düşürldğinden başka bir cum'a günü Ayasofya'da seccade üzerinde bulman pâdişâha takarrüb ederek ba'zi makaasid isnâdiyle Gazanfer Aga'nin katlini ts-tlân Udi. Bu söz, Valide Sultân'dan Gazanfer'e İtikâl İtmesiyle Gazanfer «Hasan Pasa aşkâre rüşvet alup beni Valide Sultân kısta kesmis-dür, dlyür; maksadı eşkiyây-ı avâmını üzerinize üşürüp sizi p&digahdan ayırmak ve kendisi müstakili olmakdur; bunun için evvel-emrde benüm kanunu dökmek İstiyor ki, bum pâdişâha s öyleyle ek kimse bulunmasın.» dldi. Ve Tırnakçı Hasan Ağa'yı İshâd eyledi. Pâdişâh İnde't-tahklk, Ha- * san Paşa'nın erbâb-ı menasiba Valide Sultân ismini virdiğlnl anladı... Ha-san Pasa, mansıb-ı ıftâyı şâir Baki Efendi İle Kara Çelebî-zâde'ye arz İtdi. Zât-ı şâhâne Hâce Sa'deddîn'e tevcihinı ferman İtmiş İken Pasa mü-nâsib görmeyüp üç defa telhis gönderdi. Tekrar Sa'deddln için İrade-İ senlyye sudur idlnc, onun hakkında «nâ-sezâ kelimat» yazdı; lâkin pâdişâh haceyı tâ'lyln eyledi; Sa'deddln, hem muallim-i sultani, hem müftl olmağla hâiz-i rlyaseteyn oldu.» Nalmâ'dan telhis, c. 1, s. 178. (Mütercim).'

⁵⁰⁰ «Il Cogia İnlmıcslstmo di Asan creato Mu M, credesi ehe ©gli sla stato prlndpal Instrumento della oppressione di Asan» Venedik Münasebetleri Hülâsası; Hasan Beg-zfide, v: 83.

⁵⁰¹ Feslefee. Nalmâ, a. 98. Peçevt, varak: 237. «Asanbassa deposto İmprovisa ment e condotto in prigione aile 7 torri. cousa la tranlca sua natura, e aver celato al Sıgnor Ji avlsı d'Ongherla» Venodtk MOPase&Hlerİ Hülâsası, Nîsân 1598.

Yanık'ın Düşmesi

Şvarzenberg ile Falfi 1598 seferini Raab (Yanık)'in ele geçirilmesiyle açtılar. Bu şehrin zahiresi Fünfkirhen'den gelirdi. Her sene oradan iki-üçyüz öküz arabası erzak gönderirlerdi. Bu kaafilerle ekseriyetle düşman eline düştüğünden, Fünfkirhen taraflarından iki üç bin çift Öküz zâyî olmuş ve Hıristiyan kadınları araba çekmeğe mecbur kalmışlardı. Kaledeki yeniçerilerin kumandanının sefahate düşkün olmasından dolayı, askerin intizâmı bozulduğundan, Yanık muhafızlarını teşkil eden ikibin cebeci, ikibin yeniçeri devşirmesinden ekserisi Fünfkirhen'de, Kopani'de, Ustoni-Belgrad'da evlenmişlerdi; bundan dolayı kale ekseriya müdafaasız kalırdı. Şvarzenberg ile Palfi, sırası geleceğini hesâb edip, Türkçe'yi çok iyi konuşan Husar süvarileriyle birlikte geceleyin kaleye yaklaşarak «Zahire arabaları geldi» diye haber verdiler; yeniçeri karakol neferlerinden sarhoş olmayan, bir kişiden ibaretti. Ona da, kendilerinin, pek yakından tâkib etmekte olan Hıristiyanlar'ın elinden güçlükle kurtula-bildiklerini ve hemen kapının açılmasını söylediler. Bu konuşma sırasında kapı altına konulmuş olan bir fişenk kapıyı havaya uçurarak Almanlarla Macarlar'a geniş bir gedip açtığından, bunlar sür'atle içeri girdi-lei. Ağızdan ağıza intikal ederek zamanımıza kadar muhafaza olunup gelen bir rivayete göre, kalenin üzerinde bulunan «demir horoz» •» zaman ötmüş ve «Su Kapısı» denilen kapının yanındaki çanlar kendi kendilerine çalınmağa başlamışlardır (29 Mart 1598). Yanık Kale paşası, iki elinde birer kılıç, parça parça edilinceye kadar kahramanca mukaaver met etti. Nihayet başı bir mızrağın ucuna geçirilerek Macar Burcu üae-rine konuldu. Helinberg Burcu'ndaki barut mahzenlerine sığınmış olan 300 Türk, burç üzerinde bulunan aynı miktarda düşman ile beraber kendilerini uçurdular. Yeniçeri ağası büsbütün sarhoş bir halde tutularak, üzerinde 25.000 duka bulunmuş olduğundan, Palfi, ağanın başını kesti» meden evvel, Kostantiniyye Fâtih'i'nin Grandük Notaras'a dediği gibi:

— «Niçin bu parayı kalenin müdâfaasına sarf etmedin?» demiş olduğu rivayet olunur. Muhafızlardan dört beş kişi kurtulup Budin'e kaçmağa muvaffak oldu. Kale paşası —Belgrad'daki kışlasında sükûn içinde oturmakta olan— Satırcı'ya, düşmanın istilâsını bildirdi.

Serasker, ancak 18 Haziran 1598 (14 Zilka'de 1006) târihindeydi ki, İstanbul'dan imdâd aldıktan sonra Belgrad'dan çıktı. Çalık Burun'un alt

tarafında Tuna üzerine onsekiz günde bir köprü yaptırıp, ondan sonra Pancuh (Pancve?) sahrasına ordu kurdu. Sokollu Mehmed Paşa'nın vakıflarından olan Beçkerek'de 45 gün Kırım Hâm'nin gelmesini bekledi. Gâzî Giray nihayet Ağustos sonunda (27 Muharrem 1007) Osmanlı ordugâhına gelerek büyük bir saygıyla kabul edildi. Lippa, Logos, Şebeş yolu mu, yoksa Grosvaradin yolu mu ⁵⁰² tutulacağını belirlemek için müzâkere olunarak, ikinci yol seçildi. Maroş ⁵⁰³ üzerindeki Çanad kalesi birkaç top atıldıktan sonra teslim olarak, muhafızlardan 150 kişinin serdârın çadırı önünde başı kesildi. Bundan sonra ordu Maroş'u geçerek Ekim (29 Safer) başlarında Grosvaradin'i muhasara etti. Kale yedi gün Türkler'in lâğımlarına, hücumlarına mukaavemet etti. Tutis, Papa, Vesprim îm-parator askerinin eline düştüğü, Hafız Ahmed Paşa'nın Niğbolu'da Mi-hâl Voyvoda'nın ansızın hücumuna uğrayıp mağlûb olduğu, Budin'in muhasarada ve pek büyük muhatarada bulunduğu haberi üzerine, serasker yürüyüş emri vererek Solnok'a yöneldi. Sonbahar yağmurlarıyla kabarmış olan ırmaklar, köprü inşâasına memur Tamışvar paşasının ihmâli ordunun ilerlemesine bin türlü engeller çıkardı ⁵⁰⁴. Irmaklar sallarla geçilmeğe, toplar su mecralarında bile sürüklenip iplerle çekilmeğe mecburiyet hâsıl oldu. Birkaç yüz kişi bataklıklarda telef oldu. Diyârbekir vâîsi Koca Murâd Paşa, Haleb vâîsi Mahmûd Paşa, neferlere Örnek olmak ve onları şevke getirmek için bizzat top arabalarına girdiler. Bu suretle, Varat'tan Gyula (Güle)'ye normal zamanda üç günde kat' edilen yol türlü müşkilâtla oniki merhalede alındı, Ordu bir gün Solnok'ta kaldı; kıtlık o raddedeydi ki, bir ekmek bir dukaya satılırdı. Teis üzerinde hiçbir zahire gemisi görülmediğinden yeniçeriler isyan ederek, serdârın çadırının iplerini kestiler, kendisini de değneklerle döğdüler. Zabitleri müdâhale etmemiş olsaydı parça parça edeceklerdi: Defterdar Ekmekçi-zâde'nin de cadın yağma edildi. Bu isyan, serdârı, Budin yolunu terke-derek Segedin yolunu tutmağa mecbur etti: Tatar Hânı'na Zombor ve Segedin'i kışlak tâîn ettikten sonra kendisi, hayli hasta olmakla beraber, Belgrad'a kadar yoluna devam etti.

⁵⁰² Bizim târihlerde Upve, Logos, gebeş, Varat (Grossaradln (Mütercim).

⁵⁰³ Bizim târihlerde Moros, Çenad (Mütercim).

⁵⁰⁴ Hasan Beğ-zâde, varak: 86. Naimâ, s. 104. Bu seferde bulunmuş olan Pe-çevl, bu bataklıklardaki kadar meşakkati hiçbir yerde görmediğini yazar. Siget'de medfûn Ali Dede ve Satırcı'nın hodbinliği hakkında dikkate değer malûmat verir. Pecevl bir gün Ali Dede ile yanyana giderken, Satırcı'nın niçin hiçbir teşebbüste muvaffak olamadığını sorar; Ali Dede: «Bu adamda hodbinlik, hodfûrûşluk, hod-re'ylik, hod-pesendlik müctemi' dir. Bunlardan yalnız birine mübtela olan muvaffak olamaz. > cevâbını verir.

Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi

Macarlar'la Osmanlılar Budin ve Varat muhasaralarına hemen aynı zamanda başlamış ve aynı zamanda vazgeçmiş idiler. Macarlar, Budin'-den çekildikleri zaman, nehir kenarına tesadüf eden kısmını ellerine geçirmiş, Gerhard Tepesi'ni zabtetmiş, şehrin yukarı kısmının duvarları lâğımlardan pek zedelenmiş, Türkler birçok yaralı ve maktul vermiş idiler. Mevkiin imdadına koşup gelmiş olan Istolni-Belgrad paşası Semen-dire beği ile Mar'aş beğlerbeğleri Sinan Paşa maktuller arasındaydı. Bunlardan Sinan'ın memuriyeti Budin beğlerbeği Ahmed Paşa'ya verilmiş ve Tamışvar beğlerbeği de Ahmed Paşa'ya halef olmuştur. Semendire beği Mehmed, Bosna beğlerbeği Tiryakı Hasan Paşa yaralılar arasında bulunuyorlardı. Macarlar'ın Budin'i muhasara ettikleri sırada vâlî bulunan Mihaliçli Ahmed müdâfaada bulunmamağa karar vermişse de îran muharebelerinde imtiyazlı bir durum kazanan Kulaksız Osman vaktinde yetişerek, Mihaliç Ahmed'i hemen kaçıp gitmekten vazgeçirmiş ve bir yere yerleştirdiği batarya ile düşmanı mevkiinden çıkarmıştır. Bir taraftan da mevsim müsâid olmadığından —Satırcı'nın Varat muhasarasını kaldırdığı gibi— Arşidük Matyas da Budin muhasarasını bıraktı.

Varat'm muhasarası esnasında Eflâk Voyvodası Mihal, tekrar Dev-let'e itaat etmiş görünerek Hafız Ahmed Paşa'yı Niğbolu'da bir tuzağa çekmişti. Mjhal'in adamı Dimo, Hafız Paşan'm ordusunda gûyâ efendisinin itaati hakkında müzâkerede bulunurken, 20.000 Eflâklı, kendilerinin sayıca altıda biri kadar olan Türkler'in üzerine hücum edip bîr kısmını öldürdüler ve bir kısmını perişan ettiler. Hafız Paşa Tırnova'ya kaçabildi. Mihâl, askerine eğlence olması için, paşa urbası ve başına kavuk giydirmiş olduğu bir koca kariyı orduda gezdirdi; bu ince tuhafılık Eflâklı-lar arasında büyük bir netice verdi: Hafız yeni kuvvetlerle dönerek, Niğ-bolu istihkâmlarını yemledi ve Hezargrad'da kışladı. Payitahttan hududun müdâfaasına gönderilen dördüncü vezîr Mahmûd Paşa'mn Edirne'ye vardığına dâir aldığı haber üzerine, kumandayı kendisine devretmek üzere Şumnu'ya kadar ilerleyerek, oradan dördüncü vezîr sıfatıyla dîvânda bulunmak için İstanbul'a gitti.

Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması

Bu seferin felâketli neticeleri serdâr Satırcı Paşa ile sadrâzam Cerrâh Paşa'nın azline sebep olarak, her iki mühim memuriyet yine İbrahim

Paşa'ya verildi (8 Aralık - Cumâde'1-ul  1007). İbrahim Paşa,    nc  defa sadârete geçince ⁵⁰⁵, Macaristan seferi kumandanlı ında selefi olan Satırcı'yı mahvetmekten başka birşey düşünmedi. Maksadına erişmek için de yüzüne gayet kara bir riya maskesi geçirdi.

23 Mayıs 1599 (27 şevval 1007)'de yeni serasker İstanbul'dan  ıktı. Sadrâzam kaymakamlı ı kapdân Halîl Paşa'ya, kapd nlık da Ca ala (Cı-gala)'ya verildi. L m Al   elebi defterdar, Okçu-zâde nişancı, Burhan Efendi ordu defterdarı, Mehdî  elebi reîs (re s  k tt b), son seferde Sa-tırcı'nın k tibli inde bulunmuş ve kış ortalarında İstanbul'a gelmiş olan müverrih Hasan Be -zâde tezkireci oldu. Hoca Sa'deddîn ile Valide Sul-t n'm ısrarları, sefer masraflarının i -hazîneden verilmesine P diş htı güçlükle ikna edebildi. İbrahim, maksadını gizlemek için Sa rcı'ya gayet iltifatlı mektuplar yazdı. Edirne'de, Satırcı ile son seferde bulunmuş olan defterdarı, gaddarca tasavvurlarında muvaffakiyet sağlamak için —İstanbul'a yazdığı veçhile—, maslahat   b  bahanesiyle evvelâ azletti, sonra tekrar yerinde bıraktı. Filibe'ye vardığında   rendi ki, Satırcı Silistre ey letini Gâzî Giray'a vermiştir. Bu da muhataralı bir usûl idi. Çünkü H n, bu suretle Tuna yalılarında mevk  tutabilirdi. Bununla beraber Satırcı'nın kararını tasvîb etti: Fakat aksini yapacak olursa mühim karışıklıklar do aca ı korkusundan dolayı böyle davranmak mecburiyetinde kaldığını ve bu ağır siyâsî hat yı düzeltmek için vaktini beklemek lâzım geldiğini, yoksa Sa rcı'nın hâmisî olan G z  Giray ile firar edebileceğini bâb-ı h m  na bildirdi. Bunun  zerine P diş y, Satırcı'ya oldukça öfkelenerek, yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan A a vâsitasıyla onun  damını bildiren bir hatt-ı h m  nu orduya gönderdi. Satırcı, Belgrad yakınında Hisarlık'ta —dostu olan G z  Giray'ın ihtarlarına rağmen— Tırnakçı'yı Kurban Bayramı ziyafetine davet etti. Ziyafet esnasında Hasan A a g  s nden pâdişâh emrini çıkardı; derhâl yaya-başılar Satırcı'nın üzerine  ş ş p öldürdüler. Hazinesdarı ka tı, bu haberi Tatar ordusuna ulaştırdı. Sadrâzam Bato ına'da Satırcı'nın  d m  haberini alınca, pek şaşırmış gibi görünerek, birçok kimselerin huzurunda büyük bir hiddetle yeniçeri a asının, kendisinin hiçbir malûmatı olmaksızın, kendi kötü kararıyla hareket ettiğine yemîn etti. Lâkin —memuriyetine ilâve olarak cellâd-başlık vazifesini de gören— sipâhî ağası Alaca Mehmed'i de  a ırtarak, defterdar Ekmekçi-zâde'nin şahsım, emvalini em n bir yerde

⁵⁰⁵ Sadr zamlar o zaman o kadar çabuk de ilfirdi ki. 1598 senesinde İbrahim    nc  sadr zamdır; nasıl ki    sene önce, sekiz aydan daha az bir zamanda da Sinan, İbrahim, Ca alazfde'rtfa sadrazam oldukları görülmüştür

bulundurmasını emretti ve emri yerine getirildi. Sadrâzam kethüdası, defterdârın kendi re'yi alınmaksızın bahsedildiğine gücenerek, alenen şikâyet etti. İbrahim, sipâhî ağasının bu şekilde vazifesini suistimâl etmesinden asla haberi olmadığına tekrar tekrar yemin ederek, Alaca'yı huzuruna çağırdı; yapmacık bir hiddetle:

— «Sana defterdarın hapsedilmesini kim emretti?» diye sordu. Alaca'yı bin türlü hakaretle tahkir ederken, sağ elinin baş parmağını sol elinin kapalı olan avucuna koyarak, defterdarı zinhar bırakmamasını emrederdi. Kethüda çıkıp gidince, sadrâzam Alaca'yı yanına çağırarak işaretlerle verdiği emri şifahen tekrarladı. Alaca:

— «Pekâlâ, fakat kethüdanın elinden nasıl kurtulacağım?» dedi.

Sadrâzam:

— «Bırak istediğini söylesin; sen benim emrini yerine getir» dedi.

Defterdar Ekmekçi-zâde ise, sadrâzama külliyetli paralar vaad ederek bu belâdan kurtulduktan başka, memuriyetine de döndü. Daha sonra Alaca'nın mallarını müsadere ettirerek, sadrâzam tarafından bir maniaya uğramaksızın, intikamını aldı ⁵⁰⁶.

⁵⁰⁶ Bu vak'ayı Fecevî tbrâhîm Efendi güzel yazmış olduğundan, onun ifâdesi aşağıya alınmıştır:

<O zaman slpâh bölüğü ağası olan Alaca [mütelevvin, vefasız İki yüz-lü, hem o taraftan hem bu taraftan demektir] Mehmed Ağa nakl İder ki: Vaktâ ki Saturcı'nun katli haberi geldi ,ve İbrahim Paşa'ya nakl olundu, «Bu yalandur, aslı yokdur, bu haberi kim getirdi?» diye şiddetli gazab gösterdi. Haberi getireni bulup getirdiler; «Sen bu haberi kimden İsltdün?» diye sordı. «Kimseden İştme değttl, kendüm anda bululdum» dldi. tbrâhîm Paşa «Bak şu kâfire! Benûra huzurmda da yalan söyler! Pâdşâhun mübarek başı İçttñ, bunun yalan olduğu anlaşılnca seni en şiddetli siyâset ile kati İdeyüm» diyerek herifi habse virdi; gİtdİkçe ağzı köpürdü, mecnûn'a döndİ, ehli divâna İltâb İldü: «Müsülmanlar, bu ne olacak İşdür? Bir yeniçeri ağası, pâdşâhun İzni yok, benflm habe-rüm yok, pâdşâhun söyle nâmdâr bir vezirini kati eyleye! Buna sakın inanmayın, mutlaka yalandur!» diye gâh yemin İder, gâh şart İder. Deli gibi söyledİğini kulâğı İştmez. Biz karşısında oturduk; İşaret İtdi, yanına vardum. Kulağuma eyİldi: «Saturcı'nun defterdarı Etmekcl-zâde'yl bilİr mİsün?» — «Billrem» dİldüm. — «İmdi, var, kande bulursan kaldır, ve çadırına götür, sıkı habs İt!» Dışarı çıkınca kethüdâyerİnden (yani: Ket-hudâ beğİn müracaat sahihlerini kabul eden adamı; daha sonraki devİrlerde görülen mühürdar ve özel kalem müdürü) suâl İtdüm, «Şİmdi ket-hudâ beğün çadırına gİrdİ» dİdi; vardum, ve alt yanında oturdum. Kahve İçİldi, Saturcı'nun katline müteallik söz ol İdi. Etmekcl-zâde kalkınca ben de beraber kalkdum. MÜsahabet İderecek gİtdük. Yolumuz ayrılacak-yİre gelince «Blzüm çadıra buyurun!» dİldüm. Hem&n rotttegayıtr İldi. Ve «Sebeb nedür?» dİldi; «Sâhib-i devlet (yâni: Sadrâzam; burada «devletli» mânâsına kullanılmıştır) öyle buyurdü» dİldüm. «Kethüda bege İldeyüm!» dİdi; «Yok suttanum, adam gönderün, kendİnüz varmak zaflm kin degİldür» dİdüm, ve çadıra götürüp mümkün olduğı kadar tesİlye yo-İlâda müsâhabete gİrişdüm. (Lâkin bu mümkün değİldi, çünkü Alaca sadrazamların cellâdbaşısı makamındaydı; ölecek, Öldürülecek kimseler onun habsine verİlİrdi.) Etmekcl-zâde'nin adamı Mehmed kethüdaya gidince o da âteş-l mahz olmuş, kendi çadırında kaldırıp kendisine İşrâb İtmedi-güme danİlmış; tamam hiddet İle paşasına varup <Alaca şöyle İtmiş, siz buyurdunuz mı?> dİnlİş. Paşa yemin İder, «Buyurmadum, haberüm yok-dur; bu yalandur. Bir bölük ağası nedür ki senün haberün olmaya, be-nüm haberüm olmaya, şöyle muayyen bir adamı götürüp fuzİlİ habs İde! Bu ne olacak İşdür?» dir. Nice muârazadan sonra kethüda beğün İbrâ-mından kurtİlamayup beni (yâni Alaca'yı) çağırır: «Sen neylçüm bir defterdar adamı habs İtmİşsün? Ben mİ dİdüm, kethüdâ mı dİdi?» diye sordı. Ben İse tabiatını blİrdüm, nİç cevâb vİrmedüm; başımı eğdüm, tİrdüm. O kadar söğdi, o kadar tehevvr İtdİ ki hâİnİ bİlmeyenler «Bu simdi bum katİ İder» dİlİrdİ. Yİne ehl-l divâna İltab İldtt: «Görün, Musûİmânlar! Ne hâİle, ne günlere kalmışız! Bir bölük ağası adam alâkası yoğİken kendisine siparİş olınmamış İken şöyle muteayyİn bir adamı götürür, habs İder! Ben bum ne siyâset İle (yâni: nasıl öldürme usû-İlyle) kati İdeyüm? Mutlaka bunun öİlümİ benüm elümdendür!» diye tam bir saat diline gelen şütüm-İ gallzayı söyledİ. Yİne yüzİlme

İşte Pâdişâh*a dâmâd ve sadrâzam olan Kanijeli İskalavon İbrahim — ki daha önce Mısır'ı yağmaladığını ve Dürzî beğlerini îdâm ettiğini görmüşük— idaresi müddetinde umûmî menfaatleri (maslahat-ı âmme, maslahat-ı vakt) bahane ederek her türlü hâince icrââtta bulunmuştur.

Satırcı'nın idamından ondört gün evvel İbrahim Paşa, Avusturya İmparatoru'na yazdığı bir mektupta ⁵⁰⁷ (24 Haziran - 30 Züka'de), muharebenin bütün mes'ûliyetini Sinan Paşa'ya yükleyerek, III. Mehmed'in cülusunda hapsedilen elçi Hergeviç'in bırakılmasını Osmanlı hükûmeti için bir iyi niyet hareketi saymakta ve İmparatorun sulhun iadesi için bir teşebbüste bulunmaması üzerine Eğrtin Osmanlı ordusuna mukaa-vtmet edemiyerek ele geçirildiğini ve kendisinin Belgrad'a çekilmek üzere olduğunu bildiriyordu ⁵⁰⁸.

Sivas beğlerbeği Mahmûd ile silâhdâr ağası, dostu olan Satırcı'nın katlinden dolayı duyduğu öfkeyi unutturmak ve kendisini Macaristan'da alıkoymak için Zombor'da bulunan Gâzî Giray'a gönderildi. Hân, bunlara Viyana'dan sulhe dâir teklifler aldığını beyân etti. Sadrâzam, Gâzî Giray'a îade-i ziyarette bulunmak isteyerek Adona mevkiinden Tuna'yı geçti. Bu Adoni'ye Türkler, eski ve asılsız bir rivayete atfen «Can^Kur-taran» derler. Gûyâ," Sultân Süleyman Viyana'dan ric'at ederken oraya vardığında:

— «Şariken'in elinden canımı şimdi kurtardım» ⁵⁰⁹ demiş.

Hân, Zombor'dan sadrâzama istikbâl için, nehrin sol sahiline geçti. İstolni-Belgrad yiğitleri, düşmanın kale üzerine yaptığı bir hücumda ele geçirdikleri iki ağaç topu orduya getirerek, bu sefer esnasında pek çok kullanılan bu neyi silâhlara nümûne olmak üzere İbrahim Paşa'ya takdim ettiler. İbrâhîm Paşa Eski Budin ⁵¹⁰ sahrasında, Kınm Hânı da Peşte sahrasında ordu kurdu. Budin ile Peşte arasına bir köprü atılarak, dört gün

bakar, «Kâfir! Kâfir !> dlyüp baş parmağını avucu İçine sıkardı (Hammer, sağ elinin baş parmağını sol eline koydumuş idi; doğrusu, bir elinin başparmağını yine o elin arucuna sıkıştırmış olacaktır. Çünkü İbrahim Paşa, bu hareketini karşındakilerden gizlemek istediğinden, iki eliyle birden İşaret edemezdi. Mütercim), yâni «Pek tut!» diye İşaret İderdi. Kethûda nihayet: «Sul-tânım, buyurun da salıvırsın!» diyince «Büşbütün masharalık olur! Bu saat habs olsun, bu saat salıvırılsın! Olur mı?» didi. Mehmed Kethûda dışarı çıktı; İbrahim Paşa yine beni yanma çağırıp «Bukağıya urdun mı?» didi; «Yok!» didüm; «Hele pek tut, sana söyleyorum!» diye tekrar tenbîT he başladı. «Hay sultanum, ben pek tutaram; lâkin siz beni kethûda beg-den nasıl kurtarırsınız?» didüm, — «O yabana söyler, sen beni dinle» di-dl. (Alaca'nın sözi tamam olur.) İbrahim Paşa Belgrad'a gelince Btmekçl-fâde'yi kal'aya urdırdı; lâkin Ktmekci-zâde sonra fırsat bulup derdimend Alaca'yı teftişe uğratdı, mameleğini satdırdı; basına dünyâmin belâlarım getirdi.

⁵⁰⁷ Harbin patlak vermesinden beri sadrazam tarafından İmparator'a gönderilen ilk mektup budur.

⁵⁰⁸ «Liberata la famiglia deli' Ambassadeur Ces. al. Nro. 29 con coodlzlone ene partino col Ambassadeore d'Inghilterra chiamato al campo.» Ven«flttt MÜ-nasebet'eri Hülâsası, Temmuz 1596.

⁵⁰⁹ Bu rivayet Lâtdnce «İtJn. Comltis, Leslie» eserinin 20. sn. sindedir. HftlbUr ki Sultân Süleyman Viyana'dan çekilirken Tunayı Adoni'den değil, Peştel den geçti.

⁵¹⁰ Buda-Oers; Naîmâ'da «Gürz Üyâs».

sonra sadrâzam Peşte'ye geçti ve oradan Estergon yakınında Scn-Gökern (Parkani) ⁵¹¹de bulunan düşman ordusuna doğru yürüdü. Vayçen ⁵¹² muhafızları Osmanlılar yaklaştığında kaleyi yakıp çekildiler, İmparator'un Kırım Hânı ile sadrâzama birer memur göndermesi üzerine, Mehmed Kethüda ile Ahmed Ağa —birincisi İbrâhîm Paşa ve ikincisi Gâzî Giray nâmına olmak üzere— bir anlaşma müzâkeresi için Avusturya ordusuna gittiler. Fakat birkaç gün sonra bir şey karârâştırma-maksızın, geri geldiler ⁵¹³.

Neticesiz Müzâkereler

Neograd muhafızları ordunun Tuna boyunca hareketini güçleştirmek istedilerse de, topların ateşi yetişmediğinden, birşey yapamadılar. Vişgrad karşısında da Regeli yakınında Yeni Palanga zabt edilip toplan alınarak yakıldı. İbrahim Paşa, Estergon önüne ordu kurunca, son olarak kesilen müzâkerelere Sent-Andre adasında tekrar başlandı. İmparator'un murahhasları Gran Piskoposu Kütasi, Fransüya Nadasdi, Barteleme Pezen, Pal-fi idi. Osmanlı murahhasları sadrâzam kethüdası Mehmed Kethüda, kadı Hâbil Efendi, Budin yeniçeri ağası Ferhâd, Kırım Hfîni'nin elçisi Rum Aleksandr Paleolog idi. Ancak Avusturyahlar Eğri, Hatvân, Sirokvar, Çe-repvar kalelerini ve Osmanlılar Estergon, Füle, Neograd kalelerini istediklerinden, anlaşma mümkün olamıyarak görüşmeler kesildi.

Budin vâlîsi' Süleyman Paşa, kısa bir müddet önce, maiyyetinde altmış kişi ile o civarda atla gezinti yaparken Palfi'nin eline düşmüş ve hediye olarak Viyana'da Arşidük Matyas'a gönderilmişti. Diyârbekir beğ-lerbeği Murâd Paşa, Süleyman'ın yerine Budin beğlerbeğiliğine getirildi, İbrâhîm Paşa, Noyhauzel, diğer adıyla Uyvar üzerine yürüyerek, akın için adamlar çıkardı. Lâkin İmparator askerinin Komorn'da toplandığını haber alınca, bir taraftan da mevsim ilerlemiş olduğundan Tuna'nın sol sahilini tâkib ederek

⁵¹¹ Bizim târihlerde Çiğerdelen'dir. Naimâ, s. 223. Mütercim.

⁵¹² Bizim târihlerde «Vaç.» Kezâllk, Mütercim

⁵¹³ Peçevî, (s. 243) ve ondan naklen Naimâ. İmparatorluk Arşivl'nde Kütasi, Meihlor Dö Redern, Nikola Palfi, Pezen için 30 Eylül 1599 târihiyle Pil-sen'de tanzim olunmuş bir terhisnâme müsveddesi vardır. Onda şu sözler okunur:

«Dantes et concedentes İpsls conjunctim ac separatim p^nam omnl-modamque facultatem, autoritatem et potestatem, ut videllcet pro nobis ac nomine nostro cum supra memorato Tatarorum Chano aut etiam cum dlco İbraim Bassa -de p^ee ac de alils orantibus inde dependentibus, eme ıgentibus annexis et connexis colloquendı, agendı, tractandı, concludendı, statuendı> Sarayın gizli evrakında dahî şu ibare görülür: «İnstnic pro fidelibus nastris comjtl Adoıpho ab Althan et Paulo Appony de Nagy Appon ad effectuationem universarum conccıslanum seu artleuloram tam İn Sıtvatoroklana denuo confirmata quam İn vlennesi recenter facta ca-pitulatione comprhensorum destİnatıls Commissarlls.» Bu talimat andört maddeyi İhtıva eder.

Peşte ve Budin'e çekilmeğe karar verdi.

İbrahim Paşa'nın Tabiatı

Kırım Hânı memleketine dönmeyi arzu ettiğinden sadrâzam geçen seneki gibi Macaristan'da kışlaması için kendisini pek çok teşvik ettiyse de", müessir olamadı. Gâzî Giray îbrâhîm Paşa'dan emin olmadığı için, hiçbir vakit çadırında ziyaretine gitmedi. Ancak at üzerinde konuşturlardı. Aralan, Naîmâ'nın tabiriyle, «şeker-âb», yâni imtizaçları görünüşte idi. Nihayet Hân döndü ve sadrâzam Geçkemet, Zombor, Baç⁵¹⁴ üzerinden ric'ate devam etti. 11 Kasım (22 Rebî'ü'l-âhir)*de Tuna sahilinde Vokuvar karşısında ordusunu kurdu⁵¹⁵. Dört gün sonra yine Varadin köprüsünü geçip 25 Aralık'ta (7 Cumâd«l-uhrâ) Belgrad'a vardı.

Yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan, oradan İstanbul'a gitmek üzere sadrâzamdı ruhsat aldı. Anadolu askeri yurtlarına gönderilerek, Rumeli askeri kışlarına dağıtıldı. İbrâhîm Paşa bütün bu sefer esnasında askeri arasında tam bir intizam sağlamağa muvaffak olarak, bu tedbîri ve bir de kendisinin üstadı olduğu riyakârlık sayesinde, gerek hudûd ahâlîsinin, gerek Hristiyan prensler tebeasının sempatisini kazandı. Mısır ve Suriye'yi yağmalarıyla tahrîb etmiş olan İbrâhîm, pâdişâh tebeasının orduya getirmekte olduğu buğday çuvallarından bir habbenin bile parasız alınmasına mâni oldu; bunun için orduda yiyecek pek boldu. Askerin saldırısından şikâyet edildiği hiç işitilmiş şey değildi. Semendire ve Ta-mışvar Sırb ve Ulahlar*! takım takım Osmanlı sancağı altına geldiler. Bunları ihsana boğarak en ziyâde üzerlerinde arslan resmi bulunan Selanik seccadeleri verirdi. Arslan, ihsan verenin timsâli olduğundan, bu seceâ-deler büyük bir muhabbete delâlet ederdi.

İbrâhîm Paşa riyakârlığı o dereceye götürdü ki, Pozağa Hristiyan-ı şehirde Türk kadısını öldürdükleri zaman, bu îdâmın kendi emriyle yapıldığını söyleyerek, kadının kanının kanun gereği akıtılmış olduğunu bildiren bir mektubu da kendilerine gönderdi. Birkaç kişi bu hususta itiraz edecek oldularsa da:

— «Vakitsiz bir şiddetle reayayı düşman kucağına mı düşürelim?» cevabını verdi.

⁵¹⁴ Nalmâ'da, s. 225, «Keşcüm» (veya Keşcem), «Sunbur», «Boo. ICftUfdm.

⁵¹⁵ Tana üzerinde bir «VH ki, Nalmf'da «Eğri İrmak» diye gösterilmiştir

Askeri arasına aldığı Hiristiyanlar*ı taltif ederek, ihsanlar verip kendilerine iyi muamele göstererek, 30 seneden beri Iskalavonya'yı tahrîb eden Heydökler'in saldırılarını defetmekte sür*atli davrandı.

İbrâhîm, hudud .ahâlîsinin teveccühünü kazanmakta gösterdiği maharetle —birikmiş aylıklarının ödenmemesinden dolayı isyan eden— Fransız ve Ulah muhafızlardan da Papa kalesini silâh patlatmadan almağa çalıştı (Haziran 1600). Bunlar Istolni Belgrad vâlîsi Derviş Paşa'ya, 60.000 dukaya varan alacakları Öndendiği takdirde, kaleyi teslim edeceklerine dâir haber göndermiş idiler. Derviş Paşa bu teklifi sadrâzama bildirdi, o da hemen Pâdişâh'a arz etti. Bâb-ı hümâyûn, bu mühim mevkii ele geçirmeyi çoktan beri arzu ettiğinden, Fransız ve Ulahlarla gönderilen ce-vâbda 10.000 duka'nın hemen ve geri kalanının da ileride ödeneceği vaad -edildi ⁵¹⁶. Âsîler, yeminlerine sâdık kalmak isteyen Alman ve Ma-carlar'm silâhlarını aldıktan ve kendilerinin miralayları Marota'yı zincire vurduktan sonra, Baron Adolf Dö Şvarzenberg kumandasında bulunan İmparator ordusu fırkasına karşı koydular. Erlau fâtîhi, mevkiin muhasarası esnasında bir kurşunla vurularak öldürüldü. Fransız ve Ulahlar Papa'da uzun müddet durabilmekten ümitsizliğe kapılarak, 2.000 kişi oldukları halde Türkler'e iltihak etmek üzere kaleden çıktılar. Nadasdi'-nin Husarlar*ı ve TörÖk'ün

⁵¹⁶ İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde Papa kalesinin teslimine dâir birçok Arabça vesikalar vardır; evvelâ Sultân III. Mehmed'in, kalenin teslimi üzerine verdiği abidnâme (ferman); ondan sonra sadrâzâmın bir mektubu, ve Öte tarafa (yâni bizim tarafa) geçen Fransızların İmparator hizmetini Sultân'ın hizmeti ile mübadele etmelerine dâir vatandaşlarına yazdıkları mektuplar. (Mütercimin tlâvesi: Burada, Ham-mer, fermân-ı hümâyûnun tercümesini yazmış da, aslı Mün-şeat-ı Feridun'da bulunamadığından, aşağıya bunun hülâsası alınmıştır:)

Ferman Hülâsası

Zabitlerinizden Piyer Maklo (?), Franço (Fransuva), Lab-lanç (Lablans) ile gönderdiğiniz arıza geldi. İslâm askeri aleyhine cengden nedamet ettiğinizi imâ ediyor ve Fransa kra-hyle ulu atalarım arasındaki samimî münâsebetleri hatırlayarak zabitlerin, voyvodaların ittifakla Bâb-ı Hümâyûnum hizmetine girmeye karar verdiklerini bildiriyorsunuz. Yüz elli Müslüman esirini birşey istemeksizin bıraktığınız gibi Papa kalesini de teslim etmek istiyorsunuz. Kendi âdetleriniz ve dininiz üzere yaşamak arzusunda bulunarak zabitlerinize şimdiye kadar Viyana Krah'mn verdiği tahsisatı talep ediyorsunuz: Sekiz yüzbaşıya ayda yüz duka; sekiz alemdara elli duka; diğer ikisine onsekiz duka; altı voyvodaya (mülâzim) elli duka; onaltı zabtçıya (mülâzim-i sâni) onaltı duka; kethüdaya elli duka; alacağınız olan tahsisatlarımızı ve bir de elinizdeki Alman ve Macar esirlerinin malları ve zahireleriyle size âid olmasını istiyorsunuz. Papa'nın (kalenin) teslimine mütte-fikan karar veren ikiyüz kişiye de yirmi bin duka talep ediyorsunuz. Yalnız benim ve sadrâzâmın maiyyetinde harb edeceksiniz; başka muharebelerde kullanılmayacaksınız. Ve aranızda Tatar giremeyecek. Bu talebleriniz kamilen yerine getirilmiştir. Papa beğlerbeğliğine tâyin ettiğimiz İstoni-Belgrad beği Hasan ile onbeşbin duka gönderilmiştir. Papa kalesini kemâkân muhafaza ediniz. Evâsıt-ı Zilhicce 1008 (27 Haziran 1600)'.
Hammer'in ilâve ettiği açıklamalara göre meali buna yakın olan sadrâzâmın mektubunda Fransızlar'a yirmibeş altın zincir gönderildiği yazılmış ve bunlardan ikisi mektup getirenlere ve bakıyyesi Papa kalesi kumandanlarına verilmiştir; mektubun mührü «inne İbrâhîm...» dir. Papa kalesindeki altı takımın miralayını Mösyö Dö Rame'ye Semendire Valisi Ali Paşa tarafından gönderilen mektup 1603 ve Semendire Beği İbrâhîm Beğ tarafından gönderilen mektup 1604 târihiyle tâ-rihlenmiştir. Birincisinin mühründe Ali ismiyle iki taraflı Zül-fekaar-ı Ali ve diğerinde «Râci-i lûtf-ı Huda İbrâhîm» yazılmıştır. Fransızlardan Monklas'ın vatandaşlarına yazdığı mektuplarda, Pâdişâh hizmetine girdikleri halde, pek atıfetlere mazhar olacakları yazılır.

süvarileri bunları tâkîb ederek, 1.000 fazlasını parça parça ettiler; içlerinden ancak be -altı yüzü yaralı ve halsiz düştükleri halde Istolni Belgrad'a geçebildiler. Bâb-ı hümâyûn vaadini yerine getirerek, üzerinde anlaşılmış olan 10.000 dukayı verdi ve bunları hizmetine kaydetti. Pâdişâh'ın bu yeni tebeası, yirmi seneden fazla bir müddetle,  ecaatleri ve ellerine d  en Hiristiyanlara yaptıkları vah etlerle imtiyaz kazandılar. Kaniye muhasarasında ilk hücuma bunlar çıkararak, vaad edilen akçenin geri kalan kısmım da o zaman aldılar. Ho ım (Hotin)'in zabtında o zamana kadar fasılasız devam eden harbin muhataralarından hayatta kalabilmi  olanlar, Kazaklardı ve Ruslar*ı    lere geçirip keb b etmekte vah ce bir mahz ziyet duydular ⁵¹⁷. Bu barbarca mu meleleriyle Macarlar'm ve Almanlar'm, silâh arkadaşlarından esîr ettikleri adamlar hakkında gösterdikleri daha korkunç hareketlerinin intikamını almak istiyor gibi görünüyorlardı.

 br h m Pa a, yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan'm yeniçerilerle, topçu ve cebecilerle İstanbul'dan gelmesine ve G   Giray'ın akrabasından birinin birkaç bin Tatar'la iltihakına kadar Belgrad'da kaldı. Son seferin nihâyetinde sadrâzam gibi H n da —Sultân Mehmed'in memnuniyetinin ni anesi olarak bir mâbeynci v satasıyla bir kılıç, kaftanlar, ve para almış ve bizzat sefere gitmesi için kendisine gayet iltifatlı mektuplar yazılmış ise de, pek m k l görünecek  z rl r ileri sürerek— payitahtında kalmış, sadr zamn ve müftînin mektuplarına da —kılıç kullanmaktaki kadar, kalem -kullanmakta da mahareti oldu  için— gazellerle cevâb verdi ⁵¹⁸.

1600 Temmuzu nihâyetinde Osmanlı ordusu Essek Köprüsünü geçip Estergon'a yöneldi. Baranyavar'da ⁵¹⁹ bir fırka düşmanı ma l b ederek, firarileri Tuna'ya d kme e muvaffak olan Tiryaki Hasan Pa a, Essek'de İbrahim Paşa ile birleşti; orada toplanan harb meclisinde Estergon'a terc ban Kaniye'ye h cum edilmesine ekseriyetle karar verildi. Bundan do- layı Diy rbekir be lerbe i Mur d Pa a ve sadr zam kethüdası Mehmed A a,  iklo  ve Babu a üzerine yürümek için emir aldılar. Bu iki kalenin

⁵¹⁷ <Die selben meistentheils spiessen, radbrechen, en die Hakan werfen, dle Gemaecht ausschneiden, sengen, braten, Riemen aus ihren Leibem schne-iden, m t Esseg, Sala und Pfeffer darelnstreichden lassen, Andere mit Zttndstrick brennen, mit Pech tropfen und Pulver sprengen, bls an den Hals In die Erde graben, und mit eiseraen Kugeln und Geldtarnach schteben lassen, auch vlel derselbigen zusammengekuppelt, und In elnen Ring gestellt, welche wle elner naeh dem anderen von dem Scharpf richter seines Gefallens herausgenommen und mit manigfaltfeer Pein hingerl-chtet worden, zusehen rri ssen.  Macaristan Muharebeleri, c. 3, s. 477.

⁵¹⁸ Sel n m (s. 744 ve 781) bu gazellerden birkaçını yazar.

⁵¹⁹ «Kanjeliler gayet azgın olduklarından Tuna ve Drava kenarını fees p almı lar idi. Ba'zen Belgrad de irmenlerinden adam kaparlardı. «Pornvaz» palangasını da yakup has ret virdiler. O- zaman Budln eyaletinden ma'z  len Pe uy'da İkaamet İden Tiryaki Hasan Pa a bum duyunca maiyyeti ile yeti  p düşmanı berbâd Udi, r es sını, bayraklarını önüne katarak ser rd ordusuna gltdi.  Na m dan, s. 235. Mütercim.

muhafızları serbest çekilmek şartıyla teslim olarak Mehmed Kethüda tarafından Neograd'a gönderildiler. Rumeli beğlerbeği Lala Mehmed Paşa, Budin'den büyük çapta beş top alarak Papa'dan kurtulmuş olan F»an-sızlar'ın arkasından gelmiş ve Kopani'ye doğru gelirken Bulundvar ka-lesiyle Lak Palangası'm zabtetmişti ⁵²⁰. Sadrâzam Babuça'dan Berzen-ce'ye gidip Tatarlar'a o taraflarda akınlar yapmalarını emretti ve Ağustos başlarında Kanije Hisarı önüne vardı.

Kanije'nin Alınması

Bu şehrin muhasarası, lâğım konulmasına ve gedik açılmasına mâni olan bataklıklardan dolayı, bundan evvelki muhasaraların hepsinden müşkil oldu. Kaleye doğru ancak bir araba genişliğinde olmak ve her gün yenilenmek üzere çubuk döşenerek yollar yapıldı ⁵²¹. Çok geçmeksizin, düşman ordusunun geldiği görüldü. Kaleyi kurtarmak için gelen bu kuvvet Loren Dukası Filip Emanuel Merkür kumandasındaydı. Kumandan, Türkler'in üstün kuvvetleriyle umûmî bir muharebeye girişmekten kaçınmak istiyordu. Lâkin birkaç defa cenge girişerek, bunlarda îbrâhîm Paşa, 14 top ve 3.000 adam kaybetti. Şehrin içinde 1.000 kantardan fazla barut bulunan baruthanesi uçtuğundan, mahsurların toplan birkaç gün sükût etti. Lâkin kale yeniden ateşe başlayarak Merkür'ün dönmesi üzerine de hiçbir kurtuluş ümîdi kalmaymcaya kadar ateş. etmeğe devam etti. 44 gün süren cesurca bir müdâfaadan sonra, kale muhafızı Jorj Paradeyzer, muhafızların, ateşli silâhlar müstesna olmak üzere silâh ve eş-yâlanyle beraber serbestçe çıkıp gitmesi şartıyla teslim oldu. Bu anlaşmaya 6 dereceye kadar riâyet edildi ki, mahsurlar tavuk ve tüneklerini, çocuk salıncaklarını bile alıp götürdüler. 76 top gaaliblerin eline düştü. Transilvanya voyvodası Mihal'in elçisiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiş olan reîsülküttâb Hamza Efendi'ye vekâlet eden müverrih Hasan Beğ-zâde, muhasaranın yakında iyi bir şekilde

⁵²⁰ Naimâ'da «Bovandvar» ve «Lâde» şeklinde yazılmışsa da, yanlıştır.

⁵²¹ Kanije muhasarasının suûbeti ve, ince yol i'mâlâtı Naima'nın aşağıda özetlenen İfâdesinden güzel anlaşılır:

«Kanije, Berk nâm nehrün vasatında düz adadadır; varoşu toprak dolma metin ve müstahkem bir ka'adır. İki taralı nehre varıncaya kadar birer ok atını sazlık ve bataklıktır. Nfehlr Balatı Gölü'nden çıkıp Dra-va'ya akar. Etrafı ormanlı dağlar, ne metris İle yafeln varmak kaabl ye ne lâğım ile atmak münükl. Ne kadar top ursan gömülür, kalır. Serdâr inâyet-i Hakk'a tevekkül iderek muhasara emretti. Günde dörder beşer yüz dâne atılırdı. Sigetvar kapısı tarafından onyedli gün döğüldü. Karşı taraftan dabl döğülraek lâzım geldiğinden top erişmez yerden su üzerine çubukdan hasır gibi çitler —ki «disen» tabir olunur— döşenerek yalnız bir araba geçecek yol yapıldı. Lâkin bu da ancak her gün İki taraftan ta'mılr ve tecdd olunur ve bataklar dahi odun yükleriyle doldurulmağa ugra&ıUrdı.» (Mütercim)

neticelendiğini bildiren arîzayı tanzim ederek, mükâfaten bir kılıç, bir hil'at aldı.

Kaniye'nîn fethini haber vermek için Abdî Efendi İstanbul'a gönderildi. Bu münâsebetle üç gün, üç gece şenlikler yapıldı. Yirmi bölük seg-bân ve yeni yazılan 3.000 asker Kaniye'de muhafız bırakıldı; Kaniye, vilâyet (beğlerbeğili) yapılarak Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi ve Siget, Essek, Şi kloş, Peçuy varidatı dahî «arpalık» nâmıyla ona tahsis edildi. İb-râhîm Paşa Yakve Köprüsü'nden Drava'yı geçip Essek'e yöneldi. Oradan, kışlamak üzere Rumeli beglerbeğini Prizren'e ve Anadolu beğlerbeğini Banyaluka'ya gönderdi. Kendisi de Belgrad'a gitti. Yeniçeri ağası, mu'-tâd olduğu üzere, İstanbul'a döndü.

Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler

Kaniye muhasarasından sonra Sitvatorok Anlaşmasına kadar altı sene müzâkere ve muharebe devam etmiş ise de, yalnız Macaristan muharebesi sırasında Osmanlı ülkelerinin diğer taraflarında cereyan eden hâdiseleri hikâye etmek için değil, milâdî XV. asrın son senesine rastlayan III. Mehmed saltanatıyla Osmanlı târihinin en ehemmiyetli senelerinden biri olan 1008 hicrî senesi hakkında da nazar-ı dikkati çekmek için, ifâdemizin seyrine bir fasıla vereceğiz. Son üç sene zarfında ecnebî devletlerle olan münâsebetler —Macaristan'da harb talihinin kararsız olduğu kadar— barışçı niyetlerle olmuştu. Eğri'de pâdişâhın maiyyetinde bulunmuş olan İngiliz elçisi Burton, İstanbul'da vefat etmişti. IV. Hanri'-nin elçisi Dö Brev, müteferrika Mutahhar Ağa'mn —Pâdişâh'ın ihtiramı alâmeti olarak Krai'a murassa bir kılıç hediye etmek üzere— elçi sıfa-tıyla Fransa sarayına gönderilmesine muvaffak olmuştu⁵²².

Cenevizli olması yüzünden Fransızlar'a da Venedikliler'e olduğu kadar düşman olan Cağala, Mutahhar'ın gitmesine engel oldu. Dö Brev, vadin geri alınmış olmasına müsâid bir şekil vererek, efendisinin bir şeref kılıcı almaktansa Hristiyan esirlerinin bırakıldığını görmeyi tercîh edeceğini söyledi⁵²³; Venedik elçisiyle birlikte Gırnata Müslümanlar! lehine

⁵²² Flassan'm târihinde bu memuriyetten hiç bahsedilmez. İmparatorluk arşivinde Rangun El Yazıları arasında (nu: 28, va: 41) IV. Hanri'nîn MÖs-yö Dö Brev'e 26 Ocak 1595 tarihli bir mektubu ve su unvan ile bir siyasi muhtıra vardır: <Della fratellanza e confederatlone di Prancesl col Turchi, e per sangue e per coştum! e per l'elettione canserva fra questa due nationl.»

⁵²³ «Diceva che il suo R« non haveva bisogno d'altra spada, era meglto libe-rare í Schlavl franceai.» Venedik Münasebetleri Hılasası, 5 Eylül 1598 ve Bodiye, Türklerin Umûmi Tarihi Hılasası, s. 591, 592.

tavassutta bulundu, Beytül-Mukaddes Kilisesi'nin camie çevrilmesini isteyen Şâm valisinin teklifine karşı durdu, müftî Sa'deddîn Efendi nezdinde Beyoğlu'ndaki Fransiken Papasları'mn tarafını tuttu» Pâdişâh, Floransah birkaç kadirganın Sakız'a ansızın saldırmasından dolayı Sakız Katûliklerini cezalandırmak ve bütün kiliselerini camie çevirmek istediği halde, zât-ı şahanenin bu husustaki Öfkesini yatıştırmağa muvaffak oldu.

Braçiano Dukası Virjino Auromo, maiyyetinde Marko Antonio Kalafata ve general Bartolomeo Dö Montö olduğu halde elçabukluğuyla Sakız'ı Osmanlı Devleti'nden almak istemişti. Lâkin faydasız bir muhasaradan ve Bartolomeo'nun ölümünden sonra, mahcubiyet içinde geri çekilmeğe mecbur oldu ⁵²⁴.

Sadrâzam İspanya ile ahidnâme akdine müsâid görünüyordu; lâkin müftî Sa'deddîn ve onun taraftarı olan kapı kethüdası Gazanfer ⁵²⁵ buna engel olmak için var kuvvetleriyle uğraştılar.

Lehistan İstanbul'a sık sık elçi göndererek Zamoieski vâsıtasıyla akdettiği anlaşmada sebat etti. Eflâk ile Moldavya Mihal'ın isyanından ve Sinan'ın hezimetinden beri Osmanlı Devleti için kaybolmuş sayılabileceği cihetle, Lehistan Kralı III. Sigismund, bu iki memleketin —o zamana kadar Pâdişâh'a vermekte oldukları vergiyi kendisi vermek şarUyle— uhdesine devredilmesini talep etti ⁵²⁶. Sigismund'un elçisi Küçük Çek-mece'ye gelmiş ve İstanbul'a resm*» dâhil olmak üzere iken, bir hâdiseden dolayı niyetini değiştirerek, dîvânın bekleyişini beyhude bırakmıştı (Eylül 1597), Altı ay sonra, yâni Şubat içinde Semerkand ve Buhârâ Pâdişâhı Özbek Hanedanından Abdullah'ın elçisine de şu hâl vâki oldu: Özbek elçisi, son merhale olan Gegbüze'de iken, eşyası çalınmış olduğundan, bunlar bulunup da kendisine teslim edilinceye kadar istanbul'a girmeyeceği-ni bildirdi. Taleblerini yerine getiremediğinden vezirler, Lehistan elçisi gibi, onu da beyhude beklediler. Bununla beraber bir ay sonra Özbek elçisi payitahta gelerek, dîvânın i'tiyâdı veçhile muamele gördü. Bu se-fîr, dervişane

⁵²⁴ Bodlye, s. 595. Nalmâ, s. 115. Sslanikî (s. 783), yüzden ziyâde esirin Fransa elçisi mel'ünuna teslim edilmiş olmasından şikâyet edip der W: *Az kaldı ki, böyle dar-ı İslâm içinde sarahaten Françe la'İnl delaletiyile halet zuhur eyleye.» Sakız üzerine vukua gelen bu hücum senesinden evvel Ne-rl Gerardl Osmanlı Devleti ile Floransa arasında bir ahidnâme müzakere ettiyse de muvaffak olamadı: «Arrlvato Ü Moutefferika da Fireme havendo condotto seco un Neri Gerardi con altrl sette. - Gerardi parte (27 nov. 1598) col negôzio Irresoluto e disgustato.» Venedik Münasebetleri Hûlasası. Ancak, bu mütefferika, yahut çaşıUglr bir serseri olmalıdır: «D negozio di Toscana trattato per quel Ciasneglr che si servi in Francla. Firenze, Venezia del nome di persona della Porta con patente fajse essendo grenatino Renegato.»

⁵²⁵ Venedik Münasebetleri HûJAB»sı, Ekim 1598.

⁵²⁶ Kezalik, 21 Ekim 1597

tavırlarla muttasıf bir adamdı; sadrâzam kendisine" hitâb ettiği zaman oturduğu yerden ayağa kalktı. III. Mehmed'in cûlusundan ve muzafferiyetinden dolayı tebrikler arzetmeye memur idi. Yeni bir Lehistan elçisi gibi ⁵²⁷ ona da —uzun müddet tayinât masrafı olmaması için, sefirlerin mümkün olduğu kadar serî bir şekilde gönderilmelerini emreden kanun hükümlerine uygun olarak— onbeş günden az bir müddet zarfında ruhsat verildi. Semerkand Pâdişâhı Abdullah birkaç ay sonra vefat etti; oğlu Abdülmü'min ancak birkaç ay tahtta oturup «Tulum Hân» nânııyle meşhur olan Nûreddîn Muhammed Hân tarafından indirildi (Nîsân 1599 - Ramazân 1007).

Şâh'ın Elçisi

Şâh Abbâs, Özbekler'in dahilî ihtilâflarından istifâde ederek Horasan'ı ele geçirmişti. Kazandığı zaferi teşrifat memuru (eşik ağası) Kara Han vâsitasıyla Sultân Mehmed'e bildirdi. Kara Han ⁵²⁸ Özbekler'den alman yirmidört şehir ve kalenin anahtarlarıyla birlikte İstanbul'a geldi. Müteveffa mîrzâ Haydardın babası Koç Kapan'ın dâyesi olup genç şehzadenin mezarını görmek arzusunda bulunan «Gülter» dahî beraberinde idi. Dâye Kadın, Valide Sultân'a kıymetli hediyeler getirdi. Elçi, yirmidört anahtarı altın ve gümüş tabaklar içinde Pâdişâh'a takdîm etti. Ük tabaklarda Horasan vilâyetinin taht şehri olan Herât'in anahtarları vardı. Dâye hareme kabul edilerek, kendisine ziyadesiyle hürmet gösterildi.

Valide Sultan Ve Vezirler

Valide Sultân, Devlet üzerindeki muzırr te'sîrini icra etmege^devam ediyordu. Lâkin siyâsî iştigâlleri Üsküdar'daki camiin inşâatını tâkîb etmeğe mâni olmadı; yeniçeri kâtibi ma'rifetiyle, yine Valide Sultân tarafından Yenikapı'da inşâsına başlanan Mevlevihane —ki payitahtın en meşhur mevlevîhânelerinden biridir— o sırada tamamlandı. Üsküdar'daki camie bir

⁵²⁷ Selanıklı, s. 716, 14 Şa'bân 1006 (22 Mart 1598). veneâfîc Mûnasebetleri Hü-, hâşası, Lehistan elcisinin 8 Ağustos'ta gittiğini yazar. M. D'Ohsson'a göre

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ilk ahidnâme bu sene zarfında addolunmuştur, lâkin bu pek yanlışır. Venedik elçilerinin 1599 Temmuz raporları da «Mustafâ Çavuş nâmında bir elçinin Lehistan'dan döndüğünü» ve Eylül 1600 raporları «Bir Lehistan elçisinin geldiğini» bildirirler.

⁵²⁸ Naîmâ, a. 115. BelAnUd, s. 791, 795, 818. Münseât-i Fârs'l'de Nu: 23, Üt Mehmed'in Horasan fetihnamesine cevâbı yazılıdır id, Arapgiriî Mehmed Kulı Beg tarafından ulaştırılmıştır.

medrese ve bir dârü'l-hadîs ilâve edilerek müderrislikleri ulemânın meşhurlarından Ebûl-Meyâmin Efendi ile San Gürz'e tevcih olundu. Valide Sultân, askerin aylıklarını ödemek, yâhud diğer harb masraflarını karşılamak için zengin hazînesinden zaman zaman para çıkarırdı; lâkin oğluna hediye olarak gönderdiği güzel cariyeler erişilmez nüfuzunu büsbütün muhafaza ederdi ⁵²⁹. III. Murâd saltanatında kendisinden bahs ettiğimiz Râziye —ki Pâdişâh ekseriya nasîhatına müracaat ederdi— vefat etmiş ve bütün yetiştirdiği adamların teşyîi ile Beşiktaş Camii yanına götürülerek defn edilmişti (30 Hazîrân 1598 — 15 Zilka'de 1005). Sultân Mehmed, Râziye'nin oğluyla ⁵³⁰ zevcesi Lala Mehmed Paşa'nın vefatından sonra başkalarına varmış bulunan dâyesinin oğluna mansıb-lar verdi. Yine o sıradaydı ki, Şehzade Mustafa'nın kızı ve Büyük Sultân Süleyman'ın torunu olup, Mehmed Paşa'ya ve sonra Sinan Paşa'ya .nikahlanmış olan sultân öldü.

Bu zamanlarda yalnız vilâyet valilikleri değil, sadrazamlık da kadın-^{*}ların nüfuzu altındaydı. Hadım Hasan ve Süleyman Paşalar ancak Valide Sultân sayesinde sadâret makamına çıkmışlardı. Evvelâ kapdân, sonra sadrâzam kaymakamı olan Halil Paşa bu memuriyetleri, Pâdişâh'ın hemşiresi olan zevcesinin kuvvetiyle muhafaza etti. Halîl, donanma amirali iken, herbirinde sekiz kürekçi bulunmak üzere 16 sıra kürekten mü-rekkeb bir bastarda, başka bir deyişle rikâb-ı hümâyuna mahsus bir kadirga inşâ ederek, Kanunî Süleyman tarafından konulan ve II. Selîm, III. Murâd zamanlarında muhafaza edilmiş olan kanun hükmüne uygun olarak Pâdişâh'ın huzurunda denize indirdi. Çağala-zâde, Valide Sultân'm re'iyiye sadâretten azledilip de İstanbul'a dönerek Sa'deddîn Efendi ve Gazanfer Ağa'nın kuvvetleriyle kapdân-paşahğa iade olunduğu zaman, böyle bir gemi inşâ ettirmiş ⁵³¹ ve donanmayla Messina'ya gitmiştir. Messina'dan, validesinin ikaametgâhma giderek, onu beraberine almıştır. Çağala kardeşi Şarl'ı İstanbul'a getirdiği gibi, Gazanfer de yeğenini İstanbul'a getirtmiş ve bu delikanlı validesini dinlemiyerek Müslüman olmuştur ⁵³².

⁵²⁹ «La Sultana Valide ha la tramontana del «overao, la Bascnkadun la sua famillarlssima, della presento uno gorine bellissiraa che partori il primo-genito Selim önde İn molta grazia.» Kasım 1596.

«Lo somma delle cose le più importanti si reduce alla Regina madre.» 6 Temmuz 1596.

İki sene sonra: «La Sultana madre ha corso gran travaglio dicendosi che Il Sign. voleva mandarla İn Amasla, ove İl Seraglio vecchlo, ma che ha promesso non ingerirsi nel Governo dimostrando esso Signor raolto risoluto di riformarlo coll mezzo del prime (Cerrah Mehmed Paşa) e del-la pena.» 1598. Venedik Mtnâsetoetkîri Hülâsası.

⁵³⁰ Oğlu Mustafa evvelâ Haleb vâUsl, sonra Erzurum beglerbegi, 1008 (15M)'de veztr oldu.

⁵³¹ II. Sign. volesse il Cigala santasse terzo Vezir nel Dlwno, ma avendo commlnicato alla madre, che il Clgala doppo fatto primo Vezir aveva detto non dovesse ascoltar la madre ne la Sultana intro (la madre) in gran-dissima colera, önde il Sigr. amantissimo della madre lo redegò İn Er-zerum.> Venedik raporları, 2 Haziran 1597.

⁵³² Venedik raporları, Nisan 1600.

Cağala'dan, Hal l Pa a'dan sonra en itibarlı vezirler sadrâzam So-kullu ve Sinan pa aların oğulları Hasan ve Mehmed Pa alar idi. So-kollu-zâde, Macaristan'dan d n   nde kendisiyle Sinan Pa a-zâde arasında ortaya çıkan tekaddüm mes'elesini lehine hallettirmek için, P di  ha altmış be  kıymetli elbise ve oniki gümüş at takımı takdim etmişti ⁵³³. Lâkin Sinan Pa a-zâde, Valide Sultân sayesinde rakibinden ileri geçmiş ve Sultân Selîm'in neslinden Piyâle Paşa'nın kızını nik h  altına alarak nüfuzunu artırmıştır.

İsyanlar

Sinan Pa a-zâde'nin d ğ n y e sadrâzam Cerrah Mehmed Paşa'nın kızının izdivaç ve oğullarının sünnet düğünleri umûmî bir  enlik olmuştur. Cerrah Mehmed Paşa, kendisi bizzat s nnet ilik etmiş ve  imdiki Pâdişâh'ı ( ehzadeliğinde) sünnet ederek bundan dolayı «Cerrah» unvanını almış olduğu için, oğullarının sünnet düğünleri pek parlak idi. Macaristan hududu muharebelerle harâb olduğu ve Devletin memleketlerinden şurada burada zuhur eden isyanlar,  onayak olanların kanlarıyla bastırıldığı bir sırada, istanbul ahâlisi bu düğünlerle vakit ge iliyorlardı.

Payitaht kahvehanelerinde Onikinci imâm Mehdî olduğunu  l n eden ihtiyar bir mecz b, ağarmı  sakalına bakılmıyarak asılmıştır. Payitaht civarında Sultân Selîm'in kardeşi  ehzade Süleyman olduğunu iddia eden bir serseri de aynı cezaya uğratılmı tır (1596). Beğlerbeğinin bulunmadığı bir sırada Karaman taraflarını yağmaya cür'et eden 3.000 talebeden ekserisi öldürüldü. Mutahhar taraftarlarını Yemen'i karıştırmak istediklerinden, bu aileden Yedikule'de mahbus bulunanlar, daha korkunç olan Boğaziçi Kulesi zindanına nakl olundular. Kendisine «Mübarek   h» ismini veren bir e kiya reîsi Basra ve Bağdâd taraflarını yağma ederek kervanları da ya yağma etti yahut bir bedel mukabili bıraktı; o da Mehd lik d vasında bulunup, o derecelerde kuvvet buldu ki, Kevkeb n ve Hacce beğlerini Rumeli'den altmış (???) askerle üzerlerine göndermeğe mecburiyet hâsıl oldu. Haleb vâlisi Hacı  brahim, yeniçerilerin bir isyanını, içlerinden 17 kişiyi asmakla bastırdı. Gürcistan'da Ca'fer Pa a Lu-varasb ailesini imha etti; Simon Levend ile Aklesandr'ın oğlunu, Alek-sandr'ın ba ıyla birlikte istanbul'a gönderdi ve bu prensler Yedikule hapishanesinde hay tlarını tamamladılar.  irvan'ın son müstakil hükümdarı Burh ned n'in zât-ı  ahaneye arz-ı

⁵³³ Venedik raporları, Aralık 1597.

ubûdiyyet etmek üzere istanbul'a gelmiş olan oğlu ihtiramla kabul edilerek, Pâdişâh tarafından kendisine tamam parası» nâmıyle 20.000 akçe verilmiştir.

Yahûdî Kira'nın Katli

Sipâhîler'in istanbul'da isyanı —haremin orduya üstünlüğüne alâmet olduğu için— vilâyetlerdeki isyanlarından daha mânîdâr olmuştur. III. Murâd'ın sarayında «kilerci» sıfatıyla nüfuzunu anlattığımız Yahûdî Kira'nın —sipâhî timâr ve zeametlerinin verilmesine karışarak bu işi ticâret mevzuu yapmış olduğu için— bu isyanlarda az te'sîri olmadı. Si-pâhîler bu Yahudi kadının başını istediler. Cağala'nın kapdân-paşalığa tâyininden beri sadrâzâmın gıyabında istanbul'u kaymakam sıfatıyla idare etmekte olan Halîl Paşa, bu itaat bilmez askerin istediğinin yapılmaması hâlinde kendisinin ve Valide Sultân'ın mahvı gerekeceğinden korkarak, çavuş-başıyı Kira ile çocuklarını aramağa gönderdi. Kira, sadrâzâmın sarayında dîvân merdivenlerinden çıkarken sipahiler hücum ederek, üç oğluyla beraber kendisini telef ettiler; ve büyük memurların kapılarına astılar. Kira'nın yalnız dördüncü oğlu, Müslüman olmak suretiyle kurtulup «Aksak Mustafa Çavuş» nâmını almıştır. Kira'nın müsadere edilen mallarından beş milyon akçe hâsıl oldu. Bu hâdise, Halîl Paşa'nın kaymakamlıktan azlini ve yerine Hafız Paşa'nın getirilmesini gerektirdi.

Karayazıcı İsyanı

istanbul'da sipahilerin ayaklanması, Anadolu'da Haçova firarilerinin isyanına tesadüf etmiştir. Daha ağır ve daha muhataralı olan bu isyan, Devle* için otuz sene sürekli kan akar bir ceriha olmuştur. «Karayazıcı» unvânıyla şöhrat bulan segbân bölük-başısı Abdülhalîm, Macaristan ordusundan kaçmış ve birtakım Kürd ve Türkmenler'in başına geçerek Ruha (kadîm Edessa) (bugünkü Urfa)'yı zabtetmiştir. isyandan malûmat al-, mak için Pâdişâh tarafından Anadolu'ya gönderilmiş olan Hüseyin Pa-şa'yı da kendi tarafına almağa muvaffak oldu. Karaman mütesellimi, yâni beğlerbeği vekili, Hüseyin'in üzerine yürüdü. Lâkin Aksaray tarafında mağlûb ve Konya'ya geri çekilmeğe mecbur oldu. Sinan Paşa-zâde Meh-med Paşa, âsîler üzerine gönderilerek Karayazıcı ile Hüseyin Paşa'nın içine girmiş oldukları Urfa'yı muhasara etti (Temmuz 1599 - Muharrem 1008).

Mahsurların mühimmatı kalmayıp da kurşun yerine gurusları eriterek kullanmağa mecbur kaldıkları zaman, Karayazıcı, Mehmed Paşa ile müzâkereye girdi; kendisine Amasya hükümeti verilmek şartıyla tes-lîm olacağını ve Hüseyin'i de teslim edeceğini bildirdi. Bu şart kabul edilerek, Hüseyin İstanbul'a gönderildi.

Mehmed Paşa, Diyârbekir'de kışlayıp, —memuriyet merkezi olan Amasya'ya gidecek yerde— Sivas taraflarını talan etmekte olan Karayazıcı üzerine yürüdü. Macaristan seferine gitmek üzere çağırılmış olan Sivas vâlisi Mehmed Paşa, İstanbul'dan geçerken âsîye tarafdarlık ederek, bundan sonra sakin duracağına kefalet etti. Bu te'mînât üzerine Mehmed Paşa İstanbul'a çağırılarak, Karayazıcı'ya Çorum sancağı verildi. Lâkin Karayazıcı isyandan vazgeçecek yerde, Bağdâd vâlisi bulunan kardeşinin yardımıyla, isyanını genişletmekten başka birşey yapmadığından, Hasan ve altıncı vezîr îbrâhîm Paşalar, Karayazıcı üzerine yürümeğe memur oldular (25 Nîsân 1600 - 11 Şevval 1008). Bu iki vezîr Kayseri'ye vardıklarında, 20.000 âsîyi karşılarında buldular. Âsâler muharebeye girişerek, Osmanlı ordusu hemen tamâmiyle mağlûb oldu. Hacı îbrâhîm kurtulup, Kayseri'ye gitmeğe güç muvaffak oldu.

Bu muvaffakiyetten itibaren Karayazıcı Anadolu'da kendisini yegâne sâhib ve hâkim addederek, bu sıfatla büyük emirler çıkardı; bunlardan birini aynen nakledeceğiz:

«Kaysariyye sakinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nâm kîmesne Osmâniyân tarafından be-inâyetu'llahi teâlâ münhezim olan ser-dâr Hacı îbrâhîm Paşa muharebesinde bu canibe kemâl-i ihlâs ile itaat etmekle cemî-i tekâlîf ve rûsumdan mutlak muaf eyledim, ve eline bu hükm-i hümâyûnı virdüm, ve büyürdüm ki: Dest-i Osmâniyân bu taraflardan bi'l-küllîyye munkatî' ve saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrar ve mukadder oldukda tarafumdan ta'yîn olunan ümerâ işbu hükm mucibince mezbûn muaf ve müsellemler tutup rûsum ve tekâlîfden bir nesne teklif itmeyeler. Her kim bu hükme itaat itmezse cezası virilür, ve bu hükm-i şerîfi elinde ibkaa idüp mazmûn-ı hümâyûnı ile amel eyleyeler; şöyle bileler. Harrer fî evâsıt-ı reb'ü'l-evvel sene tis'a ve eli» (24 Eylül 1600) ⁵³⁴

Devletin kuruluşundan beri geçen üç asır zarfında Osmanlı sultan-

⁵³⁴ Karayazıcı'nın bu emri, —ki Naîmâ'da «Hükm-i Karayazıcı» unvanıyla dercedilmiştir — Hammer'den tercüme yerine, aslından alınmıştır. Hammer tercümede «mukarrer ve mukadder oldukda» ibaresini «mukarrer ve mukadder olduğundan» şeklinde anlamış, ve bundan dolayı da Karayazıcı'nın — haddizatında edebîslze olan — yazısına lüzumundan fazla ehemmiyet vermiştir. «Cezası virilür» «cezası virile» olmalıdır. Mütercim.

larının hukukuna bu kadar mütecâvizâne bir taarruz vukua gelmemiştir. Vâkiâ Sultân Süleyman saltanatının başlarında Mısır'da Ahmed Paşa bir müddet «sultân unvanım almış ve daha sonraları da îbrâhîm Paşa Viya-na'yı muhasara ettikten sonra kendisini bu unvanla yâdederek, Pâdişâh, kulunun bu cür'etkârca hareketine ceza vermeğe lüzum görmemiştir. Fakat şu. vekayîini yazdığımız zamanda bir firarı asker neferi kendi nâmına fermanlar vermekte, ve îbrâhîm Paşa Kaniye'yi ele geçirirken, Devlet, Anadolu'yu kaybetmek tehlikesine mâruz bulunmaktaydı.

Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları

1008 hicrî senesi yalnız Kaniye fethi ve Anadolu'da çıkan isyanlarla değil, Osmanlı literatürüne şeref veren en büyük dehâ sahihlerinin irti-h âliyle de dikkate şayandır; bu büyük adamların kaybı müverrih için —III. Mehmed'in halalarından ve kızlarından olup iki sene önce vebadan vefat edip IU. Murâd'ın yanma defnedilen onaltı sultânın vefatından ziyâde— mühimdir. Sa'deddîn ki, 25 seneden beri şehzadelerin ve pâdişâhın hocası ve III. Murâd ile III. Mehmed'in müftî ve müşaviri sıfatıyla, Devlet'in bütün mühim işlerinin tesviyesinde münevver düşünceleriyle yetişmiş, ve Pâdişâh'ı Eğri seferinde bizzat bulunmağa ikna etmiş ve Haçova harb meydanında sebat etmesi için teşvikte bulunup ve hattâ ısrar ederek muzafferiyeti te'mîn etmiştir. Sa'deddîn, ki Devlet'in kuruluşundan I. Selîm'in irtihâline kadar Osmanlı Devleti Târih'nin müellifi ve Fars edîblerinden Lârî'nin Umûmî Târih'inin ⁵³⁵ mütercimidir; Sa'ded-din ki, müzeyyen ve mutantan üslûbuna kendinden sonrakilerden hiçbirisi yetişememiştir, 13 Reb'ü'l-evvel 1008 (2 Ekim 1599) târihinde yâni Mev-lid-i Peygamberi Günü, Ayasofya Câmi-i Şerifine gitmek üzere iken fiic-ceten irtihâl etmiştir ⁵³⁶. Cenazesi, yüksek ilmiye rütbelerinde bulunan dört oğlu tarafından götürülerek Eyüp Camii yanına defn edilmiş-tit ⁵³⁷;

Altı ay sonra, 23 Ramazân (7 Nîsân 1600) fda şâir Bakî irtihâl etmiştir. Bakî, üç defa Rumeli kazaskerliğinde bulunup, fakat Sa'deddîn'in vefatından sonra dahî müftîlik makamına getirilmiyerek, bu hizmet Sun'ul-lah Efendi'ye

⁵³⁵ Molla Lârî'nin alemin başlangıcından Süleyman zamanına kadar Farsça tarihi. AUI'den. (Mütercim)

⁵³⁶ 1008 Reb'tü'l-evvellnin ontklnci pençsenbih günü Ayaso-fya'da kıraat-1 Mevld-i Şerif cem'iyetli olduğundan azimet için tecdid-i vuzû'ya nlyet eylediği sırada vefat etmişdir. Altmış beş yaşında idi. Atal'den. (Mütercim)

⁵³⁷ «Tâbutu tmâd-ı din ü dünya olan dört oğlu tarafından berduş olunup kasaba-i Eyyüb'da id'fld eyledikleri darû'l-kurû naziresinde deln olındı.» Kezalik. (Mütercim).

verilmiştir. Bakî, Osmanlı şâir-i rebâbîlerinin en büyüğüdür; pek muteber olan şu üç eseri tercüme etmiştir: Siyer-i Nebevi, Mekke Târihi, Fezâil-i Cihâd. Müftî Sun'ullah Efendi cenaze namazını eda ederek nâmı edebiyatı Osmaniye bakî oldukça bakî olacak olan şâirin divânından bu duruma münâsib bir beyit⁵³⁸ okumuştur.

Bâkî'nin vefatını gören sene, daha az kıymetli olan diğer altı şâirin de hayatlarının söndüğüne şâhid olmuştur ki, şunlardır: Süheylî, Ârifî, Basîrî, Pafos kadısı İlmî, Üsküb kadısı Vâlihî, III. Mehmed zamanının şehnamecisi, yâni görevli kasîde yazıcısı Ta'likci-zâde.

Fakat Osmanlı edebiyatı için bir felâket olan bu sene zarfında Devlet'in en büyük kaybı —ekseriya hakîkati mükellef bir üslûb içinde örten ve hâce-i sultanî olduğu eserlerinde dâima gözükmekte olan— Sa'deddîn'in değil, Âlî'nin vefatıdır ki, en müstakil fikirli (hür düşünce sahibi) ve en doğru sözlü Osmanlı müverrihlerinden biri olup, gerçi târihinde vak'aların zamanı bakımından bâzı hatâlar varsa da, dâima yüksek bir irfan ve tenkîd fikriyle yazılmıştır. Süleyman'ın saltanatından beri Devlet hizmetinde istihdam edilerek saray memuriyetlerine yakışır bir fikir sahibi olmamasından dolayı —bihakkın lâîk olduğu— nişancılık makamına çıkamamış ve birbirini müteâkib defterdar, yeniçeri kâtibi, Amasya sancak beği, nihayet Cidde paşası olmuştur. Mensur ve manzum onsekiz eser bırakmıştır. Mensur eserlerinden Kühü'l-Ahbâr adını verdiği ve dördüncü kısmında «Devlet-i Osmaniye» târihini yazdığı umûmî târih dikkat çekicidir. Heft-Meclis adıyla yazdığı Sigetvar fethi, Nâdire-tü'l-Muhârîb unvâmyla yazdığı Süleyman'ın evlâdlarının muharebeleri, Zafer-nâme adıyla yazdığı Gürcistan seferi, sünnet düğünleri tafsilâtı, Esmârü't-Tevârih tercümesi, bir münşeat mecmuası dahî mensur eserlerindendir. Bir takımı efsâne vadisinde bir takımı- mutasavvifâne olan Türkçe ve Farsça şiirleri, kendisi için o kadar şöhret sağlamaya degecek şeyler değildir⁵³⁹.

⁵³⁸ «Kadrini senttn musallada blüp ey Baki

«Durub el bakayalar kursuna yaran sftf akU (Mütercim).

⁵³⁹ «Âlî» mahlasını almış olan Gelibolulu Mustafa 949 (1542)'da doğmuştur; çünkü tñşâ'sının 991 (1583) târihiyle târihlenmiş olan mektubunda kırkiki yaşında bulunduğu yazılıdır. Henüz dokuz yaşında iken meşhur lisân âlimi Sürûrî'nin ve 960 (1552) senesinde Muhyiddîn-i Kâfiyyeci'nin derslerinde bulunmuştur (Âlî Târihi, varak: 67 ve 308). 965 (1557)'de Mihr ü Mâh ismindeki manzum hikâyesini Şehzade Selim adına yazmıştır; bundan dolayı kâtiblik hizmetine alınmıştır. Seîm'in lalası Mustafa Paşa'ya intisâb ederek, onunla beraber Suriye'ye gitmiştir. Büyük yangın zamanı İstanbul'da bulunuyordu. Üç sene sonra Kilis'de, Bosna valisinin divân kâtibi sıfatıyla, 24 Ramazan 982 (7 Ocak 1575) târihinde Auersberg üzerine kazanılan muzafferiyetin Pâdişâh'a takdim olunan mutantan arızasını yazdı. Yine o sene İzvornik'de sancak-beğini ve birçok manzum hikâyeler yazmış olan şâir Yahya Beğ'i gördü. 1576'da Bosna serhad-beği Malkoç Balı Beğ'le Pozaga Beğ'i*-nin yanında idi. 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın Acem ordusu serdârıhıyla İstanbul'dan ayrılışında, Âlî bütün sefer müdde-tince onun kâtibliğini yapmış, ve seferin sonunda hizmetlerine mükâfâten Haleb timâr defterdarlığına tâyin edilmiştir. Hâmisi Mustafa

Osmanlı müverrihlerinin en doğru sözlülerinden olan ve bu târihimizin şu kısmına kadar bize rehberlik eden bu tarihçiden, teessüf etmeksizin ayrılmıyoruz. Kaybının ağırlığını şundan dolayı da oldukça hissediyoruz ki, vak'alann târihleri ve tafsîlâtı bakımından göstermiş olduğu dikkatle şimdiye kadar bize bir hayli yardımcı olan Sultân III. Mehmed'in teşrifatçısı Selânîkî dahî, arası çok geçmeksizin, Âlî'ye iltihak etmek üzere âlem-i ebediyyete intikal etmiştir.

(Baron Joseph Von Hammer Purgstall)

Paşa'nın şahsî düşmanı olan sadrâzam So-kollu Paşa, Âlî'nin ne geçmiş hizmetlerini, ne de müellif ve müverrih sıfatıyla olan ehliyetini nazar-ı itibâra almadığından, Âlî, İnşâ'sındaki birçok mektuplarda bundan dolayı acı şikâyetlerde bulunmuştur. Nihayet, şehzadelerin sünnet düğününü tasvir etmek için yazdığı «Câmi'ü'l-Hubûr» unvanlı eser, kendisine iyi bir hizmet verilmesine vesile olmuştur. Kırkiki yaşında ve onyediler eser sahibi olduğu halde, 1585'de Erzurum defterdarı olmuş, bir sene sonra Bağdâd hazînesi defterdarlığına gönderilmiştir. 1000 (1591) senesinde yeniçeri kâtibi, daha sonra defter emini oldu, on sene sonra yine yeniçeri kâtibliğine döndü. III. Murâd'ın cülusunda Âlî, bir şiir takdim ederek terakkiye ve 200.000 akçe (?) varidata nail olmuştur. Bununla beraber Kiinhü'l-Ahbâr adındaki târihî eserini yazmağa vakit bulmak üzere, Valide-Sultân'a bir manzum arıza yazarak, Mısır defterdarlığını istedi. Sultân Meh-med derhâl arzusunu yerine getirdi; ancak vezirlerin muhalefetinden dolayı sancak-beği pâyesiyile Amasya defterdarlığına gönderildi. Dört sene sonra 58 yaşında iken Cidde Paşalığında vefat etti (Rızâ ve Rızâî, Terâcim-i Ahvâl-i Şuarâ, 151'inci ve 203'üncü). Journal Asiatique de müracaat, c. 1, s. 142. Âlî'nin, İnşâ'sında saydığı üzere, eserleri şunlardır:

- 1) Enîsü'l-Kulûb
- 2) Hilyetü'r-Ricâl
- 3) Tuhfetü's-Sulehâ
- 4) Râhatu'n-Nüfûs
- 5) Zübdetü't-Tevârîh
- 6) Heft-Meclis (Sigetvar Fethi)
- 7) Nâdiretü'l-Muhârib (II. Selîm ile kardeşi arasındaki muharebe)
- 8) Nusrelnâme (1578 Gürcistan seferi târihi)
- 9) Menşe'ü'l-İnşâ'
- 10) Cami'ü'l-Hubûr (1582 sünnet düğününün tasviri)
- 11) Menâktb-ı Hüner-verân (Hattatların tercüme-i hâlleri)
- 12) Kiinhü'l-Ahbâr: Bu eser hayatının son yedi senesini işgal etmiştir.

Manzum eserleri:

- 1) Tuhfetü'l-Uşşâk
- 2) Riyâzü'l-trfân
- 3) Mihr ü Mâh
- 4) Mihr ü Vefa
- 5) Arabça ve Farsça Dîvân'lar